

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

1. The Collection of the Long Discourses -
Subcommentaries (1. Dīgha Nikāya - Tīkā)

4. New subcommentary on the Chapter on the Aggregate of
Morality-1 (4. Sīlakkhandhavagga-Abhinavaṭīkā-1)

1. The Discourse on the Supreme Net (1. Brahmajālasuttaṃ)

PaliVerse

1.The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries

4. New subcommentary on the Chapter on the Aggregate of Morality-1

1. Brahmajālasuttam

Paribbājakakathāvaṇṇanā

1. Ettāvatā ca paramasaṇhasukhumagambhīraduddasānekavidhanayasamalaṅkataṃ brahmajālassa sādharmaṇato bāhiraṇidānaṃ dassetvā idāni abbhantaraṇidānaṃ saṃvaṇṇento atthādhigamassa sunikkhittapadamūlakattā, sunikkhittapadabhāvassa ca “idameva”nti sabhāvavibhāvanena padavibhāgena sādhetabbattā paṭhamam tāva padavibhāgaṃ dassetuṃ “tattha eva”ntiādimāha. Padavibhāgena hi “idaṃ nāma etaṃ pada”nti vijānanena taṃtaṃpadānurūpaṃ liṅgavibhatti vacana kālapayogādikaṃ sammāpatiṭṭhāpanato yathāvuttassa padassa sunikkhittatā hoti, tāya ca atthassa samadhigamiyatā. Yathāha “sunikkhittassa bhikkhave - padabyañjanassa atthopi sunayohotī”tiādi. Apica sambandhato, padato, padavibhāgato, padatthato anuyogato, pariḥārato cāti chahākārehi atthavaṇṇanā kātabbā. Tattha sambandho nāma desanāsambandho, yaṃ lokiyā “ummugghāto”tipi vadanti, so pana pāliyaṃ nidānapāliyasena, nidānapāliyaṃ ca saṅgītiyasena veditabbo. Paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassentena hi nidānapāliyaṃ sambandho dassito, tasmā padādivaseneva saṃvaṇṇanaṃ karonto “eva”ntiādimāha. Ettha ca “evanti nipātapadantiādinā padato, padavibhāgato ca saṃvaṇṇanaṃ karoti padānaṃ tabbisesānaṃca dassitattā. Padavibhāgoti hi padānaṃ visesoyeva adhippeto, na padaviggaho. Padāni ca padavibhāgo ca padavibhāgo. Atha vā padavibhāgo ca padaviggaho ca padavibhāgoti ekasesavasena padapadaviggahāpi padavibhāgasaddena vuttāti daṭṭhabbaṃ. Padaviggahato pana “bhikkhūnaṃ saṅgho”tiādinā upari saṃvaṇṇanaṃ karissati, tathā padatthānuyogapariḥārehipi. Evanti ettha luttaniddiṭṭhāiti-saddo ādiattho antarāsadda ca saddādīnampi saṅgahitattā, nayaggahaṇena vā te gahitā. Tenāha “metiādīni nāmapadānī”ti. Itarathā hi antarāsaddaṃ ca saddādīnampi nipātabhāvo vattabbo siyā. Metiādīnīti ettha pana ādi-saddena yāva paṭisaddo, tāva tadavasitṭhāyeva saddā saṅgahitā. Paṭīti upasaggapadaṃ patisaddassa kāriyabhāvato.

Idāni atthuddhārakkamena padatthato saṃvaṇṇanaṃ karonto “atthato panā”tiādimāha. Imasmiṃ pana ṭhāne sotūnaṃ saṃvaṇṇanāyako sallatthaṃ saṃvaṇṇanāppakārā vattabbā. Kathaṃ?

Ekanālikā kathā ca, caturassā tathāpi ca;
Nisinnavattikā ceva, tidhā saṃvaṇṇanaṃ vade.

Tattha pāliṃ vatvā ekekapadassa atthakathanaṃ ekāya nāliyaṃ minitasadisattā, ekekaṃ vā padaṃ nālaṃ mūlaṃ, ekamekaṃ padaṃ vā nālikā atthaniggamanamaggo etissāti katvā ekanālikā nāma. Paṭipakkaṃ dassetvā,

paṭipakkhassa ca upamaṃ dassetvā, sapakkhaṃ dassetvā, sapakkhassa ca upamaṃ dassetvā, kathanam catūhi bhāgehi vuttattā, cattāro vā rassā sallakkhaṇūpāyā etissāti katvā caturassā nāma, visabhāgadhammavaseneva pariyosānaṃ gantvā puna sabhāgadhammavaseneva pariyosānagamaṃ nisīdāpetvā patiṭṭhāpetvā āvattanayuttattā, niyamato vā nisinnassa āraddhassa vatto saṃvatto etissāti katvā nisinnavattikā nāma, yathāraddhassa atthassa visum visum pariyosānāpi niyuttāti vuttaṃ hoti, sodāharaṇā pana kathā aṅguttaraṭṭhakathāya taṭṭikāya ekādasanipāte gopālakasuttavaṇṇanāto gahetabbā.

Bhedakathā tatvakathā, pariyāyakathāpi ca;
Iti atthakkame vidvā, tidhā saṃvaṇṇanaṃ vade.

Tattha pakatiādivicāraṇā bhedakathā yathā “bujjhatīti buddho”tiādi. Sarūpavicāraṇā tatvakathā yathā “buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako”tiādi. Vevacanavicāraṇā pariyāyakathā yathā “buddho bhagavā sabbaññū lokanāyako”tiādi.

Payojanañca piṇḍattho, anusandhi ca codanā;
Parihāro ca sabbattha, pañcadhā vaṇṇanaṃ vade.

Tattha payojanaṃ nāma desanāphalaṃ, taṃ pana sutamayaññādi. Piṇḍattho nāma vippakiṇṇassa atthassa suvijānanatthaṃ sampiṇḍetvā kathanam. Anusandhi nāma pucchānusandhādi. Codanā nāma yathāvuttassa vacanassa virodhikathanam. Parihāro nāma tassa avirodhikathanam.

Ummugghāto padañceva, padattho padaviggaho;
Cālanā paccupaṭṭhānaṃ, chadhā saṃvaṇṇanaṃ vade.

Tattha ajjhattikādinidānaṃ ummugghāto. “Evamida”nti nānāvidhena padavisesatākathanam padaṃ, saddatthādhippāyatthādi padattho. Anekadhā nibbanaṃ padaviggaho. Cālanā nāma codanā. Paccupaṭṭhānaṃ parihāro.

Samuṭṭhānaṃ padattho ca, bhāvānuvādaṇidhaya;
Virodho parihāro ca, nigamananti aṭṭhadhā.

Tattha samuṭṭhānanti ajjhattikādinidānaṃ. Padatthoti adhippetānadhippetādivasena anekadhā padassa attho. Bhāvoti adhippāyo. Anuvādaṇidhayoti paṭhamavacanam vidhi, tadāvikaraṇavasena pacchā vacanaṃ anuvādo, visesanavisesyānaṃ vā vidhānuvāda samaññā. Virodhoti atthanicchayanatthaṃ codanā. Parihāroti tassā sodhanā. Nigamananti anusandhiyā anurūpaṃ appanā.

Ādito tassa nidānaṃ, vattabbaṃ tappayojanaṃ;
Piṇḍattho ceva padattho, sambandho adhippāyako;
Codanā sodhanā ceti, aṭṭhadhā vaṇṇanaṃ vade.

Tattha sambandho nāma pubbāparasambandho, yo “anusandhī”ti vuccati. Sesā vuttatthāva, evamādinā tattha tatthāgate saṃvaṇṇanāppakāre ñatvā sabbattha yathārahaṃ vicetabbāti.

Evamanekatthappabhedatā payogatova ñātabbāti tabbasena taṃ samatthetum “tathā hesā”tiādi vuttaṃ. Atha vā ayaṃ saddo imassatthassa vācakoti saṅketavavatthitāyeva saddā taṃ tadatthassa vācakā, saṅketo ca nāma

payogavasena siddhoti dassetumpi idaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evaṃdisesu. Nanu ca

-

“Yathāpi puppharāsimhā, kayirā mālāguṇe bahū;
Evaṃ jātena maccena, kattabbaṃ kusalaṃ bahu”nti.

Ettha evaṃ-saddena upamākārasseva vuttattā ākāratthoyeva evaṃ-saddo siyāti? Na, visesasabbhāvato. “Evaṃ byā kho”tiādīsu hi ākāramattavācakoyeva ākāratthoti adhippeto, na pana ākāravisesavācako. Ettha hi kiñcāpi puppharāsisadisato manussūpapatti sappurisūpanissaya saddhammasavana yonisomanasikārabhogasampattiādidānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogena mālāguṇasadiyo bahukā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti atthassa jotitattā puppharāsimālāguṇāva upamā nāma upamīyati etāyāti katvā, tesam upamākāro ca yathāsaddena aniyamato jotito, tasmā “evaṃ-saddo niyamato upamākāranigamanattho”ti vuttam yuttam, tathāpi so upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hoti nissayabhūtaṃ tamantarena nissitabhūtaṃ upamākārassa alabbhamānattāti adhippāyenāha “upamāyaṃ āgato”ti. Atha vā upamīyanaṃ sadisīkaraṇanti katvā puppharāsimālāguṇehi sadisabhāvasaṅkhāto upamākāroyeva upamā nāma. “Saddhammatam siyopamā”ti hi vuttam, tasmā ākāramattavācakova ākārattho evaṃ-saddo. Upamāsaṅkhātāākāravisesavācako pana upamāttthoyevāti vuttam “upamāyaṃ āgato”ti.

Tathā “evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba”ntiādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā upadisaṇākāropi atthato upadesoyevāti āha “evaṃ...pe... upadese”ti. Evametanti ettha pana bhagavatā yathāvuttamattham aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggaṭākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ. Tattha sampahaṃsaṇākāropi atthato sampahaṃsanaṃ evāti vuttam “sampahaṃsaneti. Evameva paṇāyanti ettha ca dosavibhāvanena gārayhavaṇaṃ garahaṇaṃ, tadākāropi atthato garahaṇaṃ nāma, tasmā “garahaṇe”ti vuttam. So cettha garahaṇākāro “vasalī”tiādikhumsanasaddasannidhānato evaṃ-saddena pakāsitoti viññāyati, yathā cettha evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsiādisaddānaṃ sannidhānatoti daṭṭhabbaṃ. Jotakamattā hi nipātāti. Evamevāti ca adhunā bhāsītākāreneva. Ayaṃ vasalaguṇayogato vasalī kālakaṇṇī yasmiṃ vā tasmīṃ vā tṭhāne bhāsītī sambandho. Evaṃ bhanteti sādhu bhante, suṭṭhu bhanteti vuttam hoti. Ettha pana dhammassa sādhuṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi tattha attano tṭhitabhāvassa paṭijānanaṃ eva vacanasampañiggaho, tadākāropi atthato vacanasampañiggahoyeva nāma, tenāha “vacanasampañiggahe”ti.

Evaṃ byā khoti evaṃ viya kho. Evaṃ khoti hi imesaṃ padānamantare viyasaddassa byāpadesoti neruttikā “va-kārassa, ba-kāraṃ, ya-kārasaṃyogañca katvā dīghavasena padasiddhī”tipi vadanti. Ākāreti ākāramatte. Appābādhanti visabhāgavedanābhāvaṃ. Appātaṅkanti kicchajīvitakararogābhāvaṃ. Lahuṭṭhānanti niggelaññatāya lahutāyuttam uṭṭhānaṃ. Balanti kāyabalaṃ. Phāsuviḥāranti catūsu iriyāpathesu sukhavihāraṃ. Vitthāro dasama subhasuttaṭṭhakathāya meva āvi bhavissati. Evañca vadehīti yathāhaṃ vadāmi, evampi samaṇaṃ ānandaṃ vadehi. “Sādhu kira bhava”ntiādikam idāni vattabbavacanaṃ, so ca vadanākāro idha evaṃ-saddena nidassīyatīti vuttam “nidassane”ti. Kālāmāti kālāmagottasambandhe jane

ālapati. “Ime...pe... vā”ti yaṃ mayā vuttaṃ, taṃ kiṃ maññathāti attho. Samattāti paripūrītā. Samādinnaṃ samādiyitā. Saṃvattanti vā no vā saṃvattanti ettha vacanadvaye kathaṃ vo tumhākaṃ mati hotīti yojetabbaṃ. Evaṃ noti evameva amhākaṃ mati ettha hoti, amhākaṃ mati hoti yevātipi attho. Ettha ca tesāṃ yathāvuttadhammaṃ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhājananattamaṃ anumattiggaṇavasena “saṃvattanti no vā, kathaṃ vo ettha hotī”ti pucchāya katāya “evaṃ no ettha hotī”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-saddena vibhāvitaṃ, so ca tesāṃ dhammaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno atthato avadhāraṇamevāti vuttaṃ “avadhāraṇe”ti. Ākāratthamaññaṭṭha sabbattha vuttanayena codanā, sodhanā ca veditabbā.

Ādisaddena cettha idamatthapucchāparimāṇādiatthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi “evaṃgatāni, evaṃvidho, evamākāro”ti ca ādisu idamatthe, gatavidhākārasaddā pana pakārapariyāyā. Gatavidhayuttākārasadde hi lokiyā pakāratthe vadanti. “Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamaṇikuṇḍalābharaṇā odātavattavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgibhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi saccariyakoti? No hidaṃ bho gotamā”ti ādisu pucchāyaṃ. “Evaṃ lahuparivattaṃ, evamāyupariyanto”ti ca ādisu parimāṇe. Etthāpi “sunhātā suvilittā”ti ādivacanāṃ pucchā, lahuparivattaṃ, āyūnaṃ pamāṇaṇca parimāṇaṃ, tadākāropi atthato pucchā ca parimāṇaṇca nāma, tasmā etesu pucchattho, parimāṇattho ca evaṃsaddo veditabboti. Idha pana so katamesu bhavati, sabbattha vā, aniyamato padese vāti codanāya “svāyamidhā”ti ādi vuttaṃ.

Nanu ekasmiṃyeva atthe siyā, kasmā tīsupīti ca, hotu tibbidhesu atthesu, kena kimatthaṃ dīpetīti ca anuyogaṃ pariharanto “tatthā”ti ādimāha. Tatthāti tesu tīsu atthesu. Ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvattatipukkkhalasīhaviṭṭhānākusadisālocanasāṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvadhā nayā nānāyā, pāḷigatiyo vā nayā, tā ca paññattianupaññatti ādivasena, saṅkhepavittārādivasena, saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena, kusalādivasena, khandhādivasena, saṅgahādivasena, samayavimuttādivasena, tṭhanādivasena, kusalamūlādivasena, tikapaṭṭhānādivasena ca piṭakattayānurūpaṃ nānāppakārāti nānāyā. Tehi nipuṇaṃ saṅhaṃ sukhumaṃ tathā. Āsayova ajjhāsayo, te ca sassatādibhedena, tattha ca apparajakkhatādivasena anekā, attajjhāsayādayo eva vā samuṭṭhānamuppattihetu etassāti tathā, upanetabbābhāvato atthabyañjane hi sampannaṃ paripuṇṇaṃ tathā. Apica saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanaākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca sampannaṃ samannāgataṃ tathā. Atha vā viññūnaṃ hadayaṅgamato, savane atittijananato, byañjanarasavasena paramagambhīrabhāvato, vicāraṇe atittijananato, attharasavasena ca sampannaṃ sādurasāṃ tathā.

Pāṭihāriyapadassa vacanatthaṃ “paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato pāṭihāriya”nti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā bodhimūleyeva savāsanasakalasāṃkilesānaṃ pahīnattā. Puthujjanānampi ca vigatūpakkilese atṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe satiyeva iddhividhaṃ pavattati, tasmā puthujjanesu pavattavohārenapi na sakkā idha “pāṭihāriya”nti vattum, sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatāva kilesā paṭipakkhā

saṃsārapaṅkanimuggassa sattanikāyassa samuddharitukāmato, tasmā tesam veneyyagatakilesasaṅkhātānaṃ paṭipakkhānaṃ haraṇato pāṭihāriyanti vuttaṃ assa, evaṃ sati yuttametaṃ.

Atha vā bhagavato sāsanaṃ paṭipakkhā titthiyā, tesam titthiyabhūtānaṃ paṭipakkhānaṃ haraṇato pāṭihāriyanti yujjati. Kāmañcettha titthiyā haritabbā nāssu, tesam pana santānagatadiṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asaṃmatthatākāraṇena ca iddhiādesanānusāsanaṃsaṅkhātehi tīhipi pāṭihāriyehi te haritā apanītā nāma honti. Paṭīti vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa atthaṃ bodheti “tasmīṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”tiādīsu viya, tasmā samāhite citte vigatūpaklese katakiccena pacchā haritabbam pavattetabbanti pāṭihāriyaṃ, tadeva dīghavasena, sakatthavuttipaccayavasena vā pāṭihāriyaṃ, attano vā upaklesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā tadanñesaṃ haraṇam pāṭihāriyaṃ vuttanayena. Iddhiādesanānusāsaniyo hi vigatūpaklesena, katakiccena ca sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, hatesu ca attano upaklesesu parasattānaṃ upaklesaharaṇāni ca hontīti tadubhayampi nibbacanaṃ yujjati.

Apica yathāvuttehi nibbacanehi iddhiādesanānusāsanaṃsaṅkhāto samudāyo pāṭihāriyaṃ nāma. Ekekaṃ pana tasmīṃ bhavaṃ “pāṭihāriya”nti vuccati visesatthajotakapaccayantarena saddaracanāvisesasambhavato, pāṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ, maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmīṃ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti pāṭihāriyaṃ. Vicitrā hi taddhitavutti. Tassa pana iddhiādesanānusāsanaṃbhedena, visayabhedena ca bahuvidhassa bhagavato desanāya labbhamānattā “vividhapāṭihāriyanti vuttaṃ. Bhagavā hi kadāci iddhivasenāpi desanaṃ karoti nimmitabuddhena saha pucchāvissajjanādīsu, kadāci ādesanāvasenāpi āmagandhabrāhmaṇassa dhammadesanādīsu, yebhuyyena pana anusāsaniyā. Anusāsanaṃpāṭihāriyaṃhi buddhānaṃ satataṃ dhammadesanā. Iti taṃtaṃdesanākārena anekavidhapāṭihāriyatā desanāya labbhati. Ayamatto upari ekādasamassa kevaṭṭasuttassa vaṇṇanāya āvi bhavissati. Atha vā tassa vividhassāpi pāṭihāriyassa bhagavato desanāya saṃsūcanato “vividhapāṭihāriya”nti vuttaṃ, anekavidhapāṭihāriyadassananti attho.

Dhammaniruttiyāva bhagavati dhammaṃ desente sabbesaṃ suṇantānaṃ nānābhāsitaṃ taṃtaṃbhāsānurūpato desanā sotapathamāgacchatīti āha “sabba...pe... māgacchanta”nti. Sotameva sotapatho, savanaṃ vā sotaṃ, tassa patho tathā, sotadvārenti attho. Sabbākārenāti yathādesitākārena. Ko samatto viññātuṃ, asaṃmatthoyeva, tasmāti pāṭhaseso. Panāti ekaṃsatthe, tena saddhāsatiḍḍhitivīriyādibalasaṅkhātēna sabbathāmena ekaṃseneva sotukāmatāsaṅkhātakusalacchandassa jananaṃ dasseti. Janetvāpi ettha pi-saddo, api-saddo vā sambhāvanatto “buddhopi buddhabhāvaṃ bhāvetvā”tiādīsu viya, tena “sabbathāmena ekaṃseneva sotukāmatam janetvāpi nāma ekenākārena sutam, kimaṅgaṃ pana aññathā”ti tathāsute dhamme sambhāvanaṃ karoti. Keci pana “edisu garahatto”ti vadanti, tadayuttameva garahatthassa avijjamānattā, vijjamānatthasseva ca upasaggaṇipātānaṃ jotakattā. “Nānāyanipuṇa”ntiadinā hi sabbappakārena sotumasakkuṇeyyabhāvena dhammassa idha sambhāvanameva karoti, tasmā “api dibbesu kāmesu, ratiṃ so nādhigacchatī”tiādīsuyeva garahatthasambhavesu garahatto veditabboti. Api-saddo ca idisu ṭhānesu

nipātoyeva, na upasaggo. Tathā hi “api-saddo ca nipātapakkhiko kātabbo, yattha kīriyāvācakato pubbo na hotī”ti akkharacintakā vadanti. Mayāpīti ettha pana na kevalaṃ mayāva, atha kho aññehipi tathārūpehīti sampiṇḍanatto gahetabbo.

Sāmaṃ bhavatīti sayambhū, anācariyako. Na mayaṃ idaṃ sacchikatanti ettha pana “na attano ñāṇeneva attanā sacchikata”nti pakaraṇato attho viññāyati.

Sāmaññavacanassāpi hi

sampayogavippayogasahacaraṇavirodhasaddantarassannidhānaliṅgaocityakālaḍḍesapa karaṇādivasena visesatthaggaṇaṃ sambhavati. Evaṃ sabbattha. Parimocentoti “puna caparaṃ bhikkhave, idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti vuttadosato parimocāpanahetu. Hetvatthe hi anta-saddo “asambudhaṃ buddhanisevita”ntiādīsu viya. Imassa suttassa saṃvaṇṇanāppakāravīcāraṇena attano ñāṇassa paccakkhataṃ sandhāya “idāni vattabba”nti vuttaṃ. Esā hi saṃvaṇṇanākārāṇaṃ pakati, yadidaṃ saṃvaṇṇetabbadhamme sabbattha “ayamimassa attho, evamidha saṃvaṇṇayissāmī”ti puretameva saṃvaṇṇanāppakāravīcāraṇā.

Etadaggaḍḍasattho vuttova. “Bahussutāna”ntiādīsu pana aññepi therā bahussutā, satimanto, gatimanto, dhitimanto, upaṭṭhākā ca atthi, ayaṃ paṇāyasmā buddhavacanaṃ gaṇhanto dasabalassa sāsane bhaṇḍāgārikapariyattiyaṃ ṭhatvā gaṇhi, tasmā bahussutānaṃ aggo nāma jāto. Imassa ca therassa buddhavacanaṃ uggahetvā dhāraṇasati aññehi therehi balavataṛā ahosi, tasmā satimantānaṃ aggo nāma jāto. Ayamevāyasmā ekapade ṭhatvā saṭṭhipadasahassāni gaṇhanto satthārā kathitanīyāmena sabbapadāni jānāti, tasmā gatimantānaṃ aggo nāma jāto. Tasseva cāyasmato buddhavacanaṃ uggaṇhanavīriyaṃ, sajjhāyanavīriyañca aññehi asadisāṃ ahosi, tasmā dhitimantānaṃ aggo nāma jāto. Tathāgataṃ upaṭṭhahanto cesa na aññesaṃ upaṭṭhākabhikkhūnaṃ upaṭṭhahanākāreṇa upaṭṭhahati. Aññepi hi tathāgataṃ upaṭṭhahiṃsu, na ca pana buddhānaṃ manaṃ gahetvā upaṭṭhahitum sakkonti, ayaṃ pana thero upaṭṭhākāṭṭhānaṃ laddhadivasato paṭṭhāya āradhaviṛiyo hutvā tathāgataṃ manaṃ gahetvā upaṭṭhahi, tasmā upaṭṭhākānaṃ aggo nāma jāto. Atthakusaloti bhāsitatthe, payoṇatthe ca cheko. Dhammoti pālīdhammo, nānāvidho vā hetu. Byañjananti akkharaṃ atthassa byañjanato. Padena hi byañjitopi attho akkharamūlakattā padassa “akkharena byañjito”ti vuccati. Atthassa viyañjanato vā vākyampi idha byañjanaṃ nāma. Vākyena hi attho paripuṇṇaṃ byañjīyati, yato “byañjanehi vivarati”ti āyasmatā mahākaccāyanattherena vuttaṃ. Niruttīti nibbanaṃ, pañcavidhā vā niruttinayā. Tesampi hi saddaracānāvisesena atthādhigamaḥhetu idha gahaṇaṃ yujjati. Pubbāparaṃ nāma pubbāparānusandhi, suttassa vā pubbabhāgena aparabhāgassa saṃsandanaṃ. Bhagavatā ca pañcavidhaetadaggaṭṭhānena dhammasenāpatinā ca pañcavidhakosallena pasatṭhabhāvānurūpanti sambandho. Dhāraṇabalanti dhāraṇasaṅkhātāṃ balaṃ, dhāraṇe vā balaṃ, ubhayatthāpi dhāretuṃ sāmattihiyanti vuttaṃ hoti. Dassento hutvā, dassanahetūtipi attho. Tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnāmanādhikanti avadhāraṇaphalamāha. Na aññathā daṭṭhabbanti pana nivattetabbatthaṃ. Na aññathāti ca bhagavato sammukhā sutākārato na aññathā, na pana bhagavatā desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā, evañca katvā “sabbappakāreṇa ko samatto viññātu”nti heṭṭhā vuttavacanaṃ samatthitaṃ hoti, itarathā bhagavatā desitākāreṇa sotuṃ samatthattā tadetaṃ na vattabbaṃ siyā. Yathāvuttena pana atthena dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirujjhanavasena dhāraṇassa adhippetattā, aññathā bhagavatā

desitākāreneva dhārituṃ samatthanato heṭṭhā vuttavacanena virujjheyya. Na hettha dvinnāṃ atthānaṃ atthantaratāparihāro yutto tesāṃ dvinnāṃpi atthānaṃ sutabhāvadīpanena ekavisayattā, itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe pacchimatthavasena samattho, purimatthavasena ca asamatthoti āpajjeyyāti.

“Yo paro na hoti, so attā”ti vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya santatiyā pavattanako tividhopi me-saddo, tasmā kiñcāpi niyakajjhattasantativasena ekasmiṃ yevatthe me-saddo dissati, tathāpi karaṇasampadānasāminiddesavasena vijjamānavibhattibhedāṃ sandhāya vuttaṃ “tīsu atthesu dissatī”ti, tīsu vibhattiyatthesu attanā saññuttavibhattito dissatīti attho. Gāthābhigītanti gāthāya abhigītaṃ abhimukhaṃ gāyitaṃ. Abhojaneyyanti bhojanaṃ kātumanaraharūpaṃ. Abhigītapadassa kattupekkhattā mayāti attho. Evaṃ sesesupi yathārahaṃ. Sutasaddassa kammabhāvasāadhanavasena dvādhīpāyikapadattā yathāyogaṃ “mayā suta”nti ca “mama suta”nti ca atthadvaye yujjati.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakamattabhāvato pana satipi tasmiṃ sutasaddoyeva taṃ taṃ atthaṃ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇaṃ na virujjhatīti āha “saupasaggo ca anupasaggo cā”ti. Assāti sutasaddassa. Upasaggavasenapi dhātusaddo visesatthavācako yathā “anubhavati parābhavati”ti vuttaṃ “gacchantoti attho”ti. Tathā anupasaggopi dhātusaddo saupasaggo viya visesatthavācakoti āha “vissutadhammassāti attho”ti. Evamīdisesu. Sotaviññeyyanti sotadvāranissitena viññāṇena viññātabbaṃ, sasambhārakathā vā esā, sotadvārena viññātabbanti attho. Sotadvārānusāraviññātadharoti sotadvārānusārena manoviññāṇena viññātadhammadharo. Na hi sotadvāranissitaviññāṇamattena dhammo viññāyati, atha kho tadanusāraṃmanoviññāṇeneva, sutadharoti ca tathā viññātadhammadharo vutto, tasmā tadatthoyeva sambhavatīti evaṃ vuttaṃ. Kammabhāvasāadhanāni sutasadde sambhavantīti dassetuṃ “idha panā”tiādimāha. Pubbāparapadasambandhavasena atthassa upapannatā, anupapannatā ca viññāyati, tasmā sutasaddasseva vasena ayamatto “upapanno, anupapanno”ti vā na viññātābboti codanāya pubbāparapadasambandhavasena etadatthassa upapannataṃ dassetuṃ “me-saddassa hī”tiādi vuttaṃ. Mayāti atthe satīti kattutthe karaṇaniddesavasena mayāti atthe vattabbe sati, yadā me-saddassa kattuvaseṇa karaṇaniddeso, tadāti vuttaṃ hoti. Mamāti atthe satīti sambandhīyatthe sāmīniddesavasena mamāti atthe vattabbe sati, yadā sambandhavasena sāmī niddeso, tadāti vuttaṃ hoti.

Evaṃ saddato ñātābbamatthaṃ viññāpetvā idāni tehi dassetābbamatthaṃ nidassento “evametesū”tiādimāha. Sutasaddasannidhāne payuttena evaṃ-saddena savanakiriyājotakeneva bhavitābbāṃ vijjamānatthassa jotakamattattā nipātānanti vuttaṃ “evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassana”nti. Savanāya eva hi ākāro, nidassanaṃ, avadhāraṇāṃpi, tasmā yathāvutto evaṃ-saddassa tividhopi attho savanakiriyājotakabhāvena idhāhippetoti. Ādi-saddena cettha sampāṭicchanādīnaṃ sotadvārikaviññāṇānaṃ, tadabhinipātānaṃca manodvārika viññāṇānaṃ gahaṇaṃ veditābbāṃ, yato sotadvārānusāraviññātattthe idha sutasaddoti vutto. Avadhāraṇaphalattā saddapayogassa sabbāṃpi vākyaṃ antogadhāvadhāraṇaṃ, tasmā “suta”nti etassa sutamevāti ayamatto labbhatīti āha “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti. Etena hi vacanena avadhāraṇena nirākataṃ dasseti. Yathā pana yaṃ sutāṃ sutamevāti niyametābbāṃ, tathā ca taṃ sutāṃ

sammā sutam hotīti avadhāraṇaphalam dassetum vuttam
“anūnādhikāviparītaggaṇanidassana”nti. Atha vā saddantarathāpohanavasena
saddo attham vadati, tasmā “suta”nti etassa asutam na hotīti ayamatto labbhatīti
sandhāya “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti vuttam, iminā diṭṭhādinivattanam karoti
diṭṭhādīnam “asuta”nti saddantarathabhāvena nivattetabbattā. Idam vuttam hoti -
na idam mayā attano ñāṇena diṭṭham, na ca sayambhuñṇāṇena sacchikataṃ, atha
kho sutam, tañca kho sutam sammadevāti. Tadeva sammā sutabhāvaṃ sandhāyāha
“anūnā...pe... dassana”nti. Hoti cettha -

“Evādisattiyā ceva, aññatthāpohanena ca;
Dvidhā saddo atthantaram, nivatteti yathāraha”nti.

Apica avadhāraṇatthe evaṃ-sadde ayamattahoyanā karīyatīti tadapekkhassa
sutasaddassa sāvadhāraṇatto vutto “assavanabhāvapaṭikkhepato”ti,
tadavadhāraṇaphalam dasseti “anū...pe... dassana”nti iminā. Savana-saddo cettha
bhāvasaddena yogato kammāsādhano veditabbo “suyyati”ti. Anūnādhikatāya
bhagavato sammukhā sutākārato aviparītam, aviparītassa vā suttassa gahaṇam,
tassa nidassanam tathā, iti savanahetu suṇantapuggalasavanavisesavasena ayam
yojanā katā.

Evaṃ padattayassa ekena pakārena atthayojanam dassetvā idāni pakārantarenāpi
tam dassetum “tathā”tiādi vuttam. Tattha tassāti yā bhagavato sammukhā
dhammassavanākārena pavattā manodvārikaviññāṇavīthi, tassā. Sā hi
nānāpakārena ārammaṇe pavattitum samatthā, na sotadvārika viññāṇavīthi
ekārammaṇeyeva pavattanato, tathā ceva vuttam “sotadvārānusārenā”ti. Tena hi
sotadvārikaviññāṇavīthi nivattati. Nānāpakārenāti vakkhamānena anekavihitena
byañjanatthaggaṇāṇākārasaṅkhātena nānāvidhena ākārena, etena imissā yojanāya
ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dasseti. Pavattibhāvappakāsananti pavattiyā
atthibhāvappakāsanam. Yasmiṃ pakāre vuttappakārā viññāṇavīthi nānāpakārena
pavattā, tadeva ārammaṇam sandhāya “dhammappakāsa”nti vuttam, na pana
sutasaddassa dhammattham, tena vuttam “ayam dhammo suto”ti. Tassā hi
viññāṇavīthiyā ārammaṇameva “ayam dhammo suto”ti vuccati. Tañca
niyamiamānam yathāvuttāya viññāṇavīthiyā ārammaṇabhūtam suttameva.
Ayañhetthātiādi vuttassevatthassa pākāṭikaraṇam. Tappākāṭikaraṇattho hettha hi-
saddo. Viññāṇavīthiyā karaṇabhūtāya mayā na aññam kataṃ, idam pana
ārammaṇam kataṃ. Kiṃ pana tanti ce? Ayam dhammo sutoti. Ayam
panetthādhippāyo - ākāratthe evaṃ-sadde “ekenākārenā”ti yo ākāro vutto, so
atthato sotadvārānusāravīññāṇavīthiyā nānāpakārena ārammaṇe
pavattibhāvoyeva, tena ca tadārammaṇabhūtassa dhammasseva savanam kataṃ, na
aññanti. Evaṃ savanakiriyāya karaṇakattukammaviseso imissā yojanāya dassito.

Aññampi yojanamāha “tathā”tiādinā. Nidassanattham evaṃ-saddam gahetvā
nidassanena ca nidassitabbassāvinābhāvato “evanti nidassitabbappakāsa”nti
vuttam. Iminā hi tadavinābhāvato evaṃsaddena sakalampi sutam paccāmaṭṭhanti
dasseti, sutasaddassa kiriyāparattā, savanakiriyāya ca
sādhāraṇaviññāṇappabandhapaṭibaddhattā tasmiṃca viññāṇappabandhe
puggalavohāroti vuttam “puggalakiccappakāsa”nti. Sādhāraṇaviññāṇappabandho
hi paṇṇattiyā idha puggalo nāma, savanakiriyā pana tassa kiccaṃ nāma. Na hi
puggalavohārahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhati vohāraṇavisaṇṇa

tassā kiriyāyāti daṭṭhabbam. “Ida”ntiādi piṇḍatthadassanaṃ mayāti yathāvuttaviññāṇappabandhasaṅkhātappuggalabhūtena mayā. Sutaṇti savanakiriyāsaṅkhātena puggalakiccena yojitaṃ, imissā pana yojanāya puggalabyāpāraṇissayassa puggalassa, puggalabyāpārassa ca nidassanaṃ katanti daṭṭhabbam.

Ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā purimayojanāya aññathāpi atthayojanaṃ dassetuṃ “tathā”tiādi vuttaṃ. Cittasantānassāti yathāvuttaviññāṇappabandhassa. Nānākārappavattiyāti nānappakārena ārammaṇe pavattiyā. Nānappakāraṃ atthabyañjanaṃ gahaṇaṃ, nānappakārassa vā atthabyañjanaṃ gahaṇaṃ tathā, tatoyeva sā “ākārapaññattī”ti vuttāti tadevatthaṃ samattheti “evanti hī”tiādinā. Ākārapaññattīti ca upādāpaññattiyeva, dhammānaṃ pana pavattiākāramupādāya paññattattā tādāññāya upādāpaññattiyā visesanatthaṃ “ākārapaññattī”ti vuttā visayaniddesoti uppattiṭṭhānaniddeso. Sotabbabhūto hi dhammo savanakiriyākattubhūtaṃ puggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānaṃ kiriyāya kattukammaṭṭhattā tabbasena ca tadādhārassāpi dabbassa ādhārabhāvassa icchitattā, idha pana kiriyāya kattupavattiṭṭhānabhāvo icchitoti kammameva ādhāraṇasena vuttaṃ, tenāha “kattu visayaggahaṇasanniṭṭhāna”nti, ārammaṇameva vā visayo. Ārammaṇañhi tadārammaṇikassa pavattiṭṭhānaṃ. Evampi hi attho suviññeyyataro hoti. Yathāvuttavacane piṇḍatthaṃ dassetuṃ “ettāvatā”tiādi vuttaṃ. Ettāvatā ettakena yathāvuttatthena padattayena, kataṃ hotīti sambandho. Nānākārappavattenāti nānappakārena ārammaṇe pavattena. Cittasantānenāti yathāvuttaviññāṇavithisaṅkhātena cittappabandhena. Gahaṇasadda cetthaṃ karaṇaṃ. Cittasantānavinimuttassa kassaci kattu paramatthato abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanichchāya cittasantānato aññamiva taṃsamaṅgiṃ katvā abhedepi bhedaṇasena “cittasantānena taṃsamaṅgino”ti vuttaṃ. Vohāraṇissayo hi saddo nekantaparamatthikoti savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato tassa visayoyevāti vuttaṃ “kattu visayaggahaṇasanniṭṭhāna”nti.

Apica savanaṇasena cittappavattiyā eva savanakiriyābhāvato taṃvasena tādāññānāmarūpadhammasamudāyabhūtaṃ taṃkiriyākattu ca visayo hotīti katvā tathā vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - purimanaye savanakiriyā, takkattā ca paramatthato tathāpavattacittasantānameva, tasmā kiriyāvisayopi “kattu visayo”ti vutto. Pacchimanaye pana tathāpavattacittasantānaṃ kiriyā, tādāññādharmasamudāyo pana kattā, tasmā kāmaṃ ekantato kiriyāvisayoyevassa dhammo, tathāpi kiriyāvasena “tabbantakattu visayo”ti vuttoti. Taṃsamaṅginoti tena cittasantānena samaṅgino. Kattūti kattārassa. Visayoti ārammaṇasena pavattiṭṭhānaṃ, ārammaṇameva vā. Suttākārassa ca therassa sammā nicchitabhāvato “gahaṇasanniṭṭhāna”nti vuttaṃ.

Aparo nayo - yassa...pe... ākārapaññattīti ākāratthena evaṃ-saddaṃ yojanaṃ katvā tadeva avadhāraṇatthampi gahetvā imasmiṃyeva naye yojetuṃ “gahaṇaṃ kataṃ” icceva avatvā “gahaṇasanniṭṭhānaṃ kata”nti vuttanti daṭṭhabbam. Avadhāraṇena hi sanniṭṭhānamidhāhippetam, tasmā “ettāvatā”tiādinā avadhāraṇatthampi evaṃ-saddaṃ gahetvā ayameva yojanā katāti dasseti veditabbam, imissā pana yojanāya gahaṇākāragāhakatabbisayavisesanidassanaṃ katanti daṭṭhabbam.

Aññampi yojanaṃ māha “atha vā”tiādinā. Pubbe attanā suttānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanaṃ upadhāritarūpassa ākāraṇaṃ nidassanaṃ,

avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādibhūtaṃ upadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtaḍḍhammappabandhabyāpāratāya “puggalakiccaniddeso”ti vuttaṃ attanā sutānañhi atthabyañjanānaṃ puna upadhāraṇaṃ ākārādittayaṃ, tañca evaṃ-saddassa attho. So pana yaṃ dhammappabandhaṃ upādāya puggalapaññatti pavattā, tassa byāpārabhūtaṃ kiccameva, tasmā evaṃ-saddena puggalakiccaṃ niddisīyatīti. Kāmaṃ savanakiriyā puggalabyāpāropi avisesena, tathāpi visesato viññāṇabyāpārovāti vuttaṃ “viññāṇakiccaniddeso”ti. Tathā hi puggalavādīnampi savanakiriyā viññāṇanirapekkhā natthi savanādīnaṃ visesato viññāṇabyāpārabhāvena icchitattā. Meti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā, viññāṇakiccassa ca sattaviññāṇanamabhedakaraṇavasena tattheva samodahitabbato “ubhayakiccayuttapuggalaniddeso”ti vuttaṃ. “Aya”ntiādi tappākāṭikaraṇaṃ. Ettha hi savanakiccaviññāṇasamaṅgināti evaṃ-saddena niddiṭṭhaṃ puggalakiccaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃ pana puggalassa savanakiccaviññāṇasamaṅgībhāvena puggalakiccaṃ nāmāti dassetuṃ “puggalakiccasamaṅginā”ti avatvā “savanakiccaviññāṇasamaṅginā”ti āha, tasmā “puggalakicca”nti niddiṭṭhasavanakiccavatā viññāṇena samaṅgināti attho. Viññāṇavasena, laddhasavanakiccavohārenāti ca sutasaddena niddiṭṭhaṃ viññāṇakiccaṃ sandhāya vuttaṃ. Savanameva kiccaṃ yassāti tathā. Savanakiccanti vohāro savanakiccavohāro, laddho so yenāti tathā. Laddhasavanakiccavohārena viññāṇasaṅkhātena vasena sāmattihiyenāti attho. Ayaṃ pana sambandho - savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena mayā laddhasavanakiccavohārena viññāṇavasena karaṇabhūtena sutanti.

Apica “eva”nti saddassattho avijjamānapaññatti, “suta”nti saddassattho vijjamānapaññatti, tasmā te tathārūpapaññatti upādānabhūtapuggalabyāpārabhāveneva dassento āha “evanti puggalakiccaniddeso. Sutanti viññāṇakiccaniddeso”ti. Na hi paramatthatoyeva niyamiamāne sati puggalakiccaviññāṇakiccavasena ayaṃ vibhāgo labbhatīti. Imissā pana yojanāya kattubyāpārakaraṇabyāpārakattuniddeso katoti veditabbo.

Sabbassāpi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā, sabbāsaṅca paññattīnaṃ vijjamānādivasena chasu paññattibhedeṣu antogadhattā tāsū “eva”ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhāretvā dassento “evanti cā”tiādimāha. Tattha “eva”nti ca “me”ti ca vuccamānassa atthassa ākārādibhūtaṃ dhammānaṃ asallakkaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha “saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññatti”ti. Saccikaṭṭhaparamatthavasenāti ca bhūtatthauttamatthavasenāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti - yo māyāmarīciādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho “saccikaṭṭho, paramattho”ti ca vuccati, “evaṃ me”ti padānaṃ pana attho abhūtattā, anuttamattā ca na tathā vuccati, tasmā bhūtatthauttamatthasaṅkhātena saccikaṭṭhaparamatthavasena visesanabhūtena avijjamānapaññattiyevāti. Etena ca visesanena bālajanehi “atthī”ti parikkappaṃ paññattimattaṃ nivatteti. Tadevatthaṃ pākāṭaṃ karoti, hetunā vā sādheti “kiñhettha ta”ntiādīnā. Yaṃ dhammajātaṃ, atthajātaṃ vā “eva”nti vā “me”ti vā niddesaṃ labhetha, taṃ ettha rūpaphassādidhammasamudāye, “evaṃ me”ti padānaṃ vā atthe. Paramatthato na atthīti yojanā. Rūpaphassādibhāvena niddiṭṭho paramatthato ettha attheva, “evaṃ me”ti pana niddiṭṭho natthīti adhippāyo. Sutanti pana saddāyatanaṃ sandhāyāha

“vijjamānapaññatti”ti. “Saccikaṭṭhaparamatthavasenā”ti cettha adhikāro.
“Yañhī”tiādi tappākaṭṭhikaraṇaṃ, hetudassanaṃ vā. Yaṃ taṃ saddāyatanaṃ sotena
sotadvārena, tannissitaviññāṇena vā upaladdhaṃ adhigamitabbanti attho. Tena hi
saddāyatanaṃidha gahitaṃ kammaśādhanaṃnāti dasseti.

Evam aṭṭhakathānayaṇa paññattisarūpaṃ niddhāretvā idāni aṭṭhakathāmuttakaṇāpi
nayaṇa vuttasu chasu paññattibhedeṣu “eva”ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ
niddhārento “tathā”tiādimāha. Upādāpaññatti ādayo hi porāṇaṭṭhakathāto muttā
saṅgahakāreneva ācariyena vuttā. Vitthāro abhidhammaṭṭhakathāya gahetabbo. Taṃ
tanti taṃ taṃ dhammajātaṃ, sotapathamāgate dhamme upādāya tesam
upadhāritākāraṇidassanāvadhāraṇassa paccāmasanavasena evanti ca
sasantatipariyāpanne khandhe upādāya meti ca vattabbattāti attho.
Rūpavedanādibhedeḥi dhamme upādāya nissāya kāraṇaṃ katvā paññatti
upādāpaññatti yathā “tāni tāni aṅgāni upādāya ratho geḥaṃ, te te rūparasādayo
upādāya ghaṭo paṭo, candimasūriyaparivattādayo upādāya kālo disā”tiādi.
Paññāpetabbaṭṭhena cesā paññatti nāma, na paññāpanaṭṭhena. Yā pana tassa
atthassa paññāpanā, ayaṃ avijjamānapaññattiyeva. Diṭṭhādīni upanidhāya
vattabbatoti diṭṭhamutaviññāte upanidhāya upatthambhaṃ katvā apekkhitvā
vattabbattā. Diṭṭhādisabhāvavirahite saddāyatane vattamānopi hi sutavohāro
“dutiyaṃ tatiya”ntiādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavatto
“upanidhāpaññatti”ti vuccate. Sā panesā anekavidhā tadanñāpekkhūpanidhā
hatthagatūpanidhā sampayuttūpanidhāsamāropitūpanidhā avidūragatūpanidhā
paṭibhāgūpanidhā tabbahulūpanidhātabbisiṭṭhūpanidhā”tiādinā. Tāsu ayaṃ “dutiyaṃ
tatiya”ntiādikā viya paṭhamādīnaṃ diṭṭhādīnaṃ aññamaññamapekkhitvā vuttattā
tadanñāpekkhūpanidhāpaññatti nāma.

Evam paññattiyāpi atthādhigamaṇiyatāsaṅkhātāṃ dassetabbatthaṃ dassetvā idāni
saddasāmatthiyena dīpetabbamatthaṃ niddhāretvā dīpento “ettha cā”tiādimāha.
Etthāti etasmiṃ vacanattaye. Ca-saddo upanyāso atthantaraṃ ārabhitukāmena
yojitattā. “Suta”nti vutte asutaṃ na hotīti pakāsitoyamattho, tasmā tathā suta-
saddena pakāsitā attanā paṭividdhasuttassa pakāravisesā “eva”nti therena
paccāmaṭṭhāti tena evaṃ-saddena asammoho dīpito nāma, tenāha “evanti vacanena
asammohaṃ dīpeti”ti. Asammohanti ca yathāsute sutte asammohaṃ. Tadeva
yuttiyā, byatirekena ca samatthehi “na hī”tiādinā vakkhamānañca suttaṃ
nānappakāraṃ duppaṭividdhañca. Evam nānappakāre duppaṭividdhe sutte kathaṃ
sammūlho nānappakārapaṭivedhasamattho bhavissati. Imāya yuttiyā, iminā ca
byatirekena therassa tattha asammūlhabhāvasaṅkhāto dīpetabbo attho viññāyatīti
vuttaṃ hoti. Evamīdisesu yathārahaṃ. Bhagavato sammukhā sutākārassa yāthāvato
upari therena dassiyamānattā “suttassa asammosaṃ dīpeti”ti vuttaṃ. Kālantarenāti
sutakālato aparena kālena. Yassa...pe... paṭijānāti, therassa pana suvaṇṇabhājane
pakkhittasīhavasā viya anassamānaṃ asammuttāṃ tiṭṭhati, tasmā so evaṃ
paṭijānātīti vuttaṃ hoti. Evam dīpitena pana atthena kiṃ pakāsītanti āha
“iccassā”tiādi. Tattha iccassāti iti assa, tasmā asammohassa, asammosassa ca
dīpitattā assa therassapaññāsiddhītiādinā sambandho. Asammohenāti
sammohābhāvena. Paññāvajjitasamādhiādidhammajātena taṃsompayuttāya
paññāya siddhi sahaṇṭādisattiyā sijjhanato. Sammohapaṭipakkhena vā
paññāsaṅkhātēna dhammajātena. Savanakālasambhūtāya hi paññāya
taduttarikālapaññāsiddhi upanissayādikoṭiyā sijjhanato. Itarattāpi yathārahaṃ nayo
netabbo.

Evam pakāsitena pana atthena kiṃ vibhāvitanti āha “tatthā”tiādi. Tatthāti tesu dubbidhesu dhammesu. Byañjanānaṃ paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyaṃ, tasmā tattha satiyā byāpāro adhiko, paññā pana guṇibhūtāti vuttaṃ “paññāpubbaṅgamāyā”tiādi. Paññāya pubbaṅgamā paññāpubbaṅgamāti hi nibbacanaṃ, pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo “manopubbaṅgamā dhammā”tiādīsu viya. Apica yathā cakkhuvīññānādīsu āvajjanādayo pubbaṅgamā samānāpi tadārammaṇassa avijānanato appadhānabhūtā, evaṃ pubbaṅgamāyapi appadhānatte sati paññāpubbaṅgamā etissāti nibbacanampi yujjati. Pubbaṅgamatā cettha purecāribhāvo. Iti sahaṇātapubbaṅgamo purejātapubbaṅgamoti duvidhopi pubbaṅgamo idha sambhavati, yathā cettha, evaṃ sati “pubbaṅgamāyā”ti etthāpi yathāsambhavamesa nayo veditabbo. Evam vibhāvitena samatthātāvacanena kimanubhāvitanti āha “tadubhayasamatthātāyogenā”tiādi. Tattha atthabyañjanasampannassāti atthabyañjanena paripuṇṇassa, saṅkāsanādīhi vā chahi atthapadehi, akkharādīhi ca chahi byañjanapadehi samannāgatassa, atthabyañjanasaṅkhātena vā rasena sādurasassa. Pariyattidhammoyeva navalokuttararatanasannidhānato sattavidhassa, dasavidhassa vā ratanassa sannidhāno koso viyāti dhammakoso, tathā dhammabhaṇḍāgāro, tattha niyuttoti dhammabhaṇḍāgāriko. Atha vā nānārājabhaṇḍarakkhako bhaṇḍāgāriko viyāti bhaṇḍāgāriko, dhammassa anurakkhako bhaṇḍāgārikoti tameva sadisatākāraṇadassanena visesetvā “dhammabhaṇḍāgāriko”ti vutto. Yathāha -

“Bahussuto dhammadharo, sabbapāṭhī ca sāsane;
 Ānando nāma nāmena, dhammārakkho tavaṃ mune”ti.

Aññathāpi dīpetabbamatthaṃ dīpeti “aparo nayo”tiādinā, evaṃ saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattā tabbisayehi tehi atthehi yoniso manasikārassa dīpanaṃ yuttanti vuttaṃ “yonī...pe... dīpeti”ti. “Ayoniso”tiādinā byatirekena ñāpakahetudassanaṃ. Tattha katthaci hi-saddo dissati, so kāraṇe, kasmāti attho, iminā vacaneneva yoniso manasikaroto nānappakārapaṭivedhasambhavato aggi viya dhūmena kāriyena kāraṇabhūto so viññāyatīti tadanvayampi atthāpattiyā dasseti. Esa nayo sabbattha yathārahaṃ. “Brahmajālaṃ āvuso kattha bhāsita”ntiādi pucchāvasena adhunā pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa “suta”nti padena vuccamānaṃ bhagavato sammukhā savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṃ “avikkhepaṃ dīpeti”ti. “Vikkhittacittassā”tiādinā byatirekakāraṇena ñāpakahetuṃ dassetvā tadeva samattheti “tathā hī”tiādinā. Sabbasampattiyāti sabbena atthabyañjanadesakapayojanādinā sampattiyā. Kiṃ iminā pakāsitanti āha “yoniso manasikārena cetthā”tiādi. Etthāti etasmiṃ dhammadvaye. “Na hi vikkhittacitto”tiādinā kāraṇabhūtena avikkhepena, sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhiyā eva samatthanaṃ vuttaṃ, avikkhepena pana sappurisūpanissayassa siddhiyā samatthanaṃ na vuttaṃ. Kasmāti ce? Vikkhittacittānaṃ sappurise payirupāsanaṃbhāvassa atthato siddhattā. Atthavaseneva hi so pākaṭoti na vutto.

Etthāha - yathā yoniso manasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapūññatānaṃ kāraṇabhūtānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepena phalabhūtena saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ kāraṇabhūtānaṃ siddhi vattabbā siyā

assutavato, sappurisūpanissayavirahitassa ca tadabhāvato. Evaṃ santēpi “na hi vikkhittacitto”tiādisamattthanavacanena avikkhepena, sappurisūpanissayena ca kāraṇabhūtena saddhammassavanasseva phalabhūtassa siddhi vuttā, kasmā panevaṃ vuttāti? Vuccate - adhippāyantarasambhavato hi tathā siddhi vuttā. Ayaṃ panetthādhippāyo - saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhirakāraṇattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇaṃ ajjhattikakāraṇattā, tasmā ekantakāraṇe honte kimatthiyā anekantakāraṇaṃ pati phalabhāvaparikkappanāti tathāyevetassa siddhi vuttāti. Ettha ca paṭhamam phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyam kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhipavattiyā.

“Aparo nayo”tiādinā aññathāpi dīpetabbatthamāha, yasmā na hotīti sambandho. Evanti...pe... nānākāraniddesoti heṭṭhā vuttaṃ, so ca ākāroti sotadvārānusāraviññānavīthisaṅkhātassa cittasantānassa nānākārena ārammaṇe pavattiyā nānatthabyañjanaggahaṇasaṅkhāto so bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalāsāsanasampattiogāhanākāro. Evaṃ bhaddakoti niravasesaparahitapāripūribhāvakāraṇattā evaṃ yathāvuttēna nānatthabyañjanaggahaṇena sundaro seṭṭho, samāsapadam vā etaṃ evaṃ īdiso bhaddo yassāti katvā. Na paṇihito appaṇihito, sammā appaṇi hito attā yassāti tathā, tassa. Pacchimacakkadvayasampattinti attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsaṅkhātaguṇadvayasampattiṃ. Guṇasseva hi aparāparavuttiyā pavattanaṭṭhena cakkabhāvo. Caranti vā etena sattā sampattibhavaṃ, sampattibhavesūti vā cakkaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “cattārimāni bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”tiādi pacchimabhāvo cettha desanākkamavaseneva. Purimacakkadvayasampattinti patirūpadesavāsasappurisūpanissayasaṅkhātaguṇadvayasampattiṃ. Sesam vuttanayameva. Tasmāti purimakāraṇaṃ purimassevāti idha kāraṇamāha “na hī”tiādinā.

Tena kiṃ pakāsanti āha “iccassā”tiādi. Iti imāya catucakkasampattiya kāraṇabhūtāya. Assa therassa. Pacchimacakkadvayasiddhiyāti pacchimacakkadvayassa atthibhāvena siddhiyā. Āsayasuddhīti vipassanāññasaṅkhātāya anulomikakhantiyā, kammassakatāñña-maggaññasaṅkhātassa yathābhūtaññassa cāti duvidhassāpi āsayassa asuddhihetubhūtānaṃ kilesānaṃ dūrībhāvena suddhi. Tadeva hi dvayaṃ vivaṭṭanissitānaṃ suddhasattānaṃ āsayo. Sammāpaṇihitatto hi pubbe ca katapuñño suddhāsāyo hoti. Tathā hi vuttaṃ “sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare”ti, “katapuññosi tvaṃ ānanda, padhānamanuyuñja khippaṃ hohisi anāsavo”ti ca. Keci pana “kattukamyatāchando āsayo”ti vadanti, tadayuttameva “tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī”ti vacanena virodhato. Evampi maggaññasaṅkhātassa āsayassa suddhi na yuttā tāya adhigamabyattisiddhiyā avattabbatoti? No na yutto purimassa maggassa, pacchimānaṃ maggānaṃ, phalānaṃ kāraṇabhāvato. Payogasuddhīti yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena suddhi, sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena suddhi. Patirūpadesavāsī, hi sappurisasevī ca yathāvuttavisuddhapayogo hoti. Tathāvisuddhena yonisomanasikārapubbaṅgamena dhammassavanapayogena, vipaṭṭisārābhāvāvahena ca kāyavacīpayogena

avikkhittacitto pariyattiyam visārado hoti, tathābhūto ca thero, tena viññāyati purimacakkadvayasiddhiyā therassa payogasuddhi siddhāvāti. Tena kiṃ vibhāvantanti āha “tāya cā”tiādi. Adhigamabyattisiddhīti paṭivedhasaṅkhāte adhigame chekabhāvasiddhi. Adhigametabbato hi paṭivijjhatabbato paṭivedho “adhigamo”ti atṭhakathāsu vutto, āgamoti ca pariyatti āgacchanti attatthaparattādayo etena, ābhuso vā gamitabbo ñātābboti katvā.

Tena kimanubhāvantanti āha “itī”tiādi. Itīti evaṃ vuttanayena, tasmā siddhattāti vā kāraṇaniddeso. Vacananti nidānavacanam lokato, dhammato ca siddhāya upamāya tamattham ñāpetum “aruṇuggaṃ viyā”tiādimāha. “Upamāya midhekacce, attham jānanti paṇḍitā”ti hi vuttam. Aruṇoti sūriyassa udayato pubbabhāge utṭhitaramsi, tassa uggaṃ uggamanam udayato udayantassa udayāvāsamuggacchato sūriyassa pubbaṅgamam purecaram bhavitum arahati viyāti sambandho. Idam vuttam hoti - āgamādhigamabyattiyā idisassa therassa vuttanidānavacanam bhagavato vacanassa pubbaṅgamam bhavitumarahati, nidānabhāvam gataṃ hotīti idamatthajātam anubhāvantanti.

Idāni aparampi pubbe vuttassa asammohāsamosasaṅkhātassa dīpetabbassatthassa dīpakehi evaṃ-sadda suta-saddehi pakāsetabbamattham pakāseto “aparo nayo”tiādimāha. Tattha hi “nānappakārapaṭivedhadīpakena, sotabbappabhedapaṭivedhadīpakenā”ti ca iminā tehi saddehi pubbe dīpitaṃ asammohāsamosasaṅkhātam dīpetabbatthamāha asammohena nānappakārapaṭivedhassa, asammosena ca sotabbappabhedapaṭivedhassa sijjhanato. “Attano”tiādīhi pana pakāsetabbattham. Tena vuttam ācariyadhammapālatterena “nānappakārapaṭivedhadīpakenātiādinā evaṃ-sadda suta-saddānam therassa atthabyañjanesu asammohāsamosadīpanato catuṇṇasambhidāvasena atthayojanam dasseti”ti. Hetugabbhañcetaṃ padadvayaṃ, nānappakārapaṭivedhasaṅkhātassa, sotabbappabhedapaṭivedhasaṅkhātassa ca dīpetabbatthassa dīpakattāti vuttam hoti. Santassa vijjamānassa bhāvo sabbhāvo, atthapaṭibhānapaṭisambhidāhi sampattiyā sabbhāvo tathā. “Sambhava”ntipi pāṭho, sambhavanam sambhavo, atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattīnam sambhavo tathā. Evaṃ itaratthāpi. “Sotabbappabhedapaṭivedhadīpakenā”ti etena pana ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmāññeneva vuttepi sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Ettha ca sotabbadhammasaṅkhātāya pāliya nidassetabbānam bhāsitatthapayojanatthānam, tīsu ca ñānesu pavattañānessa nānappakārabhāvato tabbhāvapaṭivedhadīpakena evaṃ-saddena atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvadīpanam yuttam, sotabbadhammassa pana atthādhigamahetuto, tamvasena ca tadavasesahetupphadessa gahitattā, niruttibhāvato ca sotabbappabhedadīpakena suta-saddena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvadīpanam yuttanti veditabbaṃ. Tadevatthañhi ñāpetum “asammohadīpakena, asammosadīpakenā”ti ca avatvā tathā vuttanti.

Evaṃ asammohāsamosasaṅkhātassa dīpetabbassatthassa dīpakehi evaṃ-sadda suta-saddehi pakāsetabbamattham pakāsetvā idāni yonisomanasikārāvikkhepasāṅkhātassa dīpetabbassatthassa dīpakehipi tehi pakāsetabbamattham pakāseto “evanti cā”tiādimāha. Tattha hi “evanti...pe... bhāsamāno, sutanti idam...pe... bhāsamāno”ti ca iminā tehi saddehi pubbe dīpitaṃ yonisomanasikārāvikkhepasāṅkhātam dīpetabbatthamāha, “ete mayā”tiādīhi pana

pakāsetabbatthaṃ savanayogadīpakanti ca avikkhepavasena savanayogassa sijjhanato tadeva sandhāyāha. Tathā hi ācariyadhammapālatterena vuttaṃ “savanadhāraṇavacīparicariyā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhāraṇapaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena sutasaddena yojetvā”ti. Manoditṭhīhi pariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhā, tasmā taddīpakavacaneneva ete mayā dhammā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhāti imamatthaṃ pakāsetīti vuttaṃ “evanti ca...pe... dīpetī”ti tattha dhammāti pariyattidhammā. Manasānupekkhitāti “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhī, idha paññā, ettakāva ettha anusandhayo”tiādibhedena manasā anupekkhitā. Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti nijjhānakkhantisaṅkhātāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha vuttarūpārūpadhamme “iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa”ntiādinā suṭṭhu vavatthāpetvā paṭividdhā.

Savanadhāraṇavacīparicariyā ca pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhāraṇapaṭibaddhā, tasmā taddīpakavacaneneva bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitāti imamatthaṃ pakāsetīti vuttaṃ “sutanti idaṃ...pe... dīpetī”ti. Tattha sutāti sotadvārānusārena viññātā. Dhātāti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya manasi suppaṭiṭṭhitabhāvasādhanaena upadhāritā. Vacasā paricitāti paguṇatāsampādanena vācāya paricitā sajjhāyitā. Idāni pakāsetabbatthadvayadīpakena yathāvuttasaddadvayena vibhāvetabbamatthaṃ vibhāvento “tadubhayenapī”tiādimāha. Tattha tadubhayenāti purimanaye, pacchimanaye ca yathāvuttassa pakāsetabbassatthassa pakāsakena tena dubbidhena saddena. Atthabyañjanapāripūriṃ dīpentoti ādarajananassa kāraṇavacanaṃ. Tadeva kāraṇaṃ byatirekena vivarati, yuttiyā vā daḷhaṃ karoti “atthabyañjanaparipuṇṇañhī”tiādinā. Asuṇantoti cettha lakkhaṇe, hetumhi vā anta-saddo. Mahatā hitāti mahantato hitasmā. Paribāhiroti sabbato bhāgena bāhiro.

Etena pana vibhāvetabbatthadīpakena saddadvayena anubhāvetabbatthamanubhāvento “evaṃ me sutanti iminā”tiādimāha. Pubbe visuṃ visuṃ atthe yojitāyeva ete saddā idha ekassevānubhāvatthassa anubhāvakabhāvena gahitāti ñāpetuṃ “sakalenā”ti vuttaṃ. Kāmañca me-saddo imasmiṃ ṭhāne pubbena yojito, tadapekkhānaṃ pana evaṃ-sadda suta-saddānaṃ sahacaraṇato, avinābhāvato ca tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathāgatappaveditanti tathāgatena pakārato viditaṃ, bhāsitaṃ vā. Attano adahantoti attani “mamedā”nti aṭṭhapento. Bhummatthe cetaṃ sāmivacanaṃ. Asappurisabhūminti asappurisavisayaṃ, so ca atthato apakataññutāsaṅkhātā “idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti evaṃ mahācoradīpakena bhagavatā vuttā anariyavohārāvatthā, tathā cāha “tathāgata...pe... adahanto”ti. Hutvāti cettha seso. Tathā sāvakattaṃ paṭijānantoti sappurisabhūmiokkamanasarūpakathanaṃ. Nanu ca ānandattherassa “mametaṃ vacana”nti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakaṃ siyāti? Nayidamevaṃ “evaṃ me suta”nti vadantena ayampi attho anubhāvitoti atthasseva dassanato. Tena hi anubhāvetabbamatthaṃyeva tathā dasseti, na pana ānandattherassa adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya sambhavanti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Keci pana “devatānaṃ parivitakkāpekkhaṃ tathāvacanaṃ, tasmā edisī codanā anavakāsā”ti vadanti. Tasmīṃ kira samaye ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi “bhagavā ca parinibbuto, ayañcāyasmā ānando desanākusalo, idāni dhammaṃ deseti, sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā, cūḷapituputto ca, kiṃ

nu kho so sayam sacchikataṃ dhammaṃ deseti, udāhu bhagavatoyeva vacanaṃ yathāsuta”nti, tesameva cetoparivitakkamaññāya tadabhipariharaṇatthaṃ asappurisabhūmisamatikkamanādiattho anubhāvitoti. Sāyeva yathāvuttā anariyavohārāvatthā asaddhammo, tadavatthānokkamanasaṅkhātā ca sāvakattapaṭijānanā saddhammo. Evaṃ sati pariyāyantarena purimatthameva dasseti gaheṭṭabbaṃ. Apica kuhanalapanādivasena pavatto akusalarāsi asaddhammo, tabbiraḥitaḥvā ca saddhammo. “Kevala”ntiādināpi vuttassevatthassa pariyāyantarena dassanaṃ, yathāvuttāya anariyavohārāvatthāya parimoceti. Sāvakattaṃ paṭijānanena satthāraṃ apadisatīti attho. Apica satthukappādikiriyato attānaṃ parimoceti takkiriyāsaṅkāya sambhavato. “Satthu bhagavatoyeva vacanaṃ mayāsuta”nti satthāraṃ apadisatīti atthantaramanubhāvanaṃ hoti. “Jinavacana”ntiādiṃ pariyāyantaradassanaṃ, atthantaramanubhāvaneva vā. Appetīti nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti tathā. Vuttanayena cettha ubhayathā adhippāyo veditabbo.

Aparampi anubhāvetabbamatthamanubhāveti “apicā”tiādinā. Tattha uppāditabhāvatanti desanāvasena pavattitabhāvaṃ. Purimavacanaṃ vivarantoti bhagavatā desitavasena purimataraṃ saṃvijjamaṇaṃ bhagavatā vacanameva uttāniṃ karonto, idaṃ vacananti sambandho. Catūhi vesārajaññānehi visāradassa, visāradahetubhūtaṭṭhesārajaññānasampanna vā. Dasaññābaladharassa. Sammāsambuddhabhāvasaṅkhāte uttamaṭṭhāne ṭhitassa, usabhassa idanti vā atthēna āsabhasaṅkhāte akampanasabhāvabhūte ṭhāne ṭhitassa. “Evameva kho bhikkhave, yadā tathāgato loke uppajjati...pe... so dhammaṃ deseti”tiādinā sīhōpamasuttādīsu āgatenā anekāyena sīhanādanadino. Sabbasattesu, sabbasattānaṃ vā uttamassa. Na cettha niddhāraṇalakkhaṇābhāvato niddhāraṇavasena samāso. Sabbattha hi sakkatagānthesu, sāsanaṅgānthesu ca evameva vuttaṃ. Dhammena sattānamissarassa. Dhammasseva issarassa taduppādanavasenātipi vadanti. Sesapadadvayaṃ tassevatthassa pariyāyantaradīpanaṃ. Dhammena lokassa padīpamiva bhūtaṃ, taduppādakabhāvena vā dhammasaṅkhātapadīpasampanna. “Dhammakāyoti bhikkhave, tathāgatassetāṃ adhivacana”nti hi vuttaṃ. Dhammena lokapaṭisaraṇabhūtaṃ, dhammasaṅkhātena vā paṭisaraṇena sampanna. “Yaṃnūnāhaṃ...pe... tameva dhammaṃ sakkatvā garuṃ katvā mānetvā pūjetvā upanissāya vihareyya”nti hi vuttaṃ. Saddhindriyādisaddhammasaṅkhātassa varacakkassa pavattino, saddhammānametassa vā āṇācakkavarassa pavattino sammāsambuddhassa tassa bhagavato idaṃ vacanaṃ sammukhāva mayā paṭiggahitanti yojetabbaṃ. Byañjaneti padasamudāyabhūte vākye. Kaṅkhā vā vimati vāti ettha dāhātaraṃ nivīṭṭhā vicikicchā kaṅkhā. Nātiṣaṃsappaṇaṃ matibhedamattaṃ vimati. Sammukhā paṭiggahitamidaṃ mayāti tathā akattabbabhāvakāraṇavacanaṃ. Attanā uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimavacanaṃ vivarantoti pana assaddhiyavināsanassa, saddhāsampadamuppādanassa ca kāraṇavacanaṃ. “Teneta”ntiādinā yathāvuttamevatthaṃ udānavasena dasseti.

“Evaṃ me suta”nti evaṃ vadanto gotamagottassa sammāsambuddhassa sāvako, gotamagottasambandho vā sāvako āyasmā ānando bhagavatā bhāsitaḥvāssa, sammukhā paṭiggahitaḥvāssa ca sūcanato, tathāsūcaneneva ca khalitadunniruttādigahaṇadosābhāvassa sijjhanato sāsane assaddhaṃ vināsayati,

saddham vaḍḍhetīti attho. Ettha ca pañcamādayo tisso atthayojanā ākārādiatthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā tisso ākārattameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā, pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākārattamaṃ, nidassanattamaṃ, avadhāraṇattamañca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ. Honti cettha -

“Dassanaṃ dīpanañcāpi, pakāsaṇaṃ vibhāvanaṃ;
Anubhāvanamiccattho, kiriyāyogena pañcadhā.

Dassito paramparāya, siddho nekatthavuttiyā;
Evaṃ me sutamiccettha, padattaye nayaññunā”ti.

Eka-saddo pana aññasetṭhāsahāyasaṅkhyādīsu dissati. Tathā hesa “sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadanti”tiādīsu aññatthe dissati, “cetaso ekodibhāva”ntiādīsu seṭṭhe, “ekovūpakaṭṭho”tiādīsu asaḥāye, “ekova kho bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”tiādīsu saṅkhyāyaṃ, idhāpi saṅkhyāyamevāti dassento āha “ekanti gaṇanaparicchedaniddeso”ti ekoyevesa samayo, na dve vā tayo vāti ūnādhikābhāvena gaṇanassa paricchedaniddeso ekanti ayaṃ saddoti attho, tena kassa paricchindananti anuyoge sati “samaya”nti vuttanti dassento āha “samayanti paricchinnaniddeso”ti. Evaṃ paricchedaparicchinnavasena vuttepi “ayaṃ nāma samayo”ti sarūpato aniyamitattā aniyamitavacanamevāti dasseti “ekaṃ...pe... dīpana”nti iminā.

Idāni samayasaddassa anekattavuttitaṃ atthuddhāravasena dassetvā idhāhippetamatthaṃ niyamento “tatthā”tiādīmāha. Tatthāti tasmim “ekaṃ samaya”nti padadvaye, samabhinivīṭṭho samaya saddoti sambandho. Na pana dissatīti tesvekasmiṃyeva atthe idha pavattanato. Samavāyeti paccayasāmaggiyaṃ, kāraṇasamavāyeti attho. Khaṇeti okāse. Hetudiṭṭhīsūti hetumhi ceva laddhiyañca. Assāti samayasaddassa. Kālañca samayañca upādāyāti ettha kālo nāma upasaṅkamanassa yuttakālo. Samayo nāma tasseeva paccayasāmaggī, atthato pana tadanurūpasarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. Upādānaṃ nāma ñāṇena tesam gahaṇaṃ, tasmā yathāvuttaṃ kālañca samayañca paññāya gahetvā upadhāretvāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti - sace amhākaṃ sve gamanassa yuttakālo bhavissati, kāye balamattā ca pharissati, gamanapaccayā ca añño aphāsuvihāro na bhavissati, athetaṃ kālañca gamanakāraṇasamavāyasaṅkhātāṃ samayañca upadhāretvā appeva nāma svepi āgaccheyyāmāti. Khaṇoti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo “khaṇo”ti ca “samayo”ti ca vuccati, so ekovāti adhippāyo. Diyaḍḍho māso seso gimhānaṃ uṇhasamayo. Vassānassa paṭhamo māso pariḷāhasamayo. Mahāsamayoti mahāsamūho. Samāso vā esa, byāso vā. Pavuṭṭhaṃ vanaṃ pavanaṃ, tasmim, kapilavatthusāmaṇṭe mahāvanasaṅkhāte vanasaṇḍeti attho. Samayopi khoti ettha samayoti sikkhāpadapūraṇassa hetu. Bhaddālīti tassa bhikkhusa nāmaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - tayā bhaddālī paṭivijjhitaḍḍhayaṃ ekam kāraṇaṃ atthi, tampi te na paṭividdhaṃ na sallakkhanti. Kiṃ taṃ kāraṇanti āha “bhagavāpi kho”tiādi.

“Uggahamāno”tiādīsu mānoti tassa paribbājakassa pakatināmaṃ, kiñci kiñci pana sippaṃ uggahetuṃ samatthātāya “uggahamāno”ti naṃ sañjānanti, tasmā “uggahamāno”ti vuccati. Samaṇamuṇḍikassa putto samaṇamuṇḍikāputto. So kira

devadattassa upaṭṭhāko. Samayaṃ diṭṭhiṃ pakārena vadanti etthāti samayappavādako, tasmīṃ, diṭṭhippavādaketi attho. Tasmīṃ kira ṭhāne caṅkītarukkhapokkharasātippabhūtaḥ brāhmaṇā, nigaṇṭhācelakaparibbājakādayo ca pabbajitā sannipatitvā attano attano samayaṃ pakārena vadanti kathenti dīpenti, tasmā so ārāmo “samayappavādako”ti vuccati. Sveva tindukācīrasaṅkhātāya timbarūsakarukkhapantiyā parikkhittattā “tindukācīro”ti vuccati. Ekā sālā etthāti ekasālako. Yasmā panettha paṭhamam ekā sālā ahosi, pacchā pana mahāpuññaṃ poṭṭhapādaparibbājakam nissāya bahū sālā katā, tasmā tameva paṭhamam katam ekam sālam upādāya laddhapubbanāmasena “ekasālako”ti vuccati. Mallikāya nāma pasenadiraṇṇo deviyā uyyānabhūto so pupphaphalasacchanno ārāmo, tena vuttam “mallikāya ārāme”ti. Paṭivasatīti tasmīṃ phāsutāya vasati.

Diṭṭhe dhammeti paccakkhe attabhāve. Atthoti vuḍḍhi. Kammakilesavasena samparetabbato sammā pāpuṇitabbato samparāyo, paraloko, tattha niyutto samparāyiko, paralokattho. Atthābhisamayāti yathāvuttaubhayatthasaṅkhātahitapaṭilābhā. Samparāyikopi hi attho kāraṇassa nipphannattā paṭiladdho nāma hotīti tam atthadvayamekato katvā “atthābhisamayā”ti vuttam. Dhiyā paññāya tamtadatthe rāti gaṇhāti, dhī vā paññā etassatthīti dhīro. Paṇḍā vuccati paññā. Sā hi sukhumesupi atthesu paḍati gacchati, dukkhādīnam vā pīlanādīākāram jānātīti paṇḍā. Tāya ito gatoti paṇḍito. Atha vā itā sañjātā paṇḍā etassa, paḍati vā ñānagatiyā gacchatīti paṇḍito. Sammā mānābhisamayāti mānassa sammā pahānena. Sammāti cettha aggamaggañāṇena samucchedappahānam vuttam. Antanti avasānam. Pīlanam tamśamaṅgino hiṃsanam avipphāritākāraṇam. Tadeva attho tathā ttha-kārassa ṭṭha-kāram katvā. Samecca paccayehi katabhāvo saṅkhataṭṭho. Dukkhadukkhatādivasena santāpanam paridahanam santāpaṭṭho. Jarāya, maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbo vipariṇāmaṭṭho. Abhisametabbo paṭivijjhitabbo abhisamayaṭṭho, pīlanādīniyeva. Tāni hi abhisametabbabhāvena ekībhāvamupanetvā “abhisamayaṭṭho”ti vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa attho gocaro abhisamayaṭṭhoti tāniyeva tabbisaya-bhāvūpagamana-sāmaññato ekattena vuttāni. Ettha ca upasaggānam jotakamattattā tassa tassa atthassa vācako samayasaddo evāti samayasaddassa atthuddhārepi saupasaggo abhisamayo vutto.

Tesu pana atthesu ayaṃ vacanattho -sahakārīkāraṇavasena sannijjham sameti samavetīti samayo, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyamettha tadādhārapuggalavasenāti samayo, khaṇo. Samenti ettha, etena vā saṃgacchanti dhammā, sattā vā sahaṇātādīhi, uppādādīhi cāti samayo, kālo. Dhammappavattimattatāya hi atthato abhūtopi kālo dhammappavattiyā adhikāraṇam, karaṇam viya ca parikappanāmattasiddhena rūpena voharīyati. Samaṃ, sammā vā avayavānam ayanam pavatti avatṭhānanti samayo, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavānam sahāvatṭhānameva hi samūho, na pana avayavavinimutto samūho nāma koci paramatthato atthi. Paccayantarasmāgame eti phalam uppajjati, pavattati vā etasmāti samayo, hetu yathā “samudayo”ti. So hi paccayantarasmāgamaneneva attano phalam uppādaṭṭhitisamaṅgībhāvam karoti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho hutvā eti attano visaye pavattati, daḷhaggaṇabhāvato vā tamśaṇṇuttā sattā ayanti etena yathābhinivesam pavattantīti samayo, diṭṭhi. Diṭṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhanti. Samiti saṅgati samodhānam samayo, paṭilābho. Samassa nirodhassa yānam pāpuṇanam, sammā vā yānam apagamo appavatti samayo, pahānam. Abhimukham ñāṇena sammā etabbo

abhigantabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena taṃ taṃ sabhāvaṃ sammā eti gacchati bujhatīti abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho.

Nanu ca atthamattaṃ yathādhippetam pati saddā abhinivisanti na ekena saddena aneke atthā abhidhīyanti, atha kasmā idha samayasaddassa anekadhā attho vuttoti? Saccametaṃ saddavisese apekkhite saddavisese hi apekkhite na ekena saddena anekatthābhidhānaṃ sambhavati. Na hi yo kālādiattho samaya-saddo, soyeva samūhādiattham vadati. Ettha pana tesam tesamatthānaṃ samayasaddavacanīyatāsāmaññaṃ upādāya anekatthataṃ samaya-saddassa vuttāti. Evaṃ sabbattha atthuddhāre. Hoti cettha -

“Sāmaññavacanīyataṃ, upādāya anekadhā;
Attham vade na hi saddo, eko nekatthako siyā”ti.

Samavāyādiatthānaṃ idha asambhavato, kālasseva ca apadisitabbattā “idha panassa kālo attho”ti vuttaṃ. Desadesakādīnaṃ viya hi kālassa nidānabhāvena adhippetattā sopi idha apadisīyati. ‘Iminā kīdisaṃ kālam dīpetīti āha “tenā”tiādi. Tenāti kālathena samaya-saddena. Aḍḍhamāso pakkhavasena vutto, pubbaṇhādiko divasabhāgavasena, paṭhamayāmadiko pahāravasena. Ādi-saddena khaṇalayādayo saṅgahitā, aniyamitavasena ekaṃ kālam dīpetīti attho.

Kasmā panettha aniyamitavasena kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādīnā niyamitavasenāti āha “tatha kiñcāpi”tiādi. Kiñcāpi paññāya viditaṃ suvavatthāpitaṃ, tathāpīti sambandho. Vacasā dhāretuṃ vā sayam uddisituṃ vā parena uddisāpetuṃ vā na sakkā nānappakārabhāvato bahu ca vattabbaṃ hoti yāva kālappabhedo, tāva vattabbattā. “Ekaṃ samaya”nti vutte pana na so kālappabhedo atthi, yo etthānantogadho siyāti dasseti “ekeneva padena tamattham samodhānetvā”ti iminā. Evaṃ lokiyasammatakalavasena samayattham dassetvā idāni sāsane pākāṭakālavasena samayattham dassetuṃ “ye vā ime”tiādi vuttaṃ. Apica utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samayasaddassa vacane ayampi guṇo laddhoyevāti dassento “ye vā ime”tiādimāha. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhati tassā visesaparihārisayattā. Tattha ye ime samayāti sambandho. Bhagavato mātukucchiokkamanakālo cettha gabbhokkantisamayo. Cattāri nimittāni passitvā saṃvejanakālo saṃvegasamayo. Chabbassāni sambodhisamadhiḡamāya cariyakālo dukkarakārikasamayo. Devasikaṃ jhānaphalasamāpattīhi vītināmanakālo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo, visesato pana sattasattāhāni jhānasamāpattivaḷaṇṇanakālo. Pañcaccattālīsavassāni taṃtaṃdhammadesanākālo desanāsamayo. Ādi-saddena yamakapāṭihāriyasamayādayo saṅgaṇhāti. Pakāsāti dasasahassilokadhātupakampānaobhāsapātubhāvādīhi pākāṭā. “Ekaṃ samaya”nti vutte tadaññepi samayā santīti atthāpattito tesu samayesu idha desanāsamayasaṅkhāto samayaviseso “ekaṃ samaya”nti vuttoti dīpetīti adhippāyo.

Yathāvuttappabhedesuyeva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ “yo cāya”ntiādi vuttaṃ. Tattha hi ñāṇakiccasamayo, attahitapaṭipattisamayo ca abhisambodhisamayoyeva. Ariyatunhībhāvasamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo.

Karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo desanāsamayo, tasmā tesu vuttappabhedesu samayesu ekadesova pakārantarena dassitoti daṭṭhabbaṃ. “Sannipatitānaṃ vo bhikkhave dvayaṃ karaṇīyaṃ dhammī kathā vā ariyo vā

tuṇhībhāvo”ti vuttasamaye sandhāya “sannipatitānaṃ karaṇīyadvayasamayesū”ti vuttaṃ. Tesupī samayesūti
karaṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathādesanāsamayesupī. Aññataraṃ samayaṃ sandhāya “ekaṃ samaya”nti vuttaṃ atthato abhedattā.

Aññattha viya bhumavacanena ca karaṇavacanena ca niddesamakavā idha upayogavacanena niddesapayojanaṃ niddhāretukāmo parammukhena codanaṃ samuṭṭhapeti “kasmā panetthā”tiādinā. Etthāti “ekaṃ samaya”nti imasmiṃ pade, karaṇavacanena niddeso kato yathāti sambandho. Bhavanti etthāti bhummaṃ, okāso, tattha pavattaṃ vacanaṃ vibhatti bhumavacanaṃ. Karoti kiriyamabhinipphādebhi etenāti karaṇaṃ, kiriyānipphattikāraṇaṃ. Upayujjitabbo kiriyāyāti upayogo, kammaṃ, tattha vacanaṃ tathā. “Tatthā”tiādinā yathāvuttacodanaṃ pariharati. Tatthāti tesu abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. Tathāti bhumavacanakaraṇavacanahi atthasambhavato cāti yojetabbaṃ, adhikaraṇabhāvenabhāvalakkhaṇatthānaṃ, hetukaraṇatthānañca sambhavatoti attho. Idhāti idhasmiṃ suttapade. Aññathāti upayogavacanena. Atthasambhavatoti accantasamযোগatthassa sambhavato.

“Tattha hī”tiādi tabbivaraṇaṃ. Itoti “ekaṃ samaya”nti suttapadato. Adhikaraṇatthoti ādhārattho. Bhavanaṃ bhāvo, kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ, tadevattho tathā. Kena samayatthena idaṃ atthadvayaṃ sambhavatīti anuyoge sati tadatthadvayasambhavānurūpena samayatthena, taṃ daḷhaṃ karonto “adhikaraṇaṇhī”tiādimāha. Padatthatoyeva hi yathāvuttamatthadvayaṃ siddhaṃ, vibhatti pana jotakamattā. Tattha kālasaṅkhāto, kālasaddassa vā attho yassāti kālattho. Samūhasaṅkhāto, ‘samūhasaddassa vā attho yassāti samūhattho, ko so? Samayo. Idaṃ vuttaṃ hoti - kālattho, samūhattho ca samayo tattha abhidhamme vuttānaṃ phassādidhammānaṃ adhikaraṇaṃ ādhāroti, yasmiṃ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃyeva kāle, dhammapuñje vā phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Nanu cāyaṃ upādāpaññattimatto kālo, vohāramatto ca samūho, so kathaṃ adhikaraṇaṃ siyā tattha vuttadhammānanti? Nāyaṃ doso. Yathā hi kālo sayaṃ paramatthato avijjamānopi sabhāvadhammaparicchinattā ādhārabhāvena paññāto, sabhāvadhammaparicchinno ca taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe, parato ca abhāvato “pubbañhejāto, sāyanhe āgacchatī”tiādīsu, samūho ca avayavavinimutto visuṃ avijjamānopi kappanāmattasiddhattā avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati “rukkhe sākha, yavarāsiyaṃ pattasambhūto”tiādīsu, evamidhāpi sabhāvadhammaparicchinattā, kappanāmattasiddhattā ca tadubhayaṃ tattha vuttadhammānaṃ adhikaraṇabhāvena paññāpīyatīti.

“Khaṇasamavāyahetusāṅkhātassā”tiādi
bhāvenabhāvalakkhaṇatthasambhavadassanaṃ. Tattha khaṇo nāma aṭṭhakhaṇavinimutto navamo buddhuppādakhaṇo, yāni vā panetāni “cattārimāni bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamussānaṃ catucakkaṃ pavattatī”ti ettha patirūpadesavāso sappurisūpanissayo attasammāpaṇīdhi pubbekatapuññatāti cattāri cakkāni vuttāni, tāni ekajjhaṃ katvā okāsaṭṭhena “khaṇo”ti veditabbāni. Tāni hi kusaluppattiyā okāsabhūtāni. Samavāyo nāma “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa”ntiādinā niddiṭṭhā cakkhuviññāṇadisādhāraṇaphalanipphādakattena saṇṭhitā cakkhurūpādipaccayasāmaggī. Cakkhurūpādīnañhi cakkhuviññāṇādi

sādhāraṇaphalaṃ. Hetu nāma yonisomanasikārādijanakahetu. Yathāvuttassa khaṇasaṅkhātassa, samavāyasaṅkhātassa, hetusaṅkhātassa ca samayassa sattāsaṅkhātena bhāvena tesam phassādīnaṃ dhammānaṃ sattāsaṅkhāto bhāvo lakkhīyati viññāyatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti ettha dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evamidhāpi yathāvuttassa samayassa sattākiriya cittaṃ uppādakiriyā, phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyatīti. Nanu cettha sattākiriya avijjamānāva, kathaṃ tāya lakkhīyatīti? Saccaṃ, tathāpi “yasmim samaye”ti ca vutte satīti ayamatto viññāyamāno evahoti aññakiriya sambandhābhāve padatthassa sattāvirahābhāvato, tasmā atthato gamyamānāya tāya sattākiriya lakkhīyatīti. Ayañhi tattha attho - yasmim yathāvutte khaṇe, paccayasamavāye, hetumhi vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmimyeva khaṇe, paccayasamavāye, hetumhi vā sati phassādayopi hontīti. Ayaṃ pana attho abhidhammeyeva nidassanavasena vutto, yathārahamesa nayo aññesupi suttapadesūti. Tasmāti adhikaraṇatthassa, bhāvenabhāvalakkhaṇatthassa ca sambhavato. Tadattahajotanattanti tadubhayatthassa samayasaddatthabhāvena vijjamānasseva bhumma vacanavasena dīpanattham. Vibhattiyo hi padīpo viya vatthuno vijjamānasseva atthassa jotakāti, ayamatto saddasatthesu pākaṭoyeva.

Hetuatto, karaṇatto ca sambhavatīti “annena vasati, vijjāya vasatī”tiādīsu viya hetuatto, “pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”tiādīsu viya karaṇatto ca sambhavati. Kathaṃ pana sambhavatīti āha “yo hi so”tiādi. Vinaye āgatasikkhāpadapaññattiyā canavatthuvasena theram mariyādaṃ katvā “sāriputtādīhipi duviññeyyo”ti vuttaṃ. Tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenāti ettha pana taṃtaṃvatthuvītikkamova sikkhāpadapaññattiyā hetu ceva karaṇaṃca. Tathā hi yadā bhagavā sikkhāpadapaññattiyā paṭhamameva tesam tesam tattha tattha sikkhāpadapaññattihetubhūtaṃ taṃ taṃ vītikkamaṃ apekkhamāno viharati, tadā taṃ taṃ vītikkamaṃ apekkhitvā tadattham vasatīti siddho vatthuvītikkamassa sikkhāpadapaññattihetubhāvo “annenavasatī”tiādīsu annamapekkhitvā tadattham vasatītiādinā karaṇena annādīnaṃ hetubhāvo viya. Sikkhāpadapaññattikāle pana teneva pubbasiddhena vītikkamena sikkhāpadaṃ paññapeti, tasmā sikkhāpadapaññattiyā sādakatamattā karaṇabhāvopi vītikkamasseva siddho “asinā chindatī”tiādīsu asinā chindanakiriyaṃ sādhetītiādinā karaṇena asiādīnaṃ karaṇabhāvo viya. Evaṃ santapi vītikkamaṃ apekkhamāno teneva saddhim tannissitampi kālaṃ apekkhitvā viharatīti kālassāpi idha hetubhāvo vutto, sikkhāpadaṃ paññapento ca taṃ taṃ vītikkamakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadaṃ paññapetīti vītikkamanissayassa kālassāpi karaṇabhāvo vutto, tasmā iminā pariyāyena kālassāpi hetubhāvo, karaṇabhāvo ca labbhatīti vuttaṃ “tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā”ti, nipariyāyena pana vītikkamoyeva hetubhūto, karaṇabhūto ca. So hi vītikkamakkaṇe hetu hutvā pacchā sikkhāpadapaññāpanakkaṇe karaṇampi hotīti. Sikkhāpadāni paññāpayantoti vītikkamaṃ pucchitvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthum taṃ puggalaṃ paṭipucchitvā, vigharhitvā ca taṃ taṃ vatthuotiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena karaṇabhūtena sikkhāpadāni paññapento. Sikkhāpadapaññattihetuṃca apekkhamānoti tatiyapārājikādīsu viya sikkhāpadapaññattiyā hetubhūtaṃ taṃ taṃ vatthuvītikkamasamayaṃ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena bhagavā tattha tattha vihasīti attho.

“Sikkhāpadāni paññāpayanto, sikkhāpadapaññattihetuṃca apekkhamāno”ti idaṃ

yathākkamaṃ karaṇabhāvassa, hetubhāvassa ca samatthanavacanam, tasmā tadanurūpaṃ “tenasamayena karaṇabhūtena hetubhūtenā”ti evaṃ vattabbepi paṭhamam “hetubhūtenā”ti uppaṭipāṭivacanam tattha hetubhāvassa sātisayamadhippetattā vuttanti veditabbaṃ. “Bhagavā hi verañjāyaṃ viharanto dhammasenāpatittherassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūtaṃ parivitakkasamayaṃ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena vihāsī”ti tīsupi kira gaṇṭhipadesu vuttaṃ. “Kiṃ panettha yutticintāya, ācariyassa idha kamavacanicchā natthīti evametam gahetabbaṃ - aññāsupi hi aṭṭhakathāsu ayameva anukkamo vutto, na ca tāsu ‘tena samayena verañjāyaṃ viharatī’ti vinayapālīpade hetuatthasseva sātisayaṃ adhippetabhāvadīpanattham vutto avisayattā, sikkhāpadāni paññāpayanto hetubhūtena, karaṇabhūtena ca samayena vihāsi, sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamāno hetubhūtena samayena vihāsīti evamettha yathālābham sambandhabhāvato evaṃ vutto”tipi vadanti. Tasmāti yathāvuttassa duvidhassāpi atthassa sambhavato. Tadatthajotanatthanti vuttanayena karaṇavacanena tadubhayatthassa jotanattham. Tatthāti tasmim vinaye. Ettha ca sikkhāpadapaññattiyā eva vītikkamasamayassa sādhamakamattā tassa karaṇabhāve “sikkhāpadāni paññāpayanto”ti ajjhāharitapadena sambandho, hetubhāve pana tadapekkhanamattattā “viharatī”ti padenevāti daṭṭhabbaṃ. Tathāyeva hi vuttaṃ “tena samayena hetubhūtena, karaṇabhūtena ca sikkhāpadāni paññāpayanto, sikkhāpadapaññattihetuṇca apekkhamāno bhagavā tattha tattha vihāsī”ti. Karaṇaṇhi kiriyattham, na hetu viya kiriyākāraṇam. Hetu pana kiriyākāraṇam, na karaṇam viya kiriyatthoti.

“Idha panā”tiādinā upayogavacanassa accantasam yogatthasambhavadassanaṃ, accantameva dabbaguṇakiriyāhi samyogo accantasam yogo, nirantameva tehi samyuttabhāvoti vuttaṃ hoti. Soye vattho tathā. Evaṃjātiketi evamsabhāve. Kathaṃ sambhavatīti āha “yañhi”tiādi. Accantamevāti ārabbhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ, tāva ekaṃsameva, nirantamevāti attho. Karuṇāvihārenāti parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tathā hi karuṇānidānattā desanāya idha parahitapaṭipatti “karuṇāvihāro”ti vuttā, na pana karuṇāsamāpattivihāro. Na hi desanākāle desetabbadhammavisayassa desanāññāssa sattavisayāya mahākaruṇāya sahuppatti sambhavati bhinnavisayattā, tasmā karuṇāya pavatto vihāroti katvā parahitapaṭipattivihāro idha “karuṇāvihāro”ti veditabbo. Tasmāti accantasam yogatthasambhavato. Tadatthajotanatthanti vuttanayena upayogavibhattiyā tadatthassa jotanattham upayoganiddeso kato yathā “māsaṃ sajjhāyati, divasaṃ bhuñjati”ti. Tenāti yena kāraṇena abhidhamme, ito aññesu ca suttapadesu bhumavacanassa adhikaraṇattho, bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca, vinaye karaṇavacanassa hetuattho, karaṇattho ca idha upayogavacanassa accantasam yogattho sambhavati, tenāti attho. Etanti yathā vuttassatthassa saṅgahagāthāpadaṃ aññatrāti abhidhamme ito aññesu suttapadesu, vinaye ca. Samayoti samayasaddo. Saddeyeva hi vibhattiparā bhavatiatthe asambhavato. Soti sveva samayasaddo.

Evaṃ attano matiṃ dassetvā idāni porāṇācariyamatiṃ dassetuṃ “porāṇā panā”tiādi vuttaṃ. Porāṇāti ca purimā aṭṭhakathācariyā. “Tasmim samaye”ti vā...pe... “ekaṃ samaya”nti vā esa bhedoti sambandho. Abhilāpamattabhedoti vacanamattena bhedo viseso, na pana atthena, tenāha “sabbattha bhumamevattho”ti, sabbesupi atthato

ādhāro eva atthoti vuttaṃ hoti. Iminā ca vacanena suttavinayesu vibhattivipariṇāmo kato, bhummatthe vā upayogakaraṇavibhattiyo siddhāti dasseti. “Tasmā”tiādinā tesam matidassane guṇamāha.

Bhāriyaṭṭhena garu. Tadevatthaṃ saṅketato samattheti “garuṃ hī”tiādinā saṅketavisayo hi saddo taṃvavatthitoyeva cesa atthabodhakoti. Garunti garukātabbaṃ janaṃ. “Loke”ti iminā na kevalaṃ sāsaneveva, lokepi garukātabbaṭṭhena bhagavāti saṅketasiddhīti dasseti. Yadi garukātabbaṭṭhena bhagavā, atha ayameva sātisayaṃ bhagavā nāmāti dassento “ayañcā”tiādimāha. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamaṃ gāraṇaṭṭhānanti. Na kevalaṃ lokeyeva, atha kho sāsanevīti dasseti “porāṇehī”tiādinā, porāṇehīti ca aṭṭhakathācariyehīti attho. Seṭṭhavācakaṃvacanaṃpi seṭṭhaguṇasahacaraṇato seṭṭhamevāti vuttaṃ “bhagavāti vacanaṃ seṭṭha”nti. Vuccati attho, etenāti hi vacanaṃ, saddo. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho, tasmā yo “bhagavā”ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. Bhagavāti vacanamuttamanti etthāpi eseṇa nayo. Gāravayuttoti garubhāvayutto garuguṇayogattā, sātisayaṃ vā garukaraṇārahatāya gāravayutto, gāravārahoti attho. Yena kāraṇattayena so tathāgato garu bhāriyaṭṭhena, tena “bhagavā”ti vuccatīti sambandho. Garutākāraṇadassanañhetam padattayaṃ. “Sippādisikkhāpakāpi garūveva nāma honti, na ca gāravayuttā, ayaṃ pana tādiso na hoti, tasmā garūti katvā ‘gāravayutto’ti vutta”nti keci. Evaṃ sati tadetaṃ visesanapadamattaṃ, purimapadadvayameva kāraṇadassanaṃ siyā.

Apicāti atthantaravikappatthe nipāto, aparō nayo attho. Tattha -

“Vaṇṇagamo vaṇṇavipariyāyo,
Dve cāpare vaṇṇavikāraṇāsā;
Dhātūnamatthātisayena yogo,
Taduccate pañcavidhā niruttī”ti. -

Vuttaṃ niruttalakkhaṇaṃ gahetvā, “pisodarādīni yathopadiṭṭha”nti vuttasaddanayena vā pisodarādīkatigaṇapakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā lokiya lokuttarasukhābhiniḃbattakaṃ sīlādiṇāpappattaṃ bhāgyamassa atthīti “bhāgyavā”ti vattabbe “bhagavā”ti vuttanti āha “bhāgyavā”ti. Tathā anekabhedabhinnaḃkilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañcamāre abhañjīti “bhaggavā”ti vattabbe “bhagavā”ti vuttanti dasseti “bhaggavā”ti iminā. Loke ca bhaga-saddo issariyadhammayasasirīkāmapayattesu chasu dhammesu pavattati, te ca bhagasāṅkhātā dhammā assa santīti bhagavāti atthaṃ dassetuṃ “yutto bhagehi cā”ti vuttaṃ. Kusalādīhi anekabhedehi sabbadhamme vibhaji vibhajitvā vivaritvā desesīti “vibhattavā”ti vattabbe “bhagavā”ti vuttanti āha “vibhattavā”ti. Dibbabrahmaariyavihāre, kāyacittaupadhiviveke, suññatānimitṭappaṇihitavimokkhe, aññe ca lokiyalokuttare uttarimanussadhamme bhaji sevi bahulamakāsīti “bhattavā”ti vattabbe “bhagavā”ti vuttanti dasseti “bhattavā”ti iminā. Tīsu bhavesu taṇhāsāṅkhātāṃ gamanāmanena vantaṃ vamtanti “bhavesu vantaḃgamaṇo”ti vattabbe bhavasaddato bha-kāraṃ gamanasaddato ga-kāraṃ vantaḃsaddato va-kāraṃ ādāya, tassa ca dīghaṃ katvā vaṇṇavipariyāyena “bhagavā”ti vuttanti dassetuṃ “vantaḃgamaṇo bhavesū”ti vuttaṃ. “Yato bhāgyavā, tato bhagavā”tiādinā

paccekam yojetabbaṃ. Assa padassāti “bhagavā”ti padassa. Vitthāratthoti vitthārabhūto attho. “So cā”tiādinā ganthamahattaṃ pariharati. Vuttōyeva, na pana idha pana vattabbo visuddhimaggassa imissā aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Apica bhage vani, vamiṭi vā bhagavā. So hi bhage sīlādiguṇe vani bhaji sevi, te vā bhagasāṅkhāte sīlādiguṇe vineyyasantānesu “kathaṃ nu kho uppajjeyyu”nti vani yāci patthayi, evaṃ bhage vaniṭi bhagavā, bhage vā sirim, issariyaṃ, yasañca vami kheḷapiṇḍaṃ viya chaḍḍayi. Tathā hi bhagavā hatthagataṃ cakkavattisirim, catudīpissariyaṃ, cakkavattisampattisannissayañca sattaratanasamujjalaṃ yasaṃ anapekkho chaḍḍayi. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā ākārassa rassaṃ katvā, sineruyugandharādigatā bhājanalokasobhā. Tā bhagā vami tappatibaddhachandarāgappahānena pajahi, evaṃ bhage vamiṭi bhagavāti evamādihi tattha tatthāgatanayehi cassa attho vattabbo, amhehi pana so ganthabhīrujanānuggahaṇatthaṃ, ganthagarutāpariharaṇatthañca ajjuhekkhitoti.

Evametesam avayavatthaṃ dassetvā idāni samudāyatthaṃ dassento purimapaḍattayassa samudāyatthena vuttāvasesena tesamatthānaṃ paṭiyogitāya tenāpi saha dassetuṃ “ettāvatā”tiādimāha. Ettāvatāti etassa “evaṃ me suta”nti vacanena “ekaṃ samayaṃ bhagavā” tivačanenāti imehi sambandho. Etthāti etasmim nidānavacane. Yathāsutaṃ dhammaṃ desentoti ettha anta-saddo hetuattho. Tathādesitattā hi paccakkhaṃ karoti nāma. Esa nayo aparatthāpi. “Yo kho ānanda, mayā dhammo ca...pe... satthā”ti vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjatevāti katvā “dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karoti”ti vuttaṃ. Dhammakāyanti hi bhagavato sambandhībhūtaṃ dhammasāṅkhātaṃ kāyanti attho. Tathā ca vuttaṃ “dhammakāyoti bhikkhave, tathāgatassetaṃ adhivacana”nti. Taṃ pana kimatthiyanti āha “tenā”tiādi. Tenāti ca tādisena paccakkhakarāṇenāti attho. Idaṃ adhunā vakkhamānasuttaṃ pāvacaṇaṃ pakaṭṭhaṃ uttamaṃ buddhassa bhagavato vacanaṃ nāma. Tasmā tumhākaṃ atikkantasatthukaṃ atītasatthukabhāvo na hotīti attho. Bhāvappadhāno hi ayaṃ niddeso, bhāvalopo vā, itarathā pāvacaṇameva anatikkantasatthukaṃ, satthuadassanena pana ukkaṇṭhitassa janassa atikkantasatthukabhāvoti attho āpajjeyya, evaṃ sati “ayaṃ vo satthāti satthuadassanena ukkaṇṭhitaṃ janaṃ samassāseti” tivačanena saha virodho bhavēyyāti vadanti. Idaṃ pāvacaṇaṃ satthukiccanipphādanena na atītasatthukanti pana attho. Satthūti kammatthe chaṭṭhī, samāsapaḍaṃ vā etaṃ satthuadassanēti. Ukkaṇṭhanaṃ ukkaṇṭho, kicchajīvītā. “Kaṭṭha kicchajīvane”ti hi vadanti. Tamito pattoti ukkaṇṭhito, anabhiratiyā vā pīlito vikkhittacitto hutvā sīsaṃ ukkhipitvā uddhaṃ kaṇṭhaṃ katvā ito cito ca olokeno āhiṇḍati, viharati cāti ukkaṇṭhito niruttinayena, taṃ ukkaṇṭhitaṃ. Saddasāmatthiyādhigatamatto cesa, vohārato pana anabhiratiyā pīlītanti attho. Esa nayo sabbattha. Samassāsetīti assāsaṃ janeti.

Tasmim samayeti imassa suttassa saṅgītisamaye. Kāmaṃ vijjamānepi bhagavati evaṃ vattumarahati, idha pana avijjamāneyeva tasmim evaṃ vadati, tasmā sandhāyabhāsītavasena tadatthaṃ dassetīti āha “avijjamānabhāvaṃ dassento”ti. Parinibbānanti anupādisesanibbānadhātuvasena khandhāparinibbānaṃ. Tenāti tathāsādhanaṃ. Evaṃvidhassāti evaṃpakārassa, evaṃsabhāvassātipi attho. Nāma-saddo garahāyaṃ nipāto “atthi nāma ānanda theram bhikkhuṃ vihesiyamānaṃ

ajjhupekkhissathā''tiādīsu viya, tena ediso api bhagavā parinibbuto, kā nāma kathā aññesanti garahattham joteti. Ariyadhammassāti ariyānam dhammassa, ariyabhūtaṣṣa vā dhammassa. Dasavidhassa kāyabalassa, ñāṇabalassa ca vasena dasabaladharo. Vajirassa nāma maṇivisesassa saṅghāto samūho ekagghano, tena samāno kāyo yassāti tathā. Idaṃ vuttam hoti - yathā vajirasaṅghāto nāma na aññena maṇinā vā pāsāṇena vā bhejjo, api tu soyeva aññam maṇim vā pāsāṇam vā bhindati. Teneva vuttam ''vajirassa natthi koci abhejjo maṇi vā pāsāṇo vā''ti, evam bhagavāpi kenaci abhejjasarīro. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci antarāyo kātuṃ sakkāti. Nāmasaddassa garahājotakattā pi-saddo sampiṇḍanajotako ''na kevalam bhagavāyeva, atha kho aññepī''ti. Ettha ca evaṃguṇasamannāgatattā aparinibbutasabhāvena bhavitum yuttopi esa parinibbuto evāti pakaraṇānurūpamattham dassetuṃ ''eva''ntiādi vuttanti daṭṭhabbam. Āsā patthanā kena janetabbā, na janetabbā evāti attho. ''Aham ciraṃ jīvim, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi, sukham jīvim, sukham jīvāmi, sukham jīvissāmī''ti majjanavasena uppanno māno jīvitamado nāma, tena matto pamatto tathā. Saṃvejetīti saṃvegam janeti, tatoyeva assa janassa saddhamme ussāham janeti. Saṃvejanañhi ussāhahetu ''saṃviggo yoniso padahatī''ti vacanato.

Desanāsampattiṃ niddisati vakkhamānassa sakalasuttassa ''eva''nti nidassanato. Sāvakasampattinti suṇantapuggalasampattiṃ niddisati paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena, pañcasu ca kosallesu āyasmataṃ dhammasenāpatinā pasamsitena mayā mahāsāvakena sutam, tañca kho sayameva sutam na anussutam, na ca paramparābhatanti atthassa dīpanato. Kālasampattiṃ niddisati bhagavātisadasannidhāne payuttassa samayasaddassa buddhuppāda-paṭimaṇḍita-samaya-bhāva-dīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati -

''Kappakasāyakaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyam;
Hutavahamajjhe jātam, samuditamakaraṇamavinda''nti.

Tassāyamatto - kappasaṅkhātakālasaṅcayassa lekhanavasena pavatte kaliyugasaṅkhāte sakarājasammate vassādisamūhe jāto buddhuppādakhaṇasaṅkhāto dinasamūho andhassa pabbatārohanamiva kadāci pavattanaṭṭhena, accharam paharitam yuttaṭṭhena ca mahacchariyam hoti. Kimiva jātanti ce? Hutavahasaṅkhātassa pāvakassa majjhe sammā uditamadhūmantam aravindasaṅkhātam vārijamiva jātanti. Desakasampattiṃ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagāravādhivacanato.

Evaṃ padachakkassa padānukkamena nānappakārato atthavaṇṇanam katvā idāni ''antarā ca rājagaha''ntiādīnam padānamatthavaṇṇanam karonto ''antarā cā''tiādīmāha. Antarā ca rājagaham antarā ca nālandanti ettha samabhinivīṭṭho antarā-saddo dissati sāmāññavacanīyatthamapekkhitvā pakaraṇādisāmatthiyādigatatthamantarenāti attho. Evaṃ panassa nānatthabhāvo payogato avagamīyatīti dasseti ''tadantara''ntiādīnā. Tattha tadantaranti tam kāraṇam. Mañca tañca mantenti, kimantaram kiṃ kāraṇanti attho. Vijjantarikāyāti vijjuniccharaṇakkhaṇe. Dhovantī itthī addasāti sambandho. Antaratoti hadaye. Kopāti cittakālussiyakaraṇato cittaapakopā rāgādayo. Antarā vosānanti ārambhanipphattīnam vemajjhe pariyosānam āpādi. Apicāti tathāpi, evam pabhavasampannepīti attho. Dvinnaṃ mahānirayānanti lohakumbhīniraye sandhāyāha. Antarikāyāti antarena.

Rājagahanagaraṃ kira āvijjhivā mahāpetaloko. Tattha dvinnam mahālohakumbhīnirayānaṃ antarena ayaṃ tapodā nadī āgacchati, tasmā sā kuthitā sandatīti. Svāyamidha vivare pavattati tādāññesamasambhavato. Ettha ca “tadantaraṃ ko jāneyya, etesaṃ antarā kappā, gaṇanāto asaṅkhiyā, antarantarā kathaṃ opāteṭi”tiādīsu viya kāraṇavemajjhesu vattamānā antarāsaddāyeva udāharitabbā siyuṃ, na pana cittakhaṇavivaresu vattamānā antarikaantarasaddā. Antarāsaddassa hi ayamatthuddhāroti. Ayaṃ panetthādhippāyo siyā - yesu atthesu antarikasaddo, antarasaddo ca pavattati, tesu antarāsaddopīti samānatthattā antarāsaddatthe vattamāno antarikasaddo, antarasaddo, ca udāhaṭoti. Atha vā antarāsaddoyeva “yassantarato”ti ettha gāthābandhasukhatthaṃ rassaṃ katvā vutto -

“Yassantarato na santi kopā,
Itibhavābhavatañca vītivatto;
Taṃ vigatabhayaṃ sukhiṃ asokaṃ,
Devā nānubhavanti dassanāyā”ti. -

Hi ayaṃ udāne bhaddiyasutte gāthā. Soyeve ika-saddena sakatthapavattena padaṃ vaḍḍhetvā “antarikāyā”ti ca vutto, tasmā udāharaṇodāharitabbānamettha virodhābhāvo veditabboti. Kimatthaṃ atthavisesaniyamo katoti āha “tasmā”tiādi. Nanu cettha upayogavacanameva, atha kasmā sambandhīyattho vutto, sambandhīyatthe vā kasmā upayogavacanaṃ katanti anuyogasambhavato taṃ pariharitum “antarāsaddena panā”tiādi vuttaṃ, tena sambandhīyatthe sāmivacanappasaṅge saddantarayogena laddhamidaṃ upayogavacananti dasseti, na kevalaṃ sāsaneva, lokepi evamevidaṃ laddhanti dassento “īdisesu cā”tiādimāha. Visayogātādassanamukhena hi ayamatthopi dassito. Ekenapi antarā-saddena yuttattā dve upayogavacanāni kātābbāni. Dvīhi pana yoge kā kathāti atthassa sijjhanato. Akkharaṃ cintenti liṅgavibhattiyādīhīti akkharacintakā, saddavidū. Akkhara-saddena cettha tammūlakāni padādīnīpi gahetabbāni. Yādihi saddato ekameva yujjanti, atthato pana so dvikkhattum yojetabbo ekassāpi padassa āvuttīyādīnayaṇa anekadhā sampajjanatoti dasseti “dutiyaḥpadenapī”tiādinā. Ko pana doso ayojiteti āha “ayojīyamāṇe upayogavacanaṃ na pāpuṇātī”ti. Dutiyaḥpadaṃ na pāpuṇātīti attho saddantarayogavasā saddeyeva sāmivacanappasaṅge upayogavibhattiyā icchitattā. Saddādhikāro hi vibhattipayogo.

Addhāna-saddo dīghapariyāyoti āha “dīghamagga”nti. Kittāvatā pana so dīgho nāma tadatthabhūtoti codanamapaneti “addhānagamanasamayassa hī”tiādinā. Addhānagamanasamayassa vibhaṇgeti gaṇabhojanasikkhāpadādīsu addhānagamanasamayāsaddassa padabhājanīyabhūte vibhaṇge. Aḍḍhayojanampi addhānamaggo, pageva taduttari. Aḍḍhameva yojanassa aḍḍhayojanaṃ, dvigāvutamattaṃ. Idha pana catugāvutappamāṇaṃ yojanameva, tasmā “addhānamaggapaṭipanno”ti vadatīti adhippāyo.

Mahantasaddo uttamattho, bahvattho ca idhādhippetoti āha “mahatā”tiādi. Guṇamahattenāti appicchatādiguṇamahantabhāvena. Saṅkhyāmahattenāti gaṇanamahantabhāvena. Tadevatthaṃ samattheti “so hī”tiādinā. So bhikkhusaṅghoti idha āgato tadā parivārabhūto bhikkhusaṅgho. Mahāti uttamo. Vākyepi hi tamicchanti payogavasā. Appicchatāti nillobhatā saddo cettha sāvaseso, attho pana niravaseso. Na hi “appallobhatāti abhitthavitumarahatī”ti aṭṭhakathāsu

vuttaṃ. Majjhimāgamaṭṭhikākāro pana ācariyadhammapālatthero evamāha “appasaddassa parittapariyāyaṃ manasi katvā ‘byañjanaṃ sāvasesaṃ viyā’ti atthakathāyaṃ vuttaṃ. Appasaddo panettha ‘abhāvattho’ tipi sakkā viññātuṃ ‘appābādhatañcasañjānāmī’tiādīsu viyā’ti. Saṅkhyāyapi mahāti gaṇanāyapi bahu ahosi, “bhikkhusaṅgho”ti padāvatthikantavacanavasena saṃvaṇṇetabbapadassa chedanamiva hotīti tadaparāmasitvā “tena bhikkhusaṅghenā”ti puna vākyāvatthikantavacanavasena saṃvaṇṇetabbapadena sadisīkaraṇaṃ. Esā hi saṃvaṇṇanakānaṃ pakati, yadidaṃ vibhattiyānapekkhāvasena yathārahaṃ saṃvaṇṇetabbapadatthaṃ saṃvaṇṇetvā puna tattha vijjamānavibhattivāsena parivattetvā nikkhipananti. Diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatattā saṅghoti imamatthaṃ vibhāvento āha “diṭṭhisīlasāmaññaṇasaṅghātena samaṇagaṇenā”ti. Ettha pana “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṇagato viharatī”ti evaṃ vuttāya diṭṭhiyā. “Yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññūppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaṇagato viharatī”ti evaṃ vuttānañca sīlānaṃ sāmaññaṇa saṅghāto saṅghaṭṭito sametoti diṭṭhisīlasāmaññaṇasaṅghāto, samaṇagaṇo, diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatoti vuttaṃ hoti. “Diṭṭhisīlasāmaññaṇasaṅghātasāṅkhātenā” tipi pāṭho. Tathā saṅkhātena katitenāti attho. Tathā hi diṭṭhisīlādīnaṃ niyatasabhāvatā sotāpannāpi aññaṃamaññaṃ diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatā, pageva sakadāgāmiādayo, tathā ca vuttaṃ “niyato sambodhiparāyaṇo”ti, “atthānametaṃ bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañciccaṇaṃ jīvitā voropeyya, netāṃ ṭhānaṃ vijjatī”ti ca ādi. Ariyapuggalassa hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatatāyeva, “tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṇagato viharati, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaṇagato viharatī”ti vacanato pana puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatabhāvo labbhatīyeva. Saddhiṃ-saddo ekatoti atthe nipāto. Pañca...pe... mattānīti pañca-saddena mattasaddaṃ saṅkhipitvā bāhiratthasamāso vutto. Etesanti bhikkhusatānaṃ. Puna pañca mattā pamāṇāti byāso, nikāralopo cettha napuṃsakaliṅgattā.

Suppiyoti tassa nāmameva, na guṇādi. Na kevalaṃ bhikkhusaṅghena saddhiṃ bhagavāyeva, atha kho suppiyopi paribbājako brahmadattena māṇavena saddhinti puggalaṃ sampiṇḍeti, tañca kho maggaṇaṭṭipannasabhāgatāya eva, na sīlācārādisabhāgatāyāti vuttaṃ “pi-kāro”tiādi. Sukhuccāraṇavasena pubbāparapadānaṃ sambandhamattakarabhāvaṃ sandhāya “padasandhikaro”ti vuttaṃ, na pana sarabyañjanādisandhibhāvaṃ, tenāha “byañjanasiliṭṭhatāvasena vutto”ti, etena padapūraṇamattanti dasseti. Apica avadhāraṇatthopi kho-saddo yutto “assosi kho veraṇjo brāhmaṇo”tiādīsu viya, tena addhānamaggaṇaṭṭipanno ahoṣiyeva, nāssa maggaṇaṭṭipattiyā koci antarāyo ahoṣīti ayamatto dīpito hoti. Sañjayassāti rājagahavāsino sañjayanāmassa paribbājakassa, yassa santike paṭhamāṃ upatissakolitāpi pabbajimsu channaparibbājakova, na acelakaparibbājakova. “Yadā, tadā”ti ca etena samakārameva addhānamaggaṇaṭṭipannataṃ dasseti. Atitakālattho pāliyaṃ hotisaddo yogavibhāgena, taṃkālāpekkhāya vā evaṃ vuttaṃ, tadā hotīti attho.

Anteti samīpe. Vasatīti vattapaṭivattādikaraṇavasena sabbiriyāpathasādhāraṇavacanāṃ, avacaratīti vuttaṃ hoti, tenevāha “samīpacāro santikāvacaro sisso”ti. Coditā devadūtehiṭi daharakumāro jarājīṇṇasatto gilāno kammakāraṇā, kammakāraṇikā vā matasattoti imehi pañcahi devadūtehi coditā

ovaditā samvegamaṃ uppāditā samānāpi. Te hi devā viya dūtā, visuddhidevānaṃ vā dūtāti devadūtā. Hīnakāyūpagāti apāyakāyamupagatā. Narasaṅkhātā te māṇavāti sambandho. Sāmaññasena cettha satto “māṇavo”ti vutto, itare pana visesavasena. Pakaraṇādhigato hesa atthuddhāroti. Katakammehīti katacorakammehi. Taruṇoti soḷasavassato paṭṭhāya pattavīsativasso, udānaṭṭhakathāyañhi “sattā jātadivasato paṭṭhāya yāva pañcadasavassakā, tāva ‘kumārakā, bālā’ti ca vuccanti. Tato paramaṃ vīsativassāni ‘yuvāno’”ti vuttaṃ. Taruṇo, māṇavo, yuvāti ca atthato ekaṃ, lokiyā pana “dvādasavassato paṭṭhāya yāva jaramappatto, tāva taruṇo”tipi vadanti.

Tesu vā dvīsu janesūti niddhāraṇe bhummaṃ. Yo vā “ekaṃ samaya”nti pubbe adhigato kālo, tassa paṭiniddeso tatrāti yañhi samayaṃ bhagavā antarā rājagahaṇca nāḷandaṇca addhānamaggapaṭipanno, tasmimyeva samaye suppiyopi taṃ addhānamaggaṃ paṭipanno avaṇṇaṃ bhāsati, brahmadatto ca vaṇṇaṃ bhāsati. Nipātamattanti ettha mattasaddena visesatthābhāvato padapūraṇattaṃ dasseti. Madhupiṇḍikapariyāyoti madhupiṇḍikadesanā nāma iti naṃ suttantaṃ dhārehi, rājāññāti pāyāsirājāññanāmakam rājānamālapati. Pariyāyati parivattatīti pariyāyo, vāro. Pariyāyati desetabbamatthaṃ paṭipādetīti pariyāyo, desanā. Pariyāyati attano phalaṃ paṭiggahetvā pavattatīti pariyāyo, kāraṇaṃ. Anekasaddeneva anekavidhenāti attho viññāyati adhippāyamattenāti āha “anekavidhenā”ti. Kāraṇaṇcettha kāraṇapatirūpakameva, na ekaṃsakāraṇaṃ avaṇṇakāraṇassa abhūtattā, tasmā kāraṇenāti kāraṇapatirūpakenāti attho. Tathā hi vakkhati “akāraṇameva ‘kāraṇa’nti vatvā”ti. Jātivasenidaṃ bahvatthe ekavacananti dasseti “bahūhi”tiādinā.

“Avaṇṇavirahitassa asamānavāṇṇasamannāgatassapī”ti vakkhamānakāraṇassa akāraṇabhāva hetudassanattaṃ vuttaṃ, dosavirahitassapi asadisaguṇasamannāgatassāpīti attho. Buddhassa bhagavato avaṇṇaṃ dosaṃ nindanti sambandho. “Yaṃ loke”tiādinā arasarūpanibbhogaakiriyavādaucchedavāda jegucchīvenayikatapassīapagabbhabhāvā naṃ kāraṇapatirūpakaṃ dasseti. Tasmāti hi etaṃ “arasarūpo...pe... apagabbho”ti imehi padehi sambandhitabbaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - lokasammato abhivādanapaccuṭṭhānaañjalikammasāmīcikkammaāsanābhini mantanasaṅkhāto sāmaggīraso samaṇassa gotamassa natthi, tasmā so sāmaggīrasasaṅkhātena rasena asampannasabhāvo, tena sāmaggīrasasaṅkhātena paribhogena samannāgato. Tassa akattabbatāvādo, ucchijjibbatāvādo ca, taṃ sabbaṃ gūthaṃ viya maṇḍanaajātiyo puriso jegucchī. Tassa vināsako sova tadakaraṇato vinetabbo. Tadakaraṇena vayovuḍḍhe tāpeti tadācāravirahitatāya vā kapaṇapuriso. Tadakaraṇena devalokagabbhato apagato, tadakaraṇato vā so hīnagabbho cāti evaṃ tadeva abhivādanādiakaraṇaṃ arasarūpatādīnaṃ kāraṇapatirūpakaṃ datṭhabbaṃ. “Natthi...pe... viseso”ti etassa pana “sundarikāya nāma paribbājikāya maraṇānavabodho, saṃsārasa ādikoṭiyā apaññāyanapaṭiññā, ṭhapanīyapucchāya abyākatavattabyākaraṇa”nti evamādīni kāraṇapatirūpakāni niddhāritabbāni, tathā “takkaṃpariyāhataṃ samaṇo...pe... sayampaṭibhāna”nti etassa “anācariyakena sāmāṃ paṭivedhena tattha tattha tathā tathā dhammadesanā, katthaci paresaṃ paṭipucchākathanaṃ, mahāmoggallānādīhi ārocitanayeneva byākaraṇa”nti evamādīni, “samaṇo...pe... na aggapuggalo”ti etesaṃ pana “sabbadhammānaṃ kameneva anavabodho, lokantassa ajānanaṃ, attanā icchitatapacārābhāvo”ti evamādīni. Jhānavimokkhādi heṭṭhā vuttanayena uttarimanussadhammo. Ariyaṃ visuddhaṃ, uttamaṃ vā ñāṇasaṅkhātamaṃ dassanaṃ, alaṃ

kilesaviddhamsananasamattham ariyañāṇadassanam ettha, etassāti vā alamariyañāṇadassano. Sveva viseso tathā. Ariyañāṇadassanameva vā visesaṃ vuttanayena alaṃ pariyattaṃ yassa, yasminti vā alamariyañāṇadassanaviseso, uttarimanussadhammova. Takkapariyāhatanti kappanāmattena samantato āharitaṃ, vitakkena vā parighaṭitaṃ. Vīmaṃsānucaritanti vīmaṃsanāya punappunam parimajjitaṃ. Sayampaṭibhānanti sayameva attano vibhūtaṃ, tādisaṃ dhammanti sambandho. Akāraṇanti ayuttaṃ anupapattiṃ. Kāraṇapade cetam visesanaṃ. Na hi arasarūpatādayo dosā bhagavati saṃvījanti, dhammasaṅghesu ca durakkhātaduppaṭipannādayo akāraṇanti vā yuttikāraṇarahitaṃ attanā paṭiññāmatthaṃ. Pakatikammapadañcetaṃ. Imasmiñca atthe kāraṇaṃ vatvāti ettha kāraṇaṃ ivāti iva-saddattho rūpakanayena yojetabbo patirūpakakāraṇassa adhippetattā. Tathā tathāti jātivuḍḍhānamanabhivādanādinā tena tena ākārena. Vaṇṇasaddassa guṇapasamsāsu pavattanato yathākkamaṃ “avaṇṇaṃ dosaṃ ninda”nti vuttaṃ.

Durakkhātoti duṭṭhumākkhāto, tathā duppaṭivedito. Vaṭṭato niyyātīti niyyānaṃ, tadeva niyyāniko, tato vā niyyānaṃ nissaraṇaṃ, tattha niyuttoti niyyāniko. Vaṭṭato vā niyyātīti niyyāniko ya-kārassa ka-kāraṃ, ī-kārassa ca rassaṃ katvā. “Anīya-saddo hi bahulā kattuabhidhāyako”ti saddavidū vadanti, na niyyāniko tathā. Saṃsāradukkhassa anupasamasamvattaniko vuttanayena. Paccaṇīkapaṭipadanti sammāpaṭipattiyaṃ viruddhapaṭipadaṃ. Ananulomapaṭipadanti sappurisānaṃ ananulomapaṭipadaṃ. Adhammānulanomapaṭipadanti lokuttaradhammassa ananulomapaṭipadaṃ. Kasmā panettha “avaṇṇaṃ bhāsati, vaṇṇaṃ bhāsati”ti ca vattamānakālaniddeso kato, nanu saṅgītikālo so avaṇṇavaṇṇānaṃ bhāsanakālo atītoti? Saccametaṃ, “addhānamaggapaṭipanno hoti”ti ettha hoti-saddo viya atītakālatthattā pana bhāsati-saddassa evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Atha vā yasmiṃ kāle tehi avaṇṇo vaṇṇo ca bhāsīyati, tamapekkhitvā evaṃ vuttaṃ, evañca katvā “tatrā”ti padassa kālapaṭiniddesavikappanaṃ aṭṭhakathāyaṃ avuttampi supapannaṃ hoti.

“Suppiyassa pana...pe... bhāsati”ti pāḷiyā sambandhadassanaṃ “antevāsī panassā”tiādivacanaṃ. Aparāmasitabbaṃ ariyūpavādakammaṃ, tathā anakkamitabbaṃ. Svāyanti so ācariyo. Asidhāranti asinā tikhiṇabhāgaṃ. Kakacadanta pantiyanti khandhakakacassa dantasaṅkhātāya visamapantiyā. Hatthena vā pādena vā yena kenaci vā aṅgapaccaṅgena paharivā kīḷamāno viya. Akkhikaṇṇakosasaṅkhātattāṇavasena tīhi pakārehi bhinno mado yassāti pabhinnamado, taṃ. Avaṇṇaṃ bhāsamānoti avaṇṇaṃ bhāsanahetu. Hetuattho hi ayaṃ māna-saddo. Na ayo vuḍḍhi anayo. Soyeva byasanaṃ, atirekabyasananti attho, taṃ pāpuṇissati ekantamahāsāvajjattā ratanattayopavādassa. Tenevāha -

“Yo nindiyaṃ pasamsati,
Taṃ vā nindati yo pasamsiyo;
Vicināti mukhena so kaliṃ,
Kalinā tena sukhaṃ na vindati”ti.

“Amhākaṃ ācariyo”tiādinā brahmadattassa saṃveguppattiṃ, attano ācariye ca kāruññappavattiṃ dassetvā kiñcāpi antevāsinaṃ ācariyassa anukūlena bhavitabbaṃ, ayaṃ pana paṇḍitajātikattā na īdisesu ṭhānesu tamanuvattatīti idānissa kammassakatāñāṇappavattiṃ dassento “ācariye kho panā”tiādimāha. Halāhalanti

taṅkhaṇaṇṇeva māraṇakaṃ viṣaṃ. Hanatīti hi halo na-kārassa la-kāraṃ katvā,
halānampi viseso halo halāhalo majjhedīghavasena, etena ca añṇe aṭṭhavidhe vise
nivatteti. Vuttaṇca -

“Pume paṇḍe ca kākola, kālakūṭahalāhalā;
Saroṭṭhikosuṅkike yo, brahmaputto padīpano;
Dārado vacchanābho ca, viṣabhedā ime navā”ti.

Kharodakanti caṇḍasotodakaṃ. “Khārodaka”ntipi pāṭho, atiloṇatāya tittodakanti
attho. Narakapapātanti corapapātaṃ. Māṇavakāti attānameva ovaditum ālapati
“samayopi kho te bhaddāli appaṭividdhoahosī”tiādīsu viya. “Kammassakā”ti
kammameva attasantakabhāvaṃ vatvā tadeva vivarati “attano kammānurūpameva
gatiṃ gacchantī”tiādinā. Yonisoti upāyena ñāyena. Ummujjitvāti ācariyo viya ayoniso
ariyūpavāde animmujjanto yoniso ariyūpavādato ummujjitvā, uddham hutvāti attho.
Maddamānoti maddanto bhindanto. Ekaṃsakāraṇameva idha kāraṇanti
dassetukāmena “sammā”ti vuttaṃ. “Yathā ta”ntiādinā tassa samāradhabhāvaṃ
dasseti, nti ca nipātamattaṃ. Idam vuttaṃ hoti - yathā añṇo paṇḍitasabhāvo jāti
ācārasasena kulaputto anekapariyāyena tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇaṃ
bhāsītumārabhati, tathā ayampi āradhho, taṇca kho api nāmāyamācariyo ettakenāpi
ratanattayāvaṇṇabhāsato orameyyāti.

Sapparājavaṇṇanti ahirājavaṇṇaṃ. Vaṇṇapokkharatāyāti vaṇṇasundaratāya,
vaṇṇasarīrena vā. Vārijaṃ kamalaṃ na paharāmi na bhaṇjāmi, āra dūratova
upasiṅghāmīti attho. Athāti evaṃ santepi. Gandhatthenoti gandhacoro. Saññūḷhāti
ganthitā bandhitā. Gahapatīti upāligahapatiṃ nāṭaputtassa ālapanāṃ. Ettha ca
vaṇṇitabbo “ayamīdiso”ti pakāsetabboti vaṇṇo, saṇṭhānaṃ. Vaṇṇīyati asaṅkarato
vavatthāpīyatīti vaṇṇo, jāti. Vaṇṇeti vikāramāpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ
pakāsetīti vaṇṇo, rūpāyatanāṃ. Vaṇṇīyati phalametena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti
vaṇṇo, kāraṇaṃ. Vaṇṇīyati appamahantādivasena pamīyatīti vaṇṇo, pamāṇaṃ.
Vaṇṇīyati pasamsīyatīti vaṇṇo, guṇo. Vaṇṇanaṃ guṇasaṃkittanaṃ vaṇṇo, pasamsā.
Evaṃ tattha tattha vaṇṇasaddassuppatti veditabbā. Ādisaddena
jātarūpapuḷinakkharādayo saṅgaṇhāti. “Idha guṇopi pasamsāpī”ti vuttameva
samattheti “ayaṃ kirā”tiādinā. Kirāti cettha anussavanatthe, padapūraṇamatte vā.
Guṇūpasaṇhitanti guṇopasaṇṇutaṃ. “Guṇūpasaṇhitam pasamsa”nti pana vadanto
pasamsāya eva guṇabhāsaṇaṃ siddham tassā tadavinābhāvato, tasmā
idamatthadvayaṃ yujjatīti dasseti.

Kathaṃ bhāsati āha “tatthā”tiādi. Eko ca so puggalo cāti ekapuggalo. Kenatṭhena
ekapuggalo? Asadisatṭhena, guṇavisitṭhatṭhena, asamasamatṭhena ca. So hi
paṭhamābhinihāraṇakāle dasannaṃ pāramīnaṃ paṭipāṭiyā āvajjanaṃ ādiṃ katvā
bodhisambhārasambharaṇaguṇehi ceva buddhaguṇehi ca sesamahājanena asadiso.
Ye cassa guṇā, tepi añṇasattānaṃ guṇehi visitṭhā, purimakā ca sammāsambuddhā
sabbasattehi asamā, tehi pana ayameveko rūpakāyanāmakāyehi samo. Loketi
sattaloke. “Uppajjamāno uppajjati”ti pana idam ubhayampi vipakatavacanameva
uppādakiriyāya vattamānakālikattā. Uppajjamāno bahujaṇahitāya uppajjati, na
añṇena kāraṇenāti evaṃ panettha attho veditabbo. Lakkhaṇe hesa māna-saddo,
evarūpañcettha lakkhaṇaṃ na sakkā añṇena saddalakkhaṇena paṭibāhitum. Apica
uppajjamāno nāma, uppajjati nāma, uppanno nāmāti ayamettha bhedo veditabbo.
Esa hi dīpaṅkarapādamūlato paṭṭhāya yāva anāgāmiphalaṃ, tāva uppajjamāno

nāma, arahattamaggakkhaṇe uppajjati nāma, arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma. Buddhānañhi sāvakaṇaṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhaññāḍīni uppajjanti, saheva pana arahattamaggena sakalopi sabbaññugunārāsī āgatova nāma hoti, tasmā nibbattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma, tadanibbattattā tadaññakkhaṇe yathārahaṃ “uppajjamāno uppajjati” cceva vuccati. Imasmimpi sutte arahattaphalakkhaṇaṃyeva sandhāya “uppajjati”ti vuttaṃ. Atitakālikassāpi vattamānapayogassa katthaci diṭṭhattā uppanno hotīti ayañhettha attho. Evaṃ sati “uppajjamāno”ti cettha māna-saddo sāmattiyaṭṭho. Yāvatā sāmattiyaena mahābodhisattānaṃ carimabhava uppatti icchitabbā, tāvatā sāmattiyaena bodhisambhārabhūtena paripuṇṇena samannāgato hutvāti attho. Tathāsāmattiyaयोगena hi uppajjamāno nāmāti. Sabbasattehi asamo, asamehi purimabuddheheva samo majjhe bhinnasuvaṇṇa nikkhaṃ viya nibbisiṭṭho, “ekapuggalo”ti cetassa visesaṇaṃ. Ālayasaṅkhātāṃ taṇhaṃ samugghāṭeti samucchindatīti ālayasamugghāto. Vaṭṭaṃ upacchindatīti vaṭṭupacchedo.

Pahontenāti sakkontena. “Pañcanikāye”ti vatvāpi anekāvayavattā tesāṃ na ettakena sabbathā pariyādānanti “navaṅgaṃ satthusāsanaṃ caturāsīti dhammakhandhasahassāni”ti vuttaṃ. Atitthenāti anotaraṇaṭṭhānena. Na vattabbo aparimāṇavaṇṇattā buddhādīnaṃ, niravasesānañca tesāṃ idha pakāsanena pāḷisaṃvaṇṇanāya eva sampajjanato, cittasampahaṃsanakammaṭṭhānasampajjanavasena ca saphalattā. Thāmo veditabbo sabbathāmena pakāsitattā. Kiṃ pana so tathā ogāhetvā bhāsati āha. “Brahmadatto panā”tiādi. Anukkamena punappunaṃ vā savanaṃ anussavo, paramparasavanaṃ. Ādi-saddena ākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantiyo saṅgaṇhāti. Tattha “sundaramidaṃ kāraṇa”nti evaṃ sayameva kāraṇaparivitakkaṇaṃ ākāraparivitakko. Attano diṭṭhiyā nijjhāyitvā khamanaṃ ruccanaṃ diṭṭhinijjhānakkhanti atṭhakathāsu vuttaṃ, tehiyeva sambandhitenāti attho. Matta-saddo hettha visesanivattiyaṭṭho, tena yathāvuttaṃ kāraṇaṃ nivatteti. Attano thāmenāti attano ñāṇabaleneva, na pana buddhādīnaṃ guṇānurūpanti adhippāyo. Asaṅkhyeyyāparimeyyappabhedā hi buddhādīnaṃ guṇā. Vuttañhettaṃ -

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññaṃabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti.

Idhāpi vakkhati “appamattakaṃ kho paneta”ntiādi.

Iti-saddo nidassanaṭṭho vuttappakāraṃ nidasseti. Ha-kāro nipātamattanti āha “evaṃ te”ti. Aññaṃaññassā”ti idaṃ ruḷhipadaṃ “eko ekāyā”ti padaṃ viyāti dassento “aññaṃaññassā”ti ruḷhipadeneva vivarati. “Ujumevā”ti sāvadhāraṇasamāsataṃ vatvā tena nivattetabbattaṃ āha “īsakampi apariharitvā”ti, thokatarampi avirajjhivāti attho. Kathanti āha “ācariyena hī”tiādi. Pubbe ekavāramiva avaṇṇavaṇṇabhāsane niddiṭṭhepi “ujuvipaccanīkavādā”ti vuttattā anekavārameva te evaṃ bhāsanti veditabbanti dassetaṃ “puna itaro avaṇṇaṃ itaro vaṇṇa”nti vuttaṃ. Tena hi visaddassa vividhatthataṃ samattheti. Sāraphalaketī sārādāruphalake, uttamaphalake vā. Visarukkhaññinti visadārumayapaṭāṇiṃ. Iriyāpathānubandhanena anubandhā honti, na sammāpaṭipattianubandhanena.

Sīsānulokinoti sīsena anulokino, sīsam ukkhipitvā maggānukkamena olokayamānāti attho. Tasmim kāleti yamhi samvaccchare, utumhi, māse, pakkhe vā bhagavā tam addhānamaggaṃ paṭipanno, tasmim kāle. Tena hi aniyamato samvacccharautumāsaddhamāsāva niddisitā “tam divasa”nti divasassa visum niddiṭṭhattā, muhuttādīnañca divasapariyāpannato. “Tam addhānam paṭipanno”ti cettha ādhāravacanametam. Teneva hi kiriyāvicchedadassanavasena “rājagahe piṇḍāya caratī”ti saha pubbakālakiriyāhi vattamānaniddeso kato, itarathā tasmim kāle rājagahe piṇḍāya carati, tam addhānamaggañca paṭipannoti anadhippetattho āpajjeyya. Na hi asamānavisayā kiriyā ekādhārā sambhavanti, yā cettha adhippetā addhānapaṭipajjanakiriyā, sā ca aniyamitā na yuttāti. Rājagahaparivattakesūti rājagahaṃ parivattetvā ṭhitesu. “Aññatarasmi”nti iminā tesu bhagavato anibaddhavāsaṃ dasseti. Soti evaṃ rājagahe vasamāno so bhagavā. Piṇḍāya caraṇenapi hi tattha paṭibaddhabhāvavacanato sannivāsattameva dasseti. Yadi pana “piṇḍāya caramāno so bhagavā”ti paccāmaseyya, yathāvuttova anadhippetattho āpajjeyyāti. Tam divasanti yaṃ divasaṃ addhānamaggaṃ paṭipanno, tam divasa. Tam addhānam paṭipannoti ettha accantasamyogavacanametam. Bhattabhuñjanato pacchā pacchābhattam, tasmim pacchābhattasamaye. Piṇḍapātapaṭikkantoti yattha piṇḍapātattāya caritvā bhuñjanti, tato apakkanto. Tam addhānam paṭipannoti “nāḷandāyaṃ veneyyānaṃ vividhahitasukhanipphattim ākaṅkhamāno imissā atthupattiyā tividhasilālaṅkatam nānāvidhakuhanalapanādemicchājīvaiddhamṣanaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhi jālaviviveṭhanaṃ dasasahassilokadhātupakampanaṃ brahmajālasuttaṃ desessāmī”ti tam yathāvuttaṃ dīghamaggaṃ paṭipanno, idaṃ pana kāraṇaṃ pakaraṇatova pākaṭanti na vuttaṃ. Ettāvatā “kasmā pana bhagavā tam addhānam paṭipanno”ti codanā visodhitā hoti.

Idāni itarampi codanaṃ visodhitum “suppiyopi”ti vuttaṃ. Tasmim kāle, tam divasaṃ anubandhoti ca vuttanayena sambandho. Pāto asitabboti pātarāso, so bhutto yenāti bhuttapātarāso. Iccevāti evameva manasi sannidhāya, na pana “bhagavantam, bhikkhusaṅghaṃca piṭṭhito piṭṭhito anubandhissāmī”ti. Tena vuttaṃ “bhagavato tam maggaṃ paṭipannabhāvaṃ ajānantovā”ti, tathā ajānanto eva hutvā anubandhoti attho. Na hi so bhagavantam daṭṭhumeva icchatī, tenāha “sace pana jāneyya, nānubandheyyā”ti. Ettāvatā “kasmā ca suppiyo anubandho”ti codanā visodhitā hoti. “So”tiādinā aparampi codanaṃ visodheti. Kadāci pana bhagavā aññataraveseneva gacchatī aṅgulimālādanamanapakkusātibhiggamanādīsu, kadāci buddhasiriyā, idhāpi īdisāya buddhasiriyāti dassetuṃ “buddhasiriyā sobhamāna”ntiādi vuttaṃ. Sirīti cettha sarīrasobhaggādisampatti, tadeva upamāvasena dasseti “rattakambalaparikkhittamivā”tiādinā. Gacchatīti jaṅgamo yathā “caṅkamo”ti. Caṅcalamāno gacchanto giri, tādisassa kanakagirino sikharamivāti attho.

“Tasmim kirā”tiādi tabbivaraṇaṃ, pāliyaṃ adassitattā, porāṇaṭṭhakathāyañca anāgatattā anussavasiddhā ayaṃ kathāti dassetuṃ “kirā”ti vuttanti vadanti, tathā vā hotu aññathā vā, attanā adiṭṭham, asutaṃ, amutañca anussavamevāti daṭṭhabbaṃ. Nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassaravasena chabbaṇṇā. Samantāti samantato dasahi disāhi. Asītiatthappamāṇeti tesam rasmīnaṃ pakatiyā pavattiṭṭhānavasena vuttaṃ, tasmā samantato, upari ca paccekaṃ asītiatthamatte padese pakatiyāva ghanībhūtā rasmiyo tiṭṭhantīti daṭṭhabbaṃ, vinayaṭīkāyaṃ pana “tāyeva byāmappabhā nāma. Yato chabbaṇṇā rasmiyo taḷākato mātīkā viya dasasu disāsu dhāvanti, sā yasmā byāmamattā viya khāyati, tasmā byāmappabhāti vuccatī”ti

vuttaṃ, saṅgītisuttavaṇṇanāyaṃ pana vakkhati “puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā rasmi utṭhahitvā asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Pacchimakāyato. Dakkhiṇahatthato. Vāmahatthato suvaṇṇavaṇṇā rasmi utṭhahitvā asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Upari kesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭehi moragīvaṇṇā rasmi utṭhahitvā gaganatale asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Heṭṭhā pādātalehi pavāḷavaṇṇā rasmi utṭhahitvā ghanapathaviyaṃ asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti. Evaṃ samantā asītihatthamattaṃ ṭhānaṃ chabbaṇṇā buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā vidhāvanti”ti keci pana aññathāpi parikappanāmattena vadanti, taṃ na gahetabbaṃ tathā aññattha anāgatattā, ayuttattā ca. Tāsaṃ pana buddharasmīnaṃ tadā aniggūhitabhāvadassanatthaṃ “tasmīṃ kira samaye”ti vuttaṃ. Pakkusātiabhiggamanādīsu viya hi tadā tāsaṃ niggūhane kiñci kāraṇaṃ natthi. Ādhāvanti abhimukhaṃ disaṃ dhāvanti. Vidhāvanti vividhā hutvā vidisaṃ dhāvanti.

Tasmīṃ vanantare dissamānākārena tāsaṃ rasmīnaṃ sobhā viññāyatīti āha “ratanāvelā”tiādi. Ratanāvelā nāma ratanamayavaṭṭasakaṃ muddhaṃ avati rakkhātīti hi avelā, āvelā vā, muddhamālā. Ukkā nāma yā sajotibhūtā, tāsaṃ satāṃ, nipatanaṃ nipāto, tassa nipāto, tena samākulaṃ tathā. Pisitabbattā piṭṭhaṃ, cīnadese jātaṃ piṭṭhaṃ cīnapiṭṭhaṃ, rattacūṇṇaṃ, yaṃ “sindūro”tipi vuccati, cīnapiṭṭhameva cūṇṇaṃ. Vāyuno vegena ito cito ca khittaṃ tanti tathā. Indassa dhanu lokasaṅketavasenāti indadhanu, sūriyasmivasena gagane paññāyamānākāraviseso. Kuṭilaṃ aciraṭṭhāyittā virūpaṃ hutvā javati dhāvātīti vijju, sāyeva latā taṃsadisabhāvenāti tathā, vāyuegato valāhakaghaṭṭaneneva jātarasmi. Tāyati avijahanavasena ākāsaṃ pāletīti tārā, gaṇasaddo paccekkaṃ yojetabbo. Tassa pabhā tathā. Vipphuritaviccharitamivāti ābhāya vividhaṃ pharamānaṃ, vijjotayamānaṃ viya ca. Vanassa antaraṃ vivaraṃ vanantaraṃ, bhagavatā pattapattavanappadesanti vuttaṃ hoti.

Asītiyā anubyañjanehi tambanakhatādīhi anurañjitaṃ tathā. Kamalaṃ padumapuṇḍarīkāni, avasesaṃ nīlarattasetabhedhaṃ saroruhaṃ uppalaṃ, iti pañcavidhā pañkajajāti pariggahitā hoti. Vikasitaṃ phullitaṃ tadubhayaṃ yassa sarassa tathā. Sabbena pakārena parito samantato phullati vikasātīti sabbapāliphullaṃ a-kārassa ā-kāraṃ, ra-kārassa ca la-kāraṃ katvā yathā “pālībhaddo”ti, tārānaṃ marīci pabhā, tāya vikasitaṃ vijjotitaṃ tathā. Byāmappabhāya parikkhepo parimaṇḍalo, tena vilāsini sobhinī tathā. Mahāpurisalakkhaṇāni aññamaññaṇapaṭibaddhattā mālākāreneva ṭhitānīti vuttaṃ “dvattiṃsavaralakkhaṇamālā”ti. Dvattiṃsacandādīnaṃ mālā kenaci ganthetvā paṭipāṭiyā ca ṭhapitāti na vattabbā “yadi siyā”ti parikappanāmattena hi “ganthetvā ṭhapitadvattiṃsacandamālāyā”tiādi vuttaṃ. Parikappopamā hesā, lokepi ca dissati.

“Mayeva mukhasobhāsse, tyalaminduvikatthanā;
Yatombujepi sātthīti, parikappopamā aya”nti.

Dvattiṃsacandamālāya siriṃ attano siriya abhibhavanti ivāti sambandho. Esa nayo sesesupi.

Evaṃ bhagavato tadā sobhaṃ dassetvā idāni bhikkhusaṅghassaṃpi sobhaṃ dassento “tañca panā”tiādimāha. Catubbidhāya appicchatāya appicchā. Dvādasahi santosehi santuṭṭhā. Tividhena vivekena pavivittā. Rājarājamahāmattādīhi asaṃsaṭṭhā. Duppaṭipattikānaṃ codakā. Pāpe akusale garahino paresaṃ hitapaṭipattiyā vattāro.

Paresañca vacanakkhamā. Vimuttiñāṇadassanaṃ nāma paccavekkhaṇañāṇaṃ.
 “Tesa”ntiādinā tadabhisambandhena bhagavato sobhaṃ dasseti. Rattapadumaṇaṃ
 saṇḍo samūho vanāṃ, tassa majjhe gatā tathā. “Rattaṃ padumaṃ, setaṃ
 puṇḍarīka”nti pattaniyamamantarena tathā vuttaṃ, pattaniyamaṇa pana satapattaṃ
 padumaṃ, ūnakaṣatapattaṃ puṇḍarīkaṃ. Pavāḷaṃ viddumo, tena katāya vedikāya
 parikkhitto viya. Migapakkhīnampīti pi-saddo, api-saddo vā sambhāvanāyaṃ, tenāha
 “pageva devamanussāna”nti. Mahātherāti mahāsāvake sandhāyāha.
 Surañjitabhāvena īsakaṃ kaṇhavaṇṇatāya meghavaṇṇaṃ. Ekaṃsaṃ karitvāti
 ekaṃsapārūpanavasena vāmaṃse karitvā. Kattarassa jiṇṇassa ālambano daṇḍo
 kattaradaṇḍo, bāhullavasenāyaṃ samaññā. Suvammaṃ nāma sobhaṇuracchado,
 tena vammaṭṭā sannaddhāti suvammavammaṭṭā, idaṃ tesāṃ
 paṃsukūladhāraṇanidassanaṃ. Yesāṃ kucchigataṃ sabbampi tiṇapalāsādi
 gandhajātameva hoti, te gandhahatthino nāma, ye “hemavatā”tipi vuccanti, tesampi
 therānaṃ sīlādiḡaṇagandhatāya taṃsadsatā. Antoḡaṭābahijaṭāsaṅkhātāya
 taṇhāḡaṭāya vijaṭṭitabhāvato vijaṭṭitajaṭā. Taṇhābandhanāya chinnattā
 chinnabandhanā. “So”tiādi yathāvuttavacanassa ḡaṇadassanaṃ. Anubuddhehīti
 buddhānaṃanubuddhehi. Tepi hi ekadesena bhagavatā paṭividdhapaṭibhāgeneva
 cattāri saccāni bujjhanti. Pattaparivāritanti pupphadalena parivāritaṃ. Kaṃ vuccati
 kamalādi, tasmaṃ sarati virāḡatīti kesaraṃ, kiṇḡakkho. Kaṇṇe karīyatīti kaṇṇikā.
 Kaṇṇālaṅkāro, taṃsadsaṇṭhānatāya kaṇṇikā, bījakoso. Channaṃ haṃsakulānaṃ
 seṭṭho dhataratṭho haṃsarāḡā viya, hārito nāma mahābrahmā viya.

Evaṃ gacchantaṃ bhagavantaṃ, bhikkhū ca disvā attano parisāṃ olokesīti
 sambandho. Kāḡadaṇḡaketi kāḡasaṅkhāte bhārāvahadaṇḡake, kāḡasmaṃ vā
 bhāralaggitadaṇḡake. Khuddakaṃ pīṭhaṃ pīṭhakaṃ. Mūle, agge ca tidhā kato daṇḡo
 tidāṇḡo. Morahatthako morapiṇchaṃ. Khuddakaṃ pasibbaṃ pasibbakaṃ. Kuṇḡikā
 kamaṇḡalu. Sā hi kaṃ udakaṃ udeti pasaveti, rakkhatīti vā kuṇḡikā niruttinayena.
 Gahitaṃ omakato lujjitaṃ, vividhaṃ lujjitañca pīṭhaka...pe...
 kuṇḡikāḡianekaparikkhāsaṅkhātāṃ bhāraṃ bharati vahaṭīti gahita...pe...
 bhārabharitā. Itīti nidassanattho. Evanti idamattho. Evaṃ idaṃ vacanamādi yassa
 vacanassa tathā, tadeva niratthakaṃ vacanaṃ yassāti evamādiniratthakavacanā.
 Mukhaṃ etassa atthīti mukharā, sabbepi mukhavantā eva, ayaṃ pana
 pharusābhilāpamukhavatī, tasmā evaṃ vuttaṃ. Nindāyañhi ayaṃ rapaccayo.
 Mukhena vā amanāpaṃ kammaṃ rāti gaṇhātīti mukharā. Vividhā kiṇṇā vācā yassāti
 vikiṇṇavācā. Tassāti suppiyassa paribbājakassa. Nti yathāvuttappakāraṃ parisāṃ.

Idānīti tassa tathārūpāya parisāya dassanakkhaṇe. Panāti arucisaṃsūcanattho,
 tathāpīti attho. Lābha...pe... hāniyā ceva hetubhūtāya. Kathaṃ hānīti āha
 “aññatitthiyānañhī”tiādi. Nissirīkatanti nisobhataṃ, ayamattho morajātakādīhipi
 dīpetabbo. “Upatissakolitānañcā”tiādinā pakkhahānitāya vitthāro. Āyasmato
 sārīputtassa, mahāmoggallānassa ca bhagavato santike pabbajjaṃ sandhāya “tesu
 pana pakkantesū”ti vuttaṃ. Tesāṃ pabbajitakāleyeva aḡḡhateyyasataṃ
 paribbājakaparisā pabbajī, tato parampi tadanupabbajitā paribbājakaparisā
 aparimāṇāti dasseti “sāpi tesāṃ parisā bhinnā”ti iminā. Yāya kāyaci hi
 paribbājakaparisāya pabbajitāya tassa parisā bhinnāyeva nāma samānagaṇattāti
 tathā vuttaṃ. “Imehī”tiādinā lābhapakkhahāniṃ nigamanavasena dasseti.
 Usūyasaṅkhātassa visassa uggāro uggilanaṃ usūyavisuggāro, taṃ. Ettha ca “yasmā
 panesā”tiādināva “kasmā ca so ratanattayassa avaṇṇaṃ bhāsatī”ti codanaṃ
 visodheti, “sace”tiādikaṃ pana sabbampi tapparivāravacanamevāti tehipi sā

visodhitāyeva nāma. Bhagavato virodhānūnāyābhāvavīmaṃsanatthaṃ ete avaṇṇaṃ vaṇṇaṃ bhāsanti. “Mārena anvāviṭṭhā evaṃ bhāsanti”ti ca keci vadanti, tadayuttameva aṭṭhakathāya ujuvipaccanīkattā. Pākaṭoyevāyamatthoti.

2. Yasmā atthaṅgato sūriyo, tasmā akālo dāni gantunti sambandho.

Ambalaṭṭhikāti sāmīpikavohāro yathā “varuṇanagaraṃ, godāgāmo”ti āha “tassa kirā”tiādi. Taruṇapariyāyo laṭṭhikā-saddo rukkhavisaye yathā “mahāvanaṃ ajjhogāhetvā beluvalaṭṭhikāya mūle divāvihāraṃ nisīdī”tiādīsūti dasseti” “taruṇambarukkho”ti iminā. Keci pana “ambalaṭṭhikā nāma vuttanayena eko gāmo”ti vadanti, tesaṃ mate ambalaṭṭhikāyanti samīpatthe bhumavacanaṃ. Chāyūdakasampannanti chāyāya ceva udakena ca sampannaṃ. Mañjusāti peḷā. Paṭibhānacittaviccittanti itthipurisasaññogādīnā paṭibhānacittena vicittaṃ, etena rañño agāraṃ, tadeva rājāgārakanti dasseti. Rājāgāraṃ nāma vessavaṇamaḥārājassa devāyatananti eke.

Bahuparissayoti bahupaddavo. Kehīti vuttaṃ “core’hipī”tiādi. Handāti vacanavossaggatthe nipāto, tadānubhāvato nipparissayatthāya idāni upagantvā sve gamissāmīti adhippāyo. “Saddhiṃ antevāsīnā brahmadattena māṇavenā” ticceva sīhalaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, tañca kho pālīaruḷhavaseneva, na pana tadā suppiyassa parisāya abhāvatoti imamatthaṃ dassetuṃ “saddhiṃ attano parisāyā”ti idha vuttaṃ. Kasmā panettha brahmadattoyeva pālīyamāruḷho, na pana tadavasesā suppiyassa parisāti? Desanānadhīnabhāvena payoanābhāvato. Yathā cetam, evaṃ aññampi edisaṃ payoanābhāvato saṅgītikārahehi na saṅgītanti daṭṭhabbaṃ. Keci pana “pālīyaṃ vutta”nti ādhāraṃ vatvā ‘tadetam na sīhalaṭṭhakathānāyadassanaṃ, pālīyaṃ vuttabhāvadassanamevā’ti” vadanti, tam na yujjati. Pālīaruḷhavaseneva pālīyaṃ vuttanti adhippetatthassa āpajjanato. Tasmā yathāvuttanayeneva attho gahetabboti. “Vuttanti vā amhehipi idha vattabbanti attho. Evañhi tadā aññāyapi parisāya vijjāmānabhāvadassanatthaṃ evaṃ vuttaṃ, pālīyamāruḷhavasena pana aññathāpi idha vattabbanti adhippāyo yutto”ti vadanti.

Idāni “tatrāpi suda”ntiādi pālīyā sambandhaṃ dassetuṃ “evaṃ vāsaṃ upagato panā”tiādi vuttaṃ. Parivāretvā nisinno hotīti sambandho. Kucchitaṃ kattabbanti kukataṃ, tassa bhāvo kukkucchaṃ, kucchitakiriya, ito cito ca cañcalananti attho, hatthassa kukkucchaṃ tathā. “Sā hī”tiādīnā tathābhūtatāya kāraṇaṃ dasseti. Nivātetī vātavirahitaṭṭhāne. Yathāvuttadosābhāvena niccalā. Tam vibhūtinti tādisaṃ sobhaṃ. Vippalapantīti sativossaggavasena vividhā lapanti. Nillālitaṭṭhāni ito cito ca nikkhantaṭṭhā. Kācchamānāti kākānaṃ saddasadisam saddaṃ kurumānā. Gharugharupassāsīnoti gharugharuiti saddaṃ janetvā passasantā. Issāvasenāti yathāvuttehi dvīhi kāraṇehi usūyanavasena. “Sabbam vattabba”nti iminā “ādipeyyālanayoya”nti dasseti.

3. Sammā pahonti tam tam kammanti sampahulā, bahavo, tenāha “bahukāna”nti. Sabbantimena paricchena catuvaggasaṅgheneva vinayakammasa kattabbattā “vinayapariyāyenā”tiādi vuttaṃ. Tayo janāti cesa upalakkhaṇaniddeso dvinnampi sampahulattā. Tattha tattha tathāyevāgatattā “suttantapariyāyenā”tiādimāha. Tam tam pālīyā āgatavohāravasena hi ayaṃ bhedo. Tayo janā tayo eva nāma, tato paṭṭhāya uttari catupañcajanādikā sampahulāti attho. Tatoti cāyaṃ mariyādāvadhi. Maṇḍalamāloti anekatthapavattā samañña, idha pana īdisāya evāti niyamento āha “katthacī”tiādi. Kaṇṇikā vuccati kūṭaṃ. Haṃsavaṭṭakacchannanāti

haṃsamaṇḍalākārachannena. Tadeva channaṃ aññattha
 “supaṇṇavaṇṇakacchadana”nti vuttaṃ. Kūṭena yutto agāro, soyeva sālāti kūṭāgārasālā.
 Thambhapantiṃ parikkhipitvāti thambhamālaṃ parivāretvā, parimaṇḍalākārena
 thambhapantiṃ katvāti vuttaṃ hoti. Upaṭṭhānasālā nāma payirupāsanasālā. Yattha
 upaṭṭhānamattaṃ karonti, na ekarattadirattādivasena nisīdanam, idha pana tathā
 katā nisīdanasālāyevāti dasseti “idha panā”tiādinā. Teneva pāliyaṃ “sannipatitāna”
 ntveva avatvā “sannisinnāna”ntipi vuttaṃ. Mānitabboti mālo, mīyati pamīyatīti vā
 mālo. Maṇḍalākārena paṭicchanno māloti maṇḍalamālo, anekakoṇavanto
 paṭissayaviseso. “Sannisinnāna”nti nisajjanavasena vuttaṃ, nisajjanavasena vā
 “sannisinnāna”nti saṃvaṇṇetabbapadamajjhāharitvā sambandho. Iminā
 nisīdanairiyāpathaṃ, kāyasāmaggīvasena ca samodhānaṃ sandhāya
 padadvayamattaṃ vuttanti dasseti. Saṅkhiyā vuccati kathā sammā khiyanato
 kathanato. Kathādharmoti kathāsabhāvo, upaparikkhā vidhīti keci.

“Acchariya”ntiādi tassa rūpadassananti āha “katamo pana so”tiādi. Soti
 kathādharmo. “Nīyatīti nayo, attho, saddasatthaṃ anugato nayo saddanayo”ti
 ācariyadhammapālatterena vuttaṃ. Nīyati attho etenāti vā nayo, upāyo,
 saddasatthe āgato nayo atthagahaṇūpāyo saddanayo. Tattha hi anabhiṇṇhavuttike
 acchariya-saddo icchito ruḥhivasena. Tenevāha “andhassa pabbatārohaṇam
 viyā”tiādi. Tassa hi tadārohaṇam na niccam, kadāciyeva siyā, evamidampi.
 Accharāyoggaṃ acchariyaṃ niruttinayena yoggasaddassa lopato, taddhitavasena vā
 ṇiyapaccayassa vicitravuttito, so pana porāṇaṭṭhakathāyameva āgatattā
 “aṭṭhakathānayo”ti vutto. Pubbe abhūtanti abhūtapubbaṃ, etena na bhūtaṃ
 abhūtanti nibbacanaṃ, bhūta-saddassa ca atītatthaṃ dasseti. Yāvañcidanti
 sandhivasena niggahitāgamoti āha “yāva ca ida”nti, etassa ca “suppaṭivīditā”ti
 etena sambandho. Yāva cayattakaṃ idaṃ ayaṃ nānādhimuttikatā suppaṭivīditā, taṃ
 “ettakamevā”ti na sakkā amhehi paṭivijjhitaṃ, akkhātuñcāti sapāṭhasesattho.
 Tenevāha “tena suppaṭivīditatāya appameyyataṃ dasseti”ti.

“Bhagavatā”tiādihi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttattā tenāti ettha ta-saddo
 sakatthapaṭiniddeso, tasmā yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato samāno
 supākaṭo nāma hoti, tadabhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanapaṭipadāya tassa
 atthabhāvena dassento “yo so”tiādimāha. Na hettha so pubbe vutto atthi, yo attho
 tehi therehi ta-saddena parāmasitabbo bhaveyya. Tasmā yathāvuttaguṇasaṅkhātāṃ
 sakatthamyevesa padhānabhāvena parāmasatīti daṭṭhabbaṃ. Anuttaraṃ
 sammāsambodhinti aggamaggañānapadaṭṭhānaṃ anāvaraṇañāṇaṃ,
 anāvaraṇañānapadaṭṭhānañca aggamaggañāṇaṃ. Tadubhayañhi sammā aviparītaṃ
 sayameva bujjhati, sammā vā pasatṭhā sundaraṃ bujjhatīti sammāsambodhi. Sā
 pana buddhānaṃ sabbaguṇasampattiṃ deti abhiseko viya rañño
 sabbalokissariyabhāvaṃ, tasmā “anuttarā sammāsambodhī”ti vuccati.
 Abhisambuddhoti abbhaññāsi paṭivijjhi, tena tādīsena bhagavatāti attho. Satipi
 ñāṇadassanānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṃ
 visayavisesappavattiṃ dassento “tesaṃ tesaṃ sattāna”ntiādimāha. Ettha hi
 paṭhamamatthaṃ asādhāraṇañāṇavasena dasseti. Āsayānusayañāṇena jānatā
 sabbaññutānāvaraṇañāṇehi passatāti attho.

Dutiyam vijjattayavasena. Pubbenivāsādīhīti pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. Tatiyaṃ
 abhiññānāvaraṇañāṇavasena. Abhiññāpariyāpannapi “tīhi vijjāhī”ti tāsam
 rāsibhedadassanattaṃ vuttaṃ. Anāvaraṇañāṇasaṅkhātena samantacakkhunā

passatāti attho. Catuttham sabbaññutaññāṇamaṃsacakkhuvasena. Paññāyāti sabbaññutaññāṇena. Kuṭṭassa bhittiyā tiro paraṃ, anto vā, tadādīsu gatāni. Ativisuddhenāti ativiya visuddhena pañcavaṇṇasamannāgatena sunīlapāsādikaakkhilomasamalaṅkatena rattiñceva divā ca samantā yojanaṃ passantena maṃsacakkhunā. Pañcamaṃ paṭivedhadesanāññāvasena. “Attahitasādhikāyā”ti ekaṃsato vuttaṃ, pariyāyato panesā parahitasādhikāpi hoti. Tāya hi dhammasabhāvaṇṇapaṭicchādakakilesasamugghātāya desanāññādi sambhavati. Paṭivedhapaññāyāti ariyamaggapaññāya. Vipassanāsahagato samādhī padaṭṭhānaṃ āsannakāraṇametissāti samādhīpadaṭṭhānā, tāya. Desanāpaññāyāti desanākkiccanipphādakena sabbaññutaññāṇena. Arinanti kilesārīnaṃ, pañcamārānaṃ vā, sāsanapaccatthikānaṃ vā aññatitthiyānaṃ. Tesam hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ appaṭibhānatākaraṇaṃ, ajjupekkhanañca majjhimapaṇṇāsake pañcamavagge saṅgītaṃ caṅkīsuttañcettha nidassanaṃ, etena arayo hatā anenāti niruttinayena padasiddhimāha. Ato nāvacaṇassa tābyappadeso mahāvisayenāti daṭṭhabbaṃ. Apica arayo hanatīti antasaddena padasiddhi, ikārassa ca akāro. Paccayādīnaṃ sampadānabhūtānaṃ, tesam vā paṭiggahaṇaṃ, paṭiggahitum vā arahatīti arahanti dasseti “paccayādīnañca arahattā”ti iminā. Sammāti aviparītaṃ. Sāmañcāti sayameva, aparaneyyo hutvāti vuttaṃ hoti. Kathaṃ panettha “sabbadhammāna”nti ayaṃ viseso labbhatīti? Sāmaññajotaṇāya visese avaṭṭhānato, visesatthiṇā ca visesassa anupayojetabbato yajjevaṃ “dhammāna”nti visesovānupayojito siyā, kasmā sabbadhammānanti ayamatto anupayojīyatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatā viññāyati yathā “dikkhito na dadāti”ti, esa nayo īdisesu.

Idāni ca catūhi padehi catuvesārājavasena attanā adhippetataraṃ chaṭṭhamatthaṃ dassetuṃ “antarāyikadhamme vā”tiādi vuttaṃ. Tathā hi tadeva nigamaṇaṃ karoti “eva”ntiādinā. Tattha antarāyikaradhammaññāṇena jānatā, niyyānikadhammaññāṇena passatā, āsavakkhayaññāṇena arahatā, sabbaññutaññāṇena sammāsambuddhenaāti yathākkamaṃ yojetabbam. Anattacaraṇena kilesā eva arayoti kilesārayo, tesam kilesārīnaṃ. Etthāha - yassa ñāṇassa vasena sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā bhagavā sammāsambuddho nāma jāto, kiṃ panidaṃ ñāṇaṃ sabbadhammānaṃ bujjhanavasena pavattamānaṃ sakimyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcettha - yadi tāva sakimyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, evaṃ sati atītānāgatapaccuppannaajjhatabhiddhādibhedabhinnaṇaṃ saṅkhatadhammānaṃ, asaṅkhatasammuditthammānañca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṃ pekkhantassa viya paṭibhāgenāvabodho na siyā, tathā ca sati “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbe dhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇavisayā hontīti āpajjati. Yepi “sabbañeyyadhammānaṃ ṭhītilakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te ‘sabbavidū’ti vuccanti. Evañca katvā -

‘Gacchaṃ samāhito nāgo, ṭhito nāgo samāhito;
Seyyaṃ samāhito nāgo, nisinnopi samāhito’ti. -

Idampi sabbadā ñāṇappavattidīpakam aṅguttarāgame nāgopamasuttavacanāṃ suvuttaṃ nāma hotīti vadanti, tesampi vāde vuttadosā nātivatti. Ṭhītilakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatadhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā, tasmā sakiññeva sabbasmiṃ visaye ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati. Atha kamena sabbasmiṃpi visaye ñāṇaṃ pavattati,

evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena, disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisamvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū nāma bhagavā jāto, tañca ñāṇaṃ na anumānikaṃ nāma saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhañhi ñāṇaṃ loke anumānika”nti vadanti, tesampi taṃ na yuttameva. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisamvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanasseva asambhavato tathā asakkuṇeyyattā ca. Yañhi sesaṃ, tadapaccakkhameva, atha tampi paccakkhaṃ, tassa sesabhāvo eva na siyā, apariyantabhāvato ñeyyassa tathāvavatthitumeva na sakkāti? Sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā?

Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhettaṃ bhagavatā “buddhānaṃ bhikkhave, buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṃ cinto ummādassa vighātassa bhāgi assā”ti idaṃ panettha sannitṭhānaṃ - yaṃ kiñci bhagavatā ñātuṃ icchitaṃ, sakalamekadeso vā, tattha tattha appaṭihata vuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati niccasamādhānañca vikkhepābhāvato, ñātuṃ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva sā icchitabbā, sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanapaṭibaddhā ākaṅkhāpaṭibaddhā manasikārapaṭibaddhā cittuppādapapaṭibaddhāti vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṃ ñātuṃ icchitaṃ, tadā sakiṃyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosā nātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanaññāsaṃmānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvavatthāpityeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ, “yāvatakaṃ neyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ neyyaṃ. Neyyapariyantaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantaṃ neyyaṃ. Neyyaṃ atikkamitvā ñāṇaṃ nappavattati, ñāṇaṃ atikkamitvā neyyapatho natthi. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino te dhammā, yathā dvinnāṃ samuggapaṭalānaṃ sammā phusitānaṃ heṭṭhimaṃ samuggapaṭalaṃ uparimaṃ nātivattati, uparimaṃ samuggapaṭalaṃ heṭṭhimaṃ nātivattati. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino, evameva buddhassa bhagavato neyyaṃ ñāṇaṃ añaññamaññapariyantaṭṭhāyino...pe... te dhammā”ti evamekajjhaṃ, viṣuṃ, sakiṃ, kamena vā icchānurūpaṃ pavattassa tassa ñāṇassa vasena sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ buddhattā bhagavā sammāsambuddho nāma jātoti.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathāmuttako nayo - ṭhānāṭhānādīni chabbisayāni chahi ñāṇehi jānatā, yathākammūpage satte cutūpapātadibbacakkhuññāṇehi passatā, savāsanānamāsavānaṃ āsavakkhayaññāṇena khīṇattā arahatā, jhānādidhamme saṃkilesavodānavasena sāmāmyeva aviparītāvabodhato sammāsambuddhena, evaṃ dasabalaññānavasena catūhākārehi thomitena. Apica tīsu kālesu appaṭihataññānatāya jānatā, tiṇṇampi kammānaṃ ñāṇānuparivattito nisammakāritāya passatā, davādīnaṃ channamabhāvasādhikāya pahānasampadāya arahatā, chandādīnaṃ channamahānihetubhūtāya aparikkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññūtāya sammāsambuddhena, evaṃ aṭṭhārasāveṇikabuddhadhammavasena catūhākārehi thomitenāti evamādinā tesam tesam ñāṇadassanapahānabodhanatthehi saṅgahitānaṃ buddhaguṇānaṃ vasena yojanā kātabbāti.

Catuvesārajjam sandhāya “catūhākārehī”ti vuttaṃ. “Thomitenā”ti etena imesaṃ “bhagavatā”ti padassa visesanataṃ dasseti. Yadi pi hīnapañītabhedena duvidhāva adhimutti pāliyaṃ vuttā, pavattiākāravasena pana anekabhedabhinnavāti āha “nānādhimuttikatā”ti. Sā pana adhimutti ajjhāsaya dhātuyeva, tadapi tathā tathā dassanaṃ, khamanaṃ, rocanañcāti atthaṃ viññāpeti “nānājjhāsaya tā”ti iminā. Tathā hi vakkhati “nānādhimuttikatā nānājjhāsaya tā nānādiṭṭhikatā nānakkhantitā nānārucitā”ti. “Yāvañcida”nti etassa “suppaṭividitā”ti iminā sambandho. Tattha ca idanti padapūraṇamattaṃ, “nānādhimuttikatā”ti etena vā padena samānādhikaraṇaṃ, tassattho pana pākaṭoyevāti āha “yāva ca suṭṭhu paṭividitā”ti.

“Yā ca aya”ntiadinā dhātusaṃyuttapāliṃ dassento tadeva saṃyuttaṃ manasi karitvā tesam āvaṇṇavaṇṇabhāsanena saddhiṃ ghaṭetvā therānamayaṃ saṅkhiyadhammo udapādīti dasseti. Ato assa bhagavato dhātusaṃyuttadesanāyena tāsam suppaṭividitabhāvaṃ samatthanavasena dassetuṃ “ayaṃ hī”tiādimāhāti attho daṭṭhabbo. Suppaṭividitabhāvasamatthanāhi “ayaṃ hī”tiādivacanaṃ. Tattha yā ayaṃ nānādhimuttikatā...pe... rucitāti sambandho. Dhātusoti ajjhāsaya dhātuyā. Saṃsandantīti sambandhenti viśāsenti. Samentīti sammā, saha vā bhavanti. “Hīnādhimuttikā”tiādi tathābhāvavibhāvanaṃ. Atītampi addhānanti atītasmiṃ kāle, accantasam yoge vā etaṃ upayogavacanaṃ. Nānādhimuttikatā-padassa nānājjhāsaya tāti atthavacanaṃ. Nānādiṭṭhi...pe... rucitāti tassa sarūpadassanaṃ. Sassatādiladdhivasena nānādiṭṭhikatā. Pāpācārakalyāṇācārādīpakativasena nānakkhantitā. Pāpicchāppicchādivasena nānārucitā. Nāliyāti tumbena, ālīhakena vā. Tulīyāti mānena. Nānādhimuttikatāñānanti cettha sabbaññutaññāṇameva adhippetam, na dasabalañānanti āha “sabbaññutaññāṇenā”ti. Evaṃ ācariyadhammapālatterena vuttaṃ, abhidhammatṭhakathāyaṃ, dasabalasuttaṭṭhakathāsu ca evamāgataṃ.

Paravādī panāha “dasabalañāṇaṃ nāma pāṭiyekkaṃ natthi, sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedo”ti, taṃ tathā na daṭṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalañāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutaññāṇaṃ. Dasabalañāṇaṃhi sakakiccameva jānāti, sabbaññutaññāṇaṃ pana tampi tato avasesampi jānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṃ kammantaravipākantameva, tatiyaṃ kammāparicchedameva, catutthaṃ dhātunānattakāraṇameva, pañcamaṃ sattānamajjhāsaya dhimuttameva, chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesam saṃkilesādimeva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva, dasamaṃ saccāparicchedameva, sabbaññutaññāṇaṃ pana etehi jānitabbañca tato uttariñca jānāti, etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti. Apica paravādī evaṃ pucchitabbo “dasabalañāṇaṃ nāma etaṃ savitakkasavicāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakkaavicāraṃ, kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ, lokiyaṃ lokuttara”nti. Jānanto paṭipāṭiyā satta ñāṇāni “savitakkasavicārānī”ti vakkhati, tato parāni dve “avitakkaavicārānī”ti vakkhati, āsavakkhayañāṇaṃ “siyā savitakkasavicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakkaavicāra”nti vakkhati, tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato paraṃ dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ “lokuttara”nti vakkhati, sabbaññutaññāṇaṃ pana savitakkasavicārameva, kāmāvacarameva, lokiyamevāti. Iti aññadeva dasabalañāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutaññāṇanti, tasmā pañcamabalañāṇasaṅkhātena nānādhimuttikatāñāṇena ca sabbaññutaññāṇena ca veditāti attho veditabbo. Ca-

kāropi hi potthakesu dissati. Sāti yathāvuttā nānādhimuttikatā. “Dvepi nāmā”tiādinā yathāvuttasuttassatthaṃ saṅkhepena dassetvā “imesu cāpi”tiādinā tassa saṅkhiyadhammassa tadabhisambandhataṃ āvi karoti. Iti ha meti ettha evaṃsaddatthe iti-saddo, ha-kāro nipātamattaṃ, āgamo vā. Sandhivasena ikāralopo, akārādeso vāti dasseti “evaṃ ime”ti iminā.

4. “Viditvā”ti ettha pakatiyatthabhūtā vijānanakiriyā sāmāññena abhedavatīpi samānā taṃtaṃkaraṇayogyatāya anekappabhedāti dassetuṃ “bhagavā hī”tiādi vuttaṃ. Vatthūnīti gharavatthūni. “Sabbaññūtaññāṇena disvā aññāsī”ti ca vohāravacanamatametaṃ. Na hi tena dassanato aññāṃ jānaṃ nāma natthi. Tadidaṃ ñāṇaṃ āvajjanapaṭibaddhaṃ ākaṅkhapaṭibaddhaṃ manasikārapaṭibaddhaṃ cittuppādapapaṭibaddhaṃ hutvā pavattati. Kiṃ nāma karonto bhagavā tena ñāṇena āvajjanādipaṭibaddhena aññāsīti sotūnamatthassa suviññāpanatthaṃ parammukhā viya codanaṃ samuṭṭhāpeti “kiṃ karonto aññāsī”ti iminā, pacchimayāmakiccaṃ karonto taṃ ñāṇaṃ āvajjanādipaṭibaddhaṃ hutvā tena tathā aññāsīti vuttaṃ hoti. Sāmāññasmiṃ sati visesavacanaṃ sātthakaṃ siyāti anuyogenāha “kiccañcanāmeta”ntiādi. Arahattamaggena samugghātaṃ kataṃ tassa samuṭṭhāpakakilesasamugghātanena, yato “natthi abyāvaṭamano”ti atṭhārasasu buddhadhammesu vuccati. Niratthako cittasamudācāro natthīti hettha attho. Evampi vuttānuyogo tadavatthoyevāti codanamapaneti “taṃ pañcavidha”ntiādinā. Tattha purimakiccadvayaṃ divasabhāgavasena, itarattayaṃ rattibhāgavasena gahetabbaṃ tathāyeva vakkhamānattā.

“Upaṭṭhākānuggahaṇatthaṃ, sarīraphāsukatthañcā”ti etena anekakappasamupacitapuññasambhārajanitaṃ bhagavato mukhavaraṃ duggandhādidosāṃ nāma natthi, tadubhayatthameva pana mukhadhovanādīni karotīti dasseti. Sabbopi hi buddhānaṃ kāyo bāhirabbhantarehi malehi anupakkiliṭṭho sudhotamaṇi viya hoti. Vivittāsaneti phalasamāpattīnamanurūpe vivekānubrūhanāsane. Vītināmetvāti phalasamāpattīhi vītināmanaṃ vuttaṃ, tampi na vivekaninnatāya, paresaṅca diṭṭhānugati āpajjanatthaṃ. Surattadupaṭṭaṃ antaravāsakaṃ vihāranivāsanaparivattanavasena nivāsetvā vijjulatāsadisāṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā meghavaṇṇaṃ sugatacīvaraṃ pārupitvā selamayapattaṃ ādāyāti adhippāyo. Tathāyeva hi tattha tattha vutto. “Kadāci ekako”tiādi tesāṃ tesāṃ vineyyānaṃ vinayanānukūlaṃ bhagavato upasaṅkamanadassanaṃ. Gāmaṃ vā nigamaṃ vāti ettha vā-saddo vikappanattho, tena nagarampi vikappeti. Yathāruci vattamānehi anekehi pāṭihāriyehehi pavisatīti sambandho.

“Seyyathida”ntiādinā pacchimapakkaṃ vitthāreti. Seyyathidanti ca taṃ katamanti atthe nipāto, idaṃ vā sappāṭihīrapavisanaṃ katamantipi vaṭṭati. Mudugatavatātāti mudubhūtā, mudubhāvena vā gatā vātā. Udakaphusitānīti udakabindūni. Muñcantāti osiñcantā. Reṇuṃ vūpasametvāti rajaṃ sannisīdāpetvā upari vitānaṃ hutvā tiṭṭhanti caṇḍa-vātātapa-himapaṭādi-haraṇena vitānakiccanipphādakattā, tato tato himavantādīsu pupphūpagarukkhato upasaṃharitvāti atthassa viññāyamānattā tathā na vuttaṃ. Samabhāgakaraṇamattena onamanti, unnamanti ca, tatoyeva pādanikkhepasamaye samāva bhūmi hoti. Nidassanamattañcetaṃ sakkharakathalakaṇṭakasāṅkukalālādiapagamanassāpi sambhavato, tañca suppatiṭṭhitapādatālakkhaṇassa nissandaphalaṃ, na iddhinimmānaṃ. Padumapupphāni vāti ettha vā-saddo vikappanattho, tena “yadi yathāvuttanayena samā bhūmi hoti, evaṃ sati tāni na paṭiggaṇhanti, tathā pana asatiyeva

paṭiggaṇhanti”ti bhagavato yathārucci pavattanaṃ dasseti. Sabbadāva bhagavato gamanaṃ paṭhamaṃ dakkhiṇapāduddharaṇasaṅkhātānubyañjanapaṭimaṇḍitanti āha “ṭhapitamatte dakkhiṇapāde”ti. Buddhānaṃ sabbadakkhiṇatāya tathā vuttanti ācariyadhammapālatthero, ācariyasāriputtatthero ca vadati, sabbesaṃ uttamatāya evaṃ vuttanti attho. Evaṃ sati uttamaपुरिसānaṃ tathāpakatitāyāti āpajjati. Ṭhapitamatte nikkhamitvā dhāvanti sambandho. Idañca yāvadeva vineyyajanavinayanatthaṃ satthu pāṭihāriyanti tesāṃ dassanaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. “Chabbaṇṇarasmiyo”ti vatvāpi “suvaṇṇarasapiṇṇarāṇi viyā”ti vacanaṃ bhagavato sarīre pītābhāya yebhuyyatāyāti daṭṭhabbaṃ. “Rasa-saddo cettha udakapariyāyo, piṇṇa-saddo hemavaṇṇapariyāyo, suvaṇṇajaladhārā viya suvaṇṇavaṇṇānīti attho”ti sārattadīpaniyaṃ vuttaṃ. Pāsādakūṭāgārādīni tesu tesu gāmanigamādīsu saṃvijjamānāni alaṅkarontiyo hutvā.

“Tathā”tiādinā sayameva dhammatāvasena tesāṃ saddakaraṇaṃ dasseti. Tadā kāyaṃ upagacchantīti kāyūpagāni, na yattha katthaci ṭhitāni. “Antaravīthi”nti iminā bhagavato piṇḍāya gamanānurūpavīthiṃ dasseti. Na hi bhagavā loluppacārapinḍacāriko viya yattha katthaci gacchati. Ye paṭhamaṃ gatā, ye vā tadanucchavikaṃ piṇḍapātaṃ dātuṃ samatthā, te bhagavatopi pattaṃ gaṇhantīti veditabbaṃ. Paṭimānentīti patissamānasā pūjenti, bhagavantaṃ vā paṭimānāpentīti paṭimānantaṃ karonti. Vohāramattañcetaṃ, bhagavato pana apaṭimānanā nāma natthi. Cittasantānānīti atīte, etarahi ca pavattacittasantānāni. Yathā keci arahatte patiṭṭhahanti, tathā dhammaṃ desetīti sambandho. Keci pabbajitvāti ca arahattasamāpannānaṃ pabbajjāsāṅkhepagatadassanatthaṃ, na pana gihīnaṃ arahattasamāpannatāpaṭikkhepanatthaṃ. Ayañhi arahattappattānaṃ gihīnaṃ sabhāvo, yā tadaheva pabbajjā vā, kālaṃ kiriyāvāti. Tathā hi vuttaṃ āyasmataṃ nāgasenattherena “visamaṃ mahārāja, gihilingaṃ, visame liṅge liṅgadubbalatāya arahattaṃ patto gihī tasmimyeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā neso mahārāja, doso arahattassa, gihilingasseveso doso yadidaṃ liṅgadubbalatā”ti sabbaṃ vattabbaṃ. Ettha ca sappāṭihīrappavesanasambandheneva mahājanānuggahaṇaṃ dassitaṃ, appāṭihīrappavesanena ca pana “te sunivatthā supārutā”tiādivacanaṃ yathārahaṃ sambandhitvā mahājanānuggahaṇaṃ atthato vibhāvetabbaṃ hoti. Tampi hi purebhattakiccamevāti. Upaṭṭhānasālā cettha maṇḍalamālo. Tattha gantvā maṇḍalamāleṭi idha pāṭho likhito.

“Gandhamaṇḍalamāle”tipi manorathapūraṇiyā dissati, taṭṭikāyañca “catujjātiyagandhena paribhaṇḍe maṇḍalamāle”ti vuttaṃ. Gandhakuṭiṃ pavisaṭīti ca pavisanakiriyāsambandhatāya, tassamīpatāya ca vuttaṃ, tasmā pavisitum gacchatīti attho daṭṭhabbo, na pana anto tiṭṭhatīti. Evañhi “atha kho bhagavā”tiādivacanaṃ sūpapannaṃ hoti.

Atha khoti evaṃ gandhakuṭiṃ pavisitum gamanakāle. Upaṭṭhāneti samīpapadese. “Pāde pakkhāletvā pādapiṭṭhe ṭhatvā bhikkhusaṅghaṃ ovadatī”ti ettha pāde pakkhālentova pādapiṭṭhe tiṭṭhanto ovadatīti veditabbaṃ. Etadatthaṃyeva hi bhikkhūnaṃ bhattakiccapariyosānaṃ āgamayamāno nisīdi. Dullabhā sampattīti satipi manussatapaṭilābhe patirūpadesavāsaindriyāvekalasaddhāpaṭilābhādayo sampattisaṅkhātā guṇā dullabhāti attho. Potthakesu pana “dullabhā saddhāsampattī”ti pāṭho dissati, so ayuttova. Tatthāti tasmim pādapiṭṭhe ṭhatvā ovadanakāle, tesu vā bhikkhūsu, rattiyaṃ vasanaṃ ṭhānaṃ rattiṭṭhānaṃ, tathā divāṭṭhānaṃ. “Keci”tiādi tabbivaraṇaṃ. Cātumahārājikabhavananti cātumahārājikadevaloke suññavimānāni sandhāya vuttaṃ. Esa nayo

tāvatimsabhavanādīsupi. Tato bhagavā gandhakuṭiṃ pavisitvā pacchābhaddhataṃ tayo bhāge katvā paṭhamabhāge sace ākaṅkhati, dakkhiṇena passena sīhaseyyaṃ kappeti, sace nākaṅkhati, buddhāciṇṇaṃ phalasamāpattiṃ samāpajjati, atha yathākālāparicchedaṃ tato vuṭṭhahitvā dutiyabhāge pacchimayāmassa tatiyakotṭhāse viya lokaṃ voloketi veneyyānaṃ ñāṇaparipākaṃ passitum, tenāha “sace ākaṅkhati”tiādi. Sīhaseyyantiādīnamattho heṭṭhā vuttova. Yañhi apubbaṃ padaṃ anuttānaṃ, tadeva vaṇṇayissāma. Sammā assāsitaḥ boti gāhāpanavasena upatthambhitabboti samassāsito. Tādiso kāyo yassāti tathā. Dhammassavanatthaṃ sannipatati. Tassā parisāya cittācāraṃ ñatvā katabhāvaṃ sandhāyāha “sampattaparīsāyaanurūpena pāṭihāriyenā”ti. Yattha dhammaṃ saha bhāsanti, sā dhammasabhā nāma. Kālayuttanti “imissā velāya imassa evaṃ vattabba”nti taṃtaṃkālanurūpaṃ. Samayaṃyuttanti tasseeva vevacanaṃ, aṭṭhuppattianurūpaṃ vā samayaṃyuttaṃ. Atha vā samayaṃyuttanti hetudāharaṇehi yuttaṃ. Kālena sāpadesaṃhi bhagavā dhammaṃ deseti. Kālaṃ viditvā paraṃ uyyojeti, na yāva samandhakārā dhammaṃ desetīti adhippāyo. “Samayaṃ viditvā paraṃ uyyojesī”tipi katthaci pariyaṃyavacanapāṭho dissati, so pacchā pamādalikhito.

Gattānīti kāyoyeva anekāvayavattā vutto. “Utum gaṇhāpetī”ti iminā utugaṇhāpanatthameva osiñcanaṃ, na pana malavikkhālanatthanti dasseti. Na hi bhagavato kāye rajojallaṃ upalimpati. Catujjātikena gandhena paribhāvitā kuṭi gandhakuṭi. Tassā pariveṇaṃ tathā. Phalasamāpattihi muhuttaṃ paṭisallīno. Tato tatoti attano attano rattiṭṭhānadivāṭhānato, upagantvā, samīpe vā ṭhānaṃ upaṭṭhānaṃ, bhajanaṃ sevananti attho. Tatthāti tasmim nisīdanaṭṭhāne, purimayāme vā, tesu vā bhikkhūsu.

Pañhākathanādivasena adhippāyaṃ sampādentō “dasasahassilokadhātū”ti evaṃ avatvā tassā anekāvayavasaṅgahaṇatthaṃ “sakaladasasahassilokadhātū”ti vuttaṃ. Purebhaddhataḥ pacchābhaddhapurimayāmesu manussaparīsābhāhullato okāsaṃ alabhitvā idāni majjhimayāmeveva okāsaṃ labhamānā, bhagavatā vā katokāsatāya okāsaṃ labhamānāti adhippāyo. Kīdisaṃ pana pucchantīti āha “yathābhisaṅkhatāṃ antamaso caturakkharaṃpī”ti. Yathābhisaṅkhatanti abhisaṅkhatānurūpaṃ, tadanatikkamma vā, etena yathā tathā attano paṭibhānānurūpaṃ pucchantīti dasseti.

Pacchābhaddhakālassa tīsu bhāgesu paṭhamabhāge sīhaseyyākappaṇaṃ ekantaṃ na hotīti āha “purebhaddhataḥ paṭṭhāya nisajjāya pīlītaṃ sarīrasā”ti. Teneva hi pubbe “sace ākaṅkhati”ti tadā sīhaseyyākappaṇassa anibaddhatā vibhāvitā. Kilāsubhāvo kilamatho. Sarīrasa kilāsubhāvamocanattaṃ caṅkamaṇa vītināmeti sīhaseyyaṃ kappetīti sambandho. Buddhacakkhunāti āsayānusayaindriyaparopariyattañāṇasaṅkhatena pañcamachaṭṭhabalabhūtena buddhacakkhunā. Tena hi lokavolokanābhāhullatāya taṃ “buddhacakkhū”ti vuccati, idaṃca pacchimayāme bhagavato bahulaṃ āciṇṇavasena vuttaṃ. Appekadā avasiṭṭhabalañāṇehi, sabbaññutaññāṇeneva ca bhagavā tamatthaṃ sādheti.

“Pacchimayāmakiccaṃ karonto aññāsī”ti pubbe vuttamatthaṃ samatthento “tasmim pana divase”tiādīmāha. Buddhānaṃ bhagavantānaṃ yattha katthaci vasantānaṃ idaṃ pañcavidhaṃ kiccaṃ avijahitameva hoti sabbakālaṃ suppatiṭṭhitasatisampajaññattā, tasmā tadahepi tadavijahanābhāvadassanattaṃ idha pañcavidhakiccapayojananti daṭṭhabbaṃ. Caṅkamanti tattha caṅkamanānurūpaṭṭhānaṃ. Caṅkamamāno aññāsīti yojetabbaṃ. Pubbe vutte atthadvaye pacchimattaññeva gahetvā “sabbaññutaññāṇaṃ ārabbhā”ti vuttaṃ.

Purimattho hi pakaraṇādhigatattā suviññeyyoti.

“Atha kho bhagavā tesam bhikkhūnaṃ imaṃ saṅkhiyadhammaṃ viditvā yena maṇḍalamālo, tenupasaṅkamī”ti ayaṃ sāvasesapāṭho, tasmā etaṃ viditvā, evaṃ cintetvā ca upasaṅkamīti attho veditabboti dassetuṃ “ñatvā ca panassā”tiādi vuttaṃ. Tattha assa etadahosi assa bhagavato etaṃ parivitakkanaṃ, eso vā cetaso parivitakko ahosi, liṅgavipallāsoyaṃ “etadagga”ntiādīsu viya.

Sabbaññūtaññāṇakiccaṃ na sabbathā pākaṭaṃ. Nirantaranti anupubbārocanavasena nibbivaraṃ, yathābhāsītassa vā ārocanavasena nibbisesaṃ.

Bhāvanapuṃsakañcetaṃ. Taṃ aṭṭhuppattiṃ katvāti taṃ yathārocitaṃ vacanaṃ imassa suttassa uppattikāraṇaṃ katvā, imassa vā suttassa desanāya uppannaṃ kāraṇaṃ katvātipi attho. Attha-saddo cettha kāraṇe, tena imassa suttassa aṭṭhuppattikaṃ nikkhepaṃ dasseti. Dvāsaṭṭhiyā ṭhānesūti dvāsaṭṭhiditṭhigataṭṭhānesu. Appaṭivattiyanti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṃ anivattiyaṃ. Sīhanādaṃ nadantoti seṭṭhanādasasāṅkhātaṃ abhītanādaṃ nadanto. Yaṃ pana lokiyā vadanti -

“Uttarasmimṃ pade byagghapuṅgavosabhakuñjarā;
Sīhasaddūlanāgādyā, pume seṭṭhatthagocarā”ti.

Taṃ yebhuyyavasenāti daṭṭhabbaṃ. Sīhanādasadisam vā nādaṃ nadanto. Ayamatto sīhanādasuttēna dīpetabbo. Yathā vā kesaro migarājā sahanato, hananato, ca “sīho”ti vuccati, evaṃ tathāgatopi lokadhammānaṃ sahanato, parappavādānaṃ hananato ca “sīho”ti vuccati. Tasmā sīhassa tathāgatassa nādaṃ nadantotipi attho daṭṭhabbo. Yathā hi sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ tathāgatasīhopi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso “ime diṭṭhiṭṭhānā”tiādinā nayena nānāvidhadesanāvīlāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “sīhoti kho bhikkhave, tathāgatassetaṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassa. Yaṃ kho bhikkhave, tathāgato parisāya dhammaṃ deseti, idamassa hoti sīhanādasmi”nti. “Ime diṭṭhiṭṭhānā”tiādikā hi idha vakkhamānadesanāyeva sīhanādo. Tesam “vedanāpaccayā taṇhā”tiādinā vakkhamānanayena paccayākārassa samodhānampi veditabbaṃ. Sineruṃ...pe... viya cāti upamādvayena brahmajāladesanāya anaññasādhāraṇattā sudukkarataṃ dasseti. Suvaṇṇakūṭenāti suvaṇṇamayapaharaṇopakaraṇavisesena. Ratananikūṭena viya agāraṃ arahattanikūṭena brahmajālasuttantaṃ niṭṭhapento, nikūṭenāti ca niṭṭhānagatena accuggatakūṭenāti attho. Idañca arahattaphalapariyosānattā sabbaguṇānaṃ tadeva sabbesaṃ uttaritaranti vuttaṃ. Purimo pana me-saddo desanāpekkhoti parinibbutassāpi me sā desanā aparabhāge pañcavassasahassānīti attho yutto. Savanauggahaṇadhāraṇavācanādivasena paricayaṃ karonte, tathā ca paṭipanne nibbānaṃ sampāpikā bhavissatīti adhippāyo.

Yadaggena yenāti karaṇaniddeso, tadaggena tenā tipa daṭṭhabbaṃ. Etanti “yena tenā”ti etaṃ padadvayaṃ. Tatthāti hi tasmimṃ maṇḍalamāleti attho. Yenāti vā bhummatthe karaṇavacanaṃ. Tenāti pana upayogatthe. Tasmā tatthāti taṃ maṇḍalamālaṇtipi vadanti. Upasaṅkamīti ca upasaṅkamantoti attho paccuppannakālassa adhippetattā, tadupasaṅkamanassa pana atītabhāvassa sūcanato “upasaṅkamī”ti takkālēpekkhanavasena atītapayogo vutto. Evañhi “upasaṅkamitvā”ti vacanaṃ sūpapannaṃ hoti. Itarathā dvinnampi vacanānaṃ

atītakālikattā tathāvatlabbameva na siyā. Upasaṅkamanassa ca gamanaṃ, upagamanañcāti dvidhā attho, idha pana gamanameva. Sampattukāmatāya hi yaṃ kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃ taṃ padesātikkamanavasena “taṃ ṭhānaṃ upasaṅkami upasaṅkamanto”ti vattabbataṃ labhati, tenāha “tattha gato”ti, tena upagamanatthaṃ nivatteti. Yañhi ṭhānaṃ pattumicchanto gacchati, taṃ pattatāyeva “upagamana”nti vuccati. Yamettha na saṃvaṇṇitaṃ “upasaṅkamitvā”ti padaṃ, taṃ upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā gatoti upagato. Anupasaggopi hi saddo saupasaggo viya atthantaraṃ vadati saupasaggopi anupasaggo viyāti. Ato “upasaṅkamitvā”ti padassa evaṃ upagato tato āsannataraṃ bhikkhūnaṃ samīpasaṅkhātaṃ pañhaṃ vā kathetuṃ, dhammaṃ vā desetuṃ sakkuṇeyyaṭṭhānaṃ upagantvāti attho veditabbo. Apica yenāti hetumhi karaṇavacanaṃ. Yena kāraṇena bhagavatā so maṇḍalamālo upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti attho. Kāraṇaṃ pana “ime bhikkhū”tiādinā aṭṭhakathāyaṃ vuttameva.

Paññatte āsane nisīdīti ettha kenidaṃ paññattanti anuyoge sati bhikkhūhīti dassetuṃ “buddhakāle kirā”tiādimāha. Tattha buddhakāleti dharmānassa bhagavato kāle. Visesanti yathāladdhato uttari jhānamaggaphalaṃ. Athāti saṃsayatthe nipāto, yadi passatīti attho. Vitakkayamānaṃ naṃ bhikkhūti sambandho, tathā tato passanahetu dassetvā, ovaḍitvāti ca. Anamataggeti anādimati. Ākāsaṃ uppatitvāti ākāse uggantvā. Īdisesu hi bhummattho eva yujjatīti udānaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Bhāroti taṅkhaṇeyeva bhagavato anucchavikāsanassa dullabhattā garukammaṃ. Phalakanti nisīdanatthāya kataṃ phalaṃ. Kaṭṭhakanti nisīdanayogyaṃ phalakato aññaṃ dārukkhandhaṃ. Saṅkaḍḍhitvāti saṃharitvā. Tatthāti purāṇapaṇṇesu, kevalaṃ tesu eva nisīditumananucchavikattā tathā vuttaṃ, tatthāti vā tesu pīṭhādīsu. Evaṃ sati saṅkaḍḍhitvā paññapentīti atthavasā vibhattiṃ vipariṇāmetvā sambandho. Papphoṭetvāti yathāṭṭhitaṃ rajojallādi-saṃkiṇṇamananurūpanti tabbisodhanatthaṃ sañcāletvā. “Amhākaṃ īdisā kathā aññatarissā desanāya kāraṇaṃ bhavituṃ yuttā, avassaṃ bhagavā āgamissatī”ti ñatvā yathānisīdanaṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ. Ettha ca “idhāgato samaṇo vā brāhmaṇo vā tāvakālikaṃ gaṇhitvā paribhuñjatū”ti rañña ṭhapitaṃ, tena ca āgatakāle paribhuttaṃ āsanaṃ rañño nisīdanāsananti veditabbaṃ. Na hi tathā aṭṭhapitaṃ bhikkhūhi paribhuñjituṃ, bhagavato ca paññapetuṃ vaṭṭati. Tasmā tādisaṃ rañño nisīdanāsaṃ pāliyaṃ kathitanti dassetuṃ “taṃ sandhāyā”tiādi vuttaṃ. Adhimuttiñāṇanti ca sattānaṃ nānādhimuttikatārammaṇaṃ sabbaññutaññāṇaṃ, balaññaṇa, vuttovāyamattho.

“Nisajjā”ti idaṃ nisīdanapariyosānadīpananti dasseti “eva”ntiādinā. “Tesaṃ bhikkhūnaṃ ime saṅkhiyadhammaṃ veditvā”ti vuttattā jānantoyeva pucchīti ayamattho siddhoti āha “jānantoyevā”ti. Asati kathāvatthumhi tadanurūpā uparūpari vattabbā visesakathā na samūpabrūhatīti kathāsamutṭhāpanatthaṃ pucchanaṃ veditabbaṃ. Nu-iti pucchanaatthe. Asa-saddo pavattanattheti vuttaṃ “katamāya nu...pe... bhavathā”ti. Etthāti etasmiṃ ṭhāne sandhivasena ukārassa okārādesova, na paṭhamāya pāliyā atthato visesoti dasseti “tassāpi purimoyeva attho”ti iminā. Purimoyevatthoti ca “katamāya nu bhavathā”ti evaṃ vutto attho.

“Kā ca panā”ti ettha ca-saddo byatireke “yo ca buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇaṃ gato”tiādisu viya. Byatireko ca nāma pubbe vuttatthāpekkhako visesātirekattho, so ca taṃ pubbe yathāpucchitāya kathāya vakkhamānaṃ vippakatabhāvasaṅkhātaṃ byatirekatthaṃ joteti. Pana-saddo vacanālaṅkāro. Tādiso pana attho saddasatthatova suviññeyyoti katvā tadaññesameva atthaṃ dassetuṃ

“antarākathāti kammaṭṭhāna...pe... kathā”tiādimāha.

Kammaṭṭhānamanasikārauddesaparipucchādayo samaṇakaraṇīyabhūtāti antarāsaddena apekkhite karaṇīyavisese sambandhāpādānabhāvena vattabbe tesameva vattabbarūpattā “kammaṭṭhānamanasikārauddesaparipucchādīna”nti vuttaṃ. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinā, sā eva antarākathā vipakatā visesena puna pucchīyati, na tadaññe kammaṭṭhānamanasikārauddesaparipucchādayoti. Antarāsaddassa aññatthamāha “aññā, ekā”ti ca. Pariyāyavacanāñhetam padadvayaṃ. Yasmā aññatthe ayaṃ antarāsaddo “bhūmantaram, samayantara”ntiādīsu viya. Tasmā “kammaṭṭhānamanasikārauddesaparipucchādīna”nti nissakkatthe sāmivacanam daṭṭhabbam. Vemajjhe vā antarāsaddo, sā pana tesam vemajjhabhūtattā aññāyeva, tehi ca asammissattā visuṃ ekāyevāti adhippāyam dassetuṃ “aññā, ekā”ti ca vuttaṃ. Pakārena karaṇam pakato, tato vigatā, vigatam vā pakatam yassāti vipakatā, apariniṭṭhitā. Sikhanti pariyosānam. Ayaṃ pana tadabhisambandhavasena uttari kathetukamyatāpucchā, tam sandhāyāha “nāha”ntiādi. Kathābhaṇḍatthanti kathāya bhaṇḍanattam. Atthato āpannattā sabbaññupavāraṇam pavāreti. Aniyyānikattā saggamokkhamaggānam tiracchānabhūtā kathā tiracchānakathā. Tiracchānabhūtāti ca tirokaraṇabhūtā, vibandhanabhūtāti attho. Ādi-saddena cettha coramahāmatrasenābhayakathādikaṃ anekavihitam niratthakakatham saṅgaṇhāti. Ayaṃ kathā evāti antogadhāvadhāraṇatam, aññatthāpohanaṃ vā sandhāya cetam vuttaṃ. Athāti tassā avippakatakāleyeva. “Tam no”tiādinā atthato āpannamāha. Esa nayo īdisesu. Nanu ca tehi bhikkhūhi sā kathā “iti ha me”tiādinā yathādhippāyam niṭṭhāpitāyevāti? Na niṭṭhāpitā bhagavato upasaṅkamanena upacchinnattā. Yadi hi bhagavā tasmim khaṇe na upasaṅkameyya, bhiyyopi tappaṭibaddhāyeva tathā pavatteyyuṃ, bhagavato upasaṅkamanena pana na pavattesuṃ, tenevāha “ayaṃ no...pe... anupatto”ti.

Idāni nidānassa, nidānavañṇanāya vā pariniṭṭhitabhāvaṃ dassento tassa bhagavato vacanassānukūlabhāvampi samatthetuṃ “ettāvatā”tiādimāha. Ettāvatāti hi ettakena “evaṃ me suta”ntiādivacanakkamena yaṃ nidānam bhāsīti vā ettakena “tatha evanti nipātapada”ntiādivacanakkamena atthavañṇanā samattāti vā dvidhā attho daṭṭhabbo. “Kamala...pe... salilāyā”tiādinā pana tassa nidānassa bhagavato vacanassānukūlabhāvaṃ dīpeti. Tattha kamalakuvalayujjalavimalasādhurasasalilāyāti kamalasaṅkhātehi padumapuṇḍarīkasetuppalarattuppalehi ceva kuvalayasaṅkhātena nīluppalena ca ujjalavimalasādhurasasalilavatiyā.

Nimmalasilātalaracānavilāsasobhitaratanasopānanti nimmalena silātalena racanāya vilāsena līlāya sobhitaratanasopānavantaṃ, nimmalasilātalenā vā racānavilāsena, susaṅkhatakiriyāsobhena ca sobhitaratanasopānam, vilāsasobhitasaddehi vā ativiya sobhitabhāvo vutto. Vipakiṇṇamuttātalaśadisavālukācuṇṇapaṇḍarabhūmibhāgānti vividhena pakiṇṇāya muttāya talasadisānam vālukānam cuṇṇehi paṇḍaravañṇabhūmibhāgavantaṃ. Suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassāti suṭṭhu vibhattāhi bhittīhi vicitrassa, vedikāhi parikkhittassa ca. Uccatarena nakkhattapatham ākāsaṃ phusitukāmatāya viya, vijambhitasaddena cetassa sambandho. Vijambhitasamussayassāti vikkīḷanasamūhavantassa. Dantamayaṇamuduphalakakañcanalatāvinaddhamāṇigaṇappabhāsamudayujjalas obhanti dantamaye ativiya siniddhaphalake kañcanamayāhi latāhi vinaddhānam māṇīnam gaṇappabhāsamudāyena samujjalasobhāsampannaṃ. Suvaṇṇavalayanupurādisaṅghaṭṭanasaddasammissitakathitahasita-

madhurassaragehajanavicaritassāti suvaṇṇamayaniyurapādakaṭaḥkādīnaṃ
aññaṃaññaṃ saṅghaṭṭanena janitasaddehi
sammissitakathitasarahasitasarasaṅkhātena madhurassarena sampannānaṃ
gehanivāsīnaṃ naranārīnaṃ vicaritaṭṭhānabhūtaṃ. Uḷārissariyavibhavasobhitassāti
uḷaratāsampannajanaissariyasampannajanavibhavasampannajanehi, tannivāsīnaṃ vā
naranārīnaṃ uttamādhipaccabhogehi sobhitassa.
Suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḷādijutivissaravijjotitasuppatiṭṭhitavisāla dvārabāhanti
suvaṇṇarajatanānāmaṇimuttāpavāḷādīnaṃ jutīhi
pabhassaravijjotitasuppatiṭṭhitavitthatadvārabāhaṃ.

Tividhasilādiddassanavasena buddhassa guṇānubhāvaṃ sammā sūcetīti
buddhaguṇānubhāvasaṃsūcakaṃ, tassa. Kālo ca deso ca desako ca vatthu ca parisā
ca, tāsāṃ apadesena nidassanena paṭimaṇḍitaṃ tathā.

Kimatthaṃ panettha dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṃ vuttaṃ,
nanu bhagavatā bhāsita vacanasseva saṅgaho kātābhoti? Vuccate - desanāya
ṭṭhitiasammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ.
Kāladesadesakavatthuparisāpadesehi upanibandhitvā ṭṭhitā hi desanā ciraṭṭhitikā
hoti, asammosadhammā, saddheyyā ca desakālavatthuhetunimittēhi upanibandho
viya vohāravinicchayo, teneva cāyasmātā mahākassapena “brahmajālaṃ āvuso
ānanda kattha bhāsita”ntiādīnā desādipucchāsu katāsu tāsāṃ vissajjanaṃ karontena
dhammabhaṇḍāgārikaṇa āyasmātā ānandattherena nidānaṃ bhāsitaṃ tadevidhāpi
vuttaṃ “kāladesadesakavatthuparisāpadesapaṭimaṇḍitaṃ nidāna”nti.

Apica satthusampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato
pubba-racanā-numānāgama-takkābhāvato sammāsambuddhattasiddhi.
Sammāsambuddhabhāvena hissa puretaraṃ racanāya, “evampi nāma bhavēyyā”ti
anumānassa, āgamantaraṃ nissāya parivittakassa ca abhāvo sabbattha
appaṭihataññacāratāya ekappamaṇattā ñeyyadhammesu. Tathā
ācariyamuttāhidhammacchariyasāsanasāvakānurodhabhāvato khīṇāsavattasiddhi.
Khīṇāsavatāya hi ācariyamuttāhiādīnamabhāvo, visuddhā ca parānuggahappavatti. Iti
desakasamkilesabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampattidūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ
abhāvasaṃsūcakehi, ñāṇappahānasampadābhiyañjanakehi ca
sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi. Tatoyeva ca
antarāyikaniyyānikesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti
bhagavato catuvesārajjasamannāgamo, attahitaparāhitapaṭipatti ca nidānavacana
pakāsitaṃ hoti sampattaparīsāya ajjhāsayānurūpaṃ ṭṭhānuppattikapaṭibhānena
dhammadesanādīpanato, “jānatā passatā”tiādivacanato ca, tena vuttaṃ
“satthusampattipakāsanatthaṃ nidānavacana”nti.

Apica sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ.
Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā pavatti,
attahitatthā vā, tasmā paresaṃyeva hitāya pavattasabbakiriyassa
sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ
vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ
anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kabbaracana. Tayidaṃ satthu caritaṃ
kāladesadesakavatthuparisāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi
yathāsambhavaṃ pakāsīyati. Atha vā satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsana
pamāṇabhāvappakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ
“bhagavā”ti iminā tathāgatassa guṇavisiṭṭhasabbasattuttamabhāvadīpanena ceva

“jānatā passatā”tiādinā āsayānusayaññāḍipayogadīpanena ca vibhāvitam hoti, idamettha nidānavacanapayojanassa mukhamattanidassanaṃ. Ko hi samattho buddhānubuddhena dhammabhaṇḍāgārika bhāsitaṃ nidānassa payojanāni niravasesato vibhāvitunti. Honti cettha -

“Desanāciratṭhitatthaṃ, asammosāya bhāsitaṃ;
Saddhāya cāpi nidānaṃ, vedehena yasassinā.

Satthusampattiyā ceva, sāsanasampadāya ca;
Tassa pamāṇabhāvassa, dassanatthampi bhāsita”nti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiyajanāya
ajjavamaddavasoraccasaddhāsatiḍḍhitibuddhikhantivīriyādidhammasamaṅginā
sāṭṭhakathe piṭakattaye asaṅgāsaṃhīravisāradaññacārīnā
anekappabhedasakasamayasaṃyantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇinā
mahāveyyākaraṇena ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatināmatherena
mahādharmarājādhirājagarunā katāya sādhuvilāsiniyā nāma līnatthapakāsaniyā
abbhantaranidānavañṇanāya līnatthapakāsānā.

Nidānavañṇanā niṭṭhitā.

5. Evaṃ abbhantaranidānasamvāṇṇanaṃ katvā idāni yathānikkhattassa suttassa samvāṇṇanaṃ karonto anupubbāvirodhinī samvāṇṇanā kamānatikkamanena byākuladosappahāyini, viññūnañca cittārādhinī, āgatabhāro ca avassaṃ āvahitabboti samvāṇṇakassa sampattabhārāvahanena paṇḍitācārasamatikkamābhāvavibhāvinī, tasmā tadāvikaṇṇasādhakaṃ samvāṇṇanokāsavicāraṇaṃ kātumāha “idānī”tiādi. Nikkhattassāti desitassa, “desanā nikkhepo”ti hi etaṃ atthato bhinnampi sarūpato ekameva, desanāpi hi desetabbassa sīlādiatthassa veneyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccati. Nanu suttameva samvāṇṇīyatīti āha “sā panesā”tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti - suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā samvāṇṇanā “ayaṃ desanā evaṃsamutṭhānā”ti suttassa sammadeva nidānaparijñānena tabbaṇṇanāya suviññeyyattā pākaṭā hoti, tasmā tadeva sādharmaṇato paṭhamam vicārayissāmāti. Yā hi sā kathā suttatthasamvāṇṇanāpākaṭakārīnī, sā sabbāpi samvāṇṇakena vattabbā. Tadattavijānanupāyattā ca sā pariyāyena samvāṇṇanāyevāti. Idha pana tasmim vicārite yassā aṭṭhuppattiyā idaṃ suttaṃ nikkhattaṃ, tassā vibhāgavasena “mamaṃ vā bhikkhave”tiādinā, “appamattakaṃ kho paneta”ntiādinā, “atthi bhikkhave”tiādinā ca vuttānaṃ suttapadesānaṃ samvāṇṇanā vuccamānā taṃtaṃanusandhidassanasukhatāya suviññeyyāti daṭṭhabbaṃ. Tattha yathā anekasataanekasahassabhedānīpi suttantāni saṃkilesabhāgiyādisāsanapaṭṭhānanayena soḷasa vidhabhāvaṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādi-sutta-nikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha “cattāro suttanikkhepā”ti. Nanu saṃsaggabhedopi sambhavati, atha kasmā “cattāro suttanikkhepā”ti vuttanti? Saṃsaggabhedassa sabbattha alabbhamānattā. Attajjhāsayassa, hi aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāvasikehi saddhim saṃsaggabhedo sambhavati. “Attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca

pucchāvasiko cā”ti ajjhāsayaṃpucchānusandhisabbhāvato. Attajjhāsayaṃtthupattīnaṃ pana aññamaññaṃ saṃsaggo natthi, tasmā niravasesaṃ patthāranayena saṃsaggabhedassa alabbhanato evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā aṭṭhupattiyā attajjhāsayaṃnapi siyā saṃsaggabhedo, tadantogadhattā pana saṃsaggavasena vuttānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepeyeva sandhāya “cattāro suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Imasmiṃ pana atthavikappe yathārahaṃ ekakadukatikacatukavasena sāsanaṃpaṭṭhānanayena suttanikkhepā vattabbāti nayamattaṃ dassetīti veditabbaṃ. Tatrāyaṃ vacanaṃttho - nikkhipanaṃ kathanāṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo suttanikkhepo, suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā nikkhepo, suttameva nikkhepo suttanikkhepo. Attano ajjhāsayaṃ attajjhāsayaṃ, so assa atthi kāraṇavaseṇāti attajjhāsayaṃ, attano ajjhāsayaṃ vā etassa yathāvuttanayenāti attajjhāsayaṃ. Parajjhāsayaṃepi eseṃ nayaṃ. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthi yathāvuttanayenāti pucchāvasiko. Araṇīyato avagantabbato attho vuccati suttadesanāya vatthu, tassa uppatti atthupatti, sā eva aṭṭhupatti ttha-kāraṇassa tṭha-kāraṃ katvā, sā etassa atthi vuttanayenāti aṭṭhupattiko. Apica nikkhipīyati suttametenāti nikkhepo, attajjhāsayaṃdisuttadesanākāraṇameva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayaṃ attajjhāsayaṃ. Paresaṃ ajjhāsayaṃ parajjhāsayaṃ. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Tassā pucchāya vasena pavattaṃ dhammapaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ. Tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena vuttaṃ “pucchāvasiko”ti. Vuttanayena aṭṭhupattiyeva aṭṭhupattikoti evaṃ attho daṭṭhabbo.

Ettha ca paresaṃ indriyaparipākādikāraṇaṃ nirapekkhitvā attano ajjhāsayaṃneva dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā attajjhāsayaṃssa visuṃ nikkhepabhāvo yutto. Teneva vakkhati “attano ajjhāsayaṃneva katheti”ti.

Parajjhāsayaṃpucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayaṃpucchānaṃ desanānimittabhūtānaṃ uppattiyaṃ pavattattā kathaṃ aṭṭhupattike anavarodho siyā, pucchāvasikaṃtthupattikānaṃ vā parajjhāsayaṃnurodhena pavattitadesanattā kathaṃ parajjhāsayaṃ anavarodho siyāti na codetabbameṃ. Paresaṃhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhupattivasena gahitattā parajjhāsayaṃpucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi dhammadāyādasuttādīnaṃ āmisuppādādidesanānimittaṃ “aṭṭhupatti”ti vuccati. Paresaṃ pucchāṃ vinā ajjhāsayaṃneva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayaṃ. Pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭovāyamattho.

Anajjhīṭṭhoti pucchādinā anajjheseṃ ayāceto, attano ajjhāsayaṃneva katheti dhammatantiṭṭhapanatthanti adhippāyo. Hāroṃ āvaṃi yathā “muttāhāro”ti, sveva hāroko, sammappadhānasuttantānaṃ hāroko tathā. Anupubbena hi saṃyuttake niddiṭṭhānaṃ sammappadhānapaṭisaṃyuttānaṃ suttantānaṃ āvaṃi “sammappadhānasuttantahāroko”ti vuccati, tathā iddhipādahārakādi. Iddhipādāindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgasuttantahārakoti pubbapadesu parapadalopo, dvandagabbhasamāso vā eso, peyyālaniddeso vā. Tesanti yathāvuttasuttānaṃ.

Paripakkāti pariṇatā. Vimuttiṃparipācanīyāti arahattaphalaṃ paripācentā saddhindriyādayo dhammā. Khayeti khayanaṃtthaṃ, khayakāraṇabhūtāya vā dhammadeseṇāya. Ajjhāsayaṃnti adhimuttiṃ. Khantinti diṭṭhinijjhānakkhantiṃ. Mananti cittaṃ. Abhinīhāraṃnti paṇidhānaṃ. Bujjhanabhāvanti bujghanasabhāvaṃ, bujjanākāraṃ vā. Avekkhitvāti paccavekkhitvā, apekkhitvā vā.

Cattāro vaṇṇāti cattāri kulāni, cattāro vā rūpādipamāṇā sattā. Mahārājānoti cattāro mahārājāno devā. Vuccanti kiṃ, pañcupādānakkhandhā kinti attho.

Kasmāti āha “aṭṭhuppattiyaṃ hī”tiādi. Vaṇṇāvaṇṇeti nimitte bhummaṃ, vaṇṇasaddena cettha “acchariyaṃ āvuso”tiādinā bhikkhusaṅghena vuttopi vaṇṇo saṅgahito. Tampi hi aṭṭhuppattiṃ katvā “atthi bhikkhave aññe dhammā”tiādinā upari desanaṃ ārabhissati. Tadeva vivarati “ācariyo”tiādinā. “Mamaṃ vā bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyu”nti imissā desanāya brahmadattena vuttaṃ vaṇṇaṃ aṭṭhuppattiṃ katvā desitattā āha “antevāsī vaṇṇa”nti. Idāni pāḷiyā sambandhaṃ dassetuṃ “itī”tiādi vuttaṃ. Desanākusaloti “imissā aṭṭhuppattiyā ayaṃ desanā sambhavatī”ti desanāya kusalo, etena pakaraṇānugunaṃ bhagavato thomanamakāsi. Esā hi saṃvaṇṇanakānaṃ pakati, yadidaṃ tattha tattha pakaraṇādhigatagunaṃ bhagavato thomanā. Vā-saddo cettha

upamānasamuccayasamśayavacanavossaggapadapūraṇasadisavikappādīsu bahūsvatthesu dissati. Tathā hesa “paṇḍitovāpi tena so”tiādīsu upamāne dissati, sadisabhāveti attho. “Taṃ vāpi dhīrā munīṃ pavedayanti”tiādīsu samuccaye. “Ke vā ime kassa vā”tiādīsu samśaye. “Ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho”tiādīsu vacanavossagge. “Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”tiādīsu padapūraṇe. “Madhuṃ vā maññati bālo, yāva pāpaṃ na paccatī”tiādīsu sadise. “Ye hi keci bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā”tiādīsu vikappe. Idhāpi vikappeyeva. Mama vā dhammassa vā saṅghassa vāti vividhā visuṃ vikappanassa jotakattāti āha “vā-saddo vikappanatto”ti. Para-saddo pana attheva aññattho “ahañceva kho pana dhammaṃ deseyyaṃ, pare ca me na ājāneyyu”ntiādīsu atthi adhiakattho “indriyaparopariyatta”ntiādīsu atthi pacchābhāgattho “parato āgamissatī”tiādīsu. Atthi paccanīkattho “uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggaheṭvā”tiādīsu idhāpi paccanīkatthoti dasseti “paṭiviruddhā sattā”ti iminā. Sāsanassa paccanīkabhūtā paccatthikā sattāti attho. Ta-saddo pareti vuttamatthaṃ avaṇṇabhāsanakiriyāvisiṭṭhaṃ parāmasatīti vuttaṃ “ye avaṇṇaṃ vadanti, tesū”ti.

Nanu tesam āghāto natthi guṇamahattattā, atha kasmā evaṃ vuttanti codanālesaṃ dassetvā tadapaneti “kiñcāpi”tiādinā. Kiñcāpi natthi, atha kho tathāpīti attho. Īdisesupīti ettha pi-saddo sambhāvanatto, tena ratanattayanimitampi akusalacittaṃ na uppādetabbaṃ, pageva vaṭṭāmisalokāmisanimittanti sambhāveti.

Pariyattidhammoyeva saddhammanayanaṭṭhena nettīti dhammanetti. Āhanatīti ābhuso ghaṭṭeti, hiṃsati vā, vibādhati, upatāpeti cāti attho. Katthaci “etthā”ti pāṭho dissati, so pacchālikhito porāṇapāṭhānugatāya ṭikāya virodhattā, atthayuttīyā ca abhāvato. Yadipi domanassādayo ca āhananti, kopeyeva panāyaṃ niruḷhoti dasseti “kopassetam adhivacana”nti iminā. Avayavatthañhi dassetvā tattha pariyāyena atthaṃ dassento evamāha. Adhivacananti ca adhiacca pavattaṃ vacanaṃ, pasiddhaṃ vā vacanaṃ, nāmantī attho. Evamitareshu. Ettha ca sabhāvadhammato aññassa kattuabhāvajotanatthaṃ “āhanatī”ti kattutthe āghātasaddaṃ dasseti. Āhanati etena, āhananamattaṃ vā āghātoti karaṇabhāvatthāpi sambhavantiyeva. “Appatītā”ti etassattho “atuṭṭhā asomanassikā”ti vutto, idaṃ pana pākaṭapariyāyena apaccayasaddassa nibbacanadassanaṃ, tammukhena pana na pacceti tenāti appaccayoti kātabbaṃ. Abhirādhayatīti sādhayati. Etthāti etesu tīsu padesu. Dvīhīti āghātanabhiraddhipadehi. Ekenāti apaccayapadena. Ettakesu gahitesu taṃsampayuttā aggahitā siyumaṃ, na ca sakkā tepi aggahitumaṃ ekuppādādisabhāvattāti codanaṃ visodhetumaṃ “tesa”ntiādi vuttaṃ, tesanti yathāvuttānaṃ saṅkhārakkhandhavedanākkhandhekadesānaṃ. Sesānanti

Tatthāti tasmim̐ manopadosē. “Tesu avaṇṇabhāsakesū”ti iminā ādhāratthe bhummaṃ dasseti. Nimittatthe, bhāvalakkhaṇe vā etaṃ bhumanti āha “tasmim̐ vā avaṇṇe”ti. Na hi aguṇo, nindā vā kopadomanassānaṃ ādhāro sambhavati tabbhāsakāyattattā tesam̐. Assathāti sattamiyā rūpaṃ ce-saddayogena parikappanavisayattāti dasseti “bhavyeyāthā”ti iminā. “Bhavyeyātha ce, yadi bhavyeyāthā”ti ca vadanto ‘yathākkamaṃ pubbāparayogino ete saddā’ti ñāpeti”ti vadanti. “Kupitā kopena anattamanā domanassenā”ti iminā “evaṃ paṭhamena nayanā”tiādinā vuttavacanaṃ atthantarābhāvadassanena samattheti. “Tumhāka”nti iminā samānattho “tumha”nti eko saddo “amhāka”nti iminā samānattho “amha”nti saddo viya yathā “tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare”ti āha “tumhākaṃyevā”ti. Atthavasā līṅgavipariyāyoti katvā “tāya ca anattamanatāyā”ti vuttaṃ. “Antarāyo”ti vutte samaṇadhammavisesānanti atthassa pakaraṇato viññāyamānattā, viññāyamānatthassa ca saddassa payoge kāmacārattā “paṭhamajjhānādīnaṃ antarāyo”ti vuttaṃ. Ettha ca “antarāyo”ti idaṃ manopadosassa akaraṇiyatāya kāraṇavacanaṃ. Yasmā tumhākameva tena kopādinā paṭhamajjhānādīnamantarāyo bhavyeya, tasmā te kopādiipariyāyena vuttā āghātādayo na karaṇiyāti adhippāyo, tena “nāhaṃ sabbaññū”ti issarabhāvena tumhe tato nivāremi, atha kho imināva kāraṇenāti dasseti. Taṃ pana kāraṇavacanaṃ yasmā ādīnavavibhāvanaṃ hoti, tasmā “ādīnavam̐ dassento”ti hetthā vuttanti datṭhabbam̐.

Andham̐tamanti andhabhāvakaram̐ tamam̐, ativiya vā tamam̐. Yam̐ naram̐ sahate abhibhavati, tassa andhatamanti sambandho. Yanti vā bhummatthe paccattavacanam̐, yasmim̐ kāle sahate, tadā andhatamam̐ hotīti attho, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena sahate, tena andhatamanti. Evam̐ sati yam̐tam̐-saddānam̐ niccasambandhattā “yadā”ti ajjhāharitabbam̐. Kiriyaaparāmasanam̐ vā etam̐, “kodho sahate”ti yadetam̐ kodhassa abhibhavanam̐ vuttam̐, etam̐ andhatamanti. Tato ca kuddho attham̐ na jānāti, kuddho dhammam̐ na passatīti yojetabbam̐. Attham̐ dhammanti pāḷiattham̐, pāḷidhammañca. Cittappakopanoti cittassa pakatibhāvavijahanena padūsako. Antaratoti abbhantarato, cittato vā kodhavasena bhayam̐ jātam̐. Nti tathāsabhāvam̐ kodham̐, kodhassa vā anattahajanānādippakāram̐.

51

“katha”ntiādi vuttaṃ. Tatrāti tasmim vacane. Yojanāti adhippāyapayojanā. Tuṇhīti abhāsanatthe nipāto, bhāvanapumsako cesa. “Itipetaṃ abhūta”nti vatvā “yaṃ tumhehi”tiādinā tadatthaṃ vivarati. Imināpī pi-saddena anekavidhaṃ kāraṇaṃ sampiṇḍeti. Kāraṇasarūpamāha “sabbaññuyevā”tiādinā. Eva-saddo tīsupi padesu yojetabbo, sabbaññubhāvato na asabbaññū, svākkhātattā na durakkhāto, suppaṭipannattā na duppaṭipannoti imināpi kāraṇena nibbeṭhetabbanti vuttaṃ hoti. “Kasmā pana sabbaññū”tiādipaṭicodanāyapi taṃkāraṇadassanena nibbeṭhetabbamevāti āha “tatra idaṅcīdaṅca kāraṇa”nti. Tatrāti tesu sabbaññūtādīsu. Idaṅca idaṅca kāraṇanti anekavidhena kāraṇānukāraṇaṃ dassetvā “na sabbaññū”tiādivacanaṃ nibbeṭhetabbanti attho. Tatrīdaṃ kāraṇaṃ - sabbaññū eva amhākaṃ satthā aviparītadhammadesanattā. Svākkhāto eva dhammo ekantaniyyānikattā. Suppaṭipanno eva saṅgho saṃkilesarahitattāti. Kāraṇānukāraṇadassanampettha asabbaññūtādīvacana-nibbeṭṭhanameva tathādassanassa tesampi kāraṇabhāvatoti daṭṭhabbaṃ. Kāraṇakāraṇampi hi “kāraṇa”ntveva vuccati, patiṭṭhānapatiṭṭhānampi “patiṭṭhāna”ntveva yathā “tiṇehi bhattaṃ siniddhaṃ, pāsāde dhammamajjhāyati”ti. Duttiyaṃ padanti “ataccha”nti padaṃ. Paṭhamassa padassāti “abhūta”nti padassa. Catutthanti “na ca panetaṃ amhesu saṃvijjati”ti padaṃ. Tatiyassāti “natthi cetāṃ amhesū”ti padassa. Vividhamekattheyeva pavattaṃ vacanaṃ vivacanaṃ, tadeva vevacanaṃ, vacananti vā attho saddena vacanīyattā “bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, bhagavāti vacanamuttama”ntiādīsu viya. Nānāsabhāvato vigataṃ vacanaṃ yassāti vevacanaṃ vuttanayena, pariyāyavacananti attho.

Etthāha - kasmā panettha pariyāyavacanaṃ vuttaṃ, nanu ekekapadavaseneva adhippeto attho siddho, evaṃ siddhe sati kimete tena pariyāyavacanena. Tadetañhi ganthagāravādiānekadosakaraṃ, yadi ca taṃ vattabbaṃ siyā, tadeva vuttaṃ assa, na tadaññanti? Vuccate - desanākāle, hi āyatiṅca kassaci kathañci tadatthapaṭivedhanatthaṃ pariyāyavacanaṃ vuttaṃ. Desanāpaṭiggāhakesu hi yo tesāṃ pariyāyavacanānaṃ yaṃ pubbe saṅketaṃ karoti “idamimassatthassa vacana”nti, tassa teneva tadatthapaṭivedho hoti. Apica tasmim khaṇe vikkhittacittānaṃ aññavihitānaṃ vipariyāyānaṃ aññena pariyāyena tadatthāvabodhanatthampi pariyāyavacanaṃ vuttaṃ. Yañhi ye na suṇanti, tapparihāyanavasena tesāṃ sabbathā paripuṇṇassa yathāvuttassa atthassa anavabodho siyā, pariyāyavacane pana vutte tabbasena paripuṇṇamatthāvabodho hoti. Atha vā mandabuddhīnaṃ punappunaṃ tadatthalakkhaṇena asammohanatthaṃ pariyāyavacanaṃ vuttaṃ. Mandabuddhīnañhi ekeneva padena ekatthassa sallakkhaṇena sammoho hoti, anekena pariyāyena pana ekatthassa sallakkhaṇena tathāsammoho na hoti anekappavattinimittena ekattheyeva pavattasaddena yathādhippetassa atthassa nicchitattā.

Aparo nayo - “anekepi atthā samānabyañjanā hontī”ti yā atthantaraparikkappanā siyā, tassā parivajjanatthampi pariyāyavacanaṃ vuttanti veditabbaṃ. Anekesampi hi atthānaṃ ekapadavacanīyatāvasena samānabyañjanattā yathāvuttassa padassa “ayamattho nu kho adhippeto, udāhu ayamatthovā”ti pavattaṃ sotūnamatthantaraparikkappanaṃ vevacanaṃ aññamaññaṃ bheda-kavasena parivajjeti. Vuttañca -

“Nekatthavuttiyā saddo, na visesatthañāpako;
Pariyāyena yutto tu, pariyāyo ca bheda-ko”ti.

Aparo nayo - anaññassāpi pariyāyavacanassa vacane anekāhi tāhi tāhi nāmapaññattīhi tesam tesam atthānam paññāpanatthampi pariyāyavacanam vattabbam hoti. Tathā hi pariyāyavacane vutte “imassatthassa idamidampi nāma”nti sotūnam anekadhā nāmapaññattivijānam. Tato ca tamtampaññattikosallam hoti seyyathāpi nighaṇṭusatthe paricayatam. Apica dhammakathikānam tantiatthupanibandhanaparāvabodhanānam sukhassiddhiyāpi pariyāyavacanam. Tabbacanena hi dhammadesakānam tantiatthassa attano citte upanibandhanena ṭhapanena paresam sotūnamavabodhanam sukhassiddham hoti. Atha vā sammāsambuddhassa attano dhammaniruttipaṭisambhidāsampattiyā vibhāvanattham, veneyyānañca tattha bījavāpanattham pariyāyavacanam bhagavā niddisati. Tadasampattikassa hi tathāvacanam na sambhavati. Tena ca pariyāyavacanena yathāsutena tassam dhammaniruttipaṭisambhidāsampattiyam tapparicaraanena, tadaññasucaritasamupabrūhanena ca puññasāṅkhātassa bījassa vapanam sambhavati. Ko hi īdisāya sampattiyā viññāyamānāya tadetaṃ nābhipattheyyāti, kiṃ vā bahunā. Yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā sammāsambuddho yathā sabbasmiṃ atthe appaṭihataññacāro, tathā sabbasmiṃ saddavohāreti ekampi attham anekehi pariyāyehi bodheti, natthi tattha dandhāyitattam vitthāritattam, nāpi dhammadesanāya hāni, āveṇiko cāyam buddhadhammo. Sabbaññutaññāṇassa hi suppaṭividitabhāvena paṭisambhidāññāṇehi viya tenapi ñāṇena atthe, dhamme, niruttiyā ca appaṭihata vuttitāya buddhalīlāya ekampi attham anekehi pariyāyehi bodheti, na pana tasmīṃ saddavohāre, tathābodhane vā mandabhāvo sammābodhanassa sādhanattā, na ca tena atthassa vitthārabhāvo ekassevatthassa desetabbassa subbijānanakāraṇattā, nāpi tabbacanena dhammadesanāhāni tassa desanāsampattibhāvato. Tasmā sātthakam pariyāyavacanam, na cāpi tam ganthagāravādi anekadosakaranti daṭṭhabbam. Yam panetaṃ vuttaṃ “yadi ca tam vattabbam siyā, tadeva vuttaṃ assa, na tadañña”nti, tampi na yuttaṃ payo janantarasambhavato. Tadeva hi avatvā tadaññassa vacanena desanākkhaṇe samāhitacittānampi sammadeva paṭiggaṇhantānam tamtampadantogadhapavattinimittamārabba tadatthādhigamo hoti, itarathā tasmīmyeva pade punappunam vutte tesam tadatthānadhigatatā siyāti. Honti cettha

“Yena kenaci atthassa, bodhāya aññasaddato;
Vikkhittakamanānampi, pariyāyakathā katā.

Mandānañca amūḷhattham, atthantaranisedhayā;
Tamtamānāmanirūḷhattham, pariyāyakathā katā.

Desakānam sukarattham, tantiatthāvabodhane;
Dhammaniruttibodhattham, pariyāyakathā katā.

Veneyyānam tattha bījavāpanatthañca attano;
Dhammadhātuyā līlāya, pariyāyakathā katā.

Tadeva tu avatvāna, tadaññehi pabodhanam;
Sammāpaṭiggaṇhantānam, atthādhigamāya kata”nti.

Idaṃ pana nibbeṭṭhanam idiseyeva, na sabbattha kātabbanti dassento “idañcā”tiādimāha. Tattha avaṇṇeyevāti kāraṇapatirūpaṃ vatvā, avatvā vā dosapatiṭṭhāpanavasena nindāya eva. Na sabbatthāti na kevalaṃ akkosanakhumsanavambhanādīsu sabbattha nibbeṭṭhanam kātabbanti attho. Tadevattham “yadi hī”tiādinā pākaṭam karoti. “Sāsaṅkaṇīyo hotī”ti vuttaṃ tathānibbeṭṭhetabbatāya kāraṇameva “tasmā”ti paṭiniddisati. “Oṭṭhosī”tiādi “na sabbatthā”ti etassa vivaraṇam. Jātināmagottakammasippaābādha liṅga kilesa āpatti akkosanasāṅkhātehi dasahi akkosavatthūhi. Adhivāsanameva khanti, na diṭṭhinijjhānakkhamanādayoti adhivāsanaṅkanti.

6. Evaṃ avaṇṇabhūmiyā saṃvaṇṇanam katvā idāni vaṇṇabhūmiyāpi saṃvaṇṇanam kātumāha “eva”ntiādi. Tattha avaṇṇabhūmiyanti avaṇṇappakāsanatṭhāne. Tādilakkhaṇanti ettha “pañcahākārehi tādī itṭhāniṭṭhe tādī, cattāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī, muttāvīti tādī, taṃniddeṣā tādī”ti niddesanayena pañcasu atthesu idha paṭhamenatthena tādī. Tatrāyaṃ niddeso -

Katham arahā itṭhāniṭṭhe tādī, arahā lābhēpi tādī, alābhēpi tādī, yasepi, ayasepi, paṣaṃsāyapi, nindāyapi, sukhepi, dukkhepi tādī, ekañce bāhaṃ gandhena limpeyyuṃ, ekañce bāhaṃ vāsiyā taccheyyuṃ, amusmiṃ natthi rāgo, amusmiṃ natthi paṭigho, anunayapaṭighavippahīno ugghāṭinigghāṭivītivatto, anurodhavirodhasamatikkanto, evaṃ arahā itṭhāniṭṭhe tādīti.

Vacanattho pana tamiva dissatīti tādī, itṭhamiva anitṭhampi passatīti attho. Tassa lakkhaṇam tādilakkhaṇam, itṭhāniṭṭhesu samapekkhanasabhāvo. Atha vā tamiva dissate tādī, so eva sabhāvo, tadeva lakkhaṇam tādilakkhaṇanti. Vaṇṇabhūmiyaṃ tādilakkhaṇam dassetunti sambandho. Para-saddo aññattheti āha “ye kecī”tiādi. Ānandanti bhusaṃ pamodanti taṃsamaṅgino sattā etenāti ānandasaddassa karaṇatthataṃ dasseti. Sobhanamano sumano, cittaṃ, sobhanam vā mano yassāti sumano, taṃsamaṅgīpuggalo. Nanu ca cittavācakahāve sati cetāsikasukhassa bhāvatthataṃ yuttā, puggalavācakahāve pana cittameva bhāvattho siyā, na cetāsikasukhaṃ, sumanasaddassa dabbanimittaṃ pati pavattattā yathā “daṇḍittaṃ sikhitta”ntiādi? Saccametam dabbe apekkhite, idha pana tadanapekkhitvā tena dabbena yuttaṃ mūlanimittabhūtaṃ cetāsikasukhameva apekkhitvā sumanasaddo pavatto, tasmā etthāpi cetāsikasukhameva bhāvattho sambhavati, tenāha “cetāsikasukhassetam adhivacana”nti. Etena hi vacanena tadanācetasikānampi cittapaṭibaddhattā, cittakiriyattā ca yathāsambhavaṃ somanassabhāvo āpajjātīti codanam nāpajjateva ruḥhisaddattā tassa yathā “paṅkaja”nti pariharati. Ubbilayatīti ubbilaṃ, bhindati purimāvatthāya viṣesaṃ āpajjātīti attho. Tadeva ubbilāvitam paccayantarāgamādivasena. Uddham palavatīti vā ubbilāvitam akārānam ikāram, ākāraṇa katvā, cittameva “cetaso”ti vuttattā. Taddhite pana siddhe taṃ abyatirittaṃ tasmiṃ pade vacanīyassa sāmāññabhāvato, tassa vā saddassa nāmapadattā, tasmā kassāti sambandhīviṣeṣānuyoge “cetaso”ti vuttanti dassetuṃ “kassā”tiādi vuttaṃ. Esa nayo idisesu. Yāya uppannāya kāyacittaṃ vātapūritabhastā viya uddhumāyanākārappattaṃ hoti tassā gehasitāya odagyapītiyā etaṃ adhivacananti sarūpaṃ dasseti “uddhaccāvahāyā”tiādinā. Uddhaccāvahāyāti uddhatabhāvāvahāya. Uppilāpeti cittaṃ uppilāvitam karotīti ubbilāpanā, sā eva pīti, tassā. Khandhavasena dhammaviṣeṣattaṃ āha “idhāpī”tiādinā. Avaṇṇabhūmimaṇḍalāya api-saddo “ayampi pārājiko”tiādīsu viya, idha ca kiñcāpi tesam bhikkhūnam ubbilāvitameva natthi, atha kho āyatiṃ kulaputtānam edisesupi

ṭhānesu akusalupattim paṭisedhento dhammanettim ṭhapetīti. Dvīhi padehi saṅkhārakkhandho, ekena vedanākkhandho vuttoti etthāpi “tesaṃ vasena sesānaṃ sampayuttadhammānaṃ karaṇaṃ paṭikkhittamevā”ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttanayena sakkā viññātunti na vuttaṃ. “Pi-saddo sambhāvanattho”tiādinā vuttanayena cettha attho yathāsambhavaṃ veditabbo.

Tumhaṃyevassa tena antarāyoti etthāpi “antarāyo”ti idaṃ “ubbilāvitattassa akaraṇīyatākāraṇavacana”tiādinā heṭṭhā avaṇṇapakkhe amhehi vuttanayānusārena attho daṭṭhabbo. Ettha ca “ānandino ubbilāvitā”ti dīpitaṃ pītimeva gahetvā “tena ubbilāvitattenā”ti vacanaṃ somanassarahitāya pītiyā abhāvato tabbacaneneva “sumanā”ti dīpitaṃ somanassampi siddhamevāti katvā vuttaṃ. Atha vā somanassassa antarāyakaratā pākaṭā, na tathā pītiyāti evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kasmā panetanti yathāvuttaṃ atthaṃ avibhāgato manasi katvā codeti. Ācariyo “sacca”nti tamatthaṃ paṭijānitvā “taṃ panā”tiādinā vibhajjabyākaraṇavasena pariharati.

Tattha etanti ānandādīnamakaraṇīyatāvacanāṃ, nanu bhagavatā vaṇṇitanti sambandho. Buddhoti kittayantassāti “buddho”ti vacanaṃ guṇānussaraṇavasena kathentassa sādhujanassa. Kasiṇenāti kasiṇatāya sakalabhāvena. Jambudīpassāti cetassa avayavabhāvena sambandhīvacanaṃ. Apare pana “jambudīpassāti karaṇavacanatthe sāmivacana”ti vadanti, tesaṃ matena kasiṇajambudīpasaddānaṃ samānādhikaraṇabhāvo daṭṭhabbo, karaṇavacanañca nissakkatthe. Pageva ekadesato panāti api-saddo sambhāvane. Ādi-saddena cettha -

“Mā soci udāyi, ānando avītarāgo kālaṃ kareyya, tena cittappasādena sattakkhattuṃ devarajjaṃ kāreyya, sattakkhattuṃ imasmiṃyeva jambudīpe mahārajjaṃ kāreyya, apica udāyi ānando diṭṭheva dhamme parinibbāyissatī”tiādisuttaṃ -

Saṅgahitaṃ. Nti suttantare vuttaṃ pītisomanassaṃ. Nekkhammassitanti kāmato nikkhamane kusaladhamme nissitaṃ. Idhāti imasmiṃ sutte. Gehassitanti gehavāsīnaṃ samudāciṇṇato gehasaṅkhāte kāmaguṇe nissitaṃ. Kasmā tadevidhādhippetanti āha “idañhī”tiādi. “Āyasmato channassa uppannasadisā”nti vuttamatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ, samatthetuṃ vā “tenevā”tiādi vuttaṃ. Visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi bhagavati, dhamme ca pavattagehassitapematāya. Parinibbānakāleti parinibbānāsannakāle bhagavatā paññattena tajjitoti vā sambandho. Parinibbānakāleti vā bhagavato parinibbutakāle saṅghena tajjito nibbattetīti vā sambandho. Brahmadāṇḍenāti “bhikkhūhi itthannāmo neva vattabbo, na ovaḍitabbo, nānusāsītabbo”ti katena brahmadaṇḍena. Tajjitoti saṃvejito. Tasmāti yasmā gehassitapītisomanassaṃ jhānādīnaṃ antarāyakaraṃ, tasmā. Vuttañhetuṃ bhagavatā sakkapañhasutte “somanassaṃpāhaṃ devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampi”ti.

“Ayañhī”tiādinā tadevatthaṃ kāraṇato samattheti. Rāgasahitattā hi sā antarāyakarāti. Ettha pana “idañhi rāgasañhitaṃ pītisomanassa”nti vattabbaṃ siyā, tathāpi pītiggahaṇena somanassampi gahitameva hoti somanassarahitāya pītiyā abhāvatoti heṭṭhā vuttanayena pītiyeva gahitā. Apica sevitabbāsevitabbavibhāgassa sutte vacanato somanassassa pākaṭo antarāyakaraṇabhāvo, na tathā pītiyāti sāyeva rāgasahitatthena visesetvā vuttā. Avaṇṇabhūmiyā saddhiṃ sambandhitvā pākaṭaṃ kātuṃ “lobho cā”tiādi vuttaṃ. Kodhasadisovāti avaṇṇabhūmiyaṃ vuttakodhasadiso eva. “Luddho”tiādigāthānaṃ “kuddho”tiādigāthāsu vuttanayena attho daṭṭhabbo.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, dhammassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, saṅghassa vā vaṇṇaṃ bhāseyyuṃ, tatra ce tumhe assatha ānandino sumanā ubbilāvitā, api nu tumhe paresaṃ subhāsītadubbhāsitaṃ ājāneyyāthāti? No hetamaṃ bhante”ti ayaṃ tatiyavāro nāma avaṇṇabhūmiyaṃ vuttanayavasena tatiyavāraṭṭhāne nīharitabbattā, so desanākāle tena vārena bodhetabbapuggalābhāvato desanāya anāgatopi tadatthasambhavato atthato āgatoyeva. Yathā taṃ vitthāravasena kathāvattahuppakaraṇanti dassetuṃ “tatiyavāro panā”tiādi vuttaṃ, etena saṃvaṇṇanākāle tathābujjhanakasattānaṃ vasena so vāro ānetvā saṃvaṇṇetabboti dasseti. “Yatheva hī”tiādinā tadevatthasambhavaṃ vibhāveti. Kuddho atthaṃ na jānāti yathevāti sambandho.

Paṭipajjitabbākāradassanavāreti yathāvuttaṃ tatiyavāraṃ upādāya vattabbe catutthavāre. “Tumhākaṃ satthā”ti vacanato pabhuti yāva “imināpi kāraṇena taccha”nti vacanaṃ, tāva yojanā. “So hi bhagavā”tiādi tabbivaraṇaṃ. Tattha itipīti imināpi kāraṇena. Vitthāro visuddhimagge “anāpatti upasampannassa bhūtaṃ āroce”ti vuttepi sabhāgānameva ārocanaṃ yuttanti āha “sabhāgānaṃ bhikkhūnaṃyeva paṭijānitabba”nti. Teyeva hi tassa atthakāmā, saddheyyavacanattañca maññanti, tato ca “sāsanassa amoghatā dīpitā hotī”ti vuttatthasamatthanaṃ siyā. “Evañhī”tiādi kāraṇavacanaṃ. Pāpicchatā ceva parivajjitā, kattubhūtā vā sā, hotīti sambandho. Amoghatāti niyyānikabhāvena atucchatā. Vuttanayenāti “tatra tumhehīti tasmaṃ vaṇṇe tumhehī”tiādinā ceva “dutiyaṃ padaṃ paṭhamassa padassa, catutthañca tatiyassa vevacana”ntiādinā ca vuttanayena.

Cūlasīlavanṇanā

7. Ko anusandhīti pucchā “nanu ettakeneva yathāvuttehi avaṇṇavaṇṇehi sambandhā desanāmatthakaṃ pattā”ti anuyogasambhavato katā. Vaṇṇena ca avaṇṇena cāti tadubhayapadena. Atthaniddeso viya hi saddaniddesopīti akkharacintakā. Atha vā tathābhāsanassa kāraṇattā, koṭṭhāsattā ca “padehī”ti vuttaṃ. Avaṇṇena ca vaṇṇena cāti pana aguṇaguṇavasena, nindāpasamsāvasena ca sarūpadassanaṃ. “Nivatto amūlakatāya vissajjetabbatābhāvato”ti ācariyadhammapālattherena vuttaṃ. Taṃ vitthāretvā desanāya bodhetabbapuggalābhāvato ettakāva sā yuttarūpāti bhagavato ajjhāsayeneva adesanābhāvena nivatto, yathā taṃ vaṇṇabhūmiyaṃ tatiyavārotipi daṭṭhabbaṃ. Tathā bodhetabbapuggalasambhavana vissajjetabbatāya adhigatabhāvato anuvattatiyeva. Itipetaṃ bhūtanti ettha iti-saddo ādiattho taduparipi anuvattakattā, tena vakkhati “idha panā”tiādi. Ettāvatā ayaṃ vaṇṇānusandhīti dassetvā duvidhesu pana tesu vaṇṇesu brahmadattassa vaṇṇānusandhīti dassento “so panā”tiādimāha. Upari suññatāpakāsane anusandhiṃ dassessati “atthi bhikkhave”tiādinā.

Evamaṃ pucchāvissajjanāmukhena samudāyatthataṃ vatvā idāni avayavatthataṃ dasseti “tatthā”tiādinā. Appameva parito samantato khaṇḍitattā parittaṃ nāmāti āha “appamattakanti parittassa nāma”nti. Mattā vuccati pamāṇaṃ mīyate parimīyateti katvā. Samāsantakakārena appamattakaṃ yathā “bahuputtako”ti, evamaṃ oramattakepi. Eteneva “appā mattā appamattā, sā etassāti appamattaka”ntiādinā kapaccayassa sātthakatampi dasseti atthato abhinnattā. Mattakasaddassa anattakabhāvato sīlameva sīlamattakaṃ. Anattakabhāvoti ca sakatthatā purimapatattheyeva pavattanato. Na hi saddā kevalaṃ anattakā bhavantīti akkharacintakā. Nanu ca bhagavato pāramitānubhāvena niratthakamekakkharampi

mukhavaram nārohati, sakalañca pariyattisāsanam pade pade catusaccappakāsananti vuttam, katham tassa anattakata sambhavatīti? Saccam, tampi padantarābhihitassa atthassa visesanavasena tadabhihitam attham vadati eva, so pana attho vināpi tena padantareneva sakkā viññātunti anattakamicceva vuttanti. Nanu avocumha “anattakabhāvo...pe... pavattanato”ti. Apica vineyyajjhāsayanurūpavasena bhagavato desanā pavattati, vineyyā ca anādimatisamsāre lokiyesuyeva saddesu paribhāvitacittā, loke ca asatipi atthantarāvabodhe vācāsiliṭṭhatādivasena saddapayogo dissati “labbhati palabbhati, khañjati nikhañjati, āgacchati paccāgacchati”tiādinā. Tathāparicittānañca tathāvidheneva saddapayogena atthāvagamo sukho hotīti anattakasaddapayogo vuttoti. Evaṃ sabbattha. Hoti cettha -

“Padantaravacanīya-ssatthassa visesanāya;
Bodhanāya vineyyānam, tathānatthapadam vade”ti.

Atha vā sīlamattakanti ettha matta-saddo visesanivattiattho “avitakkavicāramattā dhammā manomattā dhātu manodhātū”ti ca ādisu viya. “Appamattakam oramattaka”nti padadvayena sāmāññato vuttoyeve hi attho “sīlamattaka”nti padena visesato vutto, tena ca sīlam eva sīlamattam, tadeva sīlamattakanti nibbacanam kātabbanti dassetum “sīlameva sīlamattaka”nti vuttam.

Ayam pana aṭṭhakathāmuttako nayo - oramattakanti ettha oranti apārabhāgo “orato bhogam oram pāra”ntiādisu viya. Atha vā heṭṭhāattho orasaddo oram āgamanāya ye paccayā, te orambhāgiyāni saṃyojanānītiādisu viya. Sīlañhi samādhipaññāyo apekkhitvā apārabhāge, heṭṭhābhāge ca hoti, ubhayatthāpi “ore pavattam mattam yassā”tiādinā viggaho. Sīlamattakanti etthāpi mattasaddo amahatthavācako “bhesajjamattā”tiādisu viya. Atha vā sīlepi tadekadesasseva saṅgahanattham amahatthavācako ettha mattasaddo vutto. Tathā hi indriyasamvarapaccayasannissitasīlāni idha desanam anāruḥhāni. Kasmāti ce? Yasmā tāni pātimokkhasamvaraājīvapārisuddhisīlāni viya na sabbaputhujjanesu pākāṭānīti. Mattanti cettha visesanivattiatthe napuṃsakaliṅgam. Pamāṇappakatthesu pana “matta”nti vā “mattā”ti vā napuṃsakitthiliṅgam.

“Idam vuttam hotī”tiādinā saha yojanāya piṇḍattham dasseti. Yena sīlena vadeyya, etaṃ sīlamattakam nāmāti sambandho. “Vaṇṇam vadāmīti ussāham katvāpī”ti idam “vaṇṇam vadamāno”ti etassa vivaraṇam. Etena hi “ekapuggalo bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati”tiādisu viya mānasaddassa sāmattiyaattham dasseti. “Ussāham kurumāno”ti avatvā “katvā”ti ca vacanam tvā dipaccayantapadānamiva mānantapaccayantapadānampi parakiriyāpekkhamevāti dassanattham. “Tattha siyā”tiādinā sandhāyabhāsitamattam ajānitvā nītatthameva gahetvā suttantaravirodhitam maññamānassa kassaci īdisī codanā siyāti dasseti. Tatthāti tasmim “appamattakam kho paneta”ntiādivacane. Kammatṭhānabhāvane yuñjati sīlenāti yogī, tassa.

Alaṅkaraṇam vibhūsanam alaṅkāro, pasāadhanakiriyā. Alam karoti etenevāti vā alaṅkāro, kuṇḍalādipasāadhanam. Maṇḍīyate maṇḍanam, ūnatṭhānapūraṇam. Maṇḍīyati etenāti vā maṇḍanam, mukhacuṇṇādiūnapūraṇopakaraṇam. Idha pana sadisavohārena, taddhitavasena vā sīlameva tathā vuttam. Maṇḍaneti maṇḍanahetu, maṇḍanakiriyānimittam gatoti attho. Atha vā maṇḍati sīlenāti maṇḍano, maṇḍanajātiko puriso. Bahumhi cetam jātyāpekkhāya ekavacanam. Ubbāhanatthehi

hi ekavacanamicchanti keci, tadayuttameva saddasatthe anāgatattā, atthayuttiyā ca abhāvato. Kathañhi ekavacananiddiṭṭhato ubbāhanakaraṇaṃ yuttaṃ siyā ekasmiṃ yevatthe ubbāhitabbassa aññassatthassa abhāvato. Tasmā vipallāsavasena bahvatthe idaṃ ekavacanaṃ daṭṭhabbaṃ, maṇḍanasīlesūti attho. Ācariyadhammapālatterenapi hi ayamevidha vinicchayo vutto. Aggatanti uttamabhāvaṃ.

Assaṃ bhavissāmīti ākaṅkheyyāti sambandho. Assāti bhaveyya. Paripūrakārīti cettha iti-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena sakalampi sīlathomanasuttaṃ dasseti.

Kikīva aṇḍanti etthāpi tadatthena iti-saddena -

“Kikīva aṇḍaṃ camaṛīva vāladhiṃ,
Piyaṃva puttaṃ nayaṇaṃva ekakaṃ;
Tatheva sīlaṃ anurakkhamānā,
Supesalā hotha sadā sagāravā”ti. -

Gāthaṃ saṅgaṇhāti. “Pupphagandho”ti vatvā tadekadesena dassetuṃ “na candana”ntiādi vuttaṃ. Candanaṃ tagaraṃ mallikāti hi taṃsahacaraṇato tesāṃ gandhova vutto. Pupphagandhoti ca pupphañca tadavaseso gandho cāti attho. Tagaramallikāhi vā avasiṭṭho “pupphagandho”ti vutto. Satañca gandhoti ettha sīlameva sadisavohārena vā taddhitavasena vā gandho. Sīlanibandhano vā thutighoso vuttanayena “gandho”ti adhippeto. Sīlañhi kittiyā nimittaṃ. Yathāha “sīlavato kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī”ti. Sappuriso pavāyati pakārehi gandhati tassa gandhūpagarukkhapaṭibhāgattā.

Vassikīti sumanapupphaṃ, “vassika”ntipi pāṭho, tadatthova. Gandhā eva gandhajātā, gandhappakārā vā. Yvāyanti yadidaṃ, uttamo gandho vātīti sambandho.

Sammadaññā vimuttānanti sammā aññāya jānitvā, aggamaggena vā vimuttānaṃ. Maggaṃ na vindatīti kāraṇaṃ na labhati, na jānāti vā.

“Sīle patiṭṭhāyā”ti gāthāya paṭisandhipaññāya sapañño ātāpī vīriyavā pārihārikapaññāya nipako naraśaṅkhāto bhikkhu sīle patiṭṭhāya cittaṃ tappadhānena vuttaṃ samādhim bhāvayaṃ bhāvayanto bhāvanāhetu tathā paññaṃ vipassanañca imaṃ antojaṭābahijaṭāsaṅkhātāṃ jaṭaṃ vijaṭaye vijaṭeyya vijaṭitum samattheyyāti saṅkhepattho.

Pathaviṃ nissāyāti pathaviṃ rasaggahaṇavasena nissāya, sīlasmiṃ pana paripūraṇavasena nissāya patiṭṭhānaṃ daṭṭhabbaṃ.

Appakamahantatāya pārāpārādi viya upanidhāpaññattibhāvato aññamaññaṃ upanidhāya āhāti vissajjetuṃ “upari guṇe upanidhāyā”ti vuttaṃ. Sīlañhīti ettha hi-saddo kāraṇattho, tenidaṃ kāraṇaṃ dasseti “yasmā sīlaṃ kiñcāpi patiṭṭhābhāvena samādhissa bahūpakāraṃ, pabhāvādiguṇavisese panassa upanidhāya kalampi bhāgaṃ na upeti, tathā samādhi ca paññāyā”ti. Tenevāha “tasmā”tiādi. Na pāpuṇātīti guṇasamabhāvena na sampāpuṇātīti, na sametīti vuttaṃ hoti. Uparimanti samādhipaññaṃ. Upanidhāyāti upatthambhaṃ katvā. Tañhi tādīsāya paññattiyā upatthambhanaṃ hoti. Heṭṭhimanti sīlasamādhidvayaṃ.

“Katha”ntiādi vitthāravacanaṃ. Kaṇḍambamūlikapāṭihāriyakathanañcettha yathākathañcīpi sīlassa samādhimapaṇṇatāsiddhiyevidhādhīppetāti pākaṭatarapāṭihāriyabhāvena, nidassananayena cāti daṭṭhabbaṃ. “Abhi...pe... titthiyamaddana”nti idaṃ pana tassa yamakapāṭihāriyassa supākaṭabhāvadassanattamaṃ, aññehi bodhimūle ñāṭisamāgamādīsū ca katapāṭihāriyehi visesadassanattañca vuttaṃ. Sambodhito hi aṭṭhamepi divase devatānaṃ “buddho vā no vā”ti uppannakaṅkhāvidhamanattamaṃ ākāse ratanakaṅkamaṃ māpetvā caṅkamanto pāṭihāriyaṃ akāsi, tato dutiyasaṃvacchare kulanagaragato kapilavatthupure nigrodhārāme ñātīnaṃ samāgamepi tesāṃ mānamadappahānatthamaṃ yamakapāṭihāriyaṃ akāsi. Tattha abhisambodhitoti abhisambujjhanakālato. Sāvatthinagaradvāreti sāvatthinagarassa dakkhiṇadvāre. Kaṇḍambarukkhamaṇi kaṇḍena nāma pasenadirañño uyyānapālena ropitattā kaṇḍambanāmakassa rukkhassa mūle. Yamakapāṭihāriyakaraṇattāya bhagavato citte uppanne “tadanucchavikaṃ ṭhānaṃ icchitabba”nti ratanamaṇḍapādi sakkena devarañña āṇattena vissakammunā katanti vadanti keci. Bhagavatā nimmitanti apare. Aṭṭhakathāsu pana anekāsu “sakkena devānamindena āṇāpitena vissakammadevaputtena maṇḍapo kato, caṅkamo pana bhagavatā nimmito”ti vuttaṃ. Dibbasetacchatte devatāhi dhāriyamāneti attho viññāyati aññesamasambhavato. “Dvādasayojanāya parisāyā”ti idaṃ catūsū disāsu paccekamaṃ dvādasayojanaṃ manussaparisaṃ sandhāya vuttaṃ. Tadā kira dasasahassilokadhātuto cakkavāḷagabbhaṃ paripūretvā devabrahmānopi sannipatiṃsu. Yo koci evarūpaṃ pāṭihāriyaṃ kātuṃ samattho ce, so āgacchatūti codanāsadisattā vuttaṃ “attādānaparidīpana”nti. Attādānañhi anuyogo paṭipakkhassa attassa ādānaṃ gahaṇanti katvā. Titthiyamaddananti “pāṭihāriyaṃ karissāmā”ti kuhāyanavasena pubbe uṭṭhitānaṃ titthiyānaṃ maddanaṃ, tañca tathā kātuṃ asamatthatāsampādanameva. Tadevaṃ padadvayaṃ “yamakapāṭihāriya”nti etena sambandhitabbaṃ. Rājagahaseṭṭhino candanaghaṭṭikuppattito paṭṭhāya sabbameva cettha vattabbaṃ.

Uparimakāyatotiādi paṭisambhidāmagge āgatanayadassanaṃ, tena vuttaṃ “itiādinayappavatta”nti, “sabbaṃ vitthāretabba”nti ca. Tatthāyaṃ pāliseso -

“Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati. Puratthimakāyato aggi, pacchimakāyato udakaṃ. Pacchimakāyato aggi, puratthimakāyato udakaṃ. Dakkhiṇaakkhito aggi, vāmaakkhito udakaṃ. Vāmaakkhito aggi, dakkhiṇaakkhito udakaṃ. Dakkhiṇakaṇṇasotato aggi, vāmakaṇṇasotato udakaṃ. Vāmakaṇṇasotato aggi, dakkhiṇakaṇṇasotato udakaṃ. Dakkhiṇanāsikāsotato aggi, vāmanāsikāsotato udakaṃ. Vāmanāsikāsotato aggi, dakkhiṇanāsikāsotato udakaṃ. Dakkhiṇaamsakūṭato aggi, vāmaamsakūṭato udakaṃ. Vāmaamsakūṭato aggi, dakkhiṇaamsakūṭato udakaṃ. Dakkhiṇahatthato aggi, vāmahatthato udakaṃ. Vāmahatthato aggi, dakkhiṇahatthato udakaṃ. Dakkhiṇapassato aggi, vāmapassato udakaṃ. Vāmapassato aggi, dakkhiṇapassato udakaṃ. Dakkhiṇapādato aggi, vāmapādato udakaṃ. Vāmapādato aggi, dakkhiṇapādato udakaṃ. Aṅgulaṅgulehi aggi, aṅgulantarikāhi udakaṃ. Aṅgulantarikāhi aggi, aṅgulaṅgulehi udakaṃ. Ekekalomato aggi, ekekalomato udakaṃ. Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati”ti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana “ekekalomakūpato” icceva āgataṃ.

Channaṃ vaṇṇānanti etthāpi nīlānaṃ pītakānaṃ lohitaṇaṃ odātānaṃ mañjiṭṭhānaṃ pabhassarānanti ayaṃ sabbopi pāliseso peyyālanayena, ādi-saddena ca dassito. Ettha ca channaṃ vaṇṇānaṃ ubbāhanabhūtānaṃ yamakā yamakā vaṇṇā pavattantīti pāṭhasesena sambandho, tena vakkhati “dutiyaṃ dutiyaṃ rasmiyo”tiādi. Tattha hi tāsāṃ yamakaṃ yamakaṃ pavattanākārena saha āvajjanaparikkammādhīṭṭhānānaṃ visuṃ pavatti dassitā. Keci pana “channaṃ vaṇṇāna”nti etassa “aggikkhandho udakadhārā”ti purimehi padehi sambandhaṃ vadanti, tadayuttameva aggikkhandhaudakadhārānaṃ atthāya tejokasiṇavāyokasiṇānaṃ samāpajjanassa vakkhamānattā. Channaṃ vaṇṇānaṃ chabbaṇṇā pavattantīti kattuvaseṇa vā sambandho yathā “ekassa cepi bhikkhuno na paṭibhāseyya taṃ bhikkhuniṃ apasādetu”nti. Kattukammesu hi bahulā sāmivacanaṃ ākhyātapayogepi icchanti neruttikā.

Evam pālinayena yamakapāṭihāriyaṃ dassetvā idāni taṃ atṭhakathānayena vivaranto paccāsattinayena “channaṃ vaṇṇāna”nti padameva paṭhamam vivarituṃ “tassā”tiādimāha. Tattha tassāti bhagavato. “Suvaṇṇavaṇṇā rasmiyo”ti idaṃ tāsāṃ pītābhānaṃ yebhuyyatāya vuttaṃ, chabbaṇṇāhi rasmihi alaṅkaraṇakālo viyāti attho. Tāpi hi cakkavāḷagabbhato uggantvā brahmalokamāhacca paṭinivattitvā cakkavāḷamukhavaṭṭimeva gaṇhiṃsu. Ekacakkavāḷagabbhaṃ vaṅkagopānasikaṃ viya bodhigharaṃ ahosi ekālokaṃ. Dutiyā dutiyā rasmiyoti purimapurimato pacchā pacchā nikkhantā rasmiyo. Kasmā sadisākāravaseṇa “viyā”ti vacanaṃ vuttanti āha “dvinnāñcā”tiādi. Dvinnāñca cittānaṃ ekakkhaṇe pavatti nāma natthi, yehi tā evaṃ siyūṃ, tathāpi iminā kāraṇadvayeṇa evameva khāyantīti adhippāyo. Bhavaṅgaparivāsassāti bhavaṅgavaseṇa parivasanassa, bhavaṅgasāṅkhātassa parivasanassa vā, bhavaṅgapatanassāti vuttaṃ hoti. Āciṇṇavasitāyāti āvajjanasamāpajjanādīhi pañcahākārehi samāciṇṇaparicayatāya. Nanu ca ekassāpi cittassa pavattiyā dve kisso rasmiyopi sambhaveyyunti anuyogamapaneti “tassā tassā pana rasmiyā”tiādinā. Cittavāranānattā āvajjanaparikkammacittāni, kasiṇānānattā adhiṭṭhānacittavārānapi visuṃ visuṃyeva pavattanti. Āvajjanāvasāne tikkhattum pavattajavanāni parikkammaṇameveva idha vuttāni.

Kathanti āha “nīlarasmiatthāya hī”tiādi. “Mañjiṭṭharasmiatthāya lohitaṇaṃ, pabhassararasmiatthāya pītakaṇaṃ”nti idaṃ lohitaṇaṃ pītaraṇaṃ kāraṇeyeva vutte siddhanti na vuttaṃ. Tāsāmeva hi mañjiṭṭhapabhassararasmiyo visesapabhedabhūtāti. “Aggikkhandhatthāyā”tiādinā “uparimakāyato”tiādinām vivaraṇam. Aggikkhandhaudakakkhandhāpi aññaṃaññaasammissā yāva brahmalokā uggantvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ patiṃsu, taṃ divasaṃ pana satthā yo yo yasmiṃ yasmiṃ dhamme ca pāṭihāriye ca pasanno, tassa tassa ajjhāsayavaseṇa taṃ taṃ dhammañca kathesi, pāṭihāriyañca dassesi, evaṃ dhamme bhāsiyamāne, pāṭihāriye ca kariyamāne mahājano dhammābhisamayo ahosi. Tasmiñca samāgame attano manaṃ gahetvā pañhaṃ pucchituṃ samatthaṃ adisvā nimmitaṃ buddhaṃ māpesi, tena pucchitaṃ pañhaṃ satthā vissajjesi. Satthārā pucchitaṃ pañhaṃ so vissajjesi, satthu caṅkamanakāle nimmito ṭhānādīsu aññataraṃ kappesi, tassa caṅkamanakāle satthā ṭhānādīsu aññataraṃ kappesi etamatthaṃ dassetuṃ “satthā caṅkamati”tiādi vuttaṃ. “Sabbam vitthāretabba”nti etena “satthā tiṭṭhati, nimmito caṅkamati vā nisīdati vā seyyam vā kappeti”tiādinā catūsu iriyāpathesu ekekaṃulakā satthupakkhe cattāro, nimmitapakkhe cattāro sabbe atṭha vārā vitthāretvā vattabbāti dasseti. Yasmā sīlaṃ samādhissa patiṭṭhāmattameva hutvā nivattati, samādhiyeva tattha patiṭṭhāya yathāvuttaṃ sabbam pāṭihāriyakiccaṃ pavatteti,

tasmā tadetaṃ samādhikiccamevāti vuttaṃ “ettha ekampī”tiādi.

“Yaṃ panā”tiādinā samādhissa paññamapāpuṇatā vibhāvitā, yaṃ pana paṭivijjhi, idaṃ paṭivijjhanaṃ paññākkicanti attho. Taṃ anukkamato dasseti “bhagavā”tiādinā. “Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni”ti idaṃ dīpaṅkarapādamūle katapaṭhamābhinihārato paṭṭhāya vuttaṃ, tato pubbepi yattakena tasmiṃ bhava icchanto sāvakabodhiṃ pattuṃ sakkuṇeyya, tattakaṃ puññasambhāraṃ samupaciniṭi veditabbaṃ. Tatoyeva hi “manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassana”ntiādinā vuttesu aṭṭhadhammesu hetusampannatā ahosi. Keci pana manopaṇidhānavacīpaṇidhānavasena anekadhā asaṅkhyeyyaparicchedaṃ katvā pubbasambhāraṃ vadanti, tadayuttameva saṅgahāruḷhāsu aṭṭhakathāsu tathā avuttattā. Tāsu hi yathāvuttanayena paṭhamābhinihārato pubbe hetusampannatāyeva dassitā. Ekūnatimsavassakāle nikkhamma pabbajitvāti sambandho. Cakkaratanārahapuññavantatāya bodhisatto cakkavattisirisampannoti tassa nivāsabhavanaṃ “cakkavattisirinivāsabhūta”nti vuttaṃ. Bhavanāti rammasurammasubhasaṅkhātā niketanā. Padhānayoganti dukkaracariyāya uttamavīriyānuyogaṃ.

Uruvelāyaṃ kira senānigame kuṭumbikassa dhītā sujātā nāma dārikā vayappattā nerañjarāya tīre nigrodhamūle patthanamakāsi “sacāhaṃ samajātikaṃ kulagharaṃ gantvā paṭhamagabbhe puttaṃ labhissāmi, khīrapāyāsena balikammaṃ karissāmi”ti, tassā sā patthanā samijjhi. Sā satta dhenuyo laṭṭhivane khādāpetvā tāsampi dhītaro gāviyo laddhā tatheva khādāpetvā puna tāsampi dhītaro tathevāti sattaputtinattipanattiparamparāgatāhi dhenūhi khīraṃ gahetvā khīrapāyāsaṃ pacitumārabhi. Tasmiṃ khaṇe mahābrahmā tiyojanikaṃ setacchattaṃ upari dhāresi, sakko devarājā aggiṃ ujjalesi, sakalaloke vijjamānaraṣaṃ devatā pakkhipiṃsu, pāyāsaṃ dakkhiṇāvaṭṭaṃ hutvā pacati, taṃ sā suvaṇṇapātiyā satasahassagghanikāya saheva bodhisattassa datvā pakkāmi. Atha bodhisatto taṃ gahetvā nerañjarāya tīre suppatiṭṭhite nāma titthe ekatālaṭṭhippamāṇe ekūnapaññāsapiṇḍe karonto paribhuñji, taṃ sandhāya vuttaṃ “visākhāpuṇṇamāyaṃ uruvelagāme sujātāya dvinnāṃ pakkhittadibbojaṃ madhupāyāsaṃ paribhuñjitvā”ti. Tattha sujātāyāti āyasmato yasattherassa mātubhūtāya pacchā saraṇagamanaṭṭhāne etadaggappattāya sujātāya nāma seṭṭhibhariyāya. Aṅgamaṅgānusārino rasassa sāro upatthambhabalakaro bhūtanissito eko viseso oja nāma, sā divi bhavā pakkhittā etthāti pakkhittadibbojo, taṃ. Pātabbo ca so asitabbo cāti pāyāso, rasaṃ katvā pivituṃ, ālopaṃ katvā ca bhuñjituṃ yutto bhojanaviseso, madhunā sitto pāyāso madhupāyāso, taṃ.

Tato nerañjarāya tīre mahāsālavane nānāsamāpattīhi divāvihārassa katattā “sāyanhasamaye”tiādi vuttaṃ. Vitthāro tattha tattha gahetabbo. Dakkhiṇuttarenāti divāvihārato bodhiyā pavisanamaggaṃ sandhāyāha, ujukaṃ dakkhiṇuttaragatena devatāhi alaṅkatena maggenāti attho. Evampi vadanti “dakkhiṇuttarenāti dakkhiṇapacchimuttarena ādiavasānagahaṇena majjhimassāpi gahitattā, tathā luttapayogassa ca dassanato. Evañhi sati ‘dakkhiṇapacchimuttaradisābhāgena bodhimaṇḍaṃ pavisitvā tiṭṭhatī’ti jātakanidāne vuttavacanena sametī”ti. Dakkhiṇadisato gantabbo uttaradisābhāgo dakkhiṇuttaro, tena pavisitvāti apare. Keci pana “uttarasaddo cettha maggavācako. Yadi hi disāvācako bhaveyya, ‘dakkhiṇuttarāyā’ti vadeyyā”ti, taṃ na “uttarena nadī sīdā, gambhīrā duratikkamā”tiādinā disāvācakassāpi enayogassa dassanato, uttarasaddassa ca

maggavācākassa anāgatattā. Apica disābhāgaṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ. Disābhāgopi hi disā evāti. Atha antarāmagge sotthiyena nāma tiṇahāraḥkabrāhmaṇena dinnā aṭṭha kusatiṇamuttīhiyo gahetvā asitañcaṇagirisāṅkāsaṃ sabbabodhisattānamassāsajananaṭṭhāne samāviraḥḥaṃ bodhiyā maṇḍanabhūtaṃ bodhimaṇḍamupagantvā tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇadisābhāge aṭṭhāsi, so pana padeso paduminipatte udakabindu viya pakampittha, tato pacchimadisābhāgaṃ, uttaradisābhāgañca gantvā tiṭṭhantepe mahāpurise tatheva te akampiṃsu, tato “nāyaṃ sabbopi padeso mama guṇaṃ sandhāretuṃ samattho”ti puratthimadisābhāgamagamāsi, tattha pallaṅkappamāṇaṃ niccalamahosi, tasseeva ca nippariyāyena bodhimaṇḍasamaññā, mahāpuriso “idaṃ kilesaviddhaṃsanaṭṭhāna”nti sannitṭhānaṃ katvā pubbuttaradisābhāge tṭhito tattha akampanappadeso tāni tiṇāni agge gahetvā sañcālesi, tāvadeva cuddasahattho pallaṅko ahosi, tānipi tiṇāni vicittākārena tūlikāya lekhā gahitāni viya ahesuṃ. So tattha tisandhipallaṅkaṃ ābhujitvā caturaṅgasamannāgataṃ mettākammaṭṭhānaṃ pubbaṅgamaṃ katvā caturaṅgikaṃ vīriyaṃ adhiṭṭhahitvā nisīdi, tamatthaṃ saṅkhipitvā dassento “bodhimaṇḍaṃ pavisitvā”tiādimāha.

Tattha bodhi vuccati arahattamaggañāṇaṃ, sabbaññutaññāṇaṃ, sā maṇḍati thāmagatatāya pasīdati etthāti bodhimaṇḍo, nippariyāyena yathāvuttappadeso, pariyaṇaṇa pana idha dumarājā. Tathā hi ācariyānandattherena vuttaṃ “bodhimaṇḍasaddopaṭṭhamābhisaṃbuddhaṭṭhāne eva daṭṭhabbo, na yattha katthaci bodhirukkhassa patiṭṭhitaṭṭhāne”ti, taṃ.

Māravijayasabbaññutaññāṇapaṭilābhādīhi bhagavantaṃ assāsetīti assattho. Āpubbañhi sāsasaddaṃ anusitṭhitosanesu icchanti, yaṃ tu loke “caladalo, kuñjarāsano” tipi vadanti. Accuggatabhāvena, ajeyyabhūmisīsagatabhāvena, sakalasabbaññugūṇapaṭilābhaṭṭhānaviraḥḥabhāvena ca dumānaṃ rājāti dumarājā, assattho ca so dumarājā cāti assatthadumarājā taṃ. Dvinnaṃ ūrujāṇusandhīnaṃ, ūrumūlakaṭṭhisandhissa ca vasena tayo sandhaya, saṅṭhānavasena vā tayo koṇā yassāti tisandhi, sveva pallaṅko ūrubaddhāsaṇaṃ parisamantato aṅkanaṃ āsananti atthena ra-kārassa la-kāraṃ, dvibhāvañca katvā, tīhi vā sandhīhi lakkhito pallaṅko tisandhipallaṅko, taṃ. Ābhujitvāti ābandhitvā, ubho pāde samañchite katvāti vuttaṃ hoti. Vitthāro sāmāññaphalasuttavaṇṇanāyaṃ āgamissati. Attā, mitto, majjhatto, verīti catūsūpi samappavattanavasena caturaṅgasamannāgataṃ mettākammaṭṭhānaṃ. “Caturaṅgasamannāgata”nti idaṃ pana “vīriyādhiṭṭhāna”nti etenāpi yojetabbaṃ. Tampi hi -

Kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, upasussatu sarīre maṃsalohitaṃ, yaṃ taṃ purisathāmena purisavīriyena purisaparakkamena pattabbaṃ, na taṃ apāpuṇitvā vīriyassa saṅṭhānaṃ bhavissatī”ti -

Vuttanayena caturaṅgasamannāgatameva.

Cuddasa hatthā vitthatappamāṇabhāvena yassāti cuddasahattho. Parisamantato aṅkiyate lakkhiyate paricchedavasenāti pallaṅko ra-kārassa la-kāraṃ, tassa ca dvittaṃ katvā. Apica “idaṃ kilesaviddhaṃsanaṭṭhāna”nti aṭṭhakathāsu vacanato pallaṃ kilesaviddhaṃsaṇaṃ karoti etthāti pallaṅko niggahitāgamavasena, aluttasamāsavasena vā, cuddasahattho ca so pallaṅko ca, sveva uttamaṭṭhena patthanīyaṭṭhena ca varoti cuddasahatthapallaṅkavaro, tattha gato pavatto nisinno tathā. Cuddasahatthata cetha vitthāravasena gahetabbā. Tāniyeva hi tiṇāni

aparimitapuññānubhāvato cuddasahatthavittthatapallaṅkabhāvena pavattāni, na ca tāni atthamuṭṭhippamāṇāni cuddasahatthaaccuggatāni sambhavanti. Tatoyeva ca idha “tiṇasantharam santharitvā”ti vuttam, dhammapadaṭṭhakathādīsu ca “tiṇāni santharitvā...pe... puratthimābhimukho nisīditvā”ti. Aññattha ca “tiṇāsane cuddasahatthasammate”ti. Keci pana “accuggatabhāveneva cuddasahattho”ti yathā tathā parikkappanāvasena vadanti, taṃ na gaheṭṭabbam yathāvuttana kāraṇena, sādhakena ca viruddhattā. Kāmañca manorathapūraṇiyā caturaṅguttaravaṇṇanāya “tikkhattum bodhiṃ padakkhiṇam katvā bodhimaṇḍam āruya cuddasahatthubbedhe tṭhāne tiṇasantharam santharitvā caturaṅgavīriyam adhiṭṭhāya nisinnakālato”ti pāṭho dissati, tathāpi tattha ubbedhasaddo vitthāravācakoti veditabbo, yathā “tīriyam soḷasubbedho, uddhamāhu sahasadhā”ti mahāpanādajātake. Tathā hi tadaṭṭhakathāyam vuttam “tīriyam soḷasubbedhoti vitthārato soḷasakaṇḍapātavitthāro aho”ti. Aññattha hi ākāseyyeva ukkhipitvā tiṇasantharam kataṃ, na acalapadeseti attho āpajjeyya santharaṇakiriyādhārabhāvato tassa, so cattho anadhippeto aññattha anāgatattāti.

Rajatakkhandham piṭṭhito katvā viyāti sambandho. Atthanti pacchimapabbatam. Mārabalanti maram, mārabalañca, mārassa vā sāmattiyaṃ. Pubbenivāsanti pubbe nivutthakkhandham. Dibbacakkhanti dibbacakkhuññaṃ. “Kiccam vatāyam loko āpanno”tiādinā jarāmarāṇamukhena paccayākāre ñaṇam otāretvā. Ānāpānacatutthajjhānanti etthāpi “sabbabuddhānam āciṇṇa”nti vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbam. Tampi hi buddhānamāciṇṇamevāti vadanti. Pādam katvāti kāraṇam, patitthānam vā katvā. “Vipassanam vaḍḍhetvāti chattiṃsakoṭisatasahasamukhena āsavakkhayañāṇasaṅkhātamahāvajirañāṇagabbham gaṇhāpanavasena vipassanam bhāvetvā. Sabbaññutaññādhigamāya anupadadhammavipassanāvasena anekākāravokāre saṅkhāre sammāsato chattiṃsakoṭisatasahasamukhena pavattam vipassanāñāṇampi hi “mahāvajirañāṇa”nti vuccati, catuvīsatiakoṭisatasahasasaṅkhyāya devasikaṃ vaḷaṇṇanakasamāpattīnam purecarānucarañāṇampi. Idha pana maggañāṇameva, viśesato ca aggamaggañāṇam, tasmā tasseva vipassanāgabbhabhāvo veditabboti. Sabbabuddhaguṇeti sabbaññutādiniravasesabuddhaguṇe. Tassā pādam katvā samādhi nivattoti vuttam “idamassa paññākicca”nti. Assāti bhagavato.

“Tattha yathā hatthe”tiādinā upamāya pākāṭikaraṇam. Hattheti hatthapasate, karapuṭe vā. Pātiyanti sarāvake. Ghaṭeti udakaharaṇaghaṭe. Dvattiṃsadoṇagaṇhanappamāṇam kuṇḍam kolambo. Tato mahatarā cāṭi. Tatopi mahatī mahākumbhī. Soṇḍī kusobbho. Nadībhāgo kandaro. Cakkavāḷapādesu samuddo cakkavāḷamahāsamuddo. Sinerupāḍake mahāsamuddeti sīdantarasaṃuddam sandhāyāha. “Pātiya”ntiādināpi tadevattham pakārantarena vibhāveti. Parittam hoti yathāti sambandho. Yassā pāliyā atthavibhāvanatthāya yā saṃvaṇṇanā vuttā, tadeva tassā guṇabhāvena dassetum “tenāhā”tiādi vuttam. Evaṃ sabbattha.

“Duve puthujjanā”tiādi puthujjanesu labbhamānavibhāgadassanattameva vuttam, na pana mūlapariyāyasamvaṇṇanādīsu viya puthujjanavisesaniddhāraṇattham niravasesaputhujjanasseva idha adhippetattā. Sabbopi hi puthujjano bhagavato upariṇāmeti vibhāvetum na sakkoti, tiṭṭhatu tāva puthujjano,

ariyasāvakapaccekabuddhānampi avisayā eva buddhaguṇā. Tathā hi vakkhati
“sotāpanno”tiādi. Gottasambandhatāya ādiccassa sūriyadevaputtassa bandhūti
ādiccabandhu, tena vuttaṃ niddese -

“Ādicco vuccati sūriyo. Sūriyo gotamo gottena, bhagavāpi gotamo gottena, bhagavā
sūriyassa gottāñātako gottabandhu, tasmā buddho ādiccabandhū”ti.

Saddavidū pana “buddhassādiccabandhunā”ti pāṭhamicchanti. Ādiccassa bandhunā
gottena samāno gottasaṅkhāto bandhu yassa, buddho ca so ādiccabandhu cāti katvā.
Yasmā pana khandhakathādikosallenāpi upakkilesānupakkilesānaṃ
jānanahetubhūtaṃ bāhusaccaṃ hoti, yathāha -

“Kittāvatā nu kho bhante bahussuto hotīti? Yato kho bhikkhu khandhakusalo hoti.
Dhātu...pe... āyatana...pe... paṭiccasamuppādakusalo hoti, ettāvatā kho bhikkhu
bahussuto hotī”ti.

Tasmā “yassa khandhadhātuāyatanādīsū”tiādi vuttaṃ. Ādi-saddena cettha yāva
paṭiccasamuppādā saṅgaṇhāti. Tattha vācuggatakaraṇaṃ uggaho. Atthassa
paripucchanaṃ paripucchā. Aṭṭhakathāvasena atthassa
sotadvārapaṭibaddhatākaraṇaṃ savanaṃ. Byañjanatthānaṃ sunikkhepasunayanena
dhammassa pariharaṇaṃ dhāraṇaṃ. Evaṃ sutadhātaparicitānaṃ vitakkaṇaṃ
manasānupekkhanaṃ paccavekkhanaṃ.

Evaṃ pabhedāṃ dassetvā vacanatthampi dasseti “duvidho”tiādinā. Puthūnanti
anekavidhānaṃ kilesādīnaṃ. Puthujjanantogadhattāti bahūnaṃ janānaṃ abbhantare
samavarodhabhāvato puthujjanoti sambandho. Puthucāyaṃ janoti puthu eva
visumyeva ayaṃ saṅkhyāṃ gato. Itīti tasmā puthujjanoti sambandho. Evaṃ
gāthābandhena saṅkhepato dassitamatthaṃ “so hī”tiādinā vivarati.
“Nānappakārāna”nti iminā puthu-saddo idha bahvatthoti dasseti.

Ādi-saddena saṅgahitamatthaṃ, tadatthassa ca sādhaṃ
ambasecanagarusinānanayena niddesapāḷiyā dassento “yathāhā”tiādimāha. Avihatā
sakkāyadiṭṭhiyo, puthu bahukā tā etesanti puthuavihata-sakkāyadiṭṭhikā, etena
avihatattā puthu sakkāyadiṭṭhiyo janenti, puthūhi vā sakkāyadiṭṭhihi janitāti atthaṃ
dasseti. Avihatatthameva vā janasaddo vadati, tasmā puthu sakkāyadiṭṭhiyo janenti
na vihananti, janā vā avihatā puthu sakkāyadiṭṭhiyo etesanti atthaṃ dassetītipi
vaṭṭati, visesanaparanipātanañcettha daṭṭhabbaṃ yathā “agyāhito”ti. “Puthu
satthārānaṃ mukhullokikā”ti etena puthu bahavo janā satthāro etesanti nibbanaṃ
dassitaṃ. Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti ettha pana kammakilesehi janetabbā, jāyanti
vā sattā etthāti janā, gatiyo, puthu sabbā eva janā gatiyo etesanti vacanattho. “Puthu
nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontī”ti etena ca jāyanti etehi sattāti janā,
puññābhisaṅkhārādayo, puthu nānāvidhā janā saṅkhārā etesaṃ vijjanti, puthu vā
nānābhisaṅkhāre janenti abhisaṅkharontīti atthamāha. Tato paraṃ pana “puthu
nānāoghehi vuyhantī”tiādiatthattayaṃ janenti etehi sattāti janā, kāmoghādayo,
rāgasantāpādayo, rāgapariḷhādayo ca, sabbepi vā kilesapariḷhā. Puthu
nānappakārā te etesaṃ vijjanti, tehi vā janenti vuyhanti, santāpenti, pariḍahanti cāti
nibbanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. “Rattā giddhā”tiādi pariyāyavacanāṃ.

Api ca rattāti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakarena chandarāgena
rattā. Giddhāti abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddhā. Gathitāti ganthitā
viya dummocanīyabhāvena tattha paṭibaddhā. Mucchitāti kilesāvisanavasena

visaññībhūtā viya anaññakiccamohaṃ samāpannā. Ajjhosannāti anaññāsādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā tṭhitā. Laggāti gāvo kaṇṭake viya āsattā, mahāpalipe vā patanena nāsikaggaḥpalipannapuriso viya uddharitumasakkuṇeyyabhāvena nimuggā. Laggitāti makkaṭālepena viya makkaṭo pañcannaṃ indriyānaṃ vasena āsaṅgitā, palibuddhāti sambaddhā, upaddutā vāti ayamatto aṅguttaraṭṭikāyaṃ vutto. Etena jāyatīti jano, “rāgo gedho”ti evamādiko, puthu nānāvidho jano rāgādiko etesaṃ, puthūsu vā pañcasu kāmagaṇesu janā rattā giddhā...pe... palibuddhāti atthaṃ dasseti.

“Āvutā”tiādipi pariyāyavacanameva. Apica “āvutāti āvaritā. Nivutāti nivāritā. Ophutāti paliguṇṭhitā, pariyonaddhā vā. Pihitāti pidahitā. Paṭicchannāti chāditā. Paṭikujjitāti heṭṭhāmukhajātā”ti tattheva vuttaṃ. Ettha ca janenti etehīti janā, nīvaraṇā, puthu nānāvidhā janā nīvaraṇā etesaṃ, puthūhi vā nīvaraṇehi janā āvutā...pe... paṭikujjitāti nibbacanaṃ dasseti. Puthūsu nīcadhammasamācāresu jāyati, puthūnaṃ vā abbhantare jano antogadho, puthu vā bahuko janoti atthaṃ dasseti “puthūna”ntiādinā, etena ca tatiyapādaṃ vivarati, samattheti vā. “Puthuvā”tiādinā pana catutthapādaṃ. Puthu viśaṃsaṭṭho eva jano puthujjanoti ayañhettha vacanatto.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati “tathāgato”ti ayaṃ samañña pavattā, taṃ dassanattoṃ “atṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato”tiādi vuttaṃ. Ekopi hi saddo anekapavattinimittamadhikicca anekadhā atthappakāsako, bhagavato ca sabbepi nāmasaddā anekaguṇanemittikāyeva. Yathāha -

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṅgaṇena mahesino;
Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti.

Kāni pana tānīti anuyoge sati paṭhamam tassarūpaṃ saṅkhepato uddisitvā “katha”ntiādinā niddisati. Tathā āgatoti ettha ākāranīyamanavasena opammasamapaṭipādanatto tathā-saddo. Sāmaññaajotanāya viśesāvaṭṭhānato, viśesatthinā ca sāmaññasaddassāpi viśesattheyeva anupayujjitabbato paṭipadāgamanatto āgata saddo daṭṭhabbo, na ñāṇagamanatto tathalakkhaṇam āgato”tiādīsu viya, nāpi kāyagamanādi attho “āgato kho mahāsamaṇo, māgadhaṇam giribbajā”ntiādīsu viya. Tattha yassa ākārasa nīyamanavasena opammasamapaṭipādanatto tathā-saddo, tadākāram karuṇāpadhānattā tassa mahākaruṇāmukhena purimabuddhaṇam āgamanapaṭipadāya udāharaṇavasena sāmaññaato dassento “yathā sabbaloke”tiādimāha. Yaṃtaṃ-saddānaṃ ekantasambandhabhāvato cettha tathā-saddasatthadassane yathā-saddena attho vibhāvito. Tadeva vitthāreti “yathā vipassī bhagavā”tiādinā, vipassīādīnañcettha channaṃ sammāsambuddhaṇam mahāpadānasuttādīsu sampahulaniddesena supākaṭattā, āsannattā ca tesam vasena taṃ paṭipadaṃ dassetīti daṭṭhabbam. Āgato yathā, tathā āgatoti sabbatra sambandho. “Kiṃ vuttaṃ hotī”tiādināpi tadeva paṭiniddisati. Tattha yena abhinīhārenāti manussattaliṅgasampattihetusatthāradassanapabbajjāguṇasampattiadhikārachandānaṃ vasena atṭhaṅgasamannāgatena mahāpaṇidhānena. Sabbesañhi buddhaṇam paṭhamapaṇidhānaṃ imināva nīhārena samijjhati. Abhinīhāroti cettha mūlapaṇidhānasattaṃ adhivacananti daṭṭhabbam.

Evam mahābhinihāravasena “tathāgato”ti padassa atthaṃ dassetvā idāni pāramīpūraṇavasenapi dassetuṃ “atha vā”tiādimāha. “Ettha ca suttantikānaṃ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananatthaṃ pāramīsu ayaṃ vitthārakathā”tiādinā ācariyadhammapālattherena yā pāramīsu vinicchayakathā vuttā, kiñcāpi sā amhehi idha vuccamānā ganthavitthārakarā viya bhavissati, yasmā panāyaṃ saṃvaṇṇanā etissaṃ pacchā pamādalekhavisodhanavasena, tadavasesatthapariyādānavasena ca pavattā, tasmā sāpi pāramīkathā idha vattabbāyevāti tato ceva cariyāpiṭakaṭṭhakathāto ca āharitvā yathārahaṃ gāthābandhehi samalaṅkaritvā atthamadhippāyañca visodhayamānā bhavissati. Kathaṃ?

Kā panetā pāramiyo, kenaṭṭhena katīvidhā;
Ko ca tāsāṃ kamo kāni, lakkhaṇādīni sabbathā.

Ko paccayo, saṃkilesa, vodānaṃ paṭipakkhako;
Paṭipattivibhāgo ca, saṅgaho sampadā tathā.

Kittakena sampādanaṃ, ānisaṃso ca kiṃ phalaṃ;
Pañhametaṃ vissajjitvā, bhavissati vinicchayo.

Tatridaṃ vissajjanaṃ -

Kā panetā pāramiyoti -

Taṇhāmānādimaññaṭṭra, upāyakusalena yā;
Ñāṇena pariggahitā, pāramī sā vibhāvitā.

Taṇhāmānādinā hi anupahatā karuṇūpāyakosallapariggahitā dānādayo guṇasaṅkhātā etā kiriyā “pāramī”ti vibhāvitā.

Kenaṭṭhena pāramiyoti -

Paramo uttamaṭṭhena, tassāyaṃ pāramī tathā;
Kammaṃ bhāvoti dānādi, taddhitato tidhā matā.

Pūreti mavati pare, paraṃ majjati mayati;
Munāti minoti tathā, minātīti vā paramo.

Pāre majjati sodheti, mavati mayatīti vā;
Māyeti taṃ vā munāti, minoti mināti tathā.

Pāramīti mahāsatto, vuttānusārato pana;
Taddhitatthattayeneva, pāramīti ayaṃ matā.

Dānasīlādiguṇavisesayogena hi sattuttamatāya mahābodhisatto paramo, tassa ayaṃ, bhāvo, kammanti vā pāramī, dānādikiriyā. Atha vā parati pūretīti paramo niruttinayena, dānādiguṇānaṃ pūrafo, pālako ca bodhisatto, paramassa ayaṃ, bhāvo, kammaṃ vā pāramī. Apica pare satte mavati attani bandhati guṇavisesayogena, paraṃ vā atirekaṃ majjati saṃkilesamalato, paraṃ vā seṭṭhaṃ nibbānaṃ visesena mayati gacchati, paraṃ vā lokaṃ pamāṇabhūtena ñāṇavisesena idhalokamiva munāti paricchindati, paraṃ vā ativiya sīlādiguṇagaṇaṃ attano santāne minoti pakkhipati, paraṃ vā attabhūtato dhammakāyato aññaṃ, paṭipakkaṃ vā tadanatthakaraṃ kilesacoragaṇaṃ mināti hiṃsatīti paramo, mahāsatto, “paramassa

aya”ntiādinā vuttanayena pāramī. Pāre vā nibbāne majjati sujjhati, satte ca sodheti, tattha vā satte mavati bandhati yojeti, taṃ vā mayati gacchati, satte ca māyeti gameti, taṃ vā yāthāvato munāti paricchindati, tattha vā satte minoti pakkhipati, tattha vā sattānaṃ kilesāriṃ mināti hiṃsatīti pāramī, mahāsatto, “tassa aya”ntiādinā dānādikiriyāva pāramīti. Iminā nayena pāramīnaṃ vacanattho veditabbo.

Katividhāti saṅkhepato dasavidhā, tā pana buddhavaṃsapāliyaṃ sarūpato āgatāyeva. Yathāha “vicinanto tadādakkhiṃ, paṭhamam dānapārami”ntiādi. Yathā cāha -

“Kati nu kho bhante buddhakāraṇā dhammāti? Dasa kho sārīputta buddhakāraṇā dhammā, katame dasa? Dānaṃ kho sārīputta buddhakāraṇā dhammo, sīlaṃ nekkhammaṃ paññā vīriyaṃ khanti saccaṃ adhiṭṭhānaṃ mettā upekkhā buddhakāraṇā dhammo, ime kho sārīputta dasa buddhakāraṇā dhammāti. Idamavoca bhagavā, idaṃ vatvāna sugato athāparaṃ etadavoca satthā -

‘Dānaṃ sīlañca nekkhammaṃ, paññāvīriyena pañcamaṃ;
Khantisaccamadhiṭṭhānaṃ, mettupekkhāti te dasā’ti’.

Keci pana “chabbidhā”ti vadanti, taṃ etāsaṃ saṅgahavasena vuttaṃ. So pana saṅgaho parato āvi bhavissati.

Ko ca tāsāṃ kamoti ettha kamo nāma desanākkamo, so ca paṭhamasamādānahetuko, samādānaṃ pavicayahetukaṃ, iti yathā ādimhi paṭhamābhinihāraṇāle pavicitā, samādinna ca, tathā desitā. Yathāha “vicinanto tadādakkhiṃ, paṭhamam dānapārami”ntiādi tenetaṃ vuccati -

“Paṭhamam samādānatā-vasenāyaṃ kamo ruto;
Atha vā aññamaññassa, bahūpakāratopi cā’ti.

Tattha hi dānaṃ sīlassa bahūpakāraṃ, sukarañcāti taṃ ādimhi vuttaṃ. Dānaṃ pana sīlapariggahitaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsanti dānānantaram sīlaṃ vuttaṃ. Sīlaṃ nekkhammapariggahitaṃ...pe... nekkhammaṃ paññāpariggahitaṃ...pe... paññā vīriyapariggahitā...pe... vīriyaṃ khantipariggahitaṃ...pe... khanti saccapariggahitā...pe... saccaṃ adhiṭṭhānapariggahitaṃ...pe... adhiṭṭhānaṃ mettāpariggahitaṃ...pe... mettā upekkhāpariggahitā mahapphalā hoti mahānisaṃsati mettānantaram upekkhā vuttā. Upekkhā pana karuṇāpariggahitā, karuṇā ca upekkhāpariggahitāti veditabbā. Kathaṃ pana mahākāruṇikā bodhisattā sattesu upekkhakā hontīti? Upekkhitabbayuttakesu kañci kālaṃ upekkhakā honti, na pana sabbattha, sabbadā cāti keci. Apare pana na ca sattesu upekkhakā, sattakatesu pana vippakāresu upekkhakā hontīti, idamevettha vuttaṃ.

Aparo nayo -

Sabbasādhāraṇatādi-kāraṇehipi īritaṃ;
Dānaṃ ādimhi sesā tu, purimepi apekkhakā.

Pacurajanesupi hi pavattiyā sabbasattasādhāraṇattā, appaphalattā, sukarattā ca dānaṃ ādimhi vuttaṃ. Sīlena dāyakaṇṭiggāhakasuddhito parānuggahaṃ vatvā parapīlānivattivacanato, kiriyadhammaṃ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetuṃ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānassānantaram sīlaṃ vuttaṃ. Nekkhammena sīlasampattisiddhito, kāyavacīsucaritaṃ vatvā

manosucaritavacanato, visuddhasīlassa sukhenēva jhānasamijjhanato, kammāparādhappahānena payogasuddhiṃ vatvā kilesāparādhappahānena āsayasuddhivacanato, vītikkamappahāne t̥hitassa pariyuṭṭhānappahānavacanato ca sīlassānantaraṃ nekkhammaṃ vuttaṃ. Paññāya nekkhammassa siddhiparisuddhito, jhānābhāve paññābhāvavacanato. Samādhipadaṭṭhānā hi paññā, paññāpaccupaṭṭhāno ca samādhi. Samathanimittaṃ vatvā upekkhānimittavacanato, parahitajjhānena parahitakaraṇūpāyakosallavacanato ca nekkhammassānantaraṃ paññā vuttā. Vīriyārambhena paññākkiccasiddhito, sattasuññatādhammanijjhānakkhantiṃ vatvā sattahitāya ārambhassa acchariyatāvacanato, upekkhānimittaṃ vatvā paggahanimittavacanato, nisammakāritaṃ vatvā uṭṭhānavacanato ca. Nisammakārino hi uṭṭhānaṃ phalavisesamāvahatīti paññāyānantaraṃ vīriyaṃ vuttaṃ.

Vīriyena titikkhāsiddhito. Vīriyavā hi āradhaviṇṇiyattā sattasaṅkhārehi upanītaṃ dukkhaṃ abhibhuyya viharati. Vīriyassa titikkhālaṅkārabhāvato. Vīriyavato hi titikkhā sobhati. Paggahanimittaṃ vatvā samathanimittavacanato, accārambhena uddhaccadosappahānavacanato. Dhammanijjhānakkhantiyā hi uddhaccadoso pahīyati. Vīriyavato sātaccakaraṇavacanato. Khantibahulo hi anuddhato sātaccakārī hoti. Appamādavato parahitakiriyaṇārambhe paccupakārataṇhābhāvavacanato. Yāthāvato dhammanijjhāne hi sati taṇhā na hoti. Parahitārambhe paramēpi parakatadukkhāsahanatāvacanato ca vīriyassānantaraṃ khanti vuttā. Saccena khantiyā cirādhīṭṭhānato, apakārino apakārahantiṃ vatvā tadupakārakaraṇe avisaṃvādavacanato, khantiyā apavādvācāvīkampanena bhūtavādītāya avijahanavacanato, sattasuññatādhamma-nijjhānakkhantiṃ vatvā tadupabrūhitaññānasaccassa vacanato ca khantiyānantaraṃ saccaṃ vuttaṃ. Adhiṭṭhānena saccasiddhito. Acalādhīṭṭhānassa hi virati sījjhati. Avisamvādiṭṭhaṃ vatvā tattha acalabhāvavacanato. Saccasandho hi dānādīsu paṭiññānurūpaṃ niccalo pavattati. Ñāṇasaccaṃ vatvā sambhāresu pavattiniṭṭhāpanavacanato. Yathābhūtaññānavā hi bodhisambhāresu adhiṭṭhāti, te ca niṭṭhāpeti. Paṭipakkhehi akampiyabhāvato ca saccassānantaraṃ adhiṭṭhānaṃ vuttaṃ. Mettāya parahitakaraṇasamādānādhiṭṭhānasiddhito, adhiṭṭhānaṃ vatvā hitūpasamhāravacanato. Bodhisambhāre hi adhiṭṭṭhamāno mettāvihārī hoti. Acalādhīṭṭhānassa samādānāvīkopena samādānasambhavato ca adhiṭṭhānassānantaraṃ mettā vuttā. Upekkhāya mettāvisuddhito, sattesu hitūpasamhāraṃ vatvā tadaparādhesu udāsīnatāvacanato, mettābhāvanaṃ vatvā tannissandabhāvanāvacanato, “hitakāmasattepi upekkhako”ti acchariyaguṇatāvacanato ca mettāyānantaraṃ upekkhā vuttāti evametāsaṃ kamo veditabbo.

Kāni lakkhaṇādīni sabbathāti ettha pana avisesena -

Paresamanuggahaṇaṃ, lakkhaṇanti pavuccati;
Upakāro akampo ca, raso hitesitāpi ca.

Buddhattaṃ paccupaṭṭhānaṃ, dayā ñāṇaṃ pavuccati;
Padaṭṭhānanti tāsantu, paccekaṃ tāni bhedato.

Sabbāpi hi pāramiyo parānuggahalakkhaṇā, paresaṃ upakārakaraṇarasā, avīkampanarasā vā, hitesitāpaccupaṭṭhānā, buddhattapaccupaṭṭhānā vā, mahākaruṇāpadaṭṭhānā, karuṇūpāyakosallapadaṭṭhānā vā.

Visesena pana yasmā karuṇūpāyakosallapariggahitā attupakaraṇapariccāgacetanā dānapāramī. Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ kāyavacīsucaritaṃ atthato akattabbavirati, kattabbakaraṇacetanādayo ca sīlapāramī. Karuṇūpāyakosallapariggahito ādīnavadassanapubbaṅgamo kāmabhavehi nikkhamanacittuppādo nekkhammapāramī. Karuṇūpāyakosallapariggahito dhammānaṃ sāmāññavisesalakkhaṇāvabodho paññāpāramī. Karuṇūpāyakosallapariggahito kāyacittehi parahitārambho vīriyapāramī. Karuṇūpāyakosallapariggahito sattasaṅkhārāparādhasahanasaṅkhāto adosappadhāno tadākārappavatto cittuppādo khantipāramī. Karuṇūpāyakosallapariggahitaṃ viraticetanādibhedaṃ avisaṃvādanaṃ saccapāramī. Karuṇūpāyakosallapariggahito acalasamādānādhiṭṭhānasaṅkhāto tadākārappavatto cittuppādo adhiṭṭhānapāramī. Karuṇūpāyakosallapariggahito lokassa hitasukhūpasamhāro atthato abyāpādo mettāpāramī. Karuṇūpāyakosallapariggahitā anumayapaṭighaviddhaṃsanasaṅkhātā itṭhāniṭṭhesu sattasaṅkhāresu samappavatti upekkhāpāramī.

Tasmā pariccāgalakkhaṇaṃ dānaṃ, deyyadhamme lobhavidhamaṃsanarasam, anāsattipaccupaṭṭhānaṃ, bhavavibhavasampattipaccupaṭṭhānaṃ vā, pariccajitabbavatthupadaṭṭhānaṃ. Sīlanalakkhaṇaṃ sīlaṃ, samādhānalakkhaṇaṃ, patitṭhānalakkhaṇaṃ vāti vuttaṃ hoti. Dussīlyavidhamaṃsanarasam, anavajjarasam vā, soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, hirottappapadaṭṭhānaṃ. Kāmato, bhavato ca nikkhamanalakkhaṇaṃ nekkhammaṃ, tadādīnavavibhāvanarasam, tatoyeva vimukhabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, saṃvegapadaṭṭhānaṃ. Yathāsabhāvaṭivedhalakkhaṇā paññā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusaliṣāsakhittausupaṭivedho viya, visayobhāsanarasā padīpo viya, asammohapaccupaṭṭhānā araññagatasudesako viya, samādhipadaṭṭhānā, catusaccapadaṭṭhānā vā. Ussāhalakkhaṇaṃ vīriyaṃ, upatthambhanarasam, asaṃsīdanapaccupaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānaṃ, saṃvegapadaṭṭhānaṃ vā.

Khamanalakkhaṇā khanti, itṭhāniṭṭhasahanarasā, adhivāsanapaccupaṭṭhānā, avirodhapaccupaṭṭhānā vā, yathābhūtaḍḍassanapadaṭṭhānā. Avisamvādanalakkhaṇaṃ saccaṃ, yāthāvavibhāvanarasam, sādhitāpaccupaṭṭhānaṃ, soraccapadaṭṭhānaṃ. Bodhisambhāresu adhiṭṭhānalakkhaṇaṃ adhiṭṭhānaṃ, tesam paṭipakkhābhivhavanarasam, tattha acalātāpaccupaṭṭhānaṃ, bodhisambhārapadaṭṭhānaṃ. Hitākārappavattilakkhaṇā mettā, hitūpasamhārarasā, āghātavinayanarasā vā, sammabhāvapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Majjhātākārappavattilakkhaṇā upekkhā, samabhāvadassanarasā, paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā, kammassakatāpaccavekkhaṇapadaṭṭhānā. Ettha ca karuṇūpāyakosallapariggahitatā dānādīnaṃ pariccāgādilakkhaṇassa visesanabhāvena vattabbā, yato tāni pāramīsaṅkhyam labhanti. Na hi sammāsambodhiyādipatthanamaññatra akarūṇūpāyakosallapariggahitāni vaṭṭagāmīni dānādīni pāramīsaṅkhyam labhantīti.

Ko paccayoti -

Abhinīhāro ca tāsam, dayā ñāṇaṇca paccayo;
Ussāhummaṅgavatthānaṃ, hitācārādayo tathā.

Abhinīhāro tāva pāramīnaṃ sabbāsampi paccayo. Yo hi ayaṃ “manussattaṃ liṅgasampattī”tiādi aṭṭhadhammasamodhānasampādito “tiṇṇo tāreyyaṃ mutto moceyyaṃ, buddho bodheyyaṃ suddho sodheyyaṃ, danto dameyyaṃ, santo sameyyaṃ, assatto assāseyyaṃ, parinibbuto parinibbāpeyya”ntiādinā pavatto abhinīhāro, so avisesena sabbapāramīnaṃ paccayo. Tappavattiyā hi uddhaṃ pāramīnaṃ pavicayupaṭṭhānasamādānādhiṭṭhānanipphattiyo mahāpurisānaṃ sambhavanti, abhinīhāro ca nāmesa atthato bhesamaṭṭhaṅgānaṃ samodhānena tathāpavatto cittuppādo, “aho vatāhaṃ anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjheyyaṃ, sabbasattānaṃ hitasukhaṃ nipphādeyya”ntiādipatthanāsaṅkhāto acinteyyaṃ buddhabhūmiṃ, aparimāṇaṃ lokahitaṇca ārabba pavattiyā sabbabuddhakāradhammamūlabhūto paramabhaddako paramakalyāṇo aparimeyyappabhāvo puñṇavisesoti daṭṭhabbo.

Tassa ca uppattiyā saheva mahāpuriso mahābodhiyānapaṭipattiṃ otiṇṇo nāma hoti, niyatabhāvasamadhigamanato, tato ca anivattanasabhāvato “bodhisatto”ti samaññaṃ labhati, sabbabhāgena sammāsambodhiyaṃ sammāsattamānasatā, bodhisambhāre sikkhāsamattatā cassa santiṭṭhati. Yathāvuttābhinīhārasamijjhanena hi mahāpurisā sabbaññaṭṭānādhiḡamanapubbaliṅgena sayambhuññaṇena sammadeva sabbapāramiyo viciṇitvā samādāya anukkamena paripūrenti, yathā taṃ katamahābhinīhāro sumedhapaṇḍito. Yathāha -

“Handa buddhakare dhamme, viciṇāmi ito cito;
Uddhaṃ adho dasa disā, yāvatā dhammadhātuyā;
Vicinanto tadā dakkhiṃ, paṭhamāṃ dānapārami”nti. -

Vitthāro. Lakkhaṇādito panesa sammadeva sammāsambodhipaṇidhānalakkhaṇo, “aho vatāhaṃ anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjheyyaṃ, sabbasattānaṃ hitasukhaṃ nipphādeyya”ntiādipatthanāraso, bodhisambhārahetubhāvapaccupaṭṭhāno, mahākaruṇāpadaṭṭhāno, upanissayasampattipadaṭṭhāno vā.

Tassa pana abhinīhārassa cattāro paccayā, cattāro hetū, cattāri ca balāni veditabbāni. Tattha katame cattāro paccayā mahābhinīhārāya? Idha mahāpuriso passati tathāgataṃ mahatā buddhānubhāvena acchariyabbhutaṃ pāṭihāriyaṃ karontaṃ, tassa taṃ nissāya taṃ ārammaṇaṃ katvā mahābodhiyaṃ cittaṃ santiṭṭhati “mahānubhāvā vatāyaṃ dhammadhātu, yassā suppaṭividdhattā bhagavā evaṃ acchariyabbhutadhammo, acinteyyānubhāvo cā”ti, so tameva mahānubhāvadassanaṃ nissāya taṃ paccayaṃ katvā sambodhiyaṃ adhimuccanto tattha cittaṃ ṭhapeti, ayaṃ paṭhamo paccayo mahābhinīhārāya.

Na heva kho passati tathāgatassa yathāvuttaṃ mahānubhāvataṃ, apica kho suṇāti “edisō ca edisō ca bhagavā”ti, so taṃ nissāya taṃ paccayaṃ katvā sambodhiyaṃ adhimuccanto tattha cittaṃ ṭhapeti, ayaṃ dutiyo paccayo mahābhinīhārāya.

Na heva kho passati tathāgatassa yathāvuttaṃ mahānubhāvataṃ, nāpi taṃ parato suṇāti, apica kho tathāgatassa dhammaṃ desentassa “dasabalasamannāgato bhikkhave, tathāgato”tiādinā buddhānubhāvapaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ suṇāti, so taṃ nissāya...pe... ayaṃ tatiyo paccayo mahābhinīhārāya.

Na heva kho passati tathāgatassa yathāvuttaṃ mahānubhāvatam, nāpi taṃ parato suṇāti, nāpi tathāgatassa dhammaṃ suṇāti, apica kho uḷārajjhāsayo kalyāṇādhimuttiko “ahametaṃ buddhavaṃsaṃ buddhatantiṃ buddhapaveṇiṃ buddadhammataṃ paripālessāmi”ti yāvadeva dhammaññeva sakkaronto garuṃ karonto mānento pūjento dhammaṃ apacayamāno taṃ nissāya...pe... ṭhapeti, ayaṃ catuttho paccayo mahābhinihārāya.

Katame cattāro hetū mahābhinihārāya? Idha mahāpuriso pakatiyā upanissayasampanno hoti purimakasu buddhesu katādhikāro, ayaṃ paṭhamo hetu mahābhinihārāya. Puna caparaṃ mahāpuriso pakatiyāpi karuṇājjhāsayo hoti karuṇādhimutto sattānaṃ dukkhaṃ apānetukāmo, apica attano kāyañca jīvitañca pariccaji, ayaṃ dutiyo hetu mahābhinihārāya. Puna caparaṃ mahāpuriso sakalatopi vaṭṭadukkhato sattahitāya dukkaracariyato sucirampi kālaṃ ghaṭento vāyamanto anibbinno hoti anutrāsī, yāva icchitattānupphatti, ayaṃ tatiyo hetu mahābhinihārāya. Puna caparaṃ mahāpuriso kalyāṇamittasannissito hoti, yo ahitato naṃ nivāreti, hite patiṭṭhāpeti, ayaṃ catuttho hetu mahābhinihārāya.

Tatrāyaṃ mahāpurisassa upanissayasampadā - ekantenevassa yathā ajjhāsayo sambodhininno hoti sambodhipoṇo sambodhipabbhāro, tathā sattānaṃ hitacariyāya, yato anena purimabuddhānaṃ santike sambodhiyā paṇidhānaṃ kataṃ hoti manasā, vācāya ca “ahampi ediso sammāsambuddho hutvā sammadeva sattānaṃ hitasukhaṃ nipphādeyya”nti. Evaṃ sampannūpanissayassa paṇassa imāni upanissayasampattiyaṃ liṅgāni sambhavanti, yehi samannāgatassa sāvaka bodhisattehi, paccekabodhisattehi ca mahāviśeso mahantaṃ nānākaraṇaṃ paññāyati indriyato, paṭipattito, kosallato ca. Idha hi upanissayasampanno mahāpuriso yathā visadindriyo hoti visadaññaṇo, na tathā itare. Parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāya. Tathā hi so yathā bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ paṭipajji, na tathā itare, tattha ca kosallaṃ āvahati ṭhānupattikapaṭibhānena, ṭhānāṭhānakusalatāya ca.

Tathā mahāpuriso pakatiyā dānājjhāsayo hoti dānābhīrato, sati deyyadhamme detiyeva, na dānato saṅkocaṃ āpajjati, satataṃ samitaṃ saṃvibhāgasīlo hoti, pamuditova deti ādarajāto, na udāsīnacitto, mahantampi dānaṃ datvā neva dānena santuṭṭho hoti, pageva appaṃ. Paresaṅca ussāhaṃ janento dāne vaṇṇaṃ bhāsati, dānapaṭisaṃyuttaṃ dhammakathaṃ karoti, aññe ca paresaṃ dente disvā attamano hoti, bhayaṭṭhānesu ca paresaṃ abhayaṃ detīti evamādīni dānājjhāsayaṃ mahāpurisassa dānapāramiyā liṅgāni.

Tathā paṇātipātādīhi pāpadhammehi hiriyati ottappati, sattānaṃ aviheṭhanajātiko hoti, sorato sukhasīlo asaṭṭho amāyāvī ujujātiko subbaco sovacassakaraṇīyehi dhammehi samannāgato mudujātiko athaddho anātimānī, parasantakaṃ nādiyati antamaso tiṇasalākamupādāya, attano hatthe nikkhattaṃ iṇaṃ vā gahetvā paraṃ na viṣaṃvādeti, parasmaṃ vā attano santake byāmūlhe, vissarite vā taṃ saññāpetvā paṭipādeti yathā taṃ na parahatthagataṃ hoti, aloluppo hoti, parapariggahitesu pāpakaṃ cittampi na uppādeti, itthibyaśanādīni dūrato parivajjeti, saccavādī saccasandho bhinnānaṃ sandhātā sahitānaṃ anuppādātā piyavādī mihitapubbaṅgamo pubbabhāsī atthavādī dhammavādī anabhihālu abyāpannacitto aviparītadassano kammassakatāññaṇena, saccānulomikaññaṇena ca, kataññū katavedī vuḍḍhāpacāyī suvisuddhājīvo dhammakāmo, paresampi dhamme samādapetā sabbena sabbaṃ akiccato satte nivāretā kiccesu patiṭṭhāpetā attanā ca tattha kicce

yogaṃ āpajjitā, katvā vā pana sayaṃ akattabbaṃ sīghaññeva tato paṭivirato hotīti evamādīni sīlajjhāsayassa mahāpurisassa sīlapāramiyā liṅgāni.

Tathā mandakilesa hoti mandanīvaraṇo pavivekajjhāsayo avikkhepabahulo, na tassa pāpakā vitakkā cittamanvāssavanti, vivekagatassa cassa appakasireneva cittaṃ samādhiyati, amittapakkhepi tuvaṭṭaṃ mettacittatā santiṭṭhati, pageva itarasmim, satimā ca hoti cirakatampi cirabhāsitaṃ susaritaṃ anussaritaṃ, medhāvī ca hoti dhammojapaññāya samannāgato, nipako ca hoti tāsū tāsū itikattabbatāsu, āradhaviṇiyo ca hoti sattānaṃ hitakiriyaṃ, khantibalasamannāgato ca hoti sabbasaho, acalādhītṭhāno ca hoti dāḥasamādāno, ajjhupekkhako ca hoti upekkhāṭṭhāniyesu dhammesūti evamādīni mahāpurisassa nekkhammajjhāsayaḍḍinaṃ vasena nekkhammapāramiyāḍḍinaṃ liṅgāni veditabbāni.

Evametehi bodhisambhāraliṅgehi samannāgatassa mahāpurisassa yaṃ vuttaṃ “mahābhinihāraya kalyāṇamittasannissayo hetū”ti, tatridaṃ saṅkhepato kalyāṇamittalakkhaṇaṃ - idha kalyāṇamitto saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgavīriyasatisamādhipaññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyaṃ saddahati tathāgatassa bodhiṃ kammaṃ, kammaphalañca, tena sammāsambodhiyā hetubhūtaṃ sattesu hitesitaṃ na pariccajati. Sīlasampattiyaṃ sattānaṃ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo codako pāpagarahiko vattā vacanakkhamo. Sutasampattiyaṃ sattānaṃ hitasukhāvahaṃ gambhīraṃ dhammakathaṃ kattā hoti. Cāgasampattiyaṃ appiccho hoti samāhito santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho. Vīriyasampattiyaṃ āradhaviṇiyo hoti sattānaṃ hitapaṭipattiyaṃ. Satisampattiyaṃ upaṭṭhitassatī hoti anavajjesu dhammesu. Samādhisampattiyaṃ avikkhitto hoti samāhitacitto. Paññāsampattiyaṃ aviparītaṃ pajānāti. So satiyaṃ kusalaṇaṃ dhammaṇaṃ gatiyo samanvesamāno paññāya sattānaṃ hitāhitaṃ yathābhūtaṃ jānitvā samādhinā tattha ekaggacitto hutvā vīriyena ahitaṃ satte nisedhetvā hite niyojati. Tenāha -

“Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo;
Gambhīrañca kathaṃ kattā, no caṭṭhāne niyojako”ti.

Evam guṇasamannāgataṃva kalyāṇamittaṃ upanissāya mahāpuriso attano upanissayasampattiṃ sammadeva pariyodapeti. Suvisuddhāsayaḍḍigova hutvā catūhi balehi samannāgato nacireneva aṭṭhaṅge samodhānetvā mahābhinihāraṃ karonto bodhisattabhāve paṭiṭṭhahati anivattidhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

Tassimāni cattāri balāni ajjhakkabalaṃ yā sammāsambodhiyaṃ attasannissayaṃ dhammagāravena abhiruci ekantaninnajjhāsayatā, yāya mahāpuriso attādhīpatilajjhāsayo, abhinīhārasampanno ca hutvā pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṃ pāpuṇāti. Bāhirabalaṃ yā sammāsambodhiyaṃ parasannissayaṃ abhiruci ekantaninnajjhāsayatā, yāya mahāpuriso lokādhīpatiottappanasannissayo, abhinīhārasampanno ca hutvā pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṃ pāpuṇāti. Upanissayabalaṃ yā sammāsambodhiyaṃ upanissayasampattiyaṃ abhiruci ekantaninnajjhāsayatā, yāya mahāpuriso tikkhindriyo, visadadhātuko, satisannissayo, abhinīhārasampanno ca hutvā pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṃ pāpuṇāti. Payogabalaṃ yā sammāsambodhiyā tajjā payogasampadā sakkaccakāritā sātaccakāritā, yāya mahāpuriso visuddhapayogo, nirantarakārī, abhinīhārasampanno ca hutvā pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṃ pāpuṇāti. Evamayaṃ catūhi

paccayehi, catūhi hetūhi, catūhi ca balehi sampannasamudāgamo
aṭṭhaṅgasamodhānasampādito abhinīhāro pāramīnaṃ paccayo hoti
mūlakāraṇabhāvato.

Yassa ca pavattiyā mahāpurise cattāro acchariyā abbhutā dhammā patitṭhahanti,
sabbam sattanikāyaṃ attano orasaputtam viya piyacittena pariggaṇhāti, na cassa
cittam puna saṃkilesavasena saṃkilissati, sattānaṃ hitasukhāvaho cassa ajjhāsayo,
payogo ca hoti, attano ca buddhakāradhammā uparūpari vaḍḍhanti, paripaccanti
ca, yato mahāpuriso ulāratarena puññābhisandena kusalābhisandena pavaḍḍhiyā
paccayena sukhassāhārena samannāgato sattānaṃ dakkhiṇeyyo uttamaṃ
gāravatṭhānaṃ, asadisam puññakkhettañca hoti. Evamanekaguṇo anekānisamso
mahābhinīhāro pāramīnaṃ paccayoti veditabbo.

Yathā ca mahābhinīhāro, evaṃ mahākaruṇā, upāyakosallañca. Tattha upāyakosallaṃ
nāma dānādīnaṃ bodhisambhārabhāvassa nimittabhūtā paññā, yāhi
mahākaruṇūpāyakosallatāhi mahāpurisānaṃ attasukhanirapekkhatā, nirantaram
parasukhakaraṇapasutatā, sudukkarehi mahābodhisattacaritehi visādābhāvo,
pasādasamvuddhidassanasavanānussaraṇāvattḥāsupi sattānaṃ
hitasukhapaṭilābhahetubhāvo ca sampajjati. Tathā hi tassa paññāya
buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakammasiddhi. Paññāya sayam tarati, karuṇāya
pare tāreti. Paññāya paradukkham parijānāti, karuṇāya paradukkhapāṭikāram
ārabhati. Paññāya dukkham nibbindati, karuṇāya dukkham sampaṭicchati. Paññāya
nibbānābhimukho hoti, karuṇāya tam na pāpuṇāti. Tathā karuṇāya saṃsārābhimukho
hoti, paññāya tatra nābhiramati. Paññāya sabbattha virajjati, karuṇānugatatā na ca
na sabbesamanuggahāya pavatto, karuṇāya sabbepi anukampati, paññānugatatā na
ca na sabbattha virattacitto. Paññāya ahaṃkāramamaṃkārabhāvo, karuṇāya
ālasiyadīnatābhāvo.

Tathā paññākaruṇāhi yathākkamaṃ attanāthaparanāthatā, dhīravīrabhāvo,
anattantapāparantapatā, attahitaparahitanipphatti, nibbhayābhīsanakabhāvo,
dhammādhipatīlokādhīpatitā, kataññūpubbakāribhāvo, mohataṇhāvigamo,
vijjācaraṇasiddhi, balavesārajjanipphattīti sabbassāpi pāramitāphalassa visesena
upāyabhāvato paññā karuṇā pāramīnaṃ paccayo. Idaṃ pana dvayaṃ pāramīnaṃ
viya paṇidhānassāpi paccayo.

Tathā ussāhaummaṅgaavatthānahitacariyā ca pāramīnaṃ paccayoti veditabbo. Yā ca
buddhabhāvassa uppattiṭṭhānatāya “buddhabhūmiyo”ti vuccanti. Tattha ussāho
nāma bodhisambhārānaṃ abbhussāhanavīriyaṃ. Ummaṅgo nāma bodhisambhāresu
upāyakosallabhūtā paññā. Avatthānaṃ nāma adhiṭṭhānaṃ, acalādhīṭṭhānatā.
Hitacariyā nāma mettābhāvanā, karuṇābhāvanā ca. Yathāha -

“Kati pana bhante, buddhabhūmiyoti? Catasso kho sārīputta, buddhabhūmiyo.
Katamā catasso? Ussāho ca hoti vīriyaṃ, ummaṅgo ca hoti paññābhāvanā,
avatthānañca hoti adhiṭṭhānaṃ, hitacariyā ca hoti mettābhāvanā. Imā kho sārīputta,
catasso buddhabhūmiyo”ti.

Tathā nekkhammapavivekaalobhādosāmohanissaraṇappabhedā ca cha ajjhāsayā.
Vuttañhetam -

“Nekhammajjhāsāyā ca bodhisattā kāmesu, gharāvāse ca dosadassāvino, pavivekajjhāsāyā ca bodhisattā saṅgaṇikāya dosadassāvino. Alobha...pe... lobhe...pe... adosa...pe... dose...pe... amoha...pe... mohe...pe... nissaraṇa...pe... sabbabhavesu dosadassāvino”ti.

Tasmā ete ca cha ajjhāsāyāpi pāramīnaṃ paccayāti veditabbā. Na hi lobhādīsu ādīnavadassanena, alobhādīnaṃ adhikabhāvena ca vinā dānādīpāramiyo sambhavanti. Alobhādīnañhi adhikabhāvena pariccāgādininnacittatā, alobhajjhāsāyādītā cāti, yathā cete, evaṃ dānajjhāsāyatādayopi. Yathāha -

“Kati pana bhante bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsāyāti? Dasa kho sārīputta, bodhāya carantānaṃ bodhisattānaṃ ajjhāsāyā. Katame dasa? Dānajjhāsāyā sārīputta, bodhisattā macchere dosadassāvino. Sīla...pe... asaṃvare...pe... nekkhamma...pe... kāmesu...pe... yathābhūtañña...pe... vicikicchāya...Pe... vīriya ...pe... kosajje...pe... khanti...pe... akkhantiyaṃ...pe... sacca...pe... viśaṃvādane...pe... adhiṭṭhāna...pe... anadhiṭṭhāne...pe... mettā...pe... byāpāde...pe... upekkhā...pe... sukhadukkhesu ādīnavadassāvino”ti.

Etesu hi

maccheraasaṃvarakāma vicikicchākosajjaakkhantivisaṃvādanaanadhiṭṭhāna-byāpādasukhadukkhasaṅkhātesu ādīnavadassanapubbaṅgamā dānādininnacittatāsaṅkhātā dānajjhāsāyatādayo dānādīpāramīnaṃ nibbattiyaṃ paccayo. Tathā apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ ādīnavānisamsapaccavekkhaṇampi dānādīpāramīnaṃ paccayo hoti.

Tatrāyaṃ paccavekkhaṇāvidhi - khattavattuhiraññasuvaṇṇagomahim sadāsīdāsaputtadārādīpariggahabyāsattacittānaṃ sattānaṃ khattādīnaṃ vatthukāmabhāvena bahupatthanīyabhāvato, rājacorādisādhāraṇabhāvato, vivādādhiṭṭhānato, sapattakaraṇato, nissārato, paṭilābhaparipālanesu paraviheṭhanahetubhāvato, vināsanimittañcasokādiānekavihitabyasanāvahato tadāsattinidānañca maccheramalapariyuṭṭhitacittānaṃ apāyūpapattihetubhāvatoti evaṃ vividhaviṇṇatthāvaṇṇaṃ pariggahitavattūni nāma, tesāṃ pariccāgoyeveko sotthibhāvoti pariccāge appamādo karaṇīyo.

Apica “yācako yācamāno attano guyhassa ācikkhanato mayhaṃ vissāsiko”ti ca “pahāya gamanīyaṃ attano santakaṃ gahetvā paralokaṃ yāhīti upadisanato mayhaṃ upadesako”ti ca “ādित्ते viya agāre maraṇagginā āditte loke tato mayhaṃ santakassa apaharaṇato apavāhakasahāyo”ti ca “apavāhitassa cassa ajjhāpananikkhepaṭṭhānabhūto”ti ca “dānasaṅkhāte kalyāṇakammasmaṃ sahāyabhāvato, sabbasampattīnaṃ aggabhūtāya paramadullabhāya buddhabhūmiyā sampattihetubhāvato ca paramo kalyāṇamitto”ti ca paccavekkhitabbaṃ.

Tathā “ulāre kammani anenāhaṃ sambhāvito, tasmā sā sambhāvanā avitathā kātābbā”ti ca “ekantabheditāya jīvitassa āyācitenāpi mayā dātābbaṃ, pageva yācitenā”ti ca “ulārājjhāsāyehi gavesitvāpi dātābbo, sayamevāgato mama puññenā”ti ca “yācakassa dānāpadesena mayhamevāyamanuggaho”ti ca “ahaṃ viya ayaṃ sabbopi loko mayā anuggahetābbo”ti ca “asati yācake kathaṃ mayhaṃ dānapāramī pūreyyā”ti ca “yācakānamevatthāya mayā sabbopi pariggahetābbo”ti ca “ayācitvāpi maṃ mama santakaṃ yācakā kadā sayameva gaṇheyyu”nti ca “kathamahaṃ yācakānaṃ piyo cassaṃ manāpo”ti ca “kathaṃ vā te mayhaṃ piyā cassu manāpā”ti ca “kathaṃ vāhaṃ dadamāno datvāpi ca attamano assaṃ

pamudito pītisomanassajāto”ti ca “katham vā me yācakā bhaveyyum, ulāro ca dānājjhāsayo”ti ca “katham vāhamayācīto eva yācakānaṃ hadayamaññaṃ dadeyya”nti “sati dhane, yācake ca apariccāgo mahatī mayhaṃ vañcanā”ti ca “kathamahaṃ attano aṅgāni, jīvitañcāpi pariccajeyya”nti ca cāganinnatā upaṭṭhapetabbā.

Apica “attho nāmāyaṃ nirapekkhaṃ dāyakamanugacchati yathā taṃ nirapekkhaṃ khepakaṃ kiṭako”ti atthe nirapekkhatāya cittaṃ uppādetabbāṃ. Yācamāno pana yadi piyapuggalo hoti “piyo maṃ yācatī”ti somanassaṃ uppādetabbāṃ. Atha udāsīnapuggalo hoti “ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena mitto hotī”ti somanassaṃ uppādetabbāṃ. Dadanto hi yācakānaṃ piyo hotīti. Atha pana verīpuggalo yācati, “paccatthiko maṃ yācati, ayaṃ maṃ yācamāno addhā iminā pariccāgena verīpi piyo mitto hotī”ti visesato somanassaṃ uppādetabbāṃ. Evaṃ piyapuggale viya majjhattaverīpuggalesupi mettāpubbaṅgamaṃ karuṇaṃ upaṭṭhapetvāva dātabbāṃ.

Sace panassa cirakālaṃ paribhāvitattā lobhassa deyyadhammavisayā lobhadhammā uppajjeyyum, tena bodhisattapaṭiññaṃ itī paṭisañcikkhitabbāṃ “nanu tayā sappurisa sambodhāya abhinīhāraṃ karontena sabbasattānamupakārāya ayaṃ kāyo nissatṭho, tappariccāgamayañca puññaṃ, tattha nāma te bāhirepi vatthusmiṃ abhisaṅgappavatti hatthisinānasadisī hoti, tasmā tayā na katthaci abhisaṅgo uppādetabbo. Seyyathāpi nāma mahato bhesajjarukkhassa tiṭṭhato mūlaṃ mūlatthikā haranti, papaṭikaṃ, tacamaṃ, khandhaṃ, viṭapaṃ, sākhaṃ, palāsaṃ, pupphaṃ, phalaṃ phalatthikā haranti, na tassa rukkhassa ‘mayhaṃ santakaṃ ete harantī’ti vitakkasamudācāro hoti, evameva sabbalokahitāya ussukkamāpajjantena mayā mahādukkhe akataññaṃ niccāsucimhi kāye paresaṃ upakārāya viniyujjamāne aṇumattopi micchāvitakko na uppādetabbo. Ko vā ettha viseso ajjhattikabāhiresu mahābhūtesu ekantabhedanavikīraṇaviddhaṃsanadhammesu. Kevalaṃ pana sammohavijambhitametaṃ, yadidaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti abhiniveso, tasmā bāhiresu mahābhūtesu viya ajjhattikesupi karacaraṇanayanādīsu, maṃsādīsu ca anapekkhena hutvā ‘taṃ tadatthikā harantū’ti nissatṭhacittena bhavitabba”nti. Evaṃ paṭisañcikkhato cassa sambodhāya pahitattassa kāyājīvitesu nirapekkhassa appakasireneva kāyavacīmanokammāni suvisuddhāni honti, so visuddhakāyavacīmanokammanto visuddhājīvo ñāyapaṭipattiyaṃ ṭhito āyāpāyupāyakosallasamannāgamena bhiyyoso mattāya deyyadhammapariccāgena, abhayadānasaddhammadānehi ca sabbasatte anuggaṇhituṃ samattho hoti, ayaṃ tāva dānapāramiyaṃ paccavekkhaṇānayo.

Sīlapāramiyaṃ pana evaṃ paccavekkhitabbāṃ - “idañhi sīlaṃ nāma gaṇgodakādīhi visodhetuṃ asakkuṇeyyassa dosamalassa vikkhālanajalaṃ, haricandanādīhi vinetuṃ asakkuṇeyyassa rāgādiparīlāhassa vinayanaṃ, muttāhāramakuṭakuṇḍalādīhi pacurajanālaṅkārehi asādhāraṇo sādhuṇamalaṅkāraviseso, sabbadisāvāyanako atikittimo sabbakālānurūpo ca surabhiṅgandho, khattiyamahāsālādīhi, devatāhi ca vandanīyādibhāvāvahanato paramo vasīkaraṇamanto, cātumahārājikādivalokārohaṇasopānapanti, jhānābhīññaṃ adhigamūpāyo, nibbānamahānagarassa sampāpakamaggo, sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhīnaṃ patitṭhānabhūmi, yaṃ yaṃ vā panicchitaṃ patthitaṃ, tassa tassa samijjhanūpāyabhāvato cintāmaṇīkappaṃrukkhādike ca atiseti. Vuttañhetuṃ bhagavatā “ijjhati bhikkhave,

sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā”ti. Aparampi vuttaṃ “ākaṅkheyya ce bhikkhave, bhikkhu sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti, sīlesvevassa paripūrakārī”tiādi. Tathā “avippaṭṭisāratthāni kho ānanda kusalāni sīlāni”ti, “pañcime gahapatayo, ānisaṃsā sīlavato sīlasampadāyā”tiādisuttānañca vasena sīlaguṇā paccavekkhitabbā. Tathā aggikkhandhopamasuttādīnaṃ vasena sīlavirahe ādīnavā.

Apica pītisomanassanimittato, attānuvādaparānuvādadaṇḍaduggatibhayābhāvato, viññūhi pāsaṃsabhāvato, avippaṭṭisārahetuto, paramasotthiṭṭhānato, kulasāpateyyādhipateyyajīvitarūpaṭṭhānabandhumittasampattīnaṃ atisaṃsānato ca sīlaṃ paccavekkhitabbam. Sīlavato hi attano sīlasampadāhetu mahantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati “kataṃ vata mayā kusalaṃ, kataṃ kalyāṇaṃ, kataṃ bhīruttāṇa”nti.

Tathā sīlavato attā na upavadati, na ca pare viññū, daṇḍaduggatibhayānañca sambhavoyeva natthi, “sīlavā purisaṃpuggalo kalyāṇadhammo”ti viññūnaṃ pāsaṃso ca hoti. Tathā sīlavato yvāyaṃ “kataṃ vata mayā pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisa”nti dussīlassa vipphaṭṭisāro uppajjati, so na hoti. Sīlañca nāmetam appamādaḍḍhiṭṭhānato, bhogabyasaṇāḍiparihāramukhena mahato atthassa sādhanato, maṅgalabhāvato, paramaṃ sotthiṭṭhānaṃ. Nihīnājaccopi sīlavā khattiyamahāsālādīnaṃ pūjanīyo hotīti kulasampattiṃ atiseti sīlasampadā, “taṃ kiṃ maññasi mahārāja, idha te assa dāso kammakaro”tiādi vakkhamānasāmaññasuttavacanañcettha sādhaṃ, corādīhi asādhāraṇato, paralokānugamanato, mahapphalabhāvato, samathādiguṇāḍhiṭṭhānato ca bāhiradhaṇaṃ sāpateyyaṃ atiseti sīlaṃ. Paramassa cittissariyassa adhiṭṭhānabhāvato khattiyādīnamissariyaṃ atiseti sīlaṃ. Sīlanimittañhi taṃtaṃsattānikāyesu sattānamissariyaṃ, vassasatādidīghappamāṇato ca jīvitato ekāhampi sīlavato jīvitassa viṣiṭṭhatāvacaṇato, satipi jīvite sikkhānikkhipanassa maraṇatāvacaṇato ca sīlaṃ jīvitato viṣiṭṭhataraṃ. Verīnampi manuññabhāvāvahanato, jarārogavipattihi anabhibhavanīyato ca rūpasampattiṃ atiseti sīlaṃ. Pāsādaḥhammiyādiṭṭhānappabhede rājayuvarājasenāpatiādiṭṭhānavisesse ca sukhavisesādiṭṭhānabhāvato atiseti sīlaṃ. Sabhāvasiniddhe santikāvacarepi bandhujane, mittajane ca ekantahitasampādanato, paralokānugamanato ca atiseti sīlaṃ. “Na taṃ mātā pitā kayirā”tiādi vacanañcettha sādhaṃ. Tathā hatthiassarathapattibalakāyehi, mantāgadasotthānapayogehi ca durārakkhānaṃ manāthānaṃ attādhīnato, anaparādhīnato, mahāvisayato ca ārakkhabhāvena sīlameva viṣiṭṭhataraṃ. Tenevāha “dhammo have rakkhati dhammacārī”ntiādi. Evamanekaguṇasamannāgataṃ sīlanti paccavekkhantassa aparipuṇṇā ceva sīlasampadā pāripūriṃ gacchati, aparisuddhā ca pārisuddhiṃ.

Sace paṇassa dīgharattaṃ paricayena sīlapaṭipakkhadhammā dosādayo antarantarā uppajjeyyūṃ, tena bodhisattapaṭiññaṇa evaṃ paṭisañcikkhitabbam “nanu tayā bodhāya paṇidhānaṃ kataṃ, sīlavekallena ca na sakkā na ca sukarā lokiyāpi sampattiyo pāpuṇitum, pageva lokuttarā”ti. Sabbasampattīnamaggabhūtāya sammāsambodhiyā adhiṭṭhānabhūtena sīlena paramukkaṃsagatena bhavitabbam, tasmā “kikīva aṇḍa”ntiādinā vuttanayena sammadeva sīlaṃ rakkhantena suṭṭhu tayā pesalena bhavitabbam.

Apica tayā dhammadesanāya yānattaye sattānamavatāraṇaparipācanāni kātābbāni, sīlavekallassa ca vacanaṃ na paccetabbam hoti, asappāyāhāravacārassa viya

vejassa tikicchanaṃ, tasmā “kathāhaṃ saddheyyo hutvā
sattānamavatāraṇaparipācanāni kareyya”nti sabhāvaparissuddhasīlena bhavitabbaṃ.
Kiñca jhānādiguṇavisesayogena me sattānamupakāraṇasamatthataḥ,
paññāpāramīdiparipūraṇaṃca jhānādayo guṇā ca sīlapārisuddhiṃ vinā na
sambhavantīti sammadeva sīlaṃ sodhetabbaṃ.

Tathā “sambādho gharāvāso rajopatho”tiādinā gharāvāse, “aṭṭhikaṅkalūpamā
kāma”tiādinā “mātāpi puttena vivadatī”tiādinā ca kāmesu, “seyyathāpi puriso iṇaṃ
ādāya kammante payojeyyā”tiādinā kāmacchandādisu ādīnavadassanapubbaṅgamā,
vuttavipariyāyena “abbhokāso pabbajjā”tiādinā pabbajjādīsu
ānisaṃsāpaṭisaṅkhāvasena nekkhammapāramiyaṃ paccavekkhaṇā kātabbā.
Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana dukkhakkhandhaāsisvisopamasuttādi vasena
veditabbo.

Tathā “paññāya vinā dānādayo dhammā na visujjhanti, yathāsakaṃ
byāpārasamatthā ca na hontī”ti paññāya guṇā manasi kātabbā. Yatheva hi jīvitena
vinā sarīrayantaṃ na sobhati, na ca attano kiriyāsu paṭipattisamatthaṃ hoti. Yathā ca
cakkhādīni indriyāni viññāṇena vinā yathāsakaṃ visayesu kiccaṃ kātuṃ nappahonti,
evaṃ saddhādīni indriyāni paññāya vinā sakakiccapaṭipattiyamasamatthānīti
pariccāgādipaṭipattiyāṃ paññā padhānakāraṇaṃ. Ummīlitapaññācakkhukā hi
mahāsattā bodhisattā attano aṅgapaccaṅgānīpi datvā anattukkaṃsakā,
aparavambhakā ca honti, bhesajjarukkā viya vikapparahitā kālattayepi
somanassajātā. Paññāvasena hi upāyakosallayogato pariccāgo parahitapavattiyā
dānapāramibhāvaṃ upeti. Attatthañhi dānaṃ muddhasadisāṃ hoti.

Tathā paññāya abhāvena taṇhādisaṃkilesāviyogato sīlassa visuddhiyeve na
sambhavati, kuto sabbaññuguṇādhiṭṭhānabhāvo. Paññavā eva ca gharāvāse
kāmaguṇesu saṃsāre ca ādīnavāṃ, pabbajjāya jhānasamāpattiyāṃ nibbāne ca
ānisaṃsaṃ suṭṭhu sallakkhento pabbajitvā jhānasamāpattiyo nibbattetvā
nibbānaninno, pare ca tattha paṭiṭṭhapeti.

Vīriyaṃca paññārahitaṃ yathicchitamattaṃ na sādheti durārambhabhāvato.
Anārambhoyeva hi durārambhato seyyo, paññāsahitena pana vīriyena na kiñci
duradhiḡamaṃ upāyapaṭipattito. Tathā paññavā eva
parāpakārādīnamadhivāsakajātiyo hoti, na duppañño. Paññāvirahitassa ca parehi
upanītā apakārā khantiyā paṭipakkhameva anubrūhenti. Paññavato pana te
khantisampattiyā anubrūhanavasena assā thirabhāvāya saṃvattanti. Paññavā eva
tīṇīpi saccāni tesāṃ kāraṇāni paṭipakkhe ca yathābhūtaṃ jānitvā paresāṃ
avisaṃvādako hoti. Tathā paññābalena attānamupatthambhetvā dhitisampadāya
sabbapāramīsū acalasamādānādhiṭṭhāno hoti. Paññavā eva ca
piyamajjhattaverivibhāgamakatvā sabbattha hitūpasāṃhāraṇasalo hoti. Tathā
paññāvasena lābhālābhādīlokaḡhammasannipāte nibbikāratāya majjhatto hoti. Evaṃ
sabbāsāṃ pāramīnaṃ paññāva pārisuddhihetūti paññāguṇā paccavekkhitabbā.

Apica paññāya vinā na dassanasampatti, antarena ca diṭṭhisampadaṃ na
sīlasampadā, sīladiṭṭhisampadārahitassa ca na samādhisampadā, asamāhitena ca na
sakkā attahitamattampi sādhetuṃ, pageva ukkaṃsagataṃ parahitanti. “Nanu tayā
parahitāya paṭipannena sakkaccaṃ paññāpārisuddhiyā āyogo karaṇīyo”ti
bodhisattena attā ovaditabbo. Paññānubhāvena hi mahāsatto
caturadhiṭṭhānādhiṭṭhito catūhi saṅgahavatthūhi lokaṃ anuggaṇhanto satte

niyyānamagge avatāreti, indriyāni ca nesam paripāceti. Tathā paññābalena khandhāyatanādīsu pavicayabahulo pavattinivattiyo yāthāvato parijānanto dānādayo guṇavisese nibbedhabhāgiyabhāvaṃ nayanto bodhisattasikkhāya paripūrakārī hotīti evamādinā anekākāravokāre paññāguṇe vavatthapetvā paññāpāramī anubrūhetabbā.

Tathā dissamānapārānipi lokiyāni kammāni nihīnavīriyena pāpuṇitumasakkuṇeyyāni, agaṇitakhedena pana āraddhavīriyena duradhigamaṃ nāma natthi. Nihīnavīriyo hi “saṃsāramahoghato sabbasatte santāressāmī”ti ārabhitumeva na sakkuṇoti. Majjhimo pana ārabhitvāna antarāvosānamāpajjati. Ukkatṭhavīriyo pana attasukhanirapekkho ārabhitvā pāramadhigacchatīti vīriyasampatti paccavekkhitabbā.

Apica “yassa attano eva saṃsārapaṅkato samuddharaṇatthamārambho, tassāpi vīriyassa sithilabhāvena manorathānaṃ matthakappatti na sakkā sambhāvetuṃ, pageva sadevakassa lokassa samuddharaṇattham katābhinihārenā”ti ca “rāgādīnaṃ dosagaṇānaṃ mattamahānāgānamiva dunnivāraṇabhāvato, tannidānānaṃ kammāsādhānānaṃ ukkhittāsikavadhakasādisabhāvato, tannimittānaṃ duggatīnaṃ sabbadā vivaṭamukhabhāvato, tattha niyojakānaṃ pāpamittānaṃ sadā sannihitabhāvato, tadovādakāritāya ca vasalassa puthujjanabhāvassa sati sambhave yuttaṃ sayameva saṃsāradukkhato nissaritu”nti ca “micchāvitakkā vīriyānubhāvena dūrī bhavanti”ti ca “yadi pana sambodhiṃ attādhīnena vīriyena sakkā samadhigantuṃ, kimettha dukkara”nti ca evamādinā nayena vīriyaguṇā paccavekkhitabbā.

Tathā “khanti nāmāyaṃ niravasesaguṇapaṭipakkhassa kodhassa vidhamanato guṇasampādane sādhuṇaṃ appaṭihatamāyudhaṃ, parābhibhavane samatthānamalaṅkāro, samaṇabrāhmaṇānaṃ balasampadā, kodhaggivinayaṇā udakadhārā, kalyāṇakittisaddassa sañjātideso, pāpappuggalānaṃ vacīvisavūpasamakaro mantāgado, saṃvare ṭhitānaṃ paramā dhīrapakati, gambhīrāsayaṭāya sāgaro, dosamahāsāgarassa velā, apāyadvārassa pidhānakavāṭaṃ devabrahmalokānaṃ ārohaṇasopānaṃ, sabbaguṇānamadhivāsabhūmi, uttamā kāyavacīmanovisuddhī”ti manasi kātabbaṃ. Apica “ete sattā khantisampattiyā abhāvato idhaloke tapanti, paraloke ca tapanīyadhammānuyogato”ti ca “yadi parāpakāranimittaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa pana dukkhassa khettabhūto attabhāvo, bijabhūtaṃ kammaṃ mayāva abhisāṅkhata”nti ca “tassa ca dukkhassa āṇaṇyakaraṇameta”nti ca “apakārake asati kathaṃ mayhaṃ khantisampadā sambhavatī”ti ca “yadi pāyaṃ etarahi apakārako, ayaṃ nāma pubbe anena mayhaṃ upakāro kato”ti ca “apakāro eva vā khantinimittatāya upakāro”ti ca “sabbepime sattā mayhaṃ puttāsādisā, puttakatāparādhesu ca ko kujjhissatī”ti ca “yena kodhabhūtāvesena ayaṃ mayhaṃ aparajjhati, svāyaṃ kodhabhūtāveso mayā vinetabbo”ti ca “yena apakārena idaṃ mayhaṃ dukkhaṃ uppannaṃ, tassa ahampi nimitta”nti ca “yehi dhammehi apakāro kato, yattha ca kato, sabbepi te tasmīmyeva khaṇe niruddhā, kassidāni kena kopo kātabbo”ti ca “anattatāya sabbadhammānaṃ ko kassa aparajjhatī”ti ca paccavekkhantena khantisampadā brūhetabbā.

Yadi panassa dīgharattaṃ paricayena parāpakāranimittako kodho cittaṃ pariyādāya tiṭṭheyya, tena iti paṭisañcikkhitabbaṃ “khanti nāmesā parāpakārassa paṭipakkhapaṭipattīnaṃ paccupakārakāraṇa”nti ca “apakāro ca mayhaṃ dukkhuppādanena dukkhupanisāya saddhāya, sabbaloke anabhiratisaññāya ca

paccayo”ti ca “indriyapakatiresā, yadidaṃ itthāniṭṭhavisayasamāyogo, tattha aniṭṭhavisayasamāyogo mayhaṃ na siyāti taṃ kutettha labbhā”ti ca “kodhavasiko satto kodhena ummatto vikkhittacitto, tattha kiṃ paccapakārenā”ti ca “sabbepime sattā sammāsambuddhena orasaputtā viya paripālītā, tasmā na tattha mayā cittakopo kātabbo”ti ca “aparādhake ca sati guṇe guṇavati mayā kopo na kātabbo”ti ca “asati guṇe kassaci pi guṇassābhāvato visesena karuṇāyitabbo”ti ca “kopena mayhaṃ guṇayasā nihīyanti”ti ca “kujjhanena mayhaṃ dubbaṇṇadukkhaseyyādayo sapattakantā āgacchanti”ti ca “kodho ca nāmāyaṃ sabbadukkhāhitakārako sabbasukhahitavināsako balavā paccatthiko”ti ca “sati ca khantiyā na koci paccatthiko”ti ca “aparādhakena aparādhanimittaṃ yaṃ dukkhaṃ āyaṭiṃ laddhabbaṃ, sati ca khantiyā mayhaṃ tadabhāvo”ti ca “cintentena, kujjhanena ca mayā paccatthikoyeva anuvattito”ti ca “kodhe ca mayā khantiyā abhibhūte tassa dāsabhūto paccatthiko sammadeva abhibhūto”ti ca “kodhanimittaṃ khantiguṇapariccāgo mayhaṃ na yutto”ti ca “sati ca kodhe guṇavirodhapaccanīkadhamme kathaṃ me sīlādiddhammā pāripūriṃ gaccheyyūṃ, asati ca tesu kathāhaṃ sattānaṃ upakārabahulo paṭiññānurūpaṃ uttamaṃ sampattiṃ pāpuṇissāmī”ti ca “khantiyā ca sati bahiddhā vikkhepābhāvato samāhitassa sabbe saṅkhārā aniccato dukkhato sabbe dhammā anattato nibbānaṃ asaṅkhatāmatasantapaṇītatādibhāvato nijjhānaṃ khamanti, ‘buddhadhammā ca acinteyyāparimeyyappabhavā’ti”, tato ca “anulomikakhantiyaṃ tṛito ‘kevalā ime attattaniyabhāvarahitā dhammamattā yathāsakaṃ paccayehi uppajjanti vinassanti, na kutoci āgacchanti, na kuhiñci gacchanti, na ca katthaci paṭiṭṭhitā, na cettha koci kassaci byāpāro’ti ahaṃkāramamaṃkāranadhiṭṭhānatā nijjhānaṃ khamati, yena bodhisatto bodhiyā niyato anāvattidhammo hotī”ti evamādinā khantipāramiyā paccavekkhaṇā veditabbā.

Tathā “saccena vinā sīlādīnamasambhavato, paṭiññānurūpapaṭipattiyā abhāvato, saccadhammātikame ca sabbapāpadhammānaṃ samosaraṇabhāvato, asaccasandhassa appaccayikabhāvato, āyaṭiṃca anādeyyavacanatāvahanato, sampannasaccassa sabbaguṇādhiṭṭhānabhāvato, saccādhīṭṭhānena sabbasambodhisambhārānaṃ pārisuddhipāripūrisamanvāyato, sabhāvadhammāvisaṃvādanena sabbabodhisambhārakiccakaraṇato, bodhisattapaṭipattiyā ca parinipphattito”tiādinā saccapāramiyā sampattiyo paccavekkhitabbā.

Tathā “dānādīsu daḥhasamādānaṃ, tappaṭipakkhasannipāte ca nesam acalādhiṭṭhānaṃ, tattha ca dhīravīrabhāvaṃ vinā na dānādisambhārā sambodhinimittā sambhavanti”tiādinā adhiṭṭhānaguṇā paccavekkhitabbā.

Tathā “attahitamatte avatiṭṭhantenāpi sattesu hitacittataṃ vinā na sakkā idhalokaparalokasampattiyo pāpuṇitum, pageva sabbasatte nibbānasampattiyaṃ paṭiṭṭhāpetukāmenā”ti ca “pacchā sabbasattānaṃ lokuttarasampattimākaṅkhaṇena idāni lokiyaṃ sampattimākaṅkhā yuttarūpā”ti ca “idāni āsayamattena paresaṃ hitasukhūpasamhāraṃ kātumasakko kadā payogena taṃ sādhayissāmī”ti ca “idāni mayā hitasukhūpasamhārena saṃvaddhitā pacchā dhammasaṃvibhāgasahāyā mayhaṃ bhavissanti”ti ca “ete hi vinā na mayhaṃ bodhisambhārā sambhavanti, tasmā sabbabuddhaguṇavibhūtinipphattikāraṇattā mayhaṃ ete paramaṃ puññakkhettaṃ anuttaraṃ kusalāyatanam uttamaṃ gāravaṭṭhāna”nti ca “savisesaṃ sabbesupi sattesu hitajjhāsayatā

paccupaṭṭhapetabbā, kiñca karuṇādhīṭṭhānatopi sabbasattesu mettā anubrūhetabbā. Vimariyādīkatena hi cetasā sattesu hitasukhūpasamphāraniratassa tesam ahitadukkhāpanayanakāmatā balavatī uppajjati daḥhamulā, karuṇā ca sabbesam buddhakāradhammānaṃ ādi caraṇaṃ paṭiṭṭhā mūlaṃ mukhaṃ pamukha’’nti evamādinā mettāguṇā paccavekkhitabbā.

Tathā “upekkhāya abhāve sattehi katā vipakārā cittassa vikāraṃ uppādeyyuṃ, sati ca cittavikāre dānādisambhārānaṃ sambhavo eva natthī’’ti ca “mettāsinehena sinehite citte upekkhāya vinā sambhārānaṃ pārisuddhi na hotī’’ti ca “anupekkhako saṅkhāresu puññasambhāraṃ, tabbipākañca sattahitatthaṃ pariṇāmetuṃ na sakkotī’’ti ca upekkhāya abhāve deyyadhammapaṭiggāhakānaṃ vibhāgamakatvā pariccajituṃ na sakkotī’’ti ca “upekkhārahitena jīvitaparikkhārānaṃ, jīvitassa vā antarāyaṃ amanasikaritvā sīlavisodhanaṃ kātuṃ na sakkā’’ti ca tathā “upekkhāvasena aratiratisahasseeva nekkhammabalasiddhito, upapattito ikkhanavaseneva sabbasambhārakiccanipphattito, accāraddhavīriyassa anupekkhane padhānakiccākaraṇato, upekkhato eva titikkhānījjhānasambhavato, upekkhāvasena sattasaṅkhārānaṃ avisaṃvādanato, lokadhammānaṃ ajjupekkhanena samādinnaḍhammesu acalādhīṭṭhānasiddhito, parāpakārādīsu anābhogavaseneva mettāvihāranipphattitoti sabbasambodhisambhārānaṃ samādānādhīṭṭhānapāripūrinipphattiyo upekkhānubhāvena sampajjantī’’ti evamādinā nayena upekkhāpāramī paccavekkhitabbā. Evaṃ apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṃ ādinavānisaṃsapaccavekkhaṇā dānādīpāramīnaṃ paccayoti daṭṭhabbaṃ.

Tathā saparikkhārā pañcadasa caraṇadhammā pañca ca abhiññāyo. Tattha caraṇadhammā nāma sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā jāgariyānuyogo, satta saddhammā, cattāri jhānāni ca. Tesu sīlādīnaṃ catunnaṃ terasapi dhutaṅgadhammā, appicchatādayo ca parikkhārā. Saddhammesu saddhāya buddhadhammasaṅghasīlacāgadevatupasaṃnussati lūkhapuggalaparivajjanā, siniddhapuggalasevanā, sampasādanīyadhammapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatā ca parikkhārā. Hirottappānaṃ akusalādīnavapaccavekkhaṇā, apāyādīnavapaccavekkhaṇā, kusalaḍhammūpatthambhabhāvapaccavekkhaṇā, hirottapparahitapuggalaparivajjanā, hirottappasampannapuggalasevanā, tadadhimuttatā ca. Bāhusaccassa pubbayogo, paripucchakabhāvo, saddhammābhiyogo, anavajjavijjāṭṭhānādīparicayo, paripakkindriyatā, kilesadūrībhāvo, appassutapuggalaparivajjanā bahussutapuggalasevanā, tadadhimuttatā ca. Vīriyassa apāyabhayaḍhammāpaccavekkhaṇā, gamanavīthipaccavekkhaṇā, dhammamahattapaccavekkhaṇā, thinamiddhavinodanā, kusītapuggalaparivajjanā, āradhavīriyapuggalasevanā, sammappadhānapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatā ca. Satiyā satisampajaññaṃ, muṭṭhassatipuggalaparivajjanā upaṭṭhitassatipuggalasevanā, tadadhimuttatā ca. Paññāya paripucchakabhāvo, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññaṇapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīraññaṇacariyasuttantapaccavekkhaṇā, dhammamahattapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatā ca. Catunnaṃ jhānānaṃ sīlādicatukkaṃ, aṭṭhatimsāya ārammaṇesu pubbabhāgabhāvanā, āvajjanādivasībhāvakaraṇaṃ pañca parikkhārā.

Tattha sīlādīhi payogasuddhiyā sattānaṃ abhayadāne, āsayasuddhiyā āmisadāne, ubhayasuddhiyā dhammadāne samatthohotītiādīnā caraṇādīnaṃ dānādisambhārapaccayatā yathārahaṃ niddhāretabbā. Ativittārabhayena pana mayaṃ na vitthārayimha. Tathā sampatticakkādayopi dānādīnaṃ paccayoti veditabbā.

Ko saṃkilesoti ettha -

Taṇhādīhi parāmaṭṭha-bhāvo tāsāṃ kilissanaṃ;
Sāmaññato visesena, yathārahaṃ vikappatā.

Avisesena hi taṇhādīhi parāmaṭṭhabhāvo pāramīnaṃ saṃkilesa. Visesena pana deyyadhammapaṭiggāhakavikappā dānapāramiyā saṃkilesa. Sattakālavikappā sīlapāramiyā. Kāmabhavatadupasamesu abhiratīnabhirativikappā nekkhammapāramiyā. “Ahaṃ mamā”ti vikappā paññāpāramiyā. Līnuddhaccavikappā vīriyapāramiyā. Attaparavikappā khantipāramiyā. Adiṭṭhādīsū diṭṭhādivikappā saccapāramiyā. Bodhisambhāratābbipakkhesu dosaguṇavikappā adhiṭṭhānapāramiyā. Hitāhitavikappā mettāpāramiyā. Itṭhānīṭṭhavikappā upekkhāpāramiyā saṃkilesoti veditabbo.

Kim vodānanti -

Taṇhādīhi aghātātā, rahitātā vikappānaṃ;
Vodānanti vijānīyā, sabbāsāmeva tāsāṃpi.

Anupaghātā hi taṇhā māna diṭṭhi kodhu panāha makkha palāsa issāmacchariya māyā sāṭṭheyya thambha sārāmbha mada pamādādīhi kilesehi deyyapaṭiggāhakavikappādirahitā ca dānādīpāramiyo parisuddhā pabhassarā bhavantīti.

Ko paṭipakkhoti -

Akusalā kilesā ca, paṭipakkhā abhedato;
Bhedato pana pubbepi, vuttā macchariyādayo.

Avisesena hi sabbepi akusalā dhammā, sabbepi kilesā ca etāsāṃ paṭipakkhā. Visesena pana pubbe vuttā macchariyādayoti veditabbā. Apica deyyapaṭiggāhakadānaphalesu alobhādosā mohaguṇayogato lobhadosamohapaṭipakkhaṃ dānaṃ, kāyādidosattayavaṅkāpagamato lobhādipaṭipakkhaṃ sīlaṃ, kāmasukhaparūpaghātāattakilamathaparivajjanato dosattayapaṭipakkhaṃ nekkhammaṃ, lobhādīnaṃ andhīkaraṇato, ñāṇassa ca anandhīkaraṇato lobhādipaṭipakkhā paññā, alīnānuddhataññāyārambhavasena lobhādipaṭipakkhaṃ vīriyaṃ, itṭhānīṭṭhasuññatānaṃ khamanato lobhādipaṭipakkhā khanti, satipi paresāṃ upakāre, apakāre ca yathābhūtapavattiyā lobhādipaṭipakkhaṃ saccaṃ, lokadhamme abhibhuyya yathāsāmaḍḍinnesu sambhāresu acalanato lobhādipaṭipakkhaṃ adhiṭṭhānaṃ, nīvaraṇavivekato lobhādipaṭipakkhā mettā, itṭhānīṭṭhesu ananayapaṭighaviddhaṃsanato, samappavattito ca lobhādipaṭipakkhā upekkhāti daṭṭhabbaṃ.

Kā paṭipattīti -

Dānākārādayo eva, uppāditā anekadhā;

Paṭipattīti viññeyyā, pāramīpūraṇakkame.

Dānapāramiyā hi tāva sukhūpakaraṇasarīrajīvitapariccāgena, bhayāpanayanena, dhammopadesena ca bahudhā sattānaṃ anuggahakaraṇaṃ paṭipatti. Tattha āmisadānaṃ abhayadānaṃ dhammadānanti dātabbavattuvasena tividdhaṃ dānaṃ. Tesu bodhisattassa dātabbavattu ajjhattikaṃ, bāhiranti duvidhaṃ. Tattha bāhiraṃ annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālā gandhaṃ vilepanaṃ seyyā āvasathaṃ padīpeyyanti dasavidhaṃ. Annādīnaṃ khādanīyabhojanīyādivibhāgena anekavidhaṃ. Tathā rūpārammaṇaṃ yāva dhammārammaṇanti ārammaṇato chabbidhaṃ. Rūpārammaṇādīnaṃ nīlādivibhāgena anekavidhaṃ. Tathā maṇikanakaratamuttāpavāḍīdikhattavattuārāmādi dāsīdāsagomahiṃsādīnānāvidhavattuḥpakaraṇavasena anekavidhaṃ.

Tattha mahāpuriso bāhiraṃ vatthuṃ dento “yo yena atthiko, taṃ tasseva deti. Dento ca tassa atthiko”ti sayameva jānanto ayācitopi deti, pageva yācito. Muttacāgo deti, no amuttacāgo. Pariyattaṃ deti, no apariyattaṃ. Sati deyyadhamme paccupakārasannissito na deti, asati deyyadhamme, pariyatte ca saṃvibhāgārahaṃ vibhajati. Na ca deti parūpaghātāvahaṃ satthavisamajjādikaṃ, nāpi kīḷanaṃ, yaṃ anathupasaṃhitaṃ, pamādāvahaṃ, na ca gilānassa yācakassa pānabhojanādiasappāyaṃ, pamāṇarahitaṃ vā deti, pamāṇayuttaṃ pana sappāyameva deti.

Tathā yācito gahaṭṭhānaṃ gahaṭṭhānucchavikaṃ deti, pabbajitānaṃ pabbajitānucchavikaṃ deti. Mātāpitara ṇātisālohitā mittāmaccā puttadārādāsakammakarāti etesu kassaci pīḷaṃ ajanento deti, na ca ulāraṃ deyyadhammaṃ paṭijānitvā lūkaṃ deti, na ca lābhasakkārasilokasannissito deti, na ca paccupakārasannissito deti, na ca phalapāṭikaṅkhī deti aññatra sammāsambodhiyā, na ca yācito, deyyadhammaṃ vā jigucchanto deti, na ca asaṇṇatānaṃ yācākānaṃ akkosakaparibhāsakānampi apaviddhā dānaṃ deti, aññadatthu pasannacitto anukampanto sakkaccameva deti, na ca kotūhalamaṅgaliko hutvā deti, kammaphalameva pana saddahanto deti, nāpi yācake payirupāsanādīhi saṃkilametaṃ deti, aparikilamento eva pana deti, na ca paresaṃ vaṇṇanādhippāyo, bhedaḍhippāyo vā dānaṃ deti, asaṃkiliṭṭhacittova deti, nāpi pharusavāco bhākuṭīkamukho dānaṃ deti, piyavādī ca pana pubbabhāsī mihitasitavacano hutvā deti, yasmiṃ ce deyyadhamme ulāramanuññatāya vā ciraparicayena vā gedhasabhāvatāya vā lobhadhammo adhimatto hoti, jānanto bodhisatto taṃ khippameva paṭivinodayitvā yācake pariyesetvāpi deti, yaṅca deyyavatthu parittaṃ, yācakopi paccupaṭṭhito, taṃ acintetvā api attānaṃ dhāvitvā dento yācakaṃ sammāneti yathā taṃ akittipaṇḍito, na ca mahāpuriso attano puttadārādāsakammakaraporise yācito te asaṇṇāpīte domanassappatte yācākānaṃ deti, sammadeva pana saṇṇāpīte somanassappatte deti, dento ca yakkharakkhasapisācādīnaṃ vā manussānaṃ vā kurūrakammantānaṃ jānanto na deti, tathā rajjampi tādisānaṃ na deti, ye lokassa ahitāya dukkhāya anathāya paṭipajjanti, ye pana dhammikā dhammena lokaṃ pālenti, tesam rajjadānaṃ deti. Evaṃ tāva bāhiradāne paṭipatti veditabbā.

Ajjhattikadānampi dvīhākārehi veditabbaṃ. Kathaṃ? Yathā nāma koci puriso ghāsacchādanahetu attānaṃ parassa nissajjati, vidheyyabhāvaṃ upagacchati dāsabyaṃ, evameva mahāpuriso sambodhihetu nirāmisacitto sattānaṃ anuttaraṃ

hitasukhaṃ icchanto attano dānapāramiṃ paripūretukāmo attānaṃ parassa nissajjati, vidheyabhāvaṃ upagacchati yathākāmakaraṇīyataṃ, karacaraṇanayanādiaṅgapaccaṅgaṃ tena tena atthikānaṃ akampito alīno anuppadeti, na tattha sajjati, na saṅkocaṃ āpajjati yathā taṃ bāhiravatthusmiṃ. Tathā hi mahāpuriso dvīhākārehi bāhiravatthum pariccajati yathāsukhaṃ paribhogāya vā yācakānaṃ, tesam manorathaṃ pūrento attano vasībhāvāya vā. Tattha sabbenā sabbam muttacāgo evamāha “nissaṅgabhāvenāhaṃ sambodhiṃ pāpuṇissāmi”ti, evaṃ ajjhattikavatthusmimpi veditabbaṃ.

Tattha yaṃ ajjhattikavatthu diyyamānaṃ yācakassa ekanteneva hitāya saṃvattati, taṃ deti, na itaraṃ. Na ca mahāpuriso māraṃ, māraṇīyikānaṃ vā devatānaṃ vihiṃsādhippāyānaṃ attano attabhāvaṃ, aṅgapaccaṅgāni vā jānamāno deti “mā tesam anatto aho”ti. Yathā ca māraṇīyikānaṃ, evaṃ tehi anvāvitthānampi na deti, nāpi ummattakānaṃ, itaresaṃ pana yāciyamāno samanantameva deti tādisāya yācanāya dullabhabhāvato, tādisassa ca dānassa dukkarabhāvato.

Abhayadānaṃ pana rājato corato aggito udakato verīpuggalato sīhabyagghādivālamigato nāgayakkharakkhasapisācādito sattānaṃ bhaye paccupaṭṭhite tato parittābhāvena dātabbaṃ.

Dhammadānaṃ pana asaṃkiliṭṭhacittassa aviparītadhammadeśanā. Opāyiko hi tassa upadeso diṭṭhadhammikasaṃparāyikaparamatthavasena, yena sāsane anotiṇṇānaṃ avatāraṇaṃ otiṇṇānaṃ paripācanaṃ. Tatthāyaṃ nayo - saṅkhepatō tāva dānakathā sīlakathā saggakathā kāmānaṃ ādīnava saṃkilesa okāro ca nekkhamme ānisaṃso. Vitthārato pana sāvaka bodhiyaṃ adhimuttacittānaṃ saraṇagamaṇaṃ, sīlasaṃvaro, indriyesu guttadvārata, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, aṭṭhatimsāya ārammaṇesu kammakaraṇavasena samathānuyogo, rūpamukhādīsu vipassanābhīnivesesu yathārahaṃ abhinivesanamukhena vipassanānuyogo, tathā visuddhipaṭipadāya sammattagahaṇaṃ, tisso vijjā, cha abhiññā, catasso paṭisambhīdā, sāvaka bodhīti etesaṃ guṇasaṃkittanavasena yathārahaṃ tattha tattha paṭiṭṭhāpanā, pariyodapanā ca. Tathā paccekabodhiyaṃ, sammāsambodhiyaṃca adhimuttacittānaṃ yathārahaṃ dānādīpāramīnaṃ sabhāvasarasalakkaṇādīsaṃkittanamukhena tīsupi avatthābhāvedesu tesam buddhānaṃ mahānubhāvātāvibhāvanena yānadvaye paṭiṭṭhāpanā, pariyodapanā ca. Evaṃ mahāpuriso sattānaṃ dhammadānaṃ deti.

Tathā mahāpuriso āmisadānaṃ dento “imināhaṃ dānena sattānaṃ āyuvāṇasukhabalapaṭibhānādisampattiṃca ramaṇīyaṃ aggaphalasampattiṃca nipphādeyya”nti annaṃ deti, tathā sattānaṃ kāmakilesapāsaṃvāpasamāya pānaṃ deti, tathā suvaṇṇavaṇṇatāya, hīrottappālāṅkārassa ca nipphattiyā vatthāni deti, tathā iddhividhassa ceva nibbānasukhassa ca nipphattiyā yānaṃ deti, tathā sīlagandhanipphattiyā gandhaṃ deti, tathā buddhaguṇasobhānipphattiyā mālāvilepanaṃ deti, tathā bodhimaṇḍāsanānipphattiyā āsanaṃ deti, tathā gataseyyanipphattiyā seyyaṃ deti, saraṇabhāvanipphattiyā āvasathaṃ deti, pañcacakkhupaṭilābhāya padīpeyyaṃ deti.

Byāmapabbhānipphattiyā rūpadānaṃ deti, brahmāsāranipphattiyā saddadānaṃ deti, sabbalokassa piyabhāvāya rasadānaṃ deti, buddhasukhumālabhāvāya phoṭṭhabbadānaṃ deti, ajarāmarābhāvāya bhesajjadānaṃ deti, kilesadāsabyavimocanattaṃ dāsānaṃ bhujissatādānaṃ deti, saddhammābhīratiyā

anavajjakhiḍḍāratihetudānaṃ deti, sabbepi satte ariyāya jātiyā attano puttabhāvūpanayanāya puttadānaṃ deti, sakalassāpi lokassa patibhāvūpagamanāya dāradānaṃ deti, subhalakkhaṇasampattiyā suvaṇṇamaṇimuttāpavāḷādidānaṃ, anubyañjanasampattiyā nānāvidhaviḥsānadānaṃ, saddhammakosādhigamāya vittakosadānaṃ, dhammarājabhāvāya rajjadānaṃ, dānādisampattiyā āramuyyānādivanadānaṃ, cakkakāṇḍikā pādehi bodhimaṇḍūpasāṅkamanāya caraṇadānaṃ, caturroghanittharaṇe sattānaṃ saddhammahatthadānattham hatthadānaṃ, saddhindriyādipaṭilābhāya kaṇṇanāsādidānaṃ, samantacakkhupaṭilābhāya cakkhudānaṃ, “dassanasavanānussaraṇapāricariyādīsū sabbakālaṃ sabbasattānaṃ hitasukhāvaho sabbalokena ca upajīvitabbo me kāyo bhaveyyā”ti maṃsalohitādidānaṃ. “Sabbalokuttamo bhaveyya”nti uttamaṅgadānaṃ deti.

Evam dadanto ca na anesanāya deti, na paropaghātena, na bhayena, na lajjāya, na dakkhiṇeyyaroṇanena, na paṇīte sati lūkhāya, na attukkaṃsanena, na paravambhanena, na phalābhikaṅkhāya, na yācakajigucchāya, na acittikārena, atha kho sakkaccaṃ deti, sahatthēna deti, kālena deti, cittaṃ katvā deti, avibhāgena deti, tīsu kālesu somanassiko deti, tato eva ca datvā na pacchānutāpī hoti, na paṭiggāhakavasena mānāvamānaṃ karoti, paṭiggāhakānaṃ piyasamudācāro hoti vadaññū yācayogo saparivāradāyako. Annadānañhi dento “taṃ saparivāraṃ katvā dassāmi”ti vatthādīhi saddhiṃ deti, tathā vatthadānaṃ dento “taṃ saparivāraṃ katvā dassāmi”ti annādīhi saddhiṃ deti. Pānadānādisūpi eseṇa nayo, tathā rūpadānaṃ dento itarārammaṇānipi tassa parivāraṃ katvā deti, evaṃ sesesūpi.

Tattha rūpadānaṃ nāma nīlapītalohitodātādivaṇṇādīsū pupphavatthadhātūsū aññataraṃ labhitvā rūpavasena ābhujitvā “rūpadānaṃ dassāmi, rūpadānaṃ mayha”nti cintetvā tādise dakkhiṇeyye dānaṃ paṭiṭṭhāpeti, etaṃ rūpadānaṃ nāma.

Saddadānaṃ pana bherīsaddādivasena veditabbaṃ. Tattha saddaṃ kandaṃulāni viya uppāṭetvā, nīluppalahatthakaṃ viya ca hatthe ṭhapetvā dātuṃ na sakkoti, savatthukaṃ pana katvā dadanto saddadānaṃ deti nāma, tasmā yadā “saddadānaṃ dassāmi”ti bherīmudiṅgādīsū aññatarena tūriyena tiṇṇaṃ ratanānaṃ upahāraṃ karoti, kāreti ca, “saddadānaṃ dassāmi, saddadānaṃ me”ti bheriādīni ṭhapāpeti, dhammakathikānaṃ pana saddabhesajjaṃ, telaphāṇitādīni ca deti, dhammassavanaṃ ghoṣeti, sarabhaññaṃ bhaṇati, dhammakathaṃ katheti, upanissinnakathaṃ, anumodanakathaṃca karoti, kāreti ca, tadā saddadānaṃ nāma hoti.

Tathā mūlagandhādīsū aññataraṃ rājanīyaṃ gandhavatthum, pisitameva vā gandhaṃ yaṃ kiñci labhitvā gandhavasena ābhujitvā “gandhadānaṃ dassāmi, gandhadānaṃ mayha”nti buddharatanādīnaṃ pūjaṃ karoti, kāreti ca, gandhapūjanatthāya agarucandanādike gandhavatthuke pariccajati, idaṃ gandhadānaṃ.

Tathā mūlarasādīsū yaṃ kiñci rājanīyaṃ rasavatthum labhitvā rasavasena ābhujitvā “rasadānaṃ dassāmi, rasadānaṃ mayha”nti dakkhiṇeyyānaṃ deti, rasavatthumeva vā aññaṃ gavādikaṃ pariccajati, idaṃ rasadānaṃ.

Tathā phoṭṭhabbadānaṃ mañcapīṭhādivasena, attharaṇapāvuraṇādivasena ca veditabbaṃ. Yadā hi mañcapīṭhabhisibbbohanādikaṃ, nivāsanapārūpanādikaṃ vā sukhasamphassaṃ rājanīyaṃ anavajjaṃ phoṭṭhabbavatthum labhitvā

phoṭṭhabbavasena ābhujitvā “phoṭṭhabbadānaṃ dassāmi, phoṭṭhabbadānaṃ mayha”nti dakkhiṇeyyānaṃ deti. Yathāvuttaṃ phoṭṭhabbavatthūṃ labhitvā pariccajati, etaṃ phoṭṭhabbadānaṃ.

Dhammadānaṃ pana dhammārammaṇassa adhippetattā oṇāpānājīvitavasena veditabbaṃ. Oṇādīsu hi aññataraṃ rājanīyaṃ dhammavatthūṃ labhitvā dhammārammaṇavasena ābhujitvā “dhammadānaṃ dassāmi, dhammadānaṃ mayha”nti sappinavanītādi oṇadānaṃ deti, ambapānādiatṭhavidhaṃ pānadānaṃ deti, jīvitadānanti ābhujitvā salākabhattapakkhikabhattādīni deti. Aphāsukabhāvena abhihūṭānaṃ byādhikānaṃ vejjāṃ paṭṭhapeti, jālaṃ phālāpeti, kumīnaṃ viddhaṃsāpeti, sakuṇapañjaraṃ viddhaṃsāpeti, bandhanena baddhānaṃ sattānaṃ bandhanamokkhaṃ kāreti, māghātabheriṃ carāpeti, aññānīpi sattānaṃ jīvitaparittānattaṃ evarūpāni kammāni karoti, kārāpeti ca, idaṃ dhammadānaṃ nāma.

Sabbampetaṃ yathāvuttadānasampadaṃ sakalalokahitasukhāya pariṇāmeti attano ca akuppāya vimuttiyā aparikkhayassa chandassa aparikkhayassa vīriyassa aparikkhayassa samādhissa aparikkhayassa paṭibhānassa aparikkhayassa jhānassa aparikkhayāya sammāsambodhiyā pariṇāmeti, imaṃcā dānapāramiṃ paṭipajjantena mahāsattena jīvite aniccasaññā paccupaṭṭhapetabbā. Tathā bhogesu, bahusādhāraṇatā ca nesaṃ manasi kātabbā, sattesu ca mahākaruṇā satataṃ samitaṃ paccupaṭṭhapetabbā. Evañhi bhogehi gahetabbasāraṃ gaṇhanto ādittato viya agārato sabbāṃ sāpateyyaṃ, attānañca bahi nīharanto na kiñci seseti, na katthaci vibhāgaṃ karoti, aññadatthu nirapekkho nissajjati eva. Ayaṃ tāva dānapāramiyā paṭipattikkamo.

Sīlapāramiyā pana ayaṃ paṭipattikkamo - yasmā sabbaññusīlālaṅkārehi satte alaṅkaritukāmena mahāpurisena ādito attano eva tāva sīlaṃ visodhetabbaṃ. Tattha catūhākārehi sīlaṃ visujjhati ajjhāsayaṃvisuddhito, samādānato, avītikkamanato, sati vītikkame puna pākāṭikaraṇato ca. Visuddhāsayaṭāya hi ekacco attādhīpati hutvā pāpajigucchanasabhāvo ajjhattaṃ hiridhammaṃ paccupaṭṭhapetvā supārisuddhasamācāro hoti, tathā parato samādāne sati ekacco lokādhīpati hutvā pāpato uttasanto ottappadhammaṃ paccupaṭṭhapetvā supārisuddhasamācāro hoti, iti ubhayathāpi ete avītikkamanato sīle paṭiṭṭhahanti. Atha ca pana kadāci satisammosena sīlassa khaṇḍādibhāvo siyā, tāyayeva yathāvuttāya hīrottappasampattiyā khippameva naṃ vuṭṭhānādinā paṭipākatikaṃ karontīti.

Tayidaṃ sīlaṃ vārittaṃ cārittanti duvidhaṃ. Tatthāyaṃ bodhisattassa vārittasīle paṭipattikkamo - tena sabbasattesu tathā dayāpannacittena bhavitabbaṃ, yathā supinantenapi na āghāto uppajjeyya, parūpakaraṇaviratātāya parasantako alagaddo viya na parāmasitabbo. Sace pabbajito hoti, abrahmacariyatopi ārācārī hoti sattavidhamethunasamyogavirato, pageva paradāragamanato. Gahaṭṭho samāno paresaṃ dāresu sadā pāpakaṃ cittampi na uppādeti. Kathento saccaṃ hitaṃ piyaṃ parimitameva ca kālena dhammiṃ kathaṃ bhāsītā hoti. Sabbattha anabhihjhālu, abyāpannacitto, aviparītadassano kammassakatāññāna ca samannāgato. Samaggatesu sammāpaṭipannesu nivīṭṭhasaddho hoti nivīṭṭhapemoti.

Iti caturāpāyavaṭṭadukkhānaṃ pathabhūtehi akusalakammapathehi, akusaladhammehi ca oramitvā saggamokkhānaṃ pathabhūtesu kusalakammapathehi, kusadalhammesu ca paṭiṭṭhitassa mahāpurisassa

parisuddhāsayaipayogato yathābhipatthitā sattānaṃ hitasukhūpasañhitā manorathā sīghaṃ sīghaṃ abhinipphajjanti, pāramiyo paripūrenti. Evaṃbhūto hi ayaṃ. Tattha hiṃsānivattiyā sabbasattānaṃ abhayadānaṃ deti, appakasireneva mettābhāvanaṃ sampādeti, ekādasa mettānisamse adhigacchati, appābādho hoti appātaṅko, dīghāyuko sukhabahulo, lakkhaṇavisese pāpuṇāti, dosavāsanañca samucchindati. Tathā adinnādānanivattiyā corādīhi asādhāraṇe bhoge adhigacchati, parehi anāsaṅkāniyo, piyo, manāpo, vissāsaṇiyo, bhavasampattīsu alaggacitto pariccāgasīlo, lobhavāsanañca samucchindati. Abrahmacariyanivattiyā alobho hoti santakāyacitto, sattānaṃ piyo hoti manāpo aparisaṅkāniyo, kalyāṇo cassa kittisaddo abbhuggacchati, alaggacitto hoti mātugāmesu aluddhāsayo, nekkhammabahulo, lakkhaṇavisese adhigacchati, lobhavāsanañca samucchindati.

Musāvādanivattiyā sattānaṃ pamāṇabhūto hoti paccayiko theto ādeyyavacano devatānaṃ piyo manāpo surabhogandhamukho asaddhammārakkhitakāyavacīsamācāro, lakkhaṇavisese adhigacchati, kilesavāsanañca samucchindati. Pesuññānivattiyā parūpakkamehi abhejjakāyo hoti abhejjaparivāro, saddhamme ca abhejjanakasaddho, daḷhamitto bhavantaraparicitānampi sattānaṃ ekantapiyo, asaṃkilesabahulo. Pharusavācānivattiyā sattānaṃ piyo hoti manāpo sukhasīlo madhuravacano sambhāvaṇiyo, aṭṭhaṅgasamannāgato cassa saro nibbattati. Samphappalāpanivattiyā sattānaṃ piyo hoti manāpo, garubhāvaṇiyo ca, ādeyyavacano parimitālāpo, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo, ṭhānuppattikena paṭibhānena pañhābyākaraṇakusalo, buddhabhūmiyañca ekāya eva vācāya anekabhāsānaṃ sattānaṃ anekesaṃ pañhānaṃ byākaraṇasamattho hoti.

Anabhijjhālutaṃ akicchālābhī hoti, ulāresu ca bhogesu ruciṃ paṭilabhati, khattiyamahāsālādīnaṃ sammato hoti, paccatthikehi anabhibhavanīyo, indriyavekallaṃ na pāpuṇāti, appaṭipuggalo ca hoti. Abyāpādena piyadassano hoti sattānaṃ sambhāvaṇiyo, parahitābhinanditāya ca satte appakasireneva pasādeti, alūkkasabhāvo ca hoti mettāvihārī, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo. Micchādassanābhāvena kalyāṇe sahāye paṭilabhati, sīsacchedaṃ pāpuṇantopi pāpakammaṃ na karoti, kammassakatādassanato akotūhalamaṅgaliko ca hoti, saddhamme cassa saddhā paṭiṭṭhitā hoti mūlajātā, saddahati ca tathāgatānaṃ bodhiṃ, samayantaresu nābhiramati ukkāraṭṭhāne rājahaṃso viya, lakkhaṇattayavijānane kusalo hoti, ante ca anāvaraṇaṇālābhī, yāva ca bodhiṃ na pāpuṇāti, tāva tasmīṃ tasmīṃ sattanikāye ukkaṭṭhukkaṭṭho hoti, ulāruḷārasampattiyo pāpuṇāti.

“Iti hidaṃ sīlaṃ nāma sabbasampattīnaṃ adhiṭṭhānaṃ, sabbabuddhaguṇānaṃ pabhavabhūmi, sabbabuddhakāradhammānaṃ ādi caraṇaṃ kāraṇaṃ mukhaṃ pamukha”nti bahumānaṃ uppādetvā kāyavacīsaṃyame, indriyadamane, ājīvaṇīyapārisuddhiyaṃ, paccayaparibhoge ca satisampajaññabalena appamatto hoti, lābhasakkārasilokaṃ ukkhittāsikapaccatthikaṃ viya sallakkhetvā “kikīva aṇḍa”ntiadinā vuttanayena sakkaccaṃ sīlaṃ sampādetabbaṃ. Ayaṃ tāva vārittasīle paṭipattikkamo.

Cārittasīle pana paṭipatti evaṃ veditabbā -idha bodhisatto kalyāṇamittānaṃ garuṭṭhāniyānaṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikkammaṃ kālena kālaṃ kattā hoti, tathā tesāṃ kālena kālaṃ upaṭṭhānaṃ kattā hoti, gilānānaṃ kāyaveyyāvaṭikaṃ, vācāya pucchanañca kattā hoti, subhāsitaṇḍāni sutvā

sādhukāraṃ kattā hoti, guṇavantānaṃ guṇe vaṇṇetā, paresaṃ apakāre khantā, upakāre anussaritā, puññāni anumoditā, attano puññāni sammāsambodhiyā pariṇāmetā, sabbakālaṃ appamādavahārī kusalesu dhammesu, sati accaye accayato disvā tādisānaṃ sahadhammikānaṃ yathābhūtaṃ āvi kattā, uttariṇca sammāpaṭipattiṃ sammadeva paripūretā.

Tathā attano anurūpāsu atthūpasamhitāsu sattānaṃ itikattabbatāpurekkhāro analaso sahāyabhāvaṃ upagacchati. Uppannesu ca sattānaṃ byādhiādidukkhesu yathārahaṃ patikāravindhāyako, ñātibhogādibyanapatitesu sokapanodano, ullumpanasabhāvavāṭṭhito hutvā niggahārahānaṃ dhammeneva niggaṇhanako yāvadeva akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpanāya, paggaṇhārahānaṃ dhammeneva paggaṇhanako. Yāni purimakānaṃ mahābodhisattānaṃ uḷāratamāni paramadukkarāni acinteyyānubhāvāni sattānaṃ ekantahitasukhāvahāni caritāni, yehi nesaṃ bodhisambhārā sammadeva paripākāṃ agamiṃsu, tāni sutvā anubbiggo anutrāso “tepi mahāpurisā manussā eva, anukkamena pana sikkhāparipūriyā bhāvitattā tādisāya uḷāratamāya ānubhāvasampattiya bodhisambhāresu ukkaṃsapāramippattā ahesuṃ, tasmā mayāpi sīlādisikkhāsu sammadeva tathā paṭipajjitabbaṃ, yāya paṭipattiya ahampi anukkamena sikkhaṃ paripūretvā ekantato padaṃ anupāpuṇissāmī”ti saddhāpurecārikaṃ vīriyaṃ avissajjanto sammadeva sīlesu paripūrakārī hoti.

Tathā paṭicchannakalyāṇo hoti vivaṭāparādho, appiccho santuṭṭho pavivitto asaṃsaṭṭho dukkhasaṃ aviparītadassanajātiko anuddhato anunnaḷo acapalo amukharo avikiṇṇavāco saṃvutindriyo santamānaso kuhanādimicchājīvivirahito ācāragocarasaṃpanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesu, āradhaviṇiyo pahitatto kāye ca jīvite ca nirapekkho, appamattakampi kāye, jīvite vā apekkhaṃ nādhivāseti pajahati vinodeti, pageva adhimattaṃ. Sabbepi dussīyahetubhūte kodhupanāhādi ke kilesupakkilese pajahati vinodeti, appamattakena visesādhigamena aparituṭṭho hoti, na saṅkocaṃ āpajjati, uparūparivisesādhigamāya vāyamati.

Yena yathāladhā sampatti hānabhāgiyā vā tṭhitabhāgiyā vā na hoti, tathā mahāpuriso andhānaṃ pariṇāyako hoti, maggaṃ ācikkhati, badhirānaṃ hatthamuddāya saññaṃ deti, atthamanuggāheti, tathā mūgānaṃ. Pīṭhasappikānaṃ pīṭhaṃ deti, vāheti vā.

Assaddhānaṃ saddhāpaṭilābhāya vāyamati, kusītānaṃ ussāhajanāya, muṭṭhassatīnaṃ satisamāyogāya. Vibbhantattānaṃ samādhisampadāya, duppaññaṃ paññādhigamāya vāyamati. Kāmacchandapariyuṭṭhitānaṃ kāmacchandapaṭivinodanāya vāyamati.

Byāpādathinamiddhauddhaccakukkuccavicikicchāpariyuṭṭhitānaṃ vicikicchāvinodanāya vāyamati. Kāmavitakkādipakatānaṃ kāmavitakkādīmicchāvitakkavinodanāya vāyamati. Pubbakārīnaṃ sattānaṃ kataññaṃ nissāya pubbabhāsī piyavādī saṅgāhako sadisena, adhikena vā paccupakāre sammānetā hoti.

Āpadāsu sahāyakiccaṃ anutiṭṭhati, tesāṃ tesaṇca sattānaṃ pakatiṃ, sabhāvaṇca pariṇānitvā yehi yathā saṃvasitabbaṃ hoti, tehi tathā saṃvasati. Yesu ca yathā paṭipajjitabbaṃ hoti, tesu tathā paṭipajjati. Taṇca kho akusalato vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpanavasena, na aññathā. Paracittānurakkhaṇā hi bodhisattānaṃ yāvadeva kusālābhivaḍḍhiyā. Tathā hitajjhāsayenāpi paro na sāhasitabbo, na bhaṇḍitabbo, na maṅkubhāvamāpādetabbo, na parassa kukkuccaṃ uppādetabbaṃ, na niggahaṭṭhāne

codetabbo, na nīcataraṃ paṭipannassa attā uccatare ṭhapetabbo, na ca paresu sabbena sabbaṃ asevinā bhavitabbaṃ, na atisevinā, na akālasevinā bhavitabbaṃ.

Yutte pana satte desakālānurūpaṃ sevati, na ca paresaṃ purato piyepi garahati, appiye vā pasaṃsati, na adhiṭṭhāya vissāsī hoti, na dhammikaṃ upanimantaṃ paṭikkhipati, na paññattiṃ upagacchati, nādhikaṃ paṭiggaṇhāti, saddhāsampanne saddhānisamsakathāya sampahaṃseti, sīlasutacāgapaññāsampanne paññānisamsakathāya sampahaṃseti. Sace pana bodhisatto abhiññābalappatto hoti, pamādāpanne satte abhiññābalena yathārahaṃ nirayādiḷe dassento saṃvejetvā assaddhādiḷe saddhādīsū paṭiṭṭhāpeti, sāsane otāreti, saddhādiguṇasampanne paripāceti. Evamassa mahāpurisassa cārittabhūto aparimāṇo puññābhisando kusālābhisando uparūpari abhivaḍḍhatīti veditabbaṃ.

Apica yā sā “kiṃ sīlaṃ, kenaṭṭhena sīla”ntiādinā pucchaṃ katvā “pāṇātipātādīhi viramantassa, vattaṇṇapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanādayo dhammā sīla”ntiādinā nayena nānappaḷakārato sīlassa vitṭhārakathā visuddhimagge vuttā, sā sabbāpi idha āharitvā vattabbā. Kevalaṇhi tattha sāvakaḷodhisattavasena sīlakathā āgatā, idha mahāḷodhisattavasena karuṇūpāyakosallapubbaṅgamaṃ katvā vattabbāti ayameva viseso. Yato idaṃ sīlaṃ mahāpuriso yathā na attano duggatiyaṃ parikilesavimuttiyā, sugatiyaṃ na rajjasampattiyaṃ, na cakkavattī, na deva, na sakka, na māra, na brahmasampattiyaṃ pariṇāmeti, tathā na attano tevijjatāya, na chaḷabhiññatāya, na catuṇṇasambhidādhigamāya, na sāvakaḷodhiyā, na paccekaḷodhiyā pariṇāmeti, atha kho sabbaññubhāvena sabbasattānaṃ anuttarasīlālaṅkārasampādanatthameva pariṇāmetīti ayaṃ sīlapāramiyā paṭipattikkamo.

Tathā yasmā karuṇūpāyakosallapariggahitā ādīnavadassanapubbaṅgamā kāmehi ca bhavehi ca nikkhamanavasena pavattā kusalaḷittupatti nekkhammapāramī, tasmā sakalasamkilesanivāsanaṭṭhānatāya, puttadārādīhi mahāsambādhatāya, kasivāṇijjādinānāvikkammantādhīṭṭhānabyākulātāya ca gharāvāsassa nekkhammasukhādīnaṃ anokāsataṃ, kāmaṇaṇca “satthadhārālaggamadhubindu viya ca kadalī viya ca avaleyhamānaparittassāḷavipulānatthānubandhā”ti ca vijjulatobhāsena gaḷetabbaṃ naccaṃ viya parittakālūṇalabbhā, ummattakālāṅkāro viya viparītasāññāya anubhavitabbā, karīsāvacchāḷadanamukhaṃ viya paṭikārabhūtā, uḷake temitaṅguliyaṃ nisārudakapānaṃ viya atittikarā, chātajjhattabhojanaṃ viya sābādā, balisāmisam viya byāsanupanipātakāraṇā, aggisantāpo viya kālattayepi dukkhupattihetubhūtā, makkaṭālepo viya bandhananimittā, ghātakāvacchāḷadanakimālayo viya anattacchāḷadanā, sapattagāmaḷaso viya bhayaṭṭhānabhūtā, paccatthikaṇosako viya kilesamārādīnaṃ āmisabhūtā, chaṇasampattiyo viya vipariṇāmaḷukkhā, koṭaraggi viya antodāhakā, purāṇakūṇalambabāraṇamadhuṇḍaṃ viya anekādīnavā, loṇūḷakapānaṃ viya pipāsāhetubhūtā, surāmerayaṃ viya nīcajanasevitā, appassāḷatāya aṭṭhikaṅkalūṇamā”tiādinā ca nayena ādīnavaṃ sallakkhetvā tabbipariyāyena nekkhamme ānisamsaṃ passantena nekkhammapavivekaupasamasukhādīsū ninnapoṇapabbhāraccitena nekkhammapāramiyaṃ paṭipajjitabbaṃ.

Yasmā pana nekkhammaṃ pabbajjāmūlakam, tasmā pabbajjā tāva anuṭṭhātābbā. Pabbajjamaṇuṭṭhantena mahāsattena asati buddhupāḷe kammavāḷīnaṃ kiriyaḷāḷīnaṃ tāpasapariḷbājakānaṃ pabbajjā anuṭṭhātābbā. Uppannesu pana sammāsambuddhesu tesam sāsane eva pabbajitabbaṃ. Pabbajitvā ca yathāvutte sīle paṭiṭṭhitena tassā eva sīlapāramiyā ḷodāpanatthaṃ dhutaḷuṇā samādātābbā.

Samādinna dhutadhammā hi mahāpurisā sammadeva te pariharantā appicchāsantu tūṭṭhasallekha paviveka saṃsaggavīriyārambhasubharatā diguṇasallavik khālitakilesa malatāya anavajjasīlavataguṇa parisuddhasamācārā porāṇe ariyavaṃsattaye patitūṭṭhitā catutthaṃ bhāvanārāmatāsaṅkhātā ariyavaṃsaṃ gantūṃ cattārīsāya ārammaṇesu yathārahaṃ upacārappanābhedaṃ jhānaṃ upasampajja viharanti. Evañhissa sammadeva nekkhammapāramī pāripūritā hoti. Imasmiṃ pana tṭhāne terasahi dhutadhammehi saddhiṃ dasa kasiṇāni dasāsubhāni dasānussatiyo cattāro brahmavihārā cattāro āruppā ekā saññā ekaṃ vavatthānanti cattārīsa samādhībhāvanākamma tūṭṭhānāni, bhāvanāvidhānañca vitthārato vattabbāni, taṃ panetaṃ sabbaṃ yasmā visuddhimagge sabbākārato vitthāretvā vuttaṃ, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Kevalaṃhi tattha sāvaka bodhisattassa vasena vuttaṃ, idha mahābodhisattassa vasena karuṇūpāyakosalla pubbaṅgamaṃ katvā vattabbanti ayameva viseso. Evamettha nekkhammapāramiyā paṭipattikkamo veditabbo.

Tathā paññāpāramiṃ sampādetukāmena yasmā paññā āloko viya andhakārena mohena saha na vattati, tasmā mohakāraṇāni tāva bodhisattena parivajjettabbāni. Tatthimāni mohakāraṇāni-arati tandī vijambhitā ālasiyaṃ gaṇasaṅgaṇikārāmatā niddāsīlatā anicchayasīlatā ñāṇasmiṃ akutūhalatā micchādhimāno aparipucchakatā kāyassa nasammāparihāro asamāhitacittatā duppaññānaṃ puggalānaṃ sevā paññavantānaṃ apayirupāsānā attaparibhavo micchāvīkappo viparītābhīniveso kāyadaḥhibahulatā asaṃvegasīlatā pañca nīvaraṇāni, saṅkhepato yevāpanadhamme āsevato anuppannā paññā nuppajjati, uppannā parihāyati, iti imāni mohakāraṇāni, tāni parivajjantena bāhusacce, jhānādīsu ca yogo karaṇīyo.

Tatthāyaṃ bāhusaccassa visayavibhāgo - pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo cattāri saccāni bāvisatindriyāni dvādasapadiko paṭiccasamuppādo, tathā satipaṭṭhānādayo kusalādidhammappabhedā ca, yāni ca loke anavajjāni vijjāṭṭhānāni, yo ca sattānaṃ hitasukhavidhānanayo byākaraṇaviseso. Iti evaṃ pakāraṃ sakalameva sutavisayaṃ upāyakosalla pubbaṅgamāya paññāya, satiyā, vīriyena ca sādhukaṃ uggahaṇasavanadhāraṇa paricaya paripucchāhi ogāhetvā tattha ca paresaṃ patitūṭṭhāpanena sutamayā paññā nibbattetabbā, tathā sattānaṃ itikattabbatāsu tṭhānupattikā paṭibhānabhūtā, āyāpāyaupāyakosalla bhūtā ca paññā hitesitaṃ nissāya tattha tattha yathārahaṃ pavattetabbā, tathā khandhādīnaṃ sabhāvadhammānaṃ ākāraparitakkana mukhena ceva nijjhānaṃ khamāpentena ca cintāmayā paññā nibbattetabbā.

Khandhādīnaṃ yeva pana salakkhaṇasāmaññalakkhaṇa pariggahaṇasena lokiyapariññaṃ nibbattentena pubbabhāgabhāvanāpaññā sampādetabbā. Evañhi “nāmarūpamattamidaṃ, yathārahaṃ paccayehi uppajjati ceva nirujjhati ca, na ettha koci kattā vā kārētā vā, hutvā abhāva tṭhena aniccaṃ, udayabbaya paṭipīḷana tṭhena dukkhaṃ, avasavattana tṭhena anattā”ti ajjhakkadhamme, bāhirakadhamme ca nibbisesaṃ parijānanto tattha āsaṅgaṃ pajahanto, pare ca tattha taṃ pajahāpento kevalaṃ karuṇāvaseneva yāva na buddhaguṇā hatthatalaṃ āgacchanti, tāva yānattaye satte avatāraṇa paripācanehi patitūṭṭhāpento, jhānavimokkhasamādhīsamāpattiyo, abhiññāyo ca lokiyavasībhāvaṃ pāpento paññāya matthakaṃ pāpuṇāti.

Tattha yācimā iddhi vidhāññaṃ dibbasotadhātuññaṃ cetopariyaññaṃ pubbenivāsānussatiññaṃ dibbacakkhuññaṃ yathā kammūpagaññaṃ

anāgataṃsaññanti saparibhaṇḍā pañcalokiyābhiññāsaṅkhātā bhāvanāpaññā, yā ca khandhāyatanadhātuindriyasaccapaṭiccasamuppādādibhedeṣu catubhūmakeṣu dhammeṣu uggahaparipucchāvasena ñāṇaparicayaṃ katvā sīlavisuddhi cittavisuddhīti mūlabhūtāsu imāsu dvīsu visuddhīsu paṭiṭṭhāya diṭṭhivisuddhi kaṅkhāvitaraṇavisuddhi maggāmaggañāṇadassanavisuddhi paṭipadāñāṇadassanavisuddhi ñāṇadassanavisuddhīti sarīrabhūtā imā pañca visuddhiyo sampādentena bhāvetabbā lokiyalokuttarabhedā bhāvanāpaññā, tasmaṃ sampādanavidhānaṃ yasmā “tatha ‘ekopi hutvā bahudhā hoti’tiādikaṃ iddhivikubbanam kātukāmena ādikammikena yoginā”tiādinā, “khandhāti pañcha khandhā rūpakkhando vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho”tiādinā ca visayavisayivibhāgena saddhiṃ visuddhimagge sabbākārato vitthāretvā vuttaṃ, tasmā tatha vuttanayeneva veditabbaṃ. Kevalaṃhi tatha sāvaka bodhisattassa vasena paññā āgatā, idha mahābodhisattassa vasena karuṇūpāyakosallapubbaṅgamaṃ katvā vattabbā. Ñāṇadassanavisuddhiṃ apāpetvā paṭipadāñāṇadassanavisuddhiyaṃyeva vipassanā ṭhapetabbāti ayameva viṣeṣo. Evamettha paññāpāramiyā paṭipattikkamo veditabbo.

Tathā yasmā sammāsambodhiyā katābhinihārena mahāsattena pāramīparipūraṇatthaṃ sabbakālaṃ yuttappayuttana bhavitabbaṃ ābaddhaparikaraṇena, tasmā kālena kālaṃ “ko nu kho ajja mayā puññasambhāro, ñāṇasambhāro vā upacito, kiṃ vā mayā parahitaṃ kata”nti divase divase paccavekkhantena sattahitatthaṃ ussāho karaṇīyo, sabbesampi sattānaṃ upakārāya attano pariggahabhūtaṃ vatthuṃ, kāyaṃ, jīvitaṃca nirapekkhanacittena ossajjitabbaṃ, yaṃ kiñci kammaṃ karoti kāyena, vācāya vā, taṃ sabbam sambodhiyaṃ ninnacitteneva kātabbam, bodhiyā pariṇāmetabbaṃ, uḷārehi, ittarehi ca kāmehi vinivattacitteneva bhavitabbaṃ, sabbāsu ca itikattabbatāsu upāyakosallaṃ paccupaṭṭhapetvā paṭipajjitabbaṃ.

Tasmiṃ tasmiṃca sattahite āradhaviṇīyena bhavitabbaṃ itthāniṭṭhādisabbasahena avisaṃvādinā. Sabbepi sattā anodhiso mettāya, karuṇāya ca pharitabbā. Yā kāci sattānaṃ dukkhuppatti, sabbā sā attani pāṭikaṅkhitabbā. Sabbesaṃca sattānaṃ puññaṃ abbhānumoditabbaṃ, buddhānaṃ mahantatā mahānubhāvātā abhiṇhaṃ paccavekkhitabbā, yaṃ kiñci kammaṃ karoti kāyena, vācāya vā, taṃ sabbam bodhicittapubbaṅgamaṃ kātabbam. Iminā hi upāyena dānādīsu yuttappayuttassa thāmaṇato daḷhaparakkamassa mahāsattassa bodhisattassa aparimeyyo puññasambhāro, ñāṇasambhāro ca divase divase upacīyati.

Apica sattānaṃ paribhogatthaṃ, paripālanatthaṃca attano sarīraṃ, jīvitaṃca pariccajivā khuppiṇāsasītuṇhāvātātapādidukkhapatikāro pariyesitabbo ca uppādetabbo ca, yaṃca yathāvuttadukkhapatikāraṃ sukhaṃ attanā paṭilabhati, tathā ramaṇīyesu āramuyyānapāsādalaṅkādisu, araṇṇāyatanesu ca kāyacittasantāpābhāvena abhinibbutatā attanā sukhaṃ paṭilabhati, yaṃca suṇāti “buddhānubuddhapaccekaḥbuddhā, mahābodhisattā ca nekkhammapaṭipattiyaṃ ṭhitā”ti ca “diṭṭhadhammikasukhavihārabhūtaṃ īdisaṃ nāma jhānasamāpattisukhamanubhavanti”ti ca, taṃ sabbam sattesu anodhiso upasaṃharati. Ayaṃ tava nayo asaṃhitabhūmiyaṃ paṭiṭṭhitassa.

Samāhitabhūmiyaṃ pana patitṭhito attanā yathānubhūtaṃ visesādhigamanibbattaṃ pītiṃ, passaddhiṃ, sukhaṃ, samādhīṃ, yathābhūtañāṇaṃca sattesu adhimuccanto upasaṃharati pariṇāmeti, tathā mahati saṃsāradukkhe, tassa ca nimittabhūte kilesābhisaṅkhāradukkhe nimuggaṃ sattanikāyaṃ disvā tatrāpi khādanachedanabhedanasedanapisanahiṃsanaaggisantāpādijanitā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā nīrantaraṃ cirakālaṃ vedayante narake, aññamaññaṃ kujjhanasantāsanavisodhanahiṃsanaparādhīnatādīhi mahādukkhaṃ anubhavante tiracchānagate, jotimālākulasarīre khuppiṇāsavātātapādīhi ḍayhamāne, visussamāne ca vantakheḷādīhāre, uddhabāhu viravante nijjhāmatāṇhikādike mahādukkhaṃ vedayamāne pete ca pariyeṭṭhimūlakaṃ mahantaṃ anayabyasanaṃ pāpuṇante hatthacchedādikaraṇayogena dubbaṇṇaduḍḍasikadaliddādbhāvena khuppiṇādiābhayogena balavantehi abhibhavanīyato, paresaṃ vahanato, parādhīnato ca narake, pete, tiracchānagate ca atisayante apāyadukkhānibbisesaṃ dukkhamanubhavante manusse ca tathā visayaparibhogavikkhittacittatāya rāgādi pariḷāhena ḍayhamāne vātavegasamuṭṭhitajālāsamiddhasukkhakatṭhasannipāte aggikkhandhe viya anupasantapariḷāhavuttike anupasantanihataparādhīne kāmāvacaradeve ca mahatā vāyāmena vidūramākāsaṃ vigāhitasakuntā viya, balavatā dūre pāṇinā khittasārā viya ca “satipi cirappavattiyaṃ anaccantikātāya pātapariyosānā anatikkantajātijarāmarāṇā evā”ti rūpāvacarārūpāvacaradeve ca passantena mahantaṃ saṃvegaṃ paccupaṭṭhāpetvā mettāya, karuṇāya ca anodhiso sattā pharitabbā. Evaṃ kāyena, vācāya, manasā ca bodhisambhāre nīrantaraṃ upacinantena yathā pāramiyo paripūrenti, evaṃ sakkaccakārinā sātaccakārinā anolīnavuttinā ussāho pavattetabbo, vīriyapāramī paripūretabbā.

Apica

“acinteyyāparimeyyavipulolāravimalanirupamanirupakkilesaguṇagaṇanicanidānab hūtassa buddhabhāvassa ussakkivā sampahaṃsanayoggaṃ vīriyaṃ nāma acinteyyānubhāvameva, yaṃ na pacurajanā sotumpi sakkuṇanti, pageva paṭipajjitum. Tathā hi tividhā abhinīhāracittupatti, catasso buddhabhūmiyo, cattāri saṅghavattḥūni, karuṇekarasatā, buddhadhammesu sacchikaraṇena visesappaccayo, nijjhānakkhanti, sabbadhammesu nirupalepo, sabbasattesu piyaputtasañña, saṃsāradukkhehi aparikhedo, sabbadeyyadhammapariccāgo, tena ca nīratimānatā, adhisīlādiadhiṭṭhānaṃ, tattha ca acañcalatā, kusalakiriyāsu pītipāmojjatā, vivekaninnacittatā, jhānānuyogo, anavajjadhammesu atittiyatā, yathāsutassa dhammassa paresaṃ hitajjhāsayena desanāya ārambhadaḷhatā, dhīravīrabhāvo, parāpavādaparāpakāresu vikārābhāvo, saccādhīṭṭhānaṃ, samāpattīsu vasībhāvo, abhiññāsu balappatti, lakkhaṇattayāvabodho, satipaṭṭhānādīsu abhiyogena lokuttaramaggasambhārasambharaṇaṃ, navalokuttarāvakkantī”ti evamādikā sabbāpi bodhisambhārapaṭipatti vīriyānubhāveneva samijjhatīti abhinīhārato yāva mahābodhi anossajjantena sakkaccaṃ nīrantaraṃ vīriyaṃ yathā uparūpari visesāvahaṃ hoti, evaṃ sampādetabbā. Sampajjamāne ca yathāvutte vīriye, khantisaccādhīṭṭhānādayo ca dānasīlādayo ca sabbepi bodhisambhārā tadadhīnavuttitāya sampannā eva hontītikhantiādīsipi imināva nayena paṭipatti veditabbā.

Iti sattānaṃ sukhūpakaraṇapariccāgena bahudhānuggahakaraṇaṃ dānena paṭipatti, sīlena tesāṃ jīvitasāpateyyadārarakkhābhedaṇiḥhitavacanāvihīṃsādikaraṇāni, nekkhammena tesāṃ āmisapaṭiggahaṇadhammānādinā anekavidhā hitacariyā,

paññāya tesam hitakaraṇūpāyakosallaṃ, vīriyena tattha
ussāhārambhaasaṃhīrakaraṇāni, khantiyā tadaparādhāsahanaṃ, saccena nesaṃ
avañcanatadupakāraṇakiriyāsamādhānāvisamvādanādi, adhiṭṭhānena tadupakaraṇe
anattasampātepi acalanaṃ, mettāya nesaṃ hitasukhānucintanaṃ, upekkhāya
nesaṃ upakārāpakāresu vikārānāpattīti evaṃ aparimāṇe satte ārabha
anukampitasabbasattassa bodhisattassa puthujjanehi asādhāraṇo aparimāṇo
puññañāṇasambhārupacayo ettha paṭipattīti veditabbaṃ. Yo cetāsaṃ paccayo vutto,
tattha ca sakkaccaṃ sampādanaṃ.

Ko vibhāgoti -

Sāmaññabhedato etā, dasavidhā vibhāgato;
Tidhā hutvāna paccekaṃ, samatiṃsavidhā samaṃ.

Dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti hi samatiṃsa
pāramiyo. Tattha “katābhinihārassa bodhisattassa
parahitakaraṇābhinnāsayaṃ payogassa kaṇhadhammavokiṇṇā sukkā dhammā
pāramiyo, tehi avokiṇṇā sukkā dhammā upapāramiyo, akaṇhā asukkā dhammā
paramatthapāramiyo”ti keci. “Samudāgamanakālesu pūriyamānā pāramiyo,
bodhisattabhūmiyaṃ puṇṇā upapāramiyo, buddhabhūmiyaṃ sabbākāraparipuṇṇā
paramatthapāramiyo. Bodhisattabhūmiyaṃ vā parahitakaraṇato pāramiyo,
attahitakaraṇato upapāramiyo, buddhabhūmiyaṃ balavesārajjasamadhigamena
ubhayahitaparipūraṇato paramatthapāramiyoti evaṃ ādimajjhapariyosānesu
paṇidhānārambhapariniṭṭhānesu tesam vibhāgo”ti apare.
“Dosupasamakaraṇāpakatikānaṃ bhavasukhavimuttisukhaparamasukhappattānaṃ
puññūpacayabhedato tabbivibhāgo”ti aññe.

“Lajjāsatiṃmānāpassayānaṃ lokuttaradhammādhīpatīnaṃ
sīlasamādhīpaññāgarukānaṃ tāritataritatārayitūnaṃ
anubuddhapaccekaṃ buddhasammāsambuddhānaṃ
pāramīupapāramīparamatthapāramīhi bodhittayappattito yathāvuttavibhāgo”ti keci.
“Cittapaṇidhito yāva vacīpaṇidhi, tāva pavattā sambhārā pāramiyo, vacīpaṇidhito
yāva kāyapaṇidhi, tāva pavattā upapāramiyo, kāyapaṇidhito pabhuti
paramatthapāramiyo”ti apare. Aññe pana “parapuññānumodanavasena pavattā
sambhārā pāramiyo, paresaṃ kārāpanavasena pavattā upapāramiyo, sayam
karaṇavasena pavattā paramatthapāramiyo”ti vadanti. Tathā “bhavasukhāvaho
puññañāṇasambhāro pāramī, attano nibbānasukhāvaho upapāramī, paresaṃ
tadubhayasukhāvaho paramatthapāramī”ti eke.

Puttadārādhānādiupakaraṇapariccāgo pana dānapāramī, attano aṅgapariccāgo
dānaupapāramī, attano jīvitapariccāgo dānaparamatthapāramī. Tathā
puttadārādikassa tividdhassāpi hetu avītikkamanavasena tisso sīlapāramiyo, tesu eva
tividdhesu vatthūsu ālayaṃ upacchinditvā nikkhamanavasena tisso
nekkhammapāramiyo, upakaraṇaṅgaṃ jīvitataṇhaṃ samūhanitvā sattānaṃ
hitāhitavinicchayakaraṇavasena tisso paññāpāramiyo, yathāvuttābhedānaṃ
pariccāgādīnaṃ vāyamanavasena tisso vīriyapāramiyo,
upakaraṇaṅgaṃ jīvitantarāyakarānaṃ khamanavasena tisso khantipāramiyo,
upakaraṇaṅgaṃ jīvitahetu saccāpariccāgavasena tisso saccapāramiyo,
dānādīpāramiyo akuppādhīṭṭhānavaseneva samijjhantīti upakaraṇādivināsepi
acalādhīṭṭhānavasena tisso adhiṭṭhānapāramiyo, upakaraṇādivighātakesupi sattesu

mettāya avijahanavasena tisso mettāpāramiyo, yathāvuttavattuttayassa upakārāpakāresu sattasaṅkhāresu majjhattatāpaṭilābhavasena tisso upekkhāpāramiyoti evamādinā etāsaṃ vibhāgo veditabbo.

Ko saṅgahoti ettha pana -

Yathā vibhāgato tiṃsa-vidhā saṅgahato dasa;
Chappakārāva etāsu, yugaḷādīhi sādhaye.

Yathā hi esā vibhāgato tiṃsavidhāpi dānapāramiādibhāvato dasavidhā, evaṃ dānasīlakhantivīriyajhānapaññāsabhāvena chabbidhā. Etāsu hi nekkhammapāramī sīlapāramiyā saṅgahitā tassā pabbajjābhāve. Nīvaraṇavivekabhāve pana jhānapāramiyā, kusaladhammabhāve chahipi saṅgahitā, saccapāramī sīlapāramiyā ekadesā eva vacīsaccavirisaccapakkhe. Nāṇasaccapakkhe pana paññāpāramiyā saṅgahitā, mettāpāramī jhānapāramiyā eva, upekkhāpāramī jhānapaññāpāramīhi, adhiṭṭhānapāramī sabbāhipi saṅgahitāti.

Etesaṅca dānādīnaṃ channaṃ guṇānaṃ aññaṃaññasambandhānaṃ pañcadasa yugaḷādīni pañcadasa yugaḷādisādhakāni honti. Seyyathidaṃ? Dānasīlayugaḷena parahitāhitānaṃ karaṇākaraṇayugaḷasiddhi, dānakhantiyugaḷena alobhādosayugaḷasiddhi, dānavīriyayugaḷena cāgasutayugaḷasiddhi, dānajhānayugaḷena kāmadosappahānayugaḷasiddhi, dānapaññāyugaḷena ariyayānadhurayugaḷasiddhi, sīlakhantidvayena payogāsayasuddhadvayasiddhi, sīlavīriyadvayena bhāvanādvayasiddhi, sīlajhānadvayena dussīlyapariyuṭṭhānappahānadvayasiddhi, sīlapaññādvayena dānadvayasiddhi, khantivīriyadvayena khamātejadvayasiddhi, khantijhānadukena virodhānurodhappahānadvayasiddhi, khantiṭṭhānādukena suññatākhantiṭṭhānadvayasiddhi, vīriyajhānadukena paggaḥāvikkhepadukasiddhi, vīriyapaññādukena saraṇadukasiddhi, jhānapaññādukena yānadukasiddhi. Dānasīlakhantitikenā lobhadosamohappahānatikasiddhi, dānasīlavīriyatikenā bhogajīvitakāyasārādānatikasiddhi, dānasīlajhānatikenā puññakiriyavattutikasiddhi, dānasīlapaññātikena āmisābhayadhammādānatikasiddhīti evaṃ itarehipi tikehi, catukkādīhi ca yathāsambhavaṃ tikāni, catukkādīni ca yojetabbāni.

Evaṃ chabbidhānampi pana imāsaṃ pāramīnaṃ catūhi adhiṭṭhānehi saṅgaho veditabbo. Sabbapāramīnaṃ samūhasaṅgahato hi cattāri adhiṭṭhānāni. Seyyathidaṃ? Saccādhīṭṭhānaṃ, cāgādhīṭṭhānaṃ, upasamādhīṭṭhānaṃ, paññādhīṭṭhānanti. Tattha adhiṭṭhātī etena, ettha vā adhiṭṭhātī, adhiṭṭhānamattameva vā tanti adhiṭṭhānaṃ, saccaṅca taṃ adhiṭṭhānaṅca, saccassa vā adhiṭṭhānaṃ, saccaṃ vā adhiṭṭhānametassāti saccādhīṭṭhānaṃ. Evaṃ sesesupī. Tattha avisesato tāva katābhinihārassa anukampitasabbasattassa mahāsattassa paṭiññānurūpaṃ sabbapāramīpariggahato saccādhīṭṭhānaṃ, tesam paṭipakkhapariccāgato cāgādhīṭṭhānaṃ, sabbapāramitāguṇehi upasamanato upasamādhīṭṭhānaṃ. Tehi eva parahitesu upāyakosallato paññādhīṭṭhānaṃ.

Visesato pana “yācakānaṃ janānaṃ avisaṃvādetvā dassāmī”ti paṭijānanato, paṭiññānaṃ avisaṃvādetvā dānato, dānaṃ avisaṃvādetvā anumodanato, macchariyādiṭṭhānāpariccāgato, deyyapaṭiggāhakadānadeyyadhammakkhayesu lobhadosamohabhayavūpasamanato, yathārahaṃ yathākālaṃ yathāvidhānaṅca dānato, paññuttarato ca kusaladhammānaṃ caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ dānaṃ.

Tathā saṃvarasamādānassa avītikkamanato, dussīlyapariccāgato, duccaritavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ sīlaṃ. Yathāpaṭiññaṃ khamanato, katāparādhavikappapariccāgato, kodhapariyutṭhānavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānākhanti. Paṭiññānurūpaṃ parahitakaraṇato, visayapariccāgato, akusalavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ vīriyaṃ. Paṭiññānurūpaṃ lokahitānucintanato, nīvaraṇapariccāgato, cittavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṃ jhānaṃ. Yathāpaṭiññaṃ parahitūpāyakosallato, anupāyakiriyapariccāgato, mohajapariḷāhavūpasamanato, sabbaññutāpaṭilābhato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā paññā.

Tattha ñeyyapaṭiññānuvidhānehi saccādhīṭṭhānaṃ, vatthukāmakilesakāmapariccāgehi cāgādhīṭṭhānaṃ, dosadukkhavūpasamehi upasamādhīṭṭhānaṃ, anubodhapaṭivedhehi paññādhīṭṭhānaṃ. Tividhasaccapariggahitaṃ dosattayavirodhi saccādhīṭṭhānaṃ, tividhacāgapariggahitaṃ dosattayavirodhi cāgādhīṭṭhānaṃ, tividhavūpasamapariggahitaṃ dosattayavirodhi upasamādhīṭṭhānaṃ, tividhañāṇapariggahitaṃ dosattayavirodhi paññādhīṭṭhānaṃ. Saccādhīṭṭhānapariggahitāni cāgūpasamapaññādhīṭṭhānāni avisamvādanato, paṭiññānuvidhānato ca. Cāgādhīṭṭhānapariggahitāni saccūpasamapaññādhīṭṭhānāni paṭipakkhapariccāgato, sabbapariccāgaphalattā ca. Upasamādhīṭṭhānapariggahitāni saccacāgapaññādhīṭṭhānāni kilesapariḷāhūpasamanato, kammaṇḍapariḷāhūpasamanato ca. Paññādhīṭṭhānapariggahitāni saccacāgūpasamādhīṭṭhānāni ñāṇapubbaṅgamato, ñāṇānuparivattanato cāti evaṃ sabbāpi pāramiyo saccappabhāvitā cāgaparibyañjitā upasamopabrūhitā paññāparisuddhā. Saccañhi etāsaṃ janakahetu, cāgo paṭiggāhakahetu, upasamo paribuddhihetu paññā pārisuddhihetu. Tathā ādimhi saccādhīṭṭhānaṃ saccapaṭiññattā, majjhe cāgādhīṭṭhānaṃ katapaṇidhānassa parahitāya attapariccāgato, ante upasamādhīṭṭhānaṃ sabbūpasamapariyosānattā. Ādimajjhapariyosānesu paññādhīṭṭhānaṃ tasmim sati sambhavato, asati asambhavato, yathāpaṭiññaṃ sambhavato.

Tattha mahāpurisā satataṃ attahitaparahitakarehi garupiyabhāvakarehi saccacāgādhīṭṭhānehi gihibhūtā āmisadānena pare anuggaṇhanti. Tathā attahitaparahitakarehi, garupiyabhāvakarehi, upasamapaññādhīṭṭhānehi ca pabbajitabhūtā dhammadānena pare anuggaṇhanti.

Tattha antimabhavē bodhisattassa caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṃ. Paripuṇṇacaturadhiṭṭhānassa hi carimakabhavūpapattīti eke. Tatrāpi hi gabbhāvakkantiabhinikkhamanesu paññādhīṭṭhānasamudāgamena sato sampajāno saccādhīṭṭhānapāripūriyā sampatijāto uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gantvā sabbā disā oloketvā saccānuparivattinā vacasā “aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassā”ti tikkhattuṃ sīhanādaṃ nadi, upasamādhīṭṭhānasamudāgamena jīṇāturamatapabbajitadassāvino catudhammappadesakovidassa yobbanārogyajīvitāsampattimadānaṃ upasamo, cāgādhīṭṭhānasamudāgamena mahato ñātiparivaṭṭassa, hatthagatassa ca cakkavattirajjassa anapekkhapariccāgoti.

Dutiye tṭhāne abhisambodhiyaṃ caturadhiṭṭhānaparipūraṇanti keci. Tattha hi yathāpaṭiññaṃ saccādhīṭṭhānasamudāgamena catunnaṃ ariyasaccānaṃ abhisamayo. Tato hi saccādhīṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Cāgādhīṭṭhānasamudāgamena

sabbakilesupakkilesapariccāgo. Tato hi cāgādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ.
Upasamādhiṭṭhānasamudāgamaṃ paramūpasamasampatti. Tato hi
upasamādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ. Paññādhiṭṭhānasamudāgamaṃ
anāvaraṇañāpaṭilābho. Tato hi paññādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, taṃ asiddhaṃ
abhisambodhiyāpi paramatthabhāvato.

Tatiye tṭhāne dhammacakkappavattane caturadhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti aññe. Tattha
hi saccādhiṭṭhānasamudāgatassa dvādasahi ākārehi ariyasaccadesanāya
saccādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ, cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa
saddhammamahāyāgākaraṇena cāgādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ,
upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa sayāṃ upasantassa paresaṃ upasamanena
upasamādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ, paññādhiṭṭhānasamudāgatassa vineyyānaṃ
āsayādiparijānanena paññādhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti, tadapi asiddhaṃ apariyositattā
buddhakiccaṃ.

Catutthe tṭhāne parinibbāne caturadhiṭṭhānaṃ paripuṇṇanti apare. Tatra hi
parinibbutattā paramatthasaccasampattiyā saccādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ,
sabbūpadhipaṭinissaggena cāgādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, sabbasaṅkhārūpasamena
upasamādhiṭṭhānaparipūraṇaṃ, paññāpayojanaparinibbānena
paññādhiṭṭhānaparipūraṇanti.

Tatra mahāpurisassa viśesena mettākhetto abhiyātiyaṃ
saccādhiṭṭhānasamudāgatassa saccādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, viśesena
karuṇākhetto abhisambodhiyaṃ paññādhiṭṭhānasamudāgatassa
paññādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, viśesena muditākhetto
dhammacakkappavattane cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa
cāgādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattaṃ, viśesena upekkhākhetto parinibbāne
upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa upasamādhiṭṭhānaparipūraṇamabhiyattanti
daṭṭhabbaṃ.

Tatrāpi saccādhiṭṭhānasamudāgatassa saṃvāseṇa sīlaṃ veditabbaṃ,
cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa saṃvohāreṇa soceyyaṃ veditabbaṃ,
upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa āpadāsu thāmo veditabbo,
paññādhiṭṭhānasamudāgatassa sākacchāya paññā veditabbā. Evaṃ
sīlājīvacittadiṭṭhivisuddhiyo veditabbā. Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamaṇa
dosāgaṭiṃ na gacchati avisaṃvādanato, cāgādhiṭṭhānasamudāgamaṇa chandāgaṭiṃ
na gacchati anabhisaṅgato, upasamādhiṭṭhānasamudāgamaṇa bhayāgaṭiṃ na
gacchati anuparodhato, paññādhiṭṭhānasamudāgamaṇa mohāgaṭiṃ na gacchati
yathābhūtāvabodhato.

Tathā paṭhamena aduṭṭho adhiyāseti, dutiyena aluddho paṭisevati, tatiyena abhīto
parivajjeti, catutthena asaṃmūlho vinodeti. Paṭhamena nekkhammasukhuppatti,
itarehi pavivekaupasamasambodhisukhuppattiyo honti. Tathā
vivekajapītisukhasamādhijapītisukhaapītijakāyasukha
satipārisuddhijaupēkkhāsukhuppattiyo etehi catūhi yathākkamaṃ hontīti.
Evamanekaguṇānubandhehi catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṃsaṅgaho
veditabbo. Yathā ca catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṅgaho, evaṃ
karuṇāpaññāhipīti daṭṭhabbaṃ. Sabbopi hi bodhisambhāro karuṇāpaññāhi saṅgahito.
Karuṇāpaññāpariggahitā hi dānādiguṇā mahābodhisambhārā bhavanti
buddhattasiddhipariyosānāti. Evametāsaṃ saṅgaho veditabbo.

Ko sampādanūpāyoti -

Sabbāsaṃ pana tāsampi, upāyoti sampādane;
Avekaḷḷādayo attā-niyyātanādayo matā.

Sakalassāpi hi puññādisambhārassa sammāsambodhiṃ uddissa
anavasesasambharaṇaṃ avekallakāritāyogena, tattha ca sakkaccakāritā
ādarabahumānayogena, sātaccakāritā nirantarapayogena, cirakālādiyogo ca antarā
avosānāpajjanenāti. Taṃ panassa kālaparimāṇaṃ parato āvi bhavissati. Iti
caturaṅgayogo etāsaṃ pāramīnaṃ sampādanūpāyo.

Tathā mahāsattena bodhāya paṭipajjantena sammāsambodhāya buddhānaṃ
puretameva attā niyyātetabbo “imāhaṃ attabhāvaṃ buddhānaṃ niyyātemī”ti.
Taṃ taṃ pariggahavatthuñca paṭilābhato puretameva dānamukhe nissajjitabbaṃ
“yaṃ kiñci mayhaṃ uppajjanakaṃ jīvitaparikkhārajātaṃ, taṃ sabbaṃ sati yācake
dassāmi, tesāṃ pana dinnāvasesaṃ eva mayā paribhuñjitabba”nti.

Evañhissa sammadeva pariccāgāya kate cittābhisaṅkhāre yaṃ uppajjati
pariggahavatthu aviññāṇakaṃ, saviññāṇakaṃ vā, tattha ye ime pubbe dāne
akataparicayo, pariggahavatthussa parittabhāvo, uḷāramanuññatā, parikkhayacintāti
cattāro dānavinibandhā. Tesu yadā mahābodhisattassa saṃvijjamānesu
deyyadhammesu, paccupaṭṭhite ca yācakajane dāne cittaṃ na pakkhandati na
kamati, tena niṭṭhamettha gantabbaṃ “addhāhaṃ dāne pubbe akataparicayo, tena
me etarahi dātukamyatā citte na saṅṭhātī”ti. So “evaṃ me ito paraṃ dānābhiraṭaṃ
cittaṃ bhavissati, handāhaṃ ito paṭṭhāya dānaṃ dassāmi, nanu mayā paṭikacceva
pariggahavatthuṃ yācakānaṃ pariccatta”nti dānaṃ deti muttacāgo payatapāṇi
vossaggarato yācayogo dānaṃvibhāgarato. Evaṃ mahāsattassa paṭhamo
dānavinibandho hatto hoti vihato samucchinno.

Tathā mahāsatto deyyadhammassa parittabhāve sati paccayavekalle iti
paṭisañcikkhati “ahaṃ kho pubbe adānasīlatāya etarahi evaṃ paccayavekallo jāto,
tasmā idāni mayā parittena vā hīnena vā yathāladdhena deyyadhammena attānaṃ
pīletvāpi dānameva dātubbaṃ, yenāhaṃ āyatimpi dānapāramiṃ matthakaṃ
pāpessāmī”ti so itarītarena dānaṃ deti muttacāgo payatapāṇi vossaggarato
yācayogo dānaṃvibhāgarato. Evaṃ mahāsattassa duttiyo dānavinibandho hatto hoti
vihato samucchinno.

Tathā mahāsatto deyyadhammassa uḷāramanuññatāya adātukamyatācittē
uppajjamāne iti paṭisañcikkhati “nanu tayā sappurisa uḷāratamā sabbasetṭhā
sammāsambodhi abhipatthitā, tasmā tadatthaṃ tayā uḷāramanuññe eva
deyyadhamme dātuṃ yuttarūpa”nti. So uḷāraṃ, manunñāṇca dānaṃ deti muttacāgo
payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānaṃvibhāgarato. Evaṃ mahāpurisassa tatiyo
dānavinibandho hatto hoti vihato samucchinno.

Tathā mahāsatto dānaṃ dento yadā deyyadhammassa parikkhayaṃ passati, so iti
paṭisañcikkhati “ayaṃ kho bhogānaṃ sabhāvo, yadidaṃ khayadhammatā
vayadhammatā, apica me pubbe tādissassa dānassa akatattā evaṃ bhogānaṃ
parikkhayaṃ dissati, handāhaṃ yathāladdhena deyyadhammena parittena vā, vipulena
vā dānameva dadeyyaṃ, yenāhaṃ āyatiṃ dānapāramiyā matthakaṃ pāpuñissāmī”ti.
So yathāladdhena dānaṃ deti muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo
dānaṃvibhāgarato. Evaṃ mahāsattassa catuttho dānavinibandho hatto hoti vihato

samucchinno. Evaṃ ye ye dānapāramiyā vinibandhabhūtā anattā, tesāṃ tesāṃ yathārahaṃ paccavekkhitvā paṭivinodanaṃ upāyo. Yathā ca dānapāramiyā, evaṃ sīlapāramiādīsipi daṭṭhabbaṃ.

Apica yaṃ mahāsattassa buddhānaṃ attasanniyyātanaṃ, taṃ sammadeva sabbapāramīnaṃ sampādanūpāyo, buddhānañca attānaṃ niyyātetvā t̥hito mahāpuriso tattha tattha bodhisambhārapāripūriyā ghaṭento vāyamanto sarīrassa, sukhūpakaraṇānañca upacchedakesu dussahesupi kiccesu durabhisambhavesupi sattasaṅkhārasamupanītesu anattasesu tibbesu pāṇaharesu “ayaṃ mayā attabhāvo buddhānaṃ pariccatto, yaṃ vā taṃ vā ettha hotū”ti tannimittaṃ na kampati na vedhati īsakampi aññathattaṃ na gacchati, kusalārambhe aññadatthu acalādhiṭṭhāno ca hoti, evaṃ attasanniyyātanaṃpi etāsaṃ sampādanūpāyo.

Apica samāsato katābhinihārassa attani sinehassa pariyādānaṃ, paresu ca sinehassa parivaḍḍhanaṃ etāsaṃ sampādanūpāyo. Sammāsambodhisamadhiḡamāya hi katamahāpaṇidhānassa mahāsattassa yāthāvato parijānanaṃ sabbesu dhammesu anupalittassa attani sineho parikkhayaṃ pariyādānaṃ gacchati, mahākaruṇāsamāyogavasena pana piyaputte viya sabbasatte sampassamānassa tesu mettākaruṇāsineho parivaḍḍhati, tato ca taṃ tadāvatthānurūpaṃ attaparasantānesu lobhadosamohavigamena vidūrīkatamacchariyādibodhisambhārapaṭipakkho mahāpuriso dānapiyavacanaatthacariyā samānattatāsaṅkhātehi catūhi saṅgahavatthūhi caturadhiṭṭhānānugatehi accantaṃ janassa saṅgahakaraṇena upari yānattaye avatāraṇaṃ, paripācanañca karoti.

Mahāsattānañhi mahākaruṇā, mahāpaññā ca dānena alaṅkatā, dānaṃ piyavacanena, piyavacanaṃ atthacariyāya, atthacariyā samānattatāya alaṅkatā, saṅgahitā ca. Tesañhi sabbepi satte attanā nibbisese katvā bodhisambhāresu paṭipajjantānaṃ sabbattha samānasukhadukkhatāya samānattatāsiddhi. Buddhabhūtānampi ca teheva catūhi saṅgahavatthūhi caturadhiṭṭhānena paripūritābhibuddhehi janassa accantikaṃ saṅgahakaraṇena abhivinayanaṃ sijjhati. Dānañhi sammāsambuddhānaṃ cāgādhiṭṭhānena paripūritābhibuddhaṃ. Piyavacanaṃ saccādhiṭṭhānena, atthacariyā paññādhiṭṭhānena, samānattatā upasamādhiṭṭhānena paripūritābhibuddhā. Tathāgatānañhi sabbasāvakapaccakabuddhehi samānattatā parinibbāne. Tatra hi nesaṃ avisesato ekībhāvo. Tenevāha “natthi vimuttiyā nānatta”ti. Honti cettha -

“Sacco cāgī upasanto, paññavā anukampako;
Sambhataṃ sabbasambhāro, kaṃ nāmatthaṃ na sādhaṃ.

Mahākāruṇiko satthā, hitesī ca upekkhako;
Nirapekkho ca sabbattha, aho acchariyo jino.

Viratto sabbadhammesu, sattesu ca upekkhako;
Sadā sattahite yutto, aho acchariyo jino.

Sabbadā sabbasattānaṃ, hitāya ca sukhāya ca;
Uyyutto akilāsū ca, aho acchariyo jino”ti.

Kittakena kālena sampādananti -

Paññādhikādhedena, ugghāṭitaññuādinā;

Tiṇṇampi bodhisattānaṃ, vasā kālo tidhā mato.

Heṭṭhimena hi tāva paricchedena cattāri asaṅkhyeyyāni, mahākappānaṃ sataṣaḥssaṅga, majjhimena aṭṭha asaṅkhyeyyāni, mahākappānaṃ sataṣaḥssaṅga, uparimena pana soḷasa asaṅkhyeyyāni, mahākappānaṃ sataṣaḥssaṅga. Ete ca bhedā yathākkamaṃ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena veditabbā. Paññādhikānaṃhi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṃ paññā majjhimā hoti. Vīriyādhikānaṃ paññā mandā. Paññānubhāvena ca sammāsambodhi abhigantabbāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Apare pana “vīriyassa tikkhamajjhimamudubhāvena bodhisattānaṃ ayaṃ kālavibhāgo”ti vadanti, avisesena pana vimutti-paripācanīyānaṃ dhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvena yathāvuttakālabhedena bodhisambhārā tesāṃ pāripūriṃ gacchantīti tayopete kālabhedā yuttatīpi vadanti. Evaṃ tividhā hi bodhisattā abhinīhārakkhaṇe bhavanti eko ugghaṭṭitaññū, eko vipaṇcitaññū, eko neyyoti. Tesu yo ugghaṭṭitaññū, so sammāsambuddhassa sammukhā catuppadagāthaṃ suṇanto gāthāya tatiyapade apariyosite eva chahi abhiññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṃ adhigantaṃ samatthupanissayo hoti, sace sāvaka-bodhiyaṃ adhimutto siyā.

Dutiyo bhagavato sammukhā catuppadagāthaṃ suṇanto apariyosite eva gāthāya catutthapade chahi abhiññāhi arahattaṃ adhigantaṃ samatthupanissayo hoti, yadi sāvaka-bodhiyaṃ adhimutto siyā.

Itaro pana bhagavato sammukhā catuppadagāthaṃ sutvā pariyositāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṃ adhigantaṃ samatthupanissayo hoti.

Tayopete vinā kālabhedena katābhinihārā, buddhānaṃ santike laddhabyākaraṇā ca anukkamena pāramiyo pūrentā yathākkamaṃ yathāvuttakālabhedena kālena sammāsambodhiṃ pāpuṇanti. Tesu tesu pana kālabhedesu aparipuṇṇesu te te mahāsattā divase divase vessantaradānasadisamaṃ mahādānaṃ dentāpi tadanurūpe sīlādisabbapāramidhamme ācinantāpi pañca mahāpariccāge pariccajantāpi ñātattacariyaṃ lokattacariyaṃ buddhattacariyaṃ paramakoṭiṃ pāpentāpi antarāva sammāsambuddhā bhavissantīti netamaṃ ṭhānaṃ vijjati. Kasmā? Ñāṇassa aparipaccanato, buddhakāradhammānaṃ apariniṭṭhānato.

Paricchinna-kālanipphāditaṃ viya hi sassaṃ yathāvuttakālaparicchedena parinipphāditaṃ sammāsambodhiṃ tadantarā pana sabbussāhena vāyamantenāpi na sakkā adhigantuntī pāramipāripūri yathāvuttakālavisesena sampajjatīti veditabbāṃ.

Ko ānisaṃsoti -

Ye te katābhinihārānaṃ bodhisattānaṃ -

“Evaṃ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā;
Saṃsaramaṃ dīghamaddhānaṃ, kappakoṭisatehipi.

Avīcimhi nuppajjanti, tathā lokanta-resu ca;
Nijjhāmatanṇhā khuppi-pāsā, na honti kālakaṇṭikā.

Na honti khuddakā pāṇā, upapajjantāpi duggatiṃ;
Jāyamānā manussesu, jaccandhā na bhavanti te.

Sotavekallatā natthi, na bhavanti mūgapakkhikā;
Itthibhāvaṃ na gacchanti, ubhatobyañjanapaṇḍakā.

Na bhavanti pariyāpannā, bodhiyā niyatā narā;
Muttā ānantarikehi, sabbattha suddhagocarā.

Micchādiṭṭhiṃ na sevanti, kammakiriyadassanā;
Vasamānāpi saggesu, asaññaṃ nupapajjare.

Suddhāvāsesu devesu, hetu nāma na vijjati;
Nekkhammaninnā sappurisā, viṣaṃyuttā bhavābhavā;
Caranti lokatthacariyāyo, pūrenti sabbapārami”ti. -

Evam saṃvaṇṇitā ānisaṃsā, ye ca “sato sampajāno ānanda bodhisatto tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamati”tiādinā soḷasa acchariyabbhutadhammappakārā, ye ca “sītaṃ byapagataṃ hoti, uṇhañca vūpasamati”tiādinā, “jāyamāne kho sārīputta, bodhisatte ayaṃ dasasahassilokadhātu saṅkampaṭi sampakampaṭi sampavedhati”tiādinā ca dvattiṃsa pubbanimittappakārā, ye vā panaññepi bodhisattānaṃ adhippāyasamijjhaṇaṃ, kammādīsu ca vasibhāvoti evamādayo tattha tattha jātakabuddhavaṃsādīsu dassitappakārā ānisaṃsā, te sabbepi etāsaṃ ānisaṃsā, tathā yathānidassitabhedā alobhādosādiguṇayugaḷādayo cāti veditabbā.

Apica yasmā bodhisatto abhinīhārato paṭṭhāya sabbasattānaṃ pitusamo hoti hitesitāya, dakkhiṇeyyako garu bhāvanīyo paramañca puññakkhettaṃ hoti guṇavisesayogena, yebhuyyena ca manussānaṃ piyo hoti, amanussānaṃ piyo hoti, devatāhi anupālīyati, mettākaruṇāparibhāvitasantānatāya vāḷamigādīhi ca anabhibhavanīyo hoti, yasmiṃ yasmiñca sattanikāye paccājāyati, tasmīṃ tasmīṃ uḷārena vaṇṇena uḷārena yasena uḷārena sukhena uḷārena balena uḷārena ādhipateyyena aññe satte abhibhavati puññavisesayogato.

Appābādho hoti appātaṅko, suvisuddhā cassa saddhā hoti suvisadā, suvisuddhaṃ vīriyaṃ, sati samādhi paññā suvisadā, mandakilesa hoti mandadaratho mandapariḷāho, kilesānaṃ mandabhāveneva subbaco hoti padakkhiṇaggāhī, khamo hoti sorato, sakhilo hoti paṭisandhāraṇakusalo, akodhano hoti anupānāhī, amakkhī hoti apaḷāsī, anissukī hoti amaccharī, asaṭho hoti amāyāvī, athaddho hoti anatimānī, asāradhho hoti appamatto, parato upatāpasaho hoti paresaṃ anupatāpī, yasmiñca gāmakhette paṭivasati, tattha sattānaṃ bhayādayo upaddavā yebhuyyena anuppannā nuppajjanti, uppannā ca vūpasamanti, yesu ca apāyesu uppajjati, na tattha pacurajano viya dukkhena adhimattaṃ pīḷiyati, bhiyyoso mattāya saṃvegabhayaṃ māpajjati. Tasmā mahāpurisassa yathārahaṃ tasmīṃ tasmīṃ bhavē labbhamānā ete sattānaṃ pitusamatā dakkhiṇeyyatādayo guṇavisesā ānisaṃsāti veditabbā.

Tathā āyusampadā rūpasampadā kulasampadā issariyasampadā ādeyyavacanatā mahānubhāvatāti etepi mahāpurisassa pāramīnaṃ ānisaṃsāti veditabbā. Tattha āyusampadā nāma tassaṃ tassaṃ upapattiyaṃ dīghāyukatā ciraṭṭhitikatā, tāya yathāradhāni kusalasamādānāni pariyosāpeti, bahuñca kusalaṃ upacinoti. Rūpasampadā nāma abhirūpatā dassanīyatā pāsādikatā, tāya rūpappamāṇānaṃ sattānaṃ pasādāvaho hoti sambhāvanīyo. Kulasampadā nāma uḷāresu kulesu abhinibbatti, tāya upasaṅkamanīyo hoti payirupāsaniyo, tena te nibbisevane karonti.

Issariyasampadā nāma mahāvibhavatā, mahesakkkhatā, mahāparivāratā ca, tāhi saṅgahitabbe catūhi saṅgahavatthūhi saṅgahitum, niggahetabbe dhammena niggahetuñca samattho hoti. Ādeyyavacanatā nāma saddheyyatā paccaṇṇikatā, tāya sattānaṃ pamāṇabhūto hoti, alaṅghanīyā cassa āṇā hoti. Mahānubhāvatā nāma pabhāvamahantatā, tāya parehi na abhibhuyyati, sayameva pana pare aññadatthu abhibhavati dhammena, samena, yathābhūtaguṇehi ca, evametesam āyusampadādayo mahāpurisassa pāramīnaṃ ānisaṃsā, sayañca aparimāṇassa puññasambhārassa parivuddhihetubhūtā yānattaye sattānaṃ avatāraṇassa paripācanassa kāraṇabhūtāti veditabbā.

Kim phalanti -

Sammāsambuddhatā tāsam, jaññā phalam samāsato;
Vitthārato anantāpa-meyyā guṇagaṇā matā.

Samāsato hi tāva sammāsambuddhabhāvo etāsam phalam. Vitthārato pana bāttiṃsamahāpurisalakkhaṇa asītānubyañjana, byāmapabbhādiānekaguṇagaṇasamujjalarūpakāyasampattiadhiṭṭhānā dasabala-catuvesāraja- chaasādhāraṇaṇāṇaattāhārasāveṇikabuddhadhamma-pabhutianantāparimāṇaguṇasamudayopasobhinī dhammakāyasirī, yāvatā pana buddhaguṇā ye anekehipi kappehi sammāsambuddhenāpi vācāya pariyosāpetum na sakkā, idameva tāsam phalam. Vuttañcetaṃ bhagavatā -

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇam,
Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti. -

Evamettha pāramīsu pakiṇṇakakathā veditabbā.

Evam yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānaṃ pāramīnaṃ pūritabhāvaṃ sandhāyāha “samattiṃsa pāramiyo pūretvā”ti. Satipi mahāpariccāgānaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanattam, visesasambhāratādassanattam, sudukkarabhāvadassanattamañca tesam visum gahaṇam, tatoyeva ca aṅgapariccāgato nayanapariccāgassa, pariggahapariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgassa visum gahaṇam kataṃ, tathāyeva ācariyadhammapālattherena vuttaṃ. Ācariyasāriputtattherenapi aṅguttaraṭṭhikāyaṃ, katthaci pana puttadārapariccāge visum katvā nayanapariccāgamaññatra jīvitapariccāgaṃ vā pakkhipitvā rajjapariccāgamaññatra pañca mahāpariccāge vadanti.

Gatapaccāgatikavattasaṅkhātāya pubbabhāgapaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanaṃ pubbayogo. Dānādīsuyeva sātisaṃyapaṭipattinipphādanaṃ pubbacariyā. Yā vā cariyāpiṭakasaṅgahitā, sā pubbacariyā. Keci pana “abhinīhāro pubbayogo. Dānādīpaṭipatti vā kāyavivekavasena ekacariyā vā pubbacariyā”ti vadanti. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisaṃsānañca vibhāvanavasena, sattānaṃ bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattā kathā dhammakkhānaṃ. Nātinamatthassa cariyā nātattacariyā, sāpi karuṇāyanavaseneva. Ādi-saddena lokattacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakatāññavasena, anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena,

khandhāyatanādiparicayavasena, lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñāṇacāro buddhacariyā, sā panatthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanattamaṃ pana visumaṃ gahaṇaṃ. Koṭinti pariyaṇṭamaṃ ukkaṃsaṃ. Tathā amhākaṃpi bhagavā āgataoti etthāpi “dānapāramaṃ pūretvā”tiādinaṃ sambandho.

Evaṃ pāramipūraṇavasena “tathā āgato”ti padassatthamaṃ dassetvā idāni bodhipakkhiyadhammavasenaṃpi dassento “cattāro satipaṭṭhāne”tiādimāha. Tattha satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanapaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti maggaṃ phalaṃ pakkhikānaññeva gahetabbatā, vipassanāsaṃgahitā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā pubbaḃbhāgaṭipadāya gahaṇato. Bhāvetvāti uppādetvā. Brūhetvāti vaḍḍhetvā. Ettha ca “yena abhinīhārena”tiādinaṃ āgamanapaṭipadāyaādiṃ dasseti, “dānapāramaṃ pūretvā”tiādinaṃ majjhe, “cattāro satipaṭṭhāne”tiādinaṃ pariyoṣaṇaṃ. Tasmā “āgato”ti vuttassa āgamanassa kāraṇabhūtaṭipadāvisesadassanaṃyeva tiṇṇaṃ nayānaṃ visesoti daṭṭhabbaṃ. Idāni yathāvuttena atthayojanattayena siddhaṃ paṭhamakāraṇameva gāthābandhavasena dassetuṃ “yathēvā”tiādi vuttaṃ. Tattha idhalokamhi vipassīnādayo munayo sabbaññubhāvaṃ yathāvuttena kāraṇattayena āgatā yathēva, tathā pañcahi cakkhūhi cakkhumā ayaṃ sakyamuniṃpi yena kāraṇena āgato, tenesa tathāgato nāma vuccatīti yojanā.

Sampatijātoti manussānaṃ hatthato muccitvā muhuttajāto, na pana mātukucchito nikkhantamatto mātukucchito nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesamaṃ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveniyā, tesamaṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, “manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhito”ti vakkhati. “Kathaṇcā”tiādi vitthāradassanaṃ. Yathāha bhagavā mahāpadānadesanāyaṃ. Setamhi chatteti dibbasetacchatte. Anuḥīramāneti dhāriyamāne. “Anudhāriyamāne”tipi idāni pāṭho. “Ettha ca chattaḃgahaṇeneva khaggaḃdīni pañca kakudhabhaṇḍāniṃpi gahitānevāti daṭṭhabbaṃ. Khaggaṭālavaṇṭamoraḃhatthakavālabijāniṃpi aṇṇasapaṭṭāpi hi chattaṇa saha tadā upaṭṭhitā ahesumaṃ. Chattaḃdīniyeva ca tadā paññāyimaṃsu, na chattaḃdigāhakaṃ”ti ācariyadhammapālattherena vuttaṃ, ācariyasāriputtattherenaṃpi aṇṇuttaraṭṭhikāyaṃ evamaṃ sati tālavaṇṭādīniṃpi kakudhabhaṇḍasamaññā. Apica khaggaḃdīni kakudhabhaṇḍāni, tadanñāniṃpi tālavaṇṭādīni tadā upaṭṭhitāniṃti adhippāyena tathā vuttaṃ.

Sabbā ca disāti dasa disā. Anuviloketīti puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭihāriye jāte paññāyamānaṃ dasasahassilokadhātumaṃ maṃsacakkhunāva oloketīti attho. Nayidaṃ sabbadisānuvilokanaṃ sattapadavītiḥāruttarakālaṃ paṭhamamevānuvilokanato. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimaṃ disamaṃ olokesi. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayaṃmānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto tayā uttaritaro”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti sabbā disānuviloketvā sabbattha attanā sadisamadivā “ayaṃ uttarā disā”ti sattapadavītiḥārena agamaṃsīti ācariyadhammapālattherena ācariyasāriputtattherena ca vuttaṃ. Mahāpadānasuttaṭṭhakathāyaṃpi evameva vaṇṇitaṃ. Tasmā sattapadavītiḥārato paṭhamamaṃ sabbadisānuvilokanaṃ katvā sattapadavītiḥārena gantvā tadupari āsabhimaṃ vācaṃ bhāsatīti daṭṭhabbaṃ. Idha, pana aññāsu ca aṭṭhakathāsu samehi pādehi patiṭṭhahanato paṭṭhāya yāva āsabhivācābhāsaṃ tava yathākkamaṃ eva pubbaṇimittabhāvaṃ vibhāvento “sattamaṃpadūpari ṭhatvā sabbadisānuvilokanaṃ sabbaññutānāvarenaññāpaṭilābhassā”tiādīni vadati, evampi

yathā na virujjhati, tathā eva attho gahetabbo. “Sattamapadūpari tathā”ti ca pāṭho pacchā pamādalekhavasena edisena vacanakkena mahāpadānaṭṭhakathāyamadissamānattāti. Āsabhinti uttamaṃ, akampanikaṃ vā, nibbhayanti attho. Usabhassa idanti hi āsabaṃ, sūrabhāvo, tena yuttattā panāyaṃ vācā “āsabhi”ti vuccati. Aggoti sabbapaṭṭhamo. Jeṭṭho, seṭṭhoti ca tasseva vevacanaṃ. Saddatthamattato pana aggoti guṇehi sabbapadhāno. Jeṭṭhoti guṇavaseneva sabbesaṃ vuddhatamo, guṇehi mahallakatamoti vuttaṃ hoti. Seṭṭhoti guṇavaseneva sabbesaṃ pasaṭṭhatamo. Lokassāti vibhattāvadhibhūte nissakkatthe sāmivacanaṃ. Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavoti imasmiṃ attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi tabbaseneva punabbhavābhāvato.

Idāni tathāgamaṃ sambhāvento “tañcassā”tiādimāha. Pubbanimittabhāvena tathaṃ avitathanti sambandho. Visesādhigamānanti guṇavisesādhigamaṃ. Tadevatthaṃ vitthārato dasseti “yañhi”tiādinā. Tattha yanti kiriyāparāmasanaṃ, tena “patiṭṭhahī”ti ettha pakatiyatthaṃpatiṭṭhānakiriyaṃ parāmasati. Idamassāti idaṃ patiṭṭhahanaṃ assa bhagavato. Paṭilābhasadde sāmīniddeso cesa, kattuniddeso vā. Pubbanimittanti tappaṭilābhasaṅkhātassa āyatiṃ uppajjamānakassa hitassa paṭṭhamaṃ pavattaṃ sañjānanakāraṇaṃ. Bhagavato hi acchariyabbhutaṃguṇavisesādhigamane pañca mahāsupinādayo viya etāni sañjānananimittāni pātubhavanti, yathā taṃ loke puññavantānaṃ puññaphalavisesādhigamaneti.

Sabbalokuttarabhāvassāti sabbalokānamuttamabhāvassa, sabbalokātikkaṃamanabhāvassa vā. Satta padāni sattapadaṃ, tassa vītihāro visesena atiharaṇaṃ sattapadavītihāro, sattapadanikkhepoti attho. So pana samagamane dvinnāṃ padānamantare muṭṭhiritanaṃmattanti vuttaṃ.

“Anekasākhañca sahasamaṇḍalaṃ,
Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā”ti. -

Suttanipāte nālakasutte āyasmata ānandattherena vuttaṃ nidānagāthāpadaṃ sandhāya “suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarāti etthā”ti vuttaṃ. Etthāti hi etasmiṃ gāthāpadeti attho. Mahāpadānasutte anāgatattā pana cāmarukkhēpassa tathā vacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tattha āgatānusārena hi idha pubbanimittabhāvaṃ vadati, camaro nāma migaviseso. Yassa vālena rājakakudhabhūtaṃ vālabjaniṃ karonti, tassa ayanti cāmarī. Tassā ukkhepo tathā, vutto soti vuttacāmarukkhēpo. Arahattavimuttivaravimalasetacchattapaṭilābhassāti arahattaphalasamāpattisaṅkhātavaravimalasetacchattapaṭilābhassa. Sattamapadūparīti ettha pada-saddo padavaḷaṇṇanavācako, tasmā sattamassa padavaḷaṇṇanassa uparīti attho. Sabbaññutaññānameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvaraṇanti āha “sabbaññutānāvaraṇaṇṇapaṭilābhassā”ti. Tathā ayaṃ bhagavā...pe... pubbanimittabhāvanāti ettha “yañhi”tiādi adhikārattā, gamyāmānattā ca na vuttaṃ, etena ca abhijātiyaṃ dhammatāvasena uppajjanakavisesā sabbabodhisattānaṃ sādharmaṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi te.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. Gavampati usabho samehi pādehi vasūnaṃ ratanānaṃ dhāraṇato vasundarasaṅkhātāṃ bhūmiṃ phusī yathā, tathā manussānaṃ hatthato mucchitvā muhuttajāto so gotamo samehi pādehi vasundharaṃ phusīti attho.

Vikkamīti agamāsi. Satta padānīti sattapadavaḷaṇṇajanaṭṭhānāni. Accantasamyoge cetaṃ upayogavacanam, sattapadavārehīti vā karaṇattho uttarapadalopavasena daṭṭhabbo. Marūti devā yathāmarīyādaṃ maraṇasabhāvato. Samāti vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesadisāpi, na katthaci vilokane vinibandho tassa ahosi, samāti vā viloketum yuttāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketumayuttāni disāsu upaṭṭhahanti, vissatṭhamaññūviññeyyādivasena aṭṭhaṅgupetaṃ giram abbhudīrayi pabbatamuddhaniṭṭhito sīho yathā abhinadīti attho.

Evaṃ kāyagamanatthena gatasaddena tathāgatasaddaṃ niddisitvā idāni ñāṇagamanatthena niddisitum “atha vā”tiādīmāha. Tattha “yathā vipassī bhagavā”tiādīsipi “nekkhammena kāmacchandaṃ pahāyā”tiādinā yojetabbaṃ. Nekkhammenāti alobhapadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha nekkhammaṃ tesam sabbesampi kāmacchandapaṭipakkhattā, na pabbajjādayo eva. “Paṭhamajjhānenā”tipi vadanti keci, tadayuttameva paṭhamajjhānassa pubbhāgapaṭipadāya eva idha icchitattā. Pahāyāti pajahitvā. Gatoti uttarivisesaṃ ñāṇagamanena paṭipanno. Pahāyāti vā pahānahetu, pahāne vā sati. Hetulakkhaṇatthesu hi ayaṃ tvā-saddo “sakko hutvā nibbattī”tiādīsu viya. Kāmacchandādippahānahetukaṇṇa “gato”ti ettha vuttaṃ avabodhasaṅkhātāṃ, paṭipattisaṅkhātāṃ vā gamaṇaṃ kāmacchandādippahānena ca taṃ lakkhīyati, esa nayo “padāletvā”tiādīsipi. Abyāpādenāti mettāya. Ālokasaññāyāti vibhūtaṃ katvā manasikārena upaṭṭhitālokasaññānena. Avikkhepenāti samādhinā. Dhammavavatthānenāti kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayena, sappaccayanāmarūpavavatthānenāti vadanti.

Evaṃ kāmacchandādinīvaraṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā”tiādinā vuttāya paṭhamajjhānassa pubbhāgapaṭipadāya bhagavato ñāṇagamanavisiṭṭhaṃ tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi, aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi taṃ dassetuṃ “ñāṇenā”tiādīmāha. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānañhi vinibandhabhūtassa mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāyaṃ ṭhitassa aniccaaññādayo sijjhanti, tasmā avijjāpadālanam vipassanāya upāyo. Tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena, tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhi gamoti samāpattiyā arativinodanaṃ upāyo. Samāpattivipassanānukkamena pana upari vakkhamānanayena niddisitabbepi nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā kāmacchandādivasena dassitanīvaraṇesupi saṅghadassanattaṃ uppaṭipāṭiniddeso daṭṭhabbo.

Samāpattivihārapavesananibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha “nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā”ti. “Rattiṃ anuvitakketvā anuvicāretvā divā kammante payojetī”ti majjhimāgamavare mūlapaṇṇāsake vammikasutte vuttaṭṭhāne viya vitakkavicārā vūpasamā adhippetāti sandhāya “vitakkavicārādhūmaṃ vūpasametvā”ti vuttaṃ, vitakkavicārasaṅkhātāṃ dhūmaṃ vūpasametvāti attho. “Vitakkavicārā”micceva adhunā pāṭho, so na porāṇo ācariyadhammapālatterena, ācariyasāriputtattherena ca yathāvuttapāṭhasseva uddhatattā. Virājetvāti jigucchitvā, samatikkamitvā vā. Tadubhayattho hesa “pītiyā ca virāgā”tiādīsu viya. Kāmaṃ paṭhamajjhānūpacāre eva dukkhaṃ, catutthajjhānūpacāre eva ca sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha “catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāyā”ti.

Rūpasaññāti saññāsīsenā rūpāvacarajjhānāni ceva tadārammaṇāni ca vuttāni. Rūpāvacarajjhānampi hi “rūpa”nti vuccati uttarapadalopena “rūpī rūpāni

passatī”tiādīsu tassa ārammaṇampi kasiṇarūpaṃ purimapadalopena “bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī”tiādīsu tasmā idha rūpe rūpajjhāne taṃsahagatā saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni vuttāni, rūpaṃ saññā assāti rūpasaññaṃ, rūpasaññāsamannāgatanti vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetāṃ adhivacananti veditabbaṃ. Paṭighasaññāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ, rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃca paṭighātena paṭihananena visayivisayasamodhānena samuppannā dvipañcaviññāṇasahagatā saññā. Nānattasaññāti aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiṛiyasaññāti etāsaṃ catucattālīsasaññānametaṃ adhivacanaṃ. Etā hi yasmā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā ca nānattā nānāsabhāvā aññaṃmaññaṃ asadisā, tasmā “nānattasaññā”ti vuccanti.

Aniccassa, aniccanti vā anupassanā aniccānupassanā, tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. Niccasaññanti saṅkhatadhamme “niccā sassatā”ti pavattamicchāsaññaṃ, saññāsīsena cettha diṭṭhicittānaṃ gahaṇaṃ datṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupī. Nibbidānupassanāyāti saṅkhāresu nibbindanākārena pavattāya anupassanāya. Nandinti sappitikaṇhaṃ. Virāgānupassanāyāti saṅkhāresu virajjanākārena pavattāya anupassanāya. Nirodhānupassanāyāti saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya, “te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṃ samudayavasena na uppajjanti”ti evaṃ vā anupassanā nirodhānupassanā. Tenevāha “nirodhānupassanāya nirodheti, no samudetī”ti. Muñcitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā paṭinissaggānupassanā. Paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā hi ayaṃ. Ādānanti niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ ghanasaññā. Āyūhanaṃ abhisāṅkharānaṃ. Avatthāvisesāpatti vipariṇāmo. Dhuvasaññanti thirabhāvaggahaṇasaññaṃ. Nimittanti samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya saṅkhārānaṃ saviggahataṃ. Paṇidhinti rāgādipaṇidhiṃ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatā.

Abhinivesanti attānudiṭṭhiṃ. Aniccādivasena sabbadhammatīraṇaṃ adhipaññādhammavipassanā. Sārādānābhinivisenti asāre sāraggahaṇavipallāsaṃ. Issarakuttādivasena loko samuppannoti abhiniveso sammohābhiniveso nāma. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhāna”ntiādīnā pavattasaṃsayāpatti sammohābhiniveso”ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ ālayābhiniveso. “Ālayaratā ālayasamuditā”ti vacanato ālayo vuccati taṇhā, sāyeva cakkhādīsu, rūpādīsu ca abhinivesavasena pavattiyā ālayābhinivesoti keci. “Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjiyanti”ti pavattaññaṃ paṭisaṅkhānupassanā. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ, nibbānaṃ, tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā vivaṭṭānupassanā, gotrabhu. Saṃyogābhinivesanti saṃyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisanaṃ. Diṭṭhekaṭṭheti diṭṭhiyā sahajātekaṭṭhe, pahānekaṭṭhe ca. Oḷāriketi uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanapahātābbā ca dutiyamaggavajjhehipi oḷārikāti tesampi tabbacanīyatā siyā. Aṇusahagateti aṇubhūte. Tabbhāvavuttiko hi ettha sahagatasaddo. Idaṃ pana heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. Sabbakileseti avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyanti. Sabbasaddo cettha sappadesavisayo “sabbe tasanti daṇḍassā”tiādīsu viya.

Kakkhaḷattam kaṭhinabhāvo. Paggharaṇam dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastassa viya yena tamtamkalāpassa uddhumāyanam, thambhabhāvo vā, tam vitthambhanam. Vijjamānēpi kalāpantarabhūtānam kalāpantarabhūtehi phuṭṭhabhāve tamtambhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoṭi yesam yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānam paricchedabhāvo na siyā byāpitabhāvāpattito. Yasmiṃ kalāpe bhūtānam paricchedo, tehi tattha asamphuṭṭhabhāvo asamphuṭṭhalakkhaṇam, tenāha bhagavā ākāsadhātuniddese “asamphuṭṭho catūhi mahābhūtehi”ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti ruppanam. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānam cetanāvasenetaṃ vuttam “saṅkhārānam abhisāṅkharaṇalakkhaṇa”nti. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhaṅge “cakkhusamphassajā cetanā”tiādīnā cetanāva vibhattā. Abhisāṅkhārakkhaṇā ca cetanā. Yathāha “tattha katamo puññābhisaṅkhāro, kusalā cetanā”tiādi sampayuttadhammānam ārammaṇe ṭhapanam abhiniropanam. Ārammaṇānamanubandhanam anumajjanam. Savipphārikatā pharaṇam. Adhimuccanam saddahanam adhimokkho. Assaddhiyeti assaddhiyahetu. Nimittatthe cetaṃ bhummaṃ. Esa nayo kosajjādīsupi. Kāyacittapariḷāhūpasamo vūpasamalakkhaṇam. Līnuddhaccarahite adhicitte vattamāne paggahaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjupekkhanam paṭisaṅkhānam pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnam viṣamvādanādikiccatāya lūkhānam apariggāhakānam paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme, sammāvācāpaccayasubhāsitaṃ sotāraṇca puggalaṃ pariggaṇhātīti sā pariggahalakkhaṇā. Kāyikakiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayaṇca samuṭṭhānam ghaṭanam hotīti sammākammantasaṅkhātā virati samuṭṭhānalakkhaṇāti daṭṭhabbā, sampayuttadhammānam vā ukkhipanam samuṭṭhānam kāyikakiriyāya bhārukkhipanam viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānam vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā suddhi vodānam.

“Saṅkhārā”ti idha cetanā adhippetā, na pana “saṅkhārā saṅkhārakkhandho”tiādīsu viya samapaññāsacetāsikāti vuttam “saṅkhārānam cetanālakkhaṇa”nti. Avijjāpaccayā hi puññābhisaṅkhārādīkāva cetanā. Ārammaṇābhimukhabhāvo namanam. Āyatanam pavattanam. Saḷāyatanavasena hi cittacetāsikānam pavatti. Taṇhāya hetulakkhaṇāti ettha vaṭṭassa janakahetubhāvo taṇhāya hetulakkhaṇam, maggassa pana vakkhamānassa nibbānasampāpakattanti ayametesam viseso. Ārammaṇassa gahaṇalakkhaṇam. Puna uppattiyā āyūhanalakkhaṇam. Sattajīvato suññatālakkhaṇam. Padahanam ussāhanam. Ijjhanam sampatti. Vaṭṭato nissaraṇam niyyānam. Aviparītabhāvo tathalakkhaṇam. Aññamaññānativattanam ekaraso, anūnādhikabhāvova. Yuganaddhā nāma samathavipassanā aññamaññopakāratāya yugaḷavasena bandhitabbato. “Saddhāpañña paggahāvikkhepā”tipi vadanti. Cittavisuddhi nāma samādhī. Diṭṭhivisuddhi nāma pañña. Khayoti kilesakkhaya maggo, tasmīṃ pavattassa sammādiṭṭhisāṅkhātassa ñānassa samucchedanalakkhaṇam. Kilesānamanuppādapariyosānatāya anuppādo, phalam. Kilesavūpasamo passaddhi. Chandassāti kattukāmatāchandassa. Paṭiṭṭhābhāvo mūlalakkhaṇam. Ārammaṇapaṭipādakatāya sampayutta-dhammānamuppattihetutā samuṭṭhāpanalakkhaṇam. Visayādisannipātena gahetabbākāro samodhānam. Yā “saṅgati”ti vuccati “tiṇṇam saṅgati phasso”tiādīsu. Samaṃ, sammā vā odahanti

sampiṇḍitā bhavanti sampayuttadhammā anenātipi samodhānaṃ, phasso, tabbhāvo samodhānalakkhaṇaṃ. Samosaranti sannipatanti etthāti samosaraṇaṃ, vedanā. Tāya hi vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭṭā viya hontīti evaṃ vuttaṃ, tabbhāvo samosaraṇalakkhaṇaṃ. Pāsādādīsu gopānasīnaṃ kūṭaṃ viya sampayuttadhammānaṃ pāmokkhabhāvo pamukhalakkhaṇaṃ. Satiyā sabbatthakattā sampayuttānaṃ adhipatibhāvo ādhipateyyalakkhaṇaṃ. Tato sampayuttadhammato, tesam vā sampayuttadhammānaṃ uttari padhānaṃ tatuttari, tabbhāvo tatuttariyalakkhaṇaṃ. Paññuttarā hi kusalā dhammā. Vimuttīti phalaṃ kilesehi vimuccitthāti katvā. Taṃ pana sīlādiguṇasārassa paramukkamsabhāvena sāraṃ. Tato uttari dhammassābhāvato pariyosānaṃ. Ayañca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena porāṇaṭṭhakathāyamāgatanayena vuttoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo pariyāyantarappakāsanatthaṃ puna dassito. Tato eva ca “chandamūlakā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā”ti “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariya”nti, “nibbānogadhañhi āvuso brahmacariyaṃ nibbānapariyosāna”nti ca suttapadānaṃ vasena chandassa mūlalakkhaṇa”ntiādi vuttaṃ. Tesam tesam dhammānaṃ tathaṃ avitathaṃ lakkhaṇaṃ āgatoti atthaṃ dasseti “eva”ntiādinā. Taṃ pana gamanaṃ idha ñāṇagamanamevāti vuttaṃ “ñāṇagatiyā”ti. Satipi gatasaddassa avabodhanatthabhāve ñāṇagamanattheneveso siddhoti na vutto. Ā-saddassa cettha gatasaddānuvattimattameva. Tenāha “patto anuppatto”ti.

Aviparītasabhāvattā “tathadhammā nāma cattāri ariyasaccānī”ti vuttaṃ. Aviparītasabhāvato tathānī. Amusāsabhāvato avitathānī. Aññākārahitato anaññathānī. Saccasamyuttādīsu āgataṃ paripuṇṇasaccacatukkakathaṃ sandhāya “iti vitthāro”ti āha. “Tasmā”ti vatvā tadaparāmasitabbameva dasseti “tathānaṃ abhisambuddhattā”ti iminā. Esa nayo īdisesu.

Evaṃ saccavasena catutthakāraṇaṃ dassetvā idāni paccayapaccayuppannabhāvena aviparītasabhāvattā tathabhūtānaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ vasenāpi dassento “apicā”tiādimāha. Tattha jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ uddhaṃ āgatasabhāvo, anupavattaṭṭhoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho pubbapade uttarapadalopavasena. Samāhāradvandepi hi pulliṅgamicchanti neruttikā. Na cettha jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti jātipaccayasambhūtaṭṭho. Itthameva jātito samudāgacchatīti jāti paccayasamudāgataṭṭho. Idaṃ vuttaṃ hoti - yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhūtasabhāvoti. Paccayapakke pana avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhoti ettha na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā saṅkhārā uppajjanti. Yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjā saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho paccayasabhāvoti attho. Tathānaṃ dhammānanti paccayākāradhammānaṃ. “Sugato”tiādīsu viya gamusaddassa buddhiyatthataṃ sandhāya “abhisambuddhattā”ti vuttaṃ, na ñāṇagamanatthaṃ. Gatibuddhiyatthā hi saddā aññamaññapariyāyā. Tasmā “abhisambuddhattho hettha gatasaddo”ti adhikāro, gamyamānattā vā na payutto.

Yaṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ bhagavā jānāti passatīti sambandho. Sadevake...pe... pajāyāti ādhāro “atthi”ti padeti puna aparimāṇāsu lokadhātūsaūti taṃnivāsasattāpekkhāya, āpāthagamanāpekkhāya vā vuttaṃ. Tena bhagavatā

vibhajjamānaṃ taṃ rūpāyatanaṃ tathameva hotīti yojetabbaṃ. Tathāvitathabhāve kāraṇamāha “evaṃ jānatā passatā”ti. Sabbākārato ñātattā passitattāti hi hetvantogadhametaṃ padadvayaṃ. Itthāniṭṭhādivasenāti ettha ādi-saddena majjhataṃ saṅgaṇhāti. Tathā atītānāgatapaccuppannaparittaajjhatabhiddhātadubhayādibhedampi. Labbhamānakapadavasenāti “rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ saddāyatanaṃ sutaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ sabbam rūpaṃ manasā viññātā”nti vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati. Rūpārammaṇaṃ itṭhaṃ anitṭhaṃ majjhataṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhataṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītakanti evamādīhi anekehi nāmehi. “Itthāniṭṭhādivasenā”tiādinā hi anekanāmaabhāvaṃ sarūpato nidasseti. Terasahi vārehīti dhammasaṅgaṇiyaṃ rūpakaṇḍe āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekaṃmiṃ vāre cettha catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena “dvipaññāsāya nayehi”ti vuttaṃ. Tathamevāti yathāvuttena jānanena appaṭivattiyadesanatāya, yathāvuttena ca passanena aviparītadassitāya saccameva. Tamatthaṃ caturaṅguttare kālakārāmasuttana sādheṇto “vuttañceta”ntiādimāha. Ca-saddo cettha daḥhikaraṇajotako, tena yathāvuttassatthassa daḥhikaraṇaṃ joteti, sampiṇḍanatto vā atṭhānapayutto, na kevalaṃ mayā eva, atha kho bhagavatāpīti. Anuvicaritanti paricaritaṃ. Jānāmi abbhaññāsinti paccuppannātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti dassitāyeva nayato dassitattā. Vidita-saddo pana anāmaṭṭhakālaviseso kālattayasādhāraṇattā “diṭṭhaṃ suttaṃ muta”ntiādisu viya, pākaṭaṃ katvā ñātanti attho, iminā cetam dasseti “aññe jānantiyeva, mayā pana pākaṭaṃ katvā vidita”nti. Bhagavatā hi imehi padehi sabbaññubhūmi nāma kathitā. Na upaṭṭhāsīti taṃ chadvārikamārammaṇaṃ taṇhāya vā diṭṭhiyā vā tathāgato attattaniyavasena na upaṭṭhāsīti na upagacchati, iminā pana padena khīṇāsavabhūmi kathitā. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā, yaṃpakārā ca, tathā te dhamme taṃsabhāve taṃpakāre gamati passati jānātīti tathāgatoti imamatthaṃ sandhāya “tathadassīatthe”ti vuttaṃ. Anekatthā hi dhātusaddā. Keci pana niruttinayena, pisodarādigaṇapakkhepena vā dassī-saddalopaṃ, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā “tathāgato”ti padasiddhimettha vaṇṇenti, tadayuttameva vijjamānapadaṃ chaḍḍetvā avijjamānapadassa gahaṇato. Vuttañca buddhavaṃsaṭṭhakathāyaṃ -

“Tathākārena yo dhamme, jānāti anupassati;
Tathadassīti sambuddho, tasmā vutto tathāgato”ti.

Ettha “anupassatī”ti āgatasaddatthaṃ vatvā tadidaṃ ñāṇapassanamevāti dassetuṃ “jānātī”ti, saddādhiगतamatthaṃ pana vibhāvetuṃ “tathadassī”ti ca vuttaṃ.

Yaṃ rattinti yassa rattiyaṃ, accantasamyoḃe vā etaṃ upayogavacanāṃ rattekadesabhūtassa abhisambujjhanakkhaṇassa accantasamyoḃattā, sakalāpi vā esā ratti abhisambodhāya padahanakālattā pariyāyena accantasamyoḃabhūtāti daṭṭhabbaṃ. Pathavīpukkkhalaniruttarabhūmisīsagattā na parājito aññehi etthāti aparājito, sveva pallaṅkoti aparājitaṃ pallaṅko, tasmim. Tiṇṇaṃmārānanti kilesābhisaṅkhāradevaputtamārānaṃ, idaṃ nippariyāyato vuttaṃ, pariyāyato pana heṭṭhā vuttanayena pañcannampi mārānaṃ maddanaṃ veditabbaṃ. Matthakanti sāmattiyaṃsaṅkhātāṃ sīsāṃ. Etthantareti ubhinnaṃ rattīnamantare. “Paṭhamabodhiyāpī”tiādinā pañcacattālīsavassaparimāṇakālema

antogadhabhedena niyametvā viseseti. Tāsu pana vīsativassaparicchinā paṭhamabodhīti vinayagaṇṭhipade vuttaṃ, tañca tadaṭṭhakathāyameva “bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ vīsativassantare nibaddhupaṭṭhāko nāma natthī”ti kathitattā paṭhamabodhi nāma vīsativassānīti gahetvā vuttaṃ. Ācariyadhammapālattherena pana “pañcacattālīsāya vassesu ādito pannarasa vassāni paṭhamabodhi”ti vuttaṃ, evañca sati majjhe pannarasa vassāni majjhimabodhi, ante pannarasa vassāni pacchimabodhīti tiṇṇaṃ bodhīnaṃ samappamāṇatā siyā, tampi yuttaṃ. Pannarasatikena hi pañcacattālīsavassāni paripūrenti. Aṭṭhakathāyaṃ pana pannarasavassappamāṇāya paṭhamabodhiyā vīsativassesuyeva antogadhattā “paṭhamabodhiyaṃ vīsativassantare”ti vuttanti evampi sakkā viññātuṃ. “Yaṃ sutta”ntiadinā sambandho.

Niddosatāya anupavajjaṃ anupavadanīyaṃ. Pakkhipitabbābhāvena anūnaṃ. Apanetabbābhāvena anadhikaṃ. Atthabyañjanādisampattiyā sabbākāraparipuṇṇaṃ. Nimmadanahetu nimmadanāṃ. Vālaggamattampīti vāladhilomassa koṭippamāṇampi. Avakkhalitanti virādhitāṃ musā bhaṇitaṃ. Ekamuddikāyāti ekarājalañchanena. Ekanāliyāti ekāḷhakena, ekatumbena vā. Ekatulāyāti ekamānena. “Tathamevā”ti vuttamevatthaṃ no aññathāti byatirekato dasseti, tena yadatthaṃ bhāsitaṃ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathāyevāti aviparītadesanataṃ dasseti. “Gadattho”ti etena tathaṃ gadati bhāsati tathāgato da-kārassa ta-kāraṃ, niruttinayena ca ākārāgamaṃ katvā, dhātusaddānugatena vā ākārenāti nibbacaṇaṃ dasseti.

Evam “sugato”tiādīsu viya dhātusaddanipphattiparikappena niruttiṃ dassetvā bāhiratthasamāsenapi dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Āgadananti sabbahitanipphādanato bhusaṃ kathaṇaṃ vacanaṃ, tabbhāvamatto vā ā-saddo.

Tathā gatamassāti tathāgato. Yathā vācāya gataṃ pavatti, tathā kāyassa, yathā vā kāyassa gataṃ pavatti, tathā vācāya assa, tasmā tathāgatoti attho. Tadeva nibbacaṇaṃ dassetuṃ “bhagavato”tiādimāha. Tattha hi “gato pavatto, gatā pavattā”ti ca etena kāyavacīkiriyaṇaṃ aññamaññānulomanavacanicchāya kāyassa, vācāya ca pavatti idha gata-saddena kathitāti dasseti, “evaṃbhūtassā”tiādinā bāhiratthasamāsaṃ, “yathā tathā”ti etena yaṃtaṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhatāya “tathā”ti vutte “yathā”ti ayamattho upaṭṭhitoyeva hotīti tathāsaddatthaṃ, “vādī kārī”ti etena pavattisarūpaṃ, “bhagavato hī”ti etena yathāvādītathākāritādikāraṇanti. “Evaṃbhūtassā”ti yathāvādītathākāritādinā pakārena pavattassa, imaṃ pakāraṃ vā pattassa. Itīti vuttappakāraṃ niddisati. Yasmā panettha gata-saddo vācāya pavattimpi dasseti, tasmā kāmaṃ tathāvādītāya tathāgatoti ayampi attho siddho hoti, so pana pubbe pakārantarena dassitoti pārisesanayena tathākāritāatthameva dassetuṃ “evaṃ tathākāritāya tathāgato”ti vuttaṃ. Vuttañca -

“Yathā vācā gatā yassa,
Tathā kāyo gato yato;
Yathā kāyo tathā vācā,
Tato satthā tathāgato”ti.

Bhavaggaṃ pariyantaṃ katvāti sambandho. Yaṃ paneke vadanti “tiriyaṃ viya upari, adho ca santi aparimāṇā lokadhātuyo”ti, tesam taṃ paṭisedhetuṃ evam vuttanti daṭṭhabbaṃ. Vimuttiyāti phalena. Vimuttiñāṇadassanena

paccavekkhaṇāññasaṅkhātena dassanena. Tuloti sadiso. Pamāṇanti minanakāraṇaṃ. Pare abhibhavati guṇena ajjhottharati adhiko bhavatīti abhibhū. Parehi na abhibhūto ajjhotthaṭoti anabhibhūto. Aññadatthūti ekaṃsavacane nipāto. Dassanavasena daso, sabbaṃ passatīti attho. Pare attano vasaṃ vattetīti vasavattī.

“Abhibhavanaṭṭhena tathāgato”ti ayaṃ na saddato labbhati, saddato pana evanti dassetuṃ “tatreva”ntiādi vuttaṃ. Tattha agadoti dibbāgado agaṃ rogaṃ dāti avakhaṇḍati, natthi vā gado rogo etenāti katvā, tassadisaṭṭhena idha desanāvilāsassa, puññussayassa ca agadatā labbhatīti āha “agado viyā”ti. Yāya dhammadhātuyā desanāvijambhanappattā, sā desanāvilāso. Dhammadhātāūti ca sabbaññutaññāṇameva. Tena hi dhammānamākārabhedaṃ ñatvā tadanurūpaṃ desanaṃ niyāmeti. Desanāvilāsoyeva desanāvilāsamayo yathā “dānamayaṃ sīlamaya”nti adhunā pana potthakesu bahūsupi maya-saddo na dissati. Puññussayoti ussanaṃ, atirekaṃ vā ñāṇādisambhārabhūtaṃ puññaṃ. “Tenā”tiādi opammasampādanaṃ. Tenāti ca tadubhayena desanāvilāsenā ceva puññussayena ca so bhagavā abhibhavatīti sambandho. “Iti”tiādinā bāhiratthasamāsaṃ dasseti. Sabbalokābhibhavanena tatho, na aññathāti vuttaṃ hoti.

Tathāya gatoti purimasaccattayaṃ sandhāyāha, tathaṃ gatoti pana pacchimasaccaṃ. Catusaccānukkamena cettha gata-saddassa atthacatukkaṃ vuttaṃ. Vācakasaddasannidhāne upasagganipātānaṃ tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva anupasaggo avagatatthaṃ, atītatthañca vadatīti dasseti “avagato atīto”ti iminā.

“Tatthā”tiādi tabbivaraṇaṃ. Lokanti dukkhasaccabhūtaṃ lokaṃ. Tathāya tīraṇapariññāyāti yojetabbaṃ. Lokanirodhagāminīṃ paṭipadanti ariyamaggaṃ, na pana abhisambujjhanamattaṃ. Tattha kattabbakiccampi katamevāti dassetuṃ “lokasmā tathāgato viṣaṃyutto”tiādinā saccacatukkepi dutiyapakkhaṃ vuttaṃ, abhisambujjhanahetuṃ vā etehi dasseti. Tatoyeva hi tāni abhisambuddhoti. “Yaṃ bhikkhave, sadevakassa lokassa samārakassa sabrahmakassa sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesiṭtaṃ anuvicaritaṃ manasā, sabbaṃ taṃ tathāgatena abhisambuddhaṃ, tasmā tathāgatoti vuccatī”ti aṅguttarāgame catukkanipāte āgataṃ pāḷimimaṃ peyyālamukhena dasseti, tañca atthasambandhatāya eva, na imassatthassa sādhakatāya. Sā hi peyyālaniddiṭṭhā pāḷi tathadassitā atthassa sādhiḱatī. “Tassapi evaṃ attho veditabbo”ti iminā sādhyasādhakasamsandanaṃ karoti. “Idampi cā”tiādinā tathāgatapadassa mahāvisayatāṃ, aṭṭhavidhassāpi yathāvuttakāraṇassa nidassanamattañca dasseti. Tattha idanti atibhāsārūpena vuttaṃ aṭṭhavidhaṃ kāraṇaṃ, pi-saddo, api-saddo vā sambhāvane “itthampi mukhamattameva, pageva aññathā”ti. Tathāgatabhāvadīpaneti tathāgatanāmadīpane. Guṇena hi bhagavā tathāgato nāma, nāmena ca bhagavati tathāgata-saddoti. “Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino”tiādi hi vuttaṃ. Appamādapadaṃ viya sakalakusaladhammapaṭipattiyā sabbabuddhaguṇānaṃ tathāgatapadaṃ saṅgāhakanti dassetuṃ “sabbākārenā”tiādimāha. Vaṇṇeyyāti parikappavacanametāṃ “vaṇṇeyya vā, na vā vaṇṇeyyā”ti. Vuttañca -

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti. -

Samatthane vā etaṃ “so imaṃ vijaṭṭhaye jaṭṭa”ntiādīsu viyātipi vadanti keci.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathāmuttako nayo - abhinīhārato paṭṭhāya yāva sammāsambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭṭhānasamkilesanivattīnaṃ abhāvato yathāpaṇidhānaṃ tathāgato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti tathāgato. Atha vā mahiddhikatāya, paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇaññatāya ca katthacipi paṭighātābhāvato yathāruci, tathā kāyavacīcittānaṃ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti tathāgato. Apica yasmā loke vidhayuttagatapakārasaddā samānatthā dissanti, tasmā yathā vidhā vipassīdayo bhagavanto nikkhilaṣabbaññuguṇasamaṅgitāya, ayampi bhagavā tathā vidhoti tathāgato, yathā yuttā ca te bhagavanto vuttanayena, ayampi bhagavā tathā yuttoti tathāgato. Aparo nayo-yasmā saccaṃ tacchaṃ tathanti ñāṇassettaṃ adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti tathāgatoti.

“Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiññāṇehi vipassīdayo;
Mahesino sakyamunī jutindharo,
Tathā gato tena tathāgato mato.

Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
Sabhāvasāmaññāvibhāgabhedato;
Sayambhuññāṇena jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
Anaññāneyyena yato vibhāvitā,
Yāthāvato tena jino tathāgato.

Anekabhedāsupi lokadhātūsu,
Jinassa rūpāyatanādigocare;
Vicittabhede tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
Karoti vācāyanulomamattano;
Guṇehi lokaṃ abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.

Yathābhinīhāramato yathāruci,
Pavattavācātanucittabhāvato;
Yathāvidhā yena purā mahesino,
Tathāvidho tena jino tathāgato.

Yathā ca yuttā sugatā purātanā,
Tathāva yutto tathaññāṇato ca so;
Samāgato tena samantalocano,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo”ti. -

Saṅgahagāthā.

“Katamañca taṃ bhikkhave”ti ayaṃ kassa pucchāti āha “yenā”tiādi. Evaṃ sāmāññato yathāvuttassa sīlamattakassa pucchābhāvaṃ dassetvā idāni pucchāvisesabhāvañāpanatthaṃ mahāniddese āgatā sabbāva pucchā atthuddhāravasena dasseti “tattha pucchā nāmā”tiādinā. Tattha tatthāti “taṃ katamanti pucchati”ti ettha yadetam sāmāññato pucchāvacanaṃ vuttaṃ, tasmim.

Pakatiyāti attano dhammatāya, sayamevāti vuttaṃ hoti. Lakkhaṇanti yo koci ñātumicchito sabhāvo. Aññātanti dassanādivisesayuttena, itarena vā yena kenacipi ñāṇena aññātaṃ. Avatthāvisesāni hi ñāṇadassanatulanatīraṇāni. Adiṭṭhanti dassanabhūtena ñāṇena paccakkhamiva adiṭṭhaṃ. Atulitanti “ettakameta”nti tulanabhūtena atulitaṃ. Atīritanti “evamevida”nti tīraṇabhūtena akataññakiriyāsamāpanaṃ. Avibhūtanti ñāṇassa apākaṭabhūtaṃ. Avibhāvitanti ñāṇena apākaṭakataṃ. Tassāti yathāvuttalakkhaṇassa. Adiṭṭhaṃ jotiyati pakāsīyati etāyāti adiṭṭhajotana. Saṃsandanatthāyāti sākacchāvasena vinicchayakaraṇatthāya. Saṃsandanañhi sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Diṭṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti diṭṭhasaṃsandana. “Saṃsayapakkhando”tiādīsu dāḥataraṃniviṭṭhā vicikicchā saṃsayo. Nātisaṃsappanamatibhedamattaṃ vimati. Tatopi appataraṃ “evaṃ nu kho, na nu kho”tiādinā dvidhā viya pavattaṃ dveḥhakaṃ. Dvidhā elati kampati cittametenāti hi dveḥhakaṃ hapaccayaṃ, sakatthavuttikapaccayañca katvā, tena jāto, taṃ vā jātaṃ yassāti dveḥhakajāto. Vimati chijjati etāyāti vimaticchedana. Anattalakkhaṇasuttādīsu āgataṃ khandhapañcakapaṭisaṃyuttaṃ puccham sandhāyāha “sabbam vattabba”nti. Anumatiyā pucchā anumatipucchā. “Taṃ kiṃ maññatha bhikkhave”tiādi pucchāya hi “kā tumhākaṃ anumati”ti anumati pucchitā hoti. Kathetukamyatāti kathetukāmatāya. “Aññānatā āpajjati”tiādīsu viya hi ettha ya-kāralopo, karaṇatthe vā paccattavacanaṃ, kathetukamyatāya vā pucchā kathetukamyatāpucchātipi vaṭṭati. Atthato pana sabbāpi tathā pavattavacanaṃ, taduppādako vā cittuppādoti veditabbaṃ.

Yadatthaṃ panāyaṃ niddesanayo āharito, tassa pucchāvisesabhāvassa ñāpanatthaṃ “imāsū”tiādimāha. Cittābhogo samannāhāro. Bhusaṃ, samantato ca saṃsappanā kaṅkhā āsappanā, parisappanā ca. Sabbā kaṅkhā chinnā sabbaññutaññānapadaṭṭhānena aggamaggena samucchindanato. Paresaṃ anumatiyā, kathetukamyatāya ca dhammadesanāsambhavato, tathā eva tattha tattha diṭṭhattā ca vuttaṃ “avasesā pana dve pucchā buddhānaṃ atthi”ti. Yā panetā “sattādhiṭṭhānā pucchā dhammādhiṭṭhānā pucchā ekādhiṭṭhānā pucchā anekādhiṭṭhānā pucchā”tiādinā aparāpi anekadhā pucchāyo niddese āgatā, tā sabbāpi niddhāretvā idha avicayanaṃ “alaṃ ettāvatāva, atthikehi pana iminā nayena niddhāretvā vicetabbā”ti nayadānassa sijjhanatoti daṭṭhabbaṃ.

8. Pucchā ca nāmesā vissajjanāya satiyeva yuttarūpāti codanāya “idāni”tiādi vuttaṃ. Atipātaṃ atipāto. Ati-saddo cettha atirekattho. Sīghabhāvo eva ca atirekatā, tasmā saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atirekaṃ pātaṃ, saṅikaṃ patitum adatvā sīghaṃ pātananti attho, abhibhavanattho vā, atikkamma satthādīhi abhibhavitvā pātananti vuttaṃ hoti, vohāravacanametam “atipāto”ti. Atthato pana pakaraṇādivasenādhiगतattā pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṃ hotīti adhippāyo. Vohāratoti paññattito. Sattoti khandhasantāno. Tattha hi sattapaññatti. Vuttañca -

“Yathā hi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti;

Evam khandhesu santesu, hoti sattoti sammuti'ti.

Jīvitindriyanti rūpārūpajīvitindriyaṃ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassati. Kasmā panettha "pāṇassa atipāto'ti, "pāṇoti cettha vohārato satto'ti ca ekavacananiddeso kato, nanu niravasesānaṃ pāṇānaṃ atipātato virati idha adhippetā. Tathā hi vakkhati "sabbapāṇabhūtahitānukampīti sabbe pāṇabhūte'tiādinā bahuvacananiddesanti? Saccametaṃ, pāṇabhāvasāmaññaṇa panettha ekavacananiddeso kato, tattha pana sabbasaddasannidhānena puthuttaṃ suviññāyamānamevāti sāmaññaniddesamakativā bhedavacanicchāvasena bahuvacananiddeso kato. Kiñca bhiyyo - sāmaññato saṃvarasamādānaṃ, tabbisesato saṃvarabhedoti imassa visesassa ñāpanatthampi ayaṃ vacanabhedo katoti veditabbo. "Pāṇassa atipāto'tiādi hi saṃvarabhedadassanaṃ. "Sabbe pāṇabhūte'tiādi pana saṃvarasamādānadassananti. Saddavidū pana "īdisesu tḥānesu jātidabbāpekkhavasena vacanabhedamattaṃ, atthato samāna'nti vadanti.

Tasmiṃ pana pāṇeti yathāvutte dubbidhepi pāṇe. Pāṇasaññinoti pāṇasaññāsamaṅgino puggalassa. Yāya pana cetanāya pavattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetu taṃmahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisapayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipātoti āha "jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā'ti, jīvitindriyupacchedakassa kāyavacīpayogassa tannissayesu mahābhūtesu samuṭṭhāpikāti attho. Laddhupakkamāni hi bhūtāni purimabhūtāni viya na visadāni, tasmā samānajātiyānaṃ bhūtānaṃ kāraṇāni na hontīti tesuyeva upakkame kate tato parānaṃ asati antarāye uppajjamānānaṃ bhūtānaṃ, tannissitassa ca jīvitindriyassa upacchedo hoti. "Kāyavacīdvārāna'nti etena vitaṇḍavādimattaṃ manodvāre pavattāya vadhakacetanāya pāṇātipātabhāvaṃ paṭikkhipati.

Payogavatthumahantatādīhi mahāsāvajjatā tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato veditabbā. Ekassāpi hi payogassa sahasā nipphādanavasena, kiccasādhikāya bahukkhattum pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sannitṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṃ hanantassa cetanā tibbatarā uppajjatīti vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayampetaṃ cetanāya balavabhāveneva hoti. Satipi ca payogavatthūnaṃ amahantabhāve hantabbassa guṇamahattenapi tattha pavattaupakāracetanā viya khattavisesanipphattiyā apakāracetanāpi balavatī, tibbatarā ca uppajjatīti tassā mahāsāvajjatā daṭṭhabbā. Tenāha "guṇavantesū'tiādi. "Kilesāna'ntiādinā pana satipi payogavatthuguṇānaṃ amahantabhāve kilesupakkamānaṃ mudutibbatāya cetanāya dubbalabalavabhāvavasena appasāvajjamahāsāvajjabhāvo veditabboti dasseti.

Sambharīyanti saharīyanti etehīti sambhārā, aṅgāni. Tesu pāṇasaññitā, vadhakacittaṅga pubbabhāgiyānīpi hontī. Upakkamo pana vadhakacetanāsamuṭṭhāpito saha jātova. Pañcasambhāravatī pana pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravīnimuttā daṭṭhabbā. Esa nayo adinnādānādīsūpi.

Etthāha - khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, evaṃ so anupatāpanachedanabhedanādivasena na vikopanasamattho, nāpi vikopaniyo, atha rūpasantāno, evampi so acetanatāya kaṭṭhakalīṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre.

Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappakārādiatītesu vā saṅkhāresu bhaveyya, anāgatesu vā paccuppannesu vā. Tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesam abhāvato. Paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano eva payogo siyā. Vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappakārādipayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanakassa kiriyāpariyosānakālānavaṭṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccate - vadhakacetanāsaṃhito saṅkhārānaṃ puñjo sattasaṅkhāto hanti, tena pavattitavadhappayoganimitāpagatusmāviññāṇajīvitindriyo matavohārappavattinibandhano yathāvuttavadhappayogākaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno, vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathānuppattito, khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ, na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādananiyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā “padīpo pakāseti, nisākaro candimā”ti, na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avaṭṭhitasseva paṭijānanato, santānavasena pavattamānānañca padīpādīnaṃ attakiriyāsiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddhoti. Ayañca vicāro adinnādānādīsipi yathāsaṃbhavaṃ vibhāvetabbo.

Sāhatthikoti sayam mārentassa kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā paharaṇaṃ. Āṇattikoti aññaṃ āṇāpentassa “evaṃ vijjhivā vā paharivā vā mārehī”ti āṇāpanaṃ. Nissaggiyoti dūre ṭhitam māretukāmassa kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā usuyantapāsāṇādīnaṃ nissajjanaṃ. Thāvaroti asaṅcārimeṇa upakaraṇena māretukāmassa opātāpassenaupanikkhipanaṃ, bhesajjasamvidhānañca. Vijjāmayoti māraṇatthaṃ mantaparijappanaṃ āthabbaṇikādīnaṃ viya. Āthabbaṇikā hi āthabbaṇaṃ payojenti nagare vā ruddhe saṅgāme vā paccupaṭṭhite paṭisenāya paccatthikesu paccāmittesu ītiṃ uppādentī upaddavaṃ uppādentī rogaṃ uppādentī pajjarakaṃ uppādentī sūcikaṃ uppādentī visūcikaṃ karonti pakkhandiyaṃ karonti. Vijjādharā ca vijjaṃ parivattetvā nagare vā ruddhe...pe... pakkhandiyaṃ karonti. Iddhimayoti kammavipākajiddhimayo dāṭhākoṭānādīni viya. Piturañño kira sīhaḷanarindassa dāṭhākoṭānena cūḷasumanakuṭumbiyassa maraṇaṃ hoti. “Imasmiṃ panatthe”tiādīnā ganthagāraṇaṃ pariharivā tassa anūnabhāvampi karoti “atthikehī”tiādīnā. Idha avuttopi hi esa attho atidisanena vutto viya anūno paripuṇṇoti.

Dussīlassa bhāvo dussīlyaṃ, yathāvuttā cetanā. “Pahāyā”ti ettha tvā-saddo pubbakāleti āha “pahīnakālato paṭṭhāyā”ti, hetuatthataṃ vā sandhāya evaṃ vuttaṃ. Etena hi pahānahetukā idhādhippetā samucchedanikā viratīti dasseti. Kammakkhayaññaṇena hi pāṇātipātadussīlyassa pahīnattā bhagavā accantameva tato paṭivirato vuccati samucchedavasena pahānaviratīnamadhippetattā. Kiñcāpi “pahāya paṭivirato”ti padehi vuttānaṃ pahānaviramaṇānaṃ purimacchimakālātā

natthi, maggadhammānaṃ pana sammādiṭṭhiādīnaṃ, paccayabhūtānaṃ sammāvācādīnaṃ paccayuppannabhūtānaṃ paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahaṇātanampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimacchimabhāvena viya hoti. Paccayo hi purimataraṃ paccayasattiyā tṭhito, tato paraṃ paccayuppannaṃ paccayasattiṃ paṭicca pavattati, tasmā gahaṇappavattiākārasena sahaṇātipaccayabhūtesu sammādiṭṭhiādīsu pahāyakadhammesu pahānakiriyāya purimakālavohāro, tappaccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro sambhavati. Tasmā “sammādiṭṭhiādīhi pāṇātipātāṃ pahāya sammāvācādīhi pāṇātipātā paṭivirato”ti pāḷiyaṃ attho daṭṭhabbo.

Ayaṃ panettha aṭṭhakathāmuttako nayo - pahānaṃ samucchavedasena viratipaṭippassaddhivasena yojetabbā, tasmā maggena pāṇātipātāṃ pahāya phalena pāṇātipātā paṭiviratoti attho. Apica pāṇo atipātīyati etenāti pāṇātipāto, pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko paneso? Ahirikānottappadosamohaviḥsādayo kilesā. Te hi bhagavā ariyamaggena pahāya samugghāṭetvā pāṇātipātadussīlyato accantameva paṭivirato kilesesu pahīnesu tannimittakammasa anuppajjanato, tasmā maggena pāṇātipātāṃ yathāvuttakilesaṃ pahāya teneva pāṇātipātā dussīlyacetanā paṭiviratoti attho. Esa nayo “adinnādānaṃ pahāya”tiādīsupi.

Orato viratoti pariyāyavacanametāṃ, pati-visaddānaṃ vā paccekaṃ yojetabbato tathā vuttaṃ. Oratoti hi avarato abhimukhaṃ rato, tena ujukaṃ viramaṇavasena sātīsayataṃ dasseti. Paṭiratassa cetāṃ atthavacanāṃ. Viratoti visesena rato, tena saha vāsanāya viramaṇabhāvaṃ, ubhayena pana samucchavedaviratibhāvaṃ vibhāveti. Eva-saddo pana tassā viratīyā kālādivasena apariyantataṃ dassetuṃ vutto. So ubhayattha yojetabbo. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvitādiḥetu samādānaṃ bhinnanti, na evaṃ bhagavā, sabbaso pahīnapāṇātipātattā panesa accantavirato evāti. “Natthi tassā”tiādīnā eva-saddena dassitaṃ yathāvuttamatthaṃ nivattetabbatthavasena samattheti. Tattha vītikkamissāmīti uppajjanakā dhammāti saha pāṭhasesena sambandho. Te pana anavajjadhammehi vokiṇṇā antarantarā uppajjanakā dubbalā sāvajjā dhammā, yasmā ca “kāyavacīpayogaṃ upalabhitvā imassa kilesā uppannā”ti viññunā sakkā ñātum, tasmā te imināva pariyāyena “cakkhusotaviññeyyā”ti vuttā, na pana cakkhusotaviññāṇārammaṇattā. Ato sasambhārakathāya cakkhusotehi, tannissitaviññāṇehi vā kāyikavācasikapayogamupalabhitvā manoviññāṇena viññeyyāti attho daṭṭhabbo. Kāyikāti kāyena katā pāṇātipātādinipphādakā balavanto akusalā. “Kāḷakā”tipi tīkāyaṃ uddhatapāṭho, kaṇhapakkhikā balavanto akusalāti attho. “Imināvā”tiādīnā nayadānaṃ karoti, tañca kho “adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato”tiādīpadesu.

Pāpe sametīti samaṇo, gotamasamañña, tena gottenasambandho gotamoti atthaṃ sandhāya “samaṇoti bhagavā”tiādī vuttaṃ. Gottavasena laddhavohāroti sambandho. Brahmadaṭṭhena bhāsītavaṇṇānusandhiyā imissā desanāya pavattanato, tena ca bhikkhusaṅghavaṇṇassāpi bhāsītattā bhikkhusaṅghavaṇṇopi vuttanayena desitabbo, so na desito. Kiṃ so pāṇātipātā paṭiviratabhāvo bhikkhusaṅghassa na vijjatīti anuyogamapanento “na kevalaṇṇā”tiādīmāha. Evaṃ sati kasmā na desitoti punānuyogaṃ pariharati “desanā panā”tiādīnā. Evasi evameva.

Etthāyamadhippāyo - “atthi bhikkhave, aññe ca dhammā”tiādīnā anaññasādhāraṇe

buddhaguṇe ārabha upari desanāṃ vaḍḍhetukāmo bhagavā ādito paṭṭhāya “tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyā”tiādinā buddhaguṇavaseneva desanāṃ ārabhi, na bhikkhusaṅghaguṇavasenāpi. Esā hi bhagavato desanāya pakati, yadidaṃ ekaraseneva desanāṃ dassetuṃ labbhamānassāpi kassaci aggahaṇaṃ. Tathā hi rūpakaṇḍe dukādīsu, tanniddesesu ca hadayavatthu na gahitaṃ. Itaravatthūhi asamānagatikattā desanābhedo hotīti. Yathā hi cakkhuviññāḍīni ekantato cakkhādinissayāni, na evaṃ manoviññāṇaṃ ekantena hadayavatthunissayaṃ āruppe tadabhāvato, nissayanissitavasena ca vatthudukādidesanā pavattā “atthi rūpaṃ cakkhuviññāṇassa vatthu, atthi rūpaṃ na cakkhuviññāṇassa vatthū”tiādinā. Yampi manoviññāṇaṃ ekantato hadayavatthunissayaṃ, tassa vasena “atthi rūpaṃ manoviññāṇassa vatthū”tiādinā dukādīsu vuccamānesupi na tadanurūpā ārammaṇadukādayo sambhavanti. Na hi “atthi rūpaṃ manoviññāṇassa ārammaṇaṃ, atthi rūpaṃ na manoviññāṇassa ārammaṇa”nti sakkā vattuṃ tadanārammaṇarūpassābhāvatoti vatthārammaṇadukā bhinnagatikā siyumu, tasmā na ekasā desanā bhaveyyāti na vuttaṃ, tathā nikkhepakaṇḍe cittuppādavibhāgena visuṃ avuccamānattā avitakkaavicārapadavissajjane “vicāro cā”ti vattuṃ na sakkāti āvitakkavicāramattapadavissajjane labbhamānopi vitakko na uddhato. Aññathā hi “vitakko cā”ti vattabbaṃ siyā, evamevidhāpi bhikkhusaṅghaguṇo na desitoti. Kāmaṃ saddato evaṃ na desito, atthato pana brahmadattena bhāsītavaṇṇassa anusandhidassanavasena imissā desanāya āradhattā dīpetuṃ vaṭṭatīti āha “atthaṃ panā”tiādi.

Tatthāyaṃ dīpanā - “pāṇātipātāṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato samaṇassa gotamassa sāvakaśaṅgho nihitadaṇḍo nihitasattho”ti vitthāretabbaṃ. Nanu dhammassāpi vaṇṇo brahmadattena bhāsītoti? Saccaṃ bhāsito, so pana sammāsambuddhapabhavattā, ariyaśaṅghādhārattā ca dhammassa dhammānubhāvasiddhattā ca tesāṃ, tadubhayavaṇṇadīpaneneva dīpitoti visuṃ na uddhato. Saddhammānubhāveneva hi bhagavā, bhikkhusaṅgho ca pāṇātipātādippahānasamattho hoti. Atthāpattivasena paraviheṭhanassa parivajjitabhāvadīpanatthaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacanti āha “parūpaghātathāyā”tiādi. Avattanatoti apavattanato, asaṅcaraṇato vā. Nikkhitto daṇḍo yenāti nikkhattadaṇḍo. Tathā nikkhattasattho. Majjhimassa purisassa catuhatthappamāṇo cettha daṇḍo. Tadavaseso muggarakhaggādayo satthaṃ, tena vuttaṃ “ettha cā”tiādi. Viheṭhanabhāvatoti vihiṃ sanabhāvato, etena sasati hiṃsati anenāti satthanti atthaṃ dasseti. “Parūpaghātathāyā”tiādinā āpannamatthaṃ vivarituṃ “yaṃ panā”tiādi vuttaṃ. Katara jīṇṇo, tassa, tenavā ālambito daṇḍo kattaradaṇḍo. Dantasodhanaṃ kātuṃ yoggaṃ kaṭṭhaṃ dantakaṭṭhaṃ, na pana dantasodhanakaṭṭhaṃ. “Dantakaṭṭhavāsiṃ vā”tipi pāṭho, dantakaṭṭhacchedanakavāsinti attho. Khuddakaṃ nakhacchedanādikiccanipphādaṃ satthaṃ pipphalikaṃ. Idaṃ pana bhikkhusaṅghādhīnavacanāṃ. “Bhikkhusaṅghavasenapi dīpetuṃ vaṭṭatī”ti vuttatā tassāpi ekadesena dīpanatthaṃ vuttaṃ.

Lajjā-saddo hiriattthoti āha “pāpajigucchanaḥkhaṇāyā”ti. Dhammagarutāya hi buddhānaṃ, dhammassa ca attādhīnattā attādhīpatibhūtā lajjāva vuttā, na lokādhīpatibhūtaṃ ottappaṃ. Apica “lajjī”ti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttameva, tasmā lajjāti hiriottappānamadhivacanāṃ daṭṭhabbaṃ. Na hi pāpajigucchanaṃ pāputtāsanarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ nāma atthīti. “Dayaṃ mettacittataṃ āpanno”ti kasmā vuttaṃ, nanu dayā-saddo “dayāpanno”tiādīsu karuṇāyapi vattatīti?

Saccametam, ayam pana dayāsaddo anurakkhaṇattham antonītam katvā pavattamāno mettāya, karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto karuṇāya, vakkhamānattā. Midati sinehatīti mettā, sā etassa atthīti mettam, mettam cittaṃ etassāti mettacitto, mettāya sampayuttaṃ cittaṃ etassāti vā, tassa bhāvo mettacittatā mettā eva mūlabhūtena tannimittena puggalasmim buddhiyā, saddassa ca pavattanato.

“Pāṇabhūtetī pāṇajāte”ti vuttaṃ. Evaṃ sati pāṇo bhūto yesanti pāṇabhūtetī nibbacaṇam kattabbam. Atha vā jīvitindriyasamaṅgitāya pāṇasaṅkhāte taṃtaṃkammānurūpaṃ pavattanato bhūtanāmake satteti attho. Anukampakoti karuṇāyanako. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā purimapatatthabhūtā mettā eva paccayabhāvena “tāya eva dayāpannatāyā”ti vuttā. Iminā hi padena karuṇāya gahitāya yehi dhammehi pāṇātipātā paṭivirati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇāhi samaṅgibhāvo yathākkamaṃ padattayena dassito. Paradukkhāpanayanakāmatāpi hi hitānukampanamevāti avassaṃ ayamattho sampaṭicchitabboti. Imāya pāṭiyā, saṃvaṇṇanāya ca tassā viratiyā sattavasena apariyantataṃ dasseti.

Viharatīti ettha vi-saddo vicchindanatthe, hara-saddo nayanatthe, nayanañca nāmetam idha pavattanaṃ, yāpanaṃ, pālaṇaṃ vāti āha “iriyati yapeti yāpeti pāletī”ti. Yapeti yāpetīti cettha pariyāyavacanaṃ. Tasmā yathāvuttappakāro hutvā ekasmim iriyāpathe uppannaṃ dukkhaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā harati pavatteti, attabhāvaṃ vā yāpeti pāletīti attho veditabbo. Iti vā hīti ettha hi-saddo vacanasiliṭṭhatāmatte kassacipi tena jotitatthassa abhāvato. Tenāha “evaṃ vā bhikkhave”ti. Visuṃ kappanameva attho vikappatthoti so anekabhinnesuyeva atthesu labbhati, anekabhedā ca atthā uparivakkhamānā evāti vuttaṃ “upari adinnā...pe... apekkhitvā”ti. “Eva”ntiādi ganthagāravapariharaṇaṃ, nayadānaṃ vā.

Idāni sampiṇḍanattam dassento “ayam panetthā”tiādimāha. Tattha na hanatīti na hīmsati. Na ghātetīti na vadhati. Tatthāti pāṇātipāte. Samanuññoti santuṭṭho. Aho vata reti bhonto ekaṃsato acchariyāti attho. Ācārasīlamattakanti sādhujanācāramattakaṃ, matta-saddo cettha visesanivattiattho, tena indriyaṣaṃvarādiguṇehipi lokiyaputhujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vattaṃ na sakkotīti dasseti. Tathā hi indriyaṣaṃvarapaccayaparibhogasīlāni idha na vibhattāni. Eva-saddo padapūraṇamattam, matta-saddena vā yathāvuttatthassāvadhāraṇaṃ karoti, eva-saddena ācārasīlameva vattaṃ sakkotīti sannīṭṭhānaṃ. Evamīdisesu. “Iti vā hi bhikkhave puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyā”ti vacanasāmatthiyeneva taduttari guṇaṃ vattaṃ na sakkhissati. “Taṃ vo upari vakkhāmī”ti ca atthassāpajjanato tathāpannamattam dassetuṃ “upari asādhāraṇabhāva”ntiādi vuttaṃ. “Na kevalaṅcā”tiādinā puggalavivecanena pana “puthujjano”ti idaṃ nidassanamattanti dassitaṃ. “Ito para”ntiādinā ganthagāravam pariharati. Pubbe vuttaṃ padaṃ pubbapadaṃ, na pubbapadaṃ tathā, na pubbaṃ vā apubbaṃ, tameva padaṃ tathā.

Saddantarayogena dhātūnamatthavisesavācakattā “ādāna”nti etassa gahaṇanti attho daṭṭhabbo, tenāha “haraṇa”ntiādi. Parassāti attasantakato parabhūtaṃ santakassa, yo vā attato añño, so puggalo paro nāma, tassa idaṃ parantipi yujjati, “parasamharaṇa”ntipi pāṭho, saṃ-saddo cettha dhanattho, parasantakaharaṇanti vuttaṃ hoti. Theno vuccati coro, tassa bhāvo theyyaṃ, corakammaṃ. Corikāti corassa kiriyā. Tadattam vivarati “tatthā”tiādinā. Tatthāti “ādinādāna”nti pade.

Parapariggahitameva ettha adinnaṃ, na pana dantapoṇasikkhāpade viya appaṭiggahitakaṃ attasantakanti adhippāyo. “Yattha paro”tiādi ubhayattha sambandho āvuttīyādinayena. Tasmā “taṃ parapariggahitaṃ nāma, tasmim parapariggahite”ti ca yojetabbaṃ. Yathākāmaṃ karotīti yathākāmakārī, tassa bhāvo yathākāmakarītā, taṃ. Tathārucikaraṇaṃ āpajjantoti attho. Sasantakattā adaṇḍāraho dhanadaṇḍarājadaṇḍavasena. Anupavajjo ca codanāsāraṇādivasena. Taṃ parapariggahitaṃ ādiyati etenāti tadādāyako, sveva upakkamo, taṃ samuṭṭhāpetīti tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā. Theyyā eva cetanā theyyacetanā. Khuddakatāppagghatādivasena hīne. Mahantatāmahagghatādivasena paṇīte. Kasmā? Vatthuhīnatāyāti gamyamānattā na vuttaṃ, hīne, hīnaguṇānaṃ santake ca cetanā dubbalā, paṇīte, paṇītaguṇānaṃ santake ca balavatīti heṭṭhā vuttanayena tehi kāraṇehi appasāvajjamahāsāvajjatā veditabbā. Ācariyā pana hīnapaṇītato khuddakamahante viṣuṃ gahetvā “idhāpi khuddake parasantake appasāvajjaṃ, mahante mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Payogamahantatāya. Vatthuguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānamupakkamānañca mudutāya appasāvajjaṃ, tibbatāya mahāsāvajjanti ayampi nayo yojetabbo”ti vadanti.

Sāhatthikādayoti ettha parasantakassa sahatthā gahaṇaṃ sāhatthiko. Aññe āṇāpetvā gahaṇaṃ āṇattiko. Antosuñkaghāte ṭhiteṇa bahisuñkaghātaṃ pādetvā gahaṇaṃ nissaggiyo. “Asukaṃ bhaṇḍaṃ yadā sakkosi, tadā avaharā”ti atthasādhakāvahāranipphādakena, āṇāpanena vā, yadā kadāci parasantakavināsakena sappitelakumbhīdāsu dukūlasāṭakacammakhaṇḍādīpakkipanādinā vā gahaṇaṃ thāvaro. Mantaparijappanena gahaṇaṃ vijjāmayo. Vinā mantena, kāyavacīpayogehi tādīsāiddhiyogena parasantakassa ākaḍḍhanaṃ iddhimayo. Kāyavacīpayogesu hi santesuyeva iddhimayo avaharaṇapayogo hoti, no asantesu. Tathā hi vuttaṃ “anāpatti bhikkhave, iddhimassa iddhivisaye”ti, te ca kho payogā yathānurūpaṃ pavattāti sambandho. Tesāṃ pana payogānaṃ sabbesaṃ sabbattha avahāresu asambhavato “yathānurūpa”nti vuttaṃ.

Sandhicchedādīni katvā adissamānena vā, kūṭamānakūṭakahāpaṇādīhi vañcanena vā, avaharaṇaṃ theyyāvahāro. Pasayha balasā abhibhuyya santajjetvā, bhayaṃ dassetvā vā avaharaṇaṃ pasayhāvahāro. Parabhaṇḍaṃ paṭicchādetvā avaharaṇaṃ paṭicchannāvahāro. Bhaṇḍokāsaparikappavasena parikappetvā avaharaṇaṃ parikappāvahāro. Kusaṃ saṅkāmetvā avaharaṇaṃ kusāvahāro. Iti-saddena cettha ādiatthena, nidassananayena vā avasesā cattāro pañcakāpi gahitāti veditabbaṃ. Pañcannañhi pañcakānaṃ samodhānabhūtā pañcavīsati avahārā sabbepi adinnādānameva, aviññattiyā vā ariyāya viññattiyā vā dinnamevāti attho. “Dinnādāyī”ti idaṃ payogato parisuddhabhāvadassanaṃ. “Dinnapāṭikaṅkhī”ti idaṃ pana āsayatoti āha “cittenā”tiādi.

Athenenāti ettha -saddo na-saddassa kāriyo, a-saddo vā eko nipāto na-saddatthoti dassetuṃ “na thenenā”ti vuttaṃ. Pāḷiyaṃ dissamānavākyāvattikavibhattiyantapaṭirūpakatākaraṇena saddhim samāsadassanametaṃ. Pakaraṇādhigate pana atthe viveciyamāne idha athenatoyeva sucibhūtātā adhigamīyati adinnādānādhikārattāti āha “athenattāyeva sucibhūtenā”ti tena hetālaṅkāravacanametanti dasseti. Āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Bhagavato pana so ruḷhiyā yathā taṃ nicchandarāgesu sattavohāro. Adati vā saṃsāradukkhanti attā, tenāha “attabhāvenā”ti. Padattayepi

itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacananti ñāpetum “athenaṃ...pe... katvā”ti vuttaṃ.
Athenena attanā athenattā hutvā sucibhūtena attanā sucibhūtattā hutvā viharatītipi
attho.

Sesanti “pahāya paṭivirato”ti evamādikaṃ. Tañhi pubbe vuttanayaṃ. Kiñcāpi nayidha
sikkhāpadavohārena viratī vuttā, ito aññesu pana suttapadesesu,
vinayābhidhammesu ca pavattavohārena viratiyo, cetanā ca
adhisīlasikkhānamadhiṭṭhānabhāvato, tesamaññatarakoṭṭhāsabhāvato ca
“sikkhāpada”ntveva vattabbāti āha “paṭhamasikkhāpade”ti. Kāmañcettha “lajjī
dayāpanno”ti na vuttaṃ, adhikārasena, pana atthato ca vuttamevāti veditabbaṃ.
Yathā hi lajjādayo pāṇātipātappahānassa visesapaccayo, evaṃ
adinnādānappahānassāpīti. Esa nayo ito paresupī. Atha vā sucibhūtenāti
hirottappādisamannāgamaṇaṃ, ahirikādīnañca pahānaṃ vuttamevāti “lajjī
dayāpanno”ti na vuttaṃ.

Brahma-saddo idha seṭṭhavācako, abrahmānaṃ nihīnānaṃ, abrahmaṃ vā nihīnaṃ
cariyaṃ vutti abrahmacariyaṃ, methunadhammo. Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāranti
methunaviratiṃ. Na ācaratīti anācārī, tadācāravirahitoti attho, tenāha
“abrahmacariyato dūracārī”ti. Dūro methunasaṅkhāto ācāro, so virahena yassatthīti
dūracārī, methunadhammato vā dūro hutvā tabbiratiṃ ācaratīti dūracārītipi vaṭṭati.
Mithunānaṃ rāgapariyuṭṭhānena sadisānaṃ ubhinnaṃ ayaṃ methunoti atthaṃ
dasseti “rāgapariyuṭṭhānavasenā”tiādinā. Asataṃ dhammo ācāroti asaddhammo,
tasmā. Abhedavohārena gāmasaddeneva gāmaṇasino gahitāti vuttaṃ
“gāmaṇasīna”nti, gāme vasataṃ dhammotipi yujjati. “Dūracārī”ti cettha vacanato,
pāṭiyā vā “methunā” tveva avatvā “gāmadhammā”tipi vuttattā

“Idha brāhmaṇa, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā sammā brahmacārī paṭijānamāno
na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho
mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādīyati, so taṃ
assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati, idampi kho brāhmaṇa
brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi, ayaṃ vuccati
brāhmaṇa aparisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati saṃyutto methunena saṃyogena, na
parimuccati jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi
upāyāsehi, na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparaṃ...pe... napi mātugāmassa
ucchādanaparimandanahāpanasambāhanaṃ sādīyati, apica kho mātugāmena
saddhiṃ sañjagghati saṃkīlati saṃkelāyati...pe... napi mātugāmena saddhiṃ
sañjagghati saṃkīlati saṃkelāyati, apica kho mātugāmassa cakkhunā cakkhuṃ
upanijjhāyati pekkhati...pe... napi mātugāmassa cakkhunā cakkhuṃ upanijjhāyati
pekkhati, apica kho mātugāmassa saddaṃ suṇāti tirokuṭṭaṃ vā tiropākāraṃ vā
hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā rodantiyā vā...pe... napi mātugāmassa
saddaṃ suṇāti tirokuṭṭaṃ vā tiropākāraṃ vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā
vā rodantiyā vā, apica kho yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ
hasitalapitakīlitāni, tāni anussarati...pe... napi yānissa tāni pubbe mātugāmena
saddhiṃ hasitalapitakīlitāni, tāni anussarati, apica kho passati gahapatiṃ vā
gahapatiputtaṃ vā pañcahi kāmagaṇehi samappitaṃ samaṅgibhūtaṃ
paricārayamānaṃ...pe... napi passati gahapatiṃ vā gahapatiputtaṃ vā pañcahi
kāmagaṇehi samappitaṃ samaṅgibhūtaṃ paricārayamānaṃ, apica kho aññataraṃ
devanikāyaṃ pañidhāya brahmacariyaṃ carati “imināhaṃ sīlena vā vatena vā

tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā''ti. So taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati. Idampi kho brāhmaṇa brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi. Ayaṃ vuccati brāhmaṇa, aparisuddhaṃ brahmacariyaṃ carati saṃyutto methunena saṃyogena, na parimuccati jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccati dukkhasmāti vadāmī''ti -

Aṅguttarāgame sattakanipāte jāṇusoṇisutte āgatā sattavidhamethunasāmyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbā. Idhāpi asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā maggenamaggapaṭipattisamuṭṭhāpikā cetanā abrahmacariyaṃ. Pañcasikkhāpadakkame micchācāre pana agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā yathāvuttā kāmesu micchācāroti yojetabbaṃ.

Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturakkhitādayo dasa, dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dasannaṃ dhanakkītādīnaṃ, sārakkhasaparidaṇḍānañca vasena dvādasannaṃ aññe purisā. Ye paneke vadanti ''cattāro kāmesu micchācārā akālo, adeso, anaṅgo, adhammo cā''ti, te vipaṭipattimattaṃ pati parikappetvā vadanti. Na hi sāgamanīyaṭṭhāne pavattā vipaṭipatti micchācāro nāma sambhavati. Sā panesā duvidhāpi vipaṭipatti guṇavirahite appasāvajjā, guṇasampanne mahāsāvajjā. Guṇarahitepi ca abhibhavitvā vipaṭipatti mahāsāvajjā, ubhinnaṃ samānacchandabhāve appasāvajjā, samānacchandabhāvepi kilesānaṃ, upakkamānañca mudutāya appasāvajjā, tibbatāya mahāsāvajjāti veditabbaṃ.

Tassa pana abrahmacariyassa dve sambhārā sevetukāmatācittaṃ, maggenamaggapaṭipattīti. Micchācārassa pana cattāro sambhārā agamanīyavatthu, tasmīṃ sevanacittaṃ, sevanāpayogo, maggenamaggapaṭipattiadhivāsananti evaṃ aṭṭhakathāsu ''cattāro sambhārā''ti vuttattā abhibhavitvā vītikkamane maggenamaggapaṭipattiadhivāsane satipi purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato abhibhuyyamānassa micchācāro na hotīti vadanti keci. Sevanacitte sati payogābhāvo na pamāṇaṃ itthiyā sevanapayogassa yebhuyyena abhāvato, purisasseva yebhuyyena sevanapayogo hotīti itthiyā puretaraṃ sevanacittaṃ upaṭṭhapetvā nisinnāya micchācāro na siyāti āpajjati. Tasmā purisassa vasena ukkaṃsato ''cattāro sambhārā''ti vuttaṃ. Aññathā hi itthiyā purisakiccakaraṇakāle purisassāpi sevanāpayogābhāvato micchācāro na siyāti vadanti eke.

Idaṃ panettha sannitṭhānaṃ - attano ruciyā pavattitassa sevanāpayogeneva sevanacittatāsiddhito agamanīyavatthu, sevanāpayogo, maggenamaggapaṭipattiadhivāsananti tayo, balakkārena pavattitassa purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato agamanīyavatthu, tasmīṃ sevanacittaṃ, maggenamaggapaṭipattiadhivāsananti tayo, anavasesaggahaṇena pana vuttanayena cattāroti, tampi keciyeva vadanti, vīmaṃsitvā gahetabbanti abhidhammānuṭṭikāyaṃ vuttaṃ. Eko payogo sāhatthikova.

9. Musāti tatiyanto, dutiyanto vā nipāto micchāpariyāyo, kiriyāpadhānoti āha ''visaṃvādanapurekkhārassā''tiādi. Pure karaṇaṃ purekkhāro, visaṃvādanassa purekkhāro yassāti tathā, tassa kammaṭṭhappattameva dassetuṃ ''atthabhañjanako''ti vuttaṃ, parassa hitavināsakoti attho. Musāvādo pana sasantakassa adātukāmatāya, hasādhippāyena ca bhavati. Vacasā katā

vāyāmappadhānā kiriyā vacīpayogo. Tathā kāyena katā kāyapayogo.
Visaṃvādanādhīpāyo pubbabhāgakkhaṇe, taṅkhaṇe ca. Vuttañhi “pubbevassa hoti
‘musā bhaṇissa’nti, bhaṇantassa hoti ‘musā bhaṇāmī’ti” etadeva hi dvayaṃ
aṅgabhūtaṃ. Itaraṃ “bhaṇitassa hoti ‘musā mayā bhaṇita’nti” vuttaṃ pana hotu vā,
mā vā, akāraṇametaṃ. Assāti visaṃvādakassa. “Cetanā”ti etena sambandho. Visaṃ
vādeti etenāti visaṃvādanaṃ, tadeva kāyavacīpayogo, taṃ samuṭṭhāpetīti tathā,
iminā musāsaṅkhātena kāyavacīpayogena, musāsaṅkhātaṃ vā kāyavacīpayogaṃ
vadati viññāpeti, samuṭṭhāpeti vā etenāti musāvādoti atthamāha. “Vādo”ti vutte
visaṃvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti lakkhaṇattayaṃ
vibhāvitameva hoti.

“Atathaṃ vatthu”nti lakkhaṇaṃ pana avibhāvitameva musā-saddassa
payogasaṅkhātakiriyāvācakattā. Tasmā idha naye lakkhaṇassa abyāpitatāya, musā-
saddassa ca visaṃvāditabbatthavācakatāsambhavato paripuṇṇaṃ katvā
musāvādalakkhaṇaṃ dassetuṃ “aparo nayo”tiādi vuttaṃ. Lakkhaṇatoti sabhāvato.
Tathāti tena tathākārena. Kāyavacīviññattiyo samuṭṭhāpetīti viññattisamuṭṭhāpikā.
Imasmiṃ pana naye musā vatthu vadīyati vuccati etenāti musāvādoti nibbacanaṃ
daṭṭhabbaṃ. “So yamattha”ntiādinā kammaṭṭhappattassa vatthuvaseṇa
appasāvajjamahāsāvajjabhāvamāha. Yassa atthaṃ bhaṇjati, tassa appaṇatāya
appasāvajjo, mahāguṇatāya mahāsāvajjoti adinnādāne viya guṇavasenāpi
yojetabbaṃ. Kilesānaṃ mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā
labbhatīyeva.

“Apicā”tiādinā musāvādasāmaññassāpi appasāvajjamahāsāvajjabhāvaṃ dasseti.
Attano santakaṃ adātukāmatāyāti, hi hasādhīpāyenāti ca musāvādasāmaññato
vuttaṃ. Ubhayatthāpi ca visaṃvādanapurekkhāreneva musāvādo, na pana
vacanamattena. Tattha pana cetanā balavatī na hotīti appasāvajjatā vuttā. Nadī
maññeti nadī viya. Appatāya ūnassa atthassa pūraṇavasena pavattā kathā
pūraṇakathā, bahutarabhāvena vuttakathāti vuttaṃ hoti.

Tenākārena jāto tajjo, tassa visaṃvādanassa anurūpoti attho. Vāyāmoti
vāyāmasīseṇa payogamāha. Vīriyappadhānā hi kāyikavācasikakiriyā idha adhippetā,
na vāyāmamattaṃ. Visaṃvādanādhīpāyena payoge katepi aparena tasmīṃ atthe
aviññāte visaṃvādanassa asijjhanato parassa tadatthavijānanampi
ekasambhārabhāvena vuttaṃ. Keci pana “abhūtavacanaṃ, visaṃvādanacittaṃ,
parassa tadatthavijānana”nti tayo sambhāre vadanti. Kāyikova sāhatthikoti koci
maññeyyāti taṃ nivāraṇatthaṃ “so kāyena vā”tiādi vuttaṃ. Tāya ce kiriyāya paro
tamattaṃ jānātīti taṅkhaṇe vā dandhatāya vicāretvā pacchā vā jānanaṃ sandhāya
vuttaṃ. Ayanti visaṃvādako. Kiriyaṃsamūṭṭhāpikacetanākkhaṇeyevāti
kāyikavācasikakiriyaṃsamūṭṭhāpikāya cetanāya pavattakkhaṇe eva.
Musāvādakammunā bajjhatīti visaṃvādanacetanāsaṅkhātena musāvādakammunā
sambandhīyati, allīyatīti vā attho. Sacepi dandhatāya vicāretvā pacchā cirenāpi paro
tadatthaṃ jānāti, sannīṭṭhāpakacetanāya nibbattattā taṅkhaṇeyeva bajjhatīti vuttaṃ
hoti.

“Eko payogo sāhatthikovā”ti idaṃ porāṇatṭhakathāsu āgatanayena vuttanti idha
saṅghatṭhakathāya saṅghakārassa attano matibhedaṃ dassetuṃ “yasmā
panā”tiādi vuttaṃ. Tattha “yathā...pe... tathā”ti etena sāhatthiko viya āṇattikādayopi
gahetabbā, aggahaṇe kāraṇaṃ natthi parassa visaṃvādanabhāvena tassadisattāti
dasseti, “idamassa...pe... āṇāpentopī”ti āṇattikassa gahaṇe kāraṇaṃ,

“paṇṇaṃ...pe... nissajjantopī”ti nissaggiyassa, “āyamattho...pe... ṭhapentopī”ti thāvarassa. Yasmā viśaṃvādetīti sabbattha sambandho. Paṇṇaṃ likhitvāti tālādīnaṃ paṇṇaṃ akkharena likhitvā, paṇṇanti vā bhummatthe upayogavacanaṃ. Tena vuttaṃ “tirokuṭṭādīsū”ti paṇṇe akkharaṃ lekhanīyā likhitvāti attho. Vīmaṃsitvā gahetabbāti attanomatīyā sabbadubbalattā anattukkaṃsanena vuttaṃ. Kiñhettha vicāretabbakāraṇaṃ atthi sayameva vicāritattā.

Saccanti vacīsaccaṃ, saccena saccanti purimena vacīsaccena pacchimaṃ vacīsaccaṃ. Paccayavasena dhātupadantalopaṃ sandhāya “sandahatī”ti vuttaṃ. Saddavidū pana -

“Vipubbo dhā karotyatthe, abhipubbo tu bhāsane;
Nyāsampaṃpubbo yathāyogaṃ, nyāsāropanasandhisū”ti. -

Dhā-saddameva ghaṭanatthe paṭhanti. Tasmā pariyāyavasena “sandahatī”ti vuttanti paṭṭhabbaṃ. Tadadhippāyaṃ dasseti “na antarantarā”tiādīnā. “Yo hī”tiādi tabbivaraṇaṃ. Antaritattāti antarā paricchinattā. Na tādisoti na evaṃvadanāsabhāvo. Jīvitahetupi, pageva aññahetūti api-saddo sambhāvanattho.

“Saccato thetato”tiādīsū viya theta-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavāditādhikārattā kathāvasena veditabboti āha “thirakathoti attho”ti. Thitassa bhāvoti hi theto, thirabhāvo, tena yuttattā puggalo idha theto nāma. Haliddīti suvaṇṇavaṇṇakandanipphattako gacchaviseso. Thuso nāma dhaññattaco, dhaññapalāso ca. Kumbhaṇḍanti mahāphalo sūpasampādako latāviseso. Indakhīlo nāma gambhīranemo esikāthambho. Yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na ṭhitā, evaṃ na ṭhitā kathā etassāti naṭṭhitakatho yathā pāsāṇalekhādayo avaṭṭhitasabhāvatāya ṭhitā, evaṃ ṭhitā kathā etassāti ṭhitakathoti haliddirāgādayo yathā kathāya upamāyo honti, evaṃ yojetabbā. Kathāya hi etā upamāyoti.

Pattisaṅkhātā saddhā ayati pavattati etthāti paccayikoti āha “pattiyāyitabbako”ti. Pattiyā ayitabbā pavattetabbāti pattiyāyitabbā ya-kārāgamena, vācā. Sā etassāti pattiyāyitabbako, tenāha “saddhāyitabbako”ti. Tadevatthaṃ byatirekena, anvayena ca dassetuṃ “ekacco hī”tiādi vuttaṃ. Vattabbataṃ āpajjati viśaṃvādanato. Itarapakke ca a viśaṃvādanatotī adhippāyo. “Loka”nti etena “lokassā”ti ettha kammattthe chaṭṭhīti dasseti.

Satipi paccekaṃ pāṭhakkame aññāsu abhidhammaṭṭhakathā dīsu saṃvaṇṇanākkamena tiṇṇampi padānaṃ ekatthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ “yāya vācāyā”tiādimāha, yāya vācāya karotīti sambandho. Parassāti yaṃ bhindituṃ taṃ vācaṃ bhāsati, tassa. Ca-saddo aṭṭhānapayutto, so dvandagabbhabhāvaṃ jotetuṃ kammadvaye payujjitabbo. Suññabhāvanti piyavirahitatāya rittabhāvaṃ. Sāti yathāvuttā saddasabhāvā vācā, etena piyañca suññāñca piyasuññaṃ, taṃ karoti etāyāti piṣuṇā niruttinayenāti vacanattaṃ dasseti, piṣatīti vā piṣuṇā, samagge satte avayavabhūte vaggabhinne karotīti attho.

Pharusanti sinehābhāvena lūkhaṃ. Sayampi pharusāti domanassasamuṭṭhitattā sabhāvena sayampi kakkasā. Pharusasabhāvato neva kaṇṇasukhā. Atthaviṇṇanattāya na hadayaṅgamā. Ettha pana paṭhamanaye pharusaṃ karotīti vacanattena vā phalūpacārena vā vācāya pharusasaddappavatti veditabbā. Dutīyanaye mammacchedavasena pavattiyā ekantaniṭṭhurattāya ruḥhisaddavasena sabhāvena, kāraṇūpacārena vā vācāya pharusasaddappavatti paṭṭhabbā.

Yenāti palāpasan̄khātena niratthakavacanena. Samphanti “sa”nti vuttaṃ sukhaṃ, hitaṇca phalati paharati vināsetīti atthena “sampha”nti laddhanāmaṃ attano, paresaṇca anupakāraṃ yaṃ kiñci atthaṃ, tenāha “niratthaka”nti, iminā samphaṃ palapati etenāti samphappalāpoti vacanatthaṃ dasseti.

“Tesa”ntiādinā cetanāya phalavohārena piṣuṇādisaddappavatti vuttā. “Sā evā”tiādinā pana cetanāya pavattiparikappanāya hetuṃ vibhāveti. Tattha “pahāyā”tiādivacanasannidhānato tassāyeva ca pahātabbatā yuttito adhippetāti attho.

Tatthāti tāsu piṣuṇavācādīsu. Saṃkiliṭṭhacittassāti lobhena, dosena vā vibādhitacittassa, upatāpitacittassa vā, dūsitacittassāti vuttaṃ hoti, “cetanā”ti etena sambandho. Yena saha paresaṃ bhedaṃ vadati, tassa attano piyakamyatāyāti attho. Cetanā piṣuṇavācā nāma piṣuṇaṃ vadanti etāyāti katvā. Samāsavisaye hi mukhyavasena attho gahetabbo, byāsavisaye upacāravasenāti daṭṭhabbaṃ. Yassa yato bhedaṃ karoti, tesu abhinnesu appasāvajjaṃ, bhinnesu mahāsāvajjaṃ. Tathā kilesānaṃ mudutibbatāvisesesupi yojetabbaṃ.

Yassa pesuññaṃ upasaṃharati, so bhijjatu vā, mā vā, tassa tadatthaviññāpanameva pamāṇanti āha “tassa tadatthavijānana”nti.

Bhedapurekkhāratāpiyakamyatānamekekapakkhipanena cattāro. Kammaṭṭhappatti pana bhinne eva. Imesanti aniyamatāya parammukhāpavattānampi attano buddhiyaṃ parivattamāne sandhāya vuttanti dassetuṃ “yesa”ntiādimāha. Itoti idha padese, vuttānaṃ yesaṃ santike sutanti yojetabbaṃ.

“Dvinna”nti nidassanavacanāṃ bahūnampi sandhānato. “Mittāna”ntiādi “sandhāna”nti ettha kammaṃ, tena pāḷiyaṃ “bhinnāna”nti etassa kammabhāvaṃ dasseti. Sandhānakaraṇaṇca nāma tesamanurūpakaraṇamevāti vuttaṃ “anukattā”ti. Anuppadātāti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anubalappadānaṃ, anuvattanañcāti? “Sahitāna”nti vuttattā sandhānassāti viññāyatīti āha “sandhānānuppadātā”ti. Yasmā pana anubalavasena, anuvattanavasena ca sandhānassa padānaṃ ādānaṃ, rakkhaṇaṃ vā daḷhikaraṇaṃ hoti, tasmā vuttaṃ “daḷhikammaṃ kattā”ti. Āramanti etthāti ārāmo. Ramitabbatṭhānaṃ samaggoti hi tadadhiṭṭhānānaṃ vasena tabbisesanātā vuttā. “Samagge”tipi paṭhanti, tadayuttaṃ “yattā”tiādivacanena viruddhattā. Yasmā pana ākārena vināpi ayamatto labbhati, tasmā “ayamevettha attho”ti vuttaṃ samaggasūti samaggabhūtesu janakāyesu, tenāha “te pahāyā”tiādi. Tappakatiyatthopi kattuatthovāti dasseti “nandatī”ti iminā. Tappakatiyatthena hi “disvāpi sutvāpī”ti vacanaṃ supapannaṃ hoti. Samagge karoti etāyāti samaggakaraṇī. Sāyeva vācā, taṃ bhāsītāti atthamāha “yā vācā”tiādinā. Tāya vācāya samaggakaraṇaṃ nāma. “Sukhā saṅghassa sāmaggī, samaggānaṃ tapo sukho”tiādinā samaggānisamsadassanamevāti vuttaṃ “sāmaggiguṇaparidīpikamevā”ti. Itaranti tabbiparītaṃ bhedanikaṃ vācaṃ.

Mammānīti duṭṭhārūni, tassadisatāya pana idha akkosavatthūni “mammānī”ti vuccanti. Yathā hi duṭṭhārūsu yena kenaci vatthunā ghaṭṭitesu cittaṃ adhimattaṃ dukkhappattaṃ hoti, tathā tesu dasasujātiādīsu akkosavatthūsu pharusavācāya phusitamattesūti. Tathā hi vuttaṃ “mammāni viya mammāni, yesu pharusavācāya chupitamattesu duṭṭhārūsu viya ghaṭṭitesu cittaṃ adhimattaṃ dukkhappattaṃ hoti, kāni pana tāni? Jātiādīni akkosavatthūnī”ti “yassa sarīrappadesassa

satthādipaṭihanena bhusaṃ rujjanaṃ, so mammaṃ nāma. Idha pana yassa cittassa pharusavācāvasena domanassasaṅkhātāṃ bhusaṃ rujjanaṃ, taṃ mammaṃ viyāti mamma’’nti apare. Tāni mammāni chijjanti bhijjanti yenāti mammacchedako, sveva kāyavacīpayogo, tāni samuṭṭhāpetīti tathā. Ekantapharusacetanā pharusā vācā pharusāṃ vadanti etāyāti katvā. “Pharusacetanā’’ icceva avatvā “ekantapharusacetanā’’ti vacanaṃ duṭṭhacittatāya eva pharusacetanā adhippetā, na pana savanapharusatāmattenāti ñāpanatthaṃ. Tassāti ekantapharusacetanāya eva. Āvibhāvatthanti pharusavācābhāvassa pākaṭakaraṇatthaṃ. Tassāti vā ekantapharusacetanāya eva, pharusavācābhāvassāti attho. Tathevāti mātuvuttākāreneva, uṭṭhāsi anubandhitunti attho. Saccakiriyanti yaṃ “caṇḍā taṃ mahimsī anubandhatū’’ti vacanaṃ mukhena kathesi, taṃ mātucitte natthi, tasmā “taṃ mā hotu, yaṃ pana uppalapattampi mayhaṃ upari na patatū’’ti kāraṇaṃ cittena cintesi, tadeva mātucitte atthi, tasmā “tameva hotū’’ti saccakaraṇaṃ, kattabbasaccaṃ vā. Tatthevāti uṭṭhānatṭhāneyeva. Baddhā viyāti yottādinā paribandhi viya. Evaṃ mammacchedakoti ettha savanapharusatāmattena mammacchedakatā veditabbā.

Payogoti vacīpayogo. Cittasaṇhatāyāti ekantapharusacetanāya abhāvamāha. Tatoyeva hi pharusavācā na hoti kammaopathappattā, kammabhāvaṃ pana na sakkā vāretunti daṭṭhabbaṃ. “Mātāpitāro hī’’tiādināpi tadevatthaṃ samattheti. Evaṃ byatirekavasena cetanāpharusatāya pharusavācābhāvaṃ sādhetvā idāni tameva anvayavasena sādhetuṃ “yathā’’tiādi vuttaṃ. Aphausa vācā na hoti pharusā vācā hotiyevāti attho sāti pharusavācā. Yanti puggalaṃ.

Etthāpi kammaopathabhāvaṃ appattā appasāvajjā, itarā mahāsāvajjā. Tathā kilesānaṃ mudutibbatābhedepe yojetabbaṃ. Keci pana “yaṃ uddissa pharusavācā payujjati, tassa sammukhāyeva sīsaṃ etī’’ti vadanti, eke pana “parammukhāpi pharusavācā hotiyevā’’ti. Tatthāyamadhippāyo yutto siyā, sammukhā payoge agāravādīnaṃ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthavijānanaṃ, na tathā parammukhā. Yathā pana akkosite mate ālahane katā khamanā upavādantarāyaṃ nivatteti, evaṃ parammukhā payuttāpi pharusavācā hotiyevāti sakkā ñātunti, tasmā ubhayatthāpi pharusavācā sambhavatīti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi parassa tadatthavijānanaṃaññatra tayova tassā sambhārā aṭṭhakathāsu vuttāti. Kupitacittanti akkosanādhippāyeneva vuttaṃ, na pana maraṇādhippāyena. Maraṇādhippāyena hi sati cittakope atthasiddhiyā, tadabhāve ca yathārahaṃ pāṇātipātabyāpādāva honti.

Elam vuccati doso ilati cittaṃ, puggalo vā kampati etenāti katvā. Etthāti -

“Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;
Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnaṣotaṃ abandhana’’nti. -

Imissā udānagāthāya. Sīlañhettha niddosatāya “nela’’nti vuttaṃ. Tenevāha citto gahapati āyasmataṃ kāmabhūtherena puṭṭho saṃyuttāgamavare saḷāyatanavagge “nelaṅga’’nti kho bhante sīlanametam adhivacana’’nti vācā nāma saddasabhāvaṃ taṃtadatthanibandhanāti sādurasasadisattā madhurameva byañjanaṃ, attho ca tabbhāvatoti atthameva sandhāya byañjanamadhuratāya, atthamadhuratāyā’’ti ca vuttaṃ. Visanaparanipātopi hi loke dissati “agyāhito’’tiādīsu. Apica avayavāpekkhane sati “madhuraṃ byañjanaṃ yassā’’tiādinā vattabbo. Sukhāti sukhakaraṇī, sukhahetūti vuttaṃ hoti. Kaṇṇasūlanti kaṇṇasaṅkum. Kaṇṇasaddena

cettha sotaviññāṇapaṭibaddhatadanuvattakā viññāṇavīthiyo gahitā. Vohārakathā hesā suttantadesanā, tassā vaṇṇanā ca, tathā ceva vuttaṃ “sakalasarīre kopam, pema”nti ca. Na hi hadayavatthunissito kopo, pemo ca sakalasarīre vattati. Esa nayo īdisesu. Sukhena cittaṃ pavisati yathāvuttakāraṇadvayenāti attho, aluttasamāso cesa yathā “amataṅgato”ti. Pureti guṇapāripure, tenāha “guṇaparipuṇṇatāyā”ti. Pure saṃvaḍḍhā porī, tādīsā nārī viyāti vācāpi porīti atthamāha “pure”tiādīnā. Sukumārāti sutaruṇā. Upameyyapakke pana apharusatāya mudukabhāvo eva sukumārātā. Purassāti ettha pura-saddo tannivāsīvācako sahacaraṇavasena “gāmo āgato”tiādīsu viya, tenevāha “nagaravāsīna”nti. Esāti taṃsambandhīniddesā vācā. Evarūpī kathāti atthattayena pakāsītā kathā. Kantāti kāmītā tuṭṭhā yathā “pakkanto”ti, māna-saddassa vā antabyappadeso, kāmīyamānāti attho. Yathā “anāpatti asamanubhāsantassā”ti manam appeti vaḍḍhetīti manāpā, tena vuttaṃ “cittavaḍḍhikarā”ti. Tathākārīnīti attho. Ato bahuno janassāti idha sambandhe sāmivacanam, na tu purimasmim viya kattari.

Kāmaṃ tehi vattumicchito attho sambhavati, so pana aphalattā bhāsitatthapariyāyena atthoyeva nāma na hotīti āha “anattaviññāpikā”ti. Apica payo janatthābhāvato anattā, vācā, taṃ viññāpikātipi vaṭṭati. Akusalacetanā samphappalāpo sampham palapanti etāyāti katvā. Āsevanam bhāvanam bahulīkaraṇam. Yam janam gāhāpayitum pavattito, tena aggahite appasāvajjo, gahite mahāsāvajjo. Kilesānam mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā yojetabbā. Bhāratanaṃmakānam dvebhātukarājūnam yuddhakathā, dasagiriyyakkhena sītāya nāma deviyā āharaṇakathā, rāmaraññā paccāharaṇakathā, yathā taṃ adhunā bāhirakehi paricayitā sakkaṭabhāsāya gaṇṭhitā rāmapurāṇabhāratapurāṇādīkathāti, evamādīkā niratthakakathā samphappalāpoti vuttaṃ “bhārata...pe... purekkhārātā”ti.

“Kālavadī”tiādī samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattisandassanam yathā “pāṇātipātā paṭivirato”tiādī pāṇātipātappahānassa paṭipattidassanam. “Pāṇātipātam pahāya viharatī”ti hi vutte katham pāṇātipātappahānam hotīti apekkhāsambhavato “pāṇātipātā paṭivirato hotī”ti vuttaṃ. Sā pana virati kathanti āha “nīhitadaṇḍo nīhita sattho”ti. Tañca daṇḍasatthanidhānam kathanti vuttaṃ “lajjī”tiādī. Evaṃ uttaruttaram purimassa purimassa upāyasandassanam. Tathā adinnādānādīsūpi yathāsambhavam yojetabbam. Tena vuttaṃ “kālavādītiādī samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattisandassana”nti. Atthasamhitāpi hi vācā ayuttakālapayogena atthāvahā na siyāti anattaviññāpanabhāvam anulometi, tasmā samphappalāpam pajahantena akālavadītā parivajjetabbāti dassetuṃ “kālavādī”ti vuttaṃ. Kāle vadantenāpi ubhayattha asādhanaṭo abhūtam parivajjetabbanti āha “bhūtavādī”ti. Bhūtañca vadantena yam idhalokaparalokahitasampādanakam, tadeva vattabbanti vuttaṃ “atthavādī”ti. Attham vadantenāpi na lokiyadhammanissitameva vattabbam, atha kho lokuttaradhammanissitampīti āha “dhammavādī”ti. Yathā ca attho lokuttaradhammanissito hoti, tathā dassanattham “vinayavādī”ti vuttaṃ.

Pātimokkhasamvaro, satīñṇakhantivīriyasamvaroti hi pañcannam samvaravinayānam tadanāgappahānam, vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇappahānanti pañcannam pahānavinayānañca vasena vuccamāno attho nibbānādhigamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hoti. Evaṃ guṇavisesayutto ca attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, nāññathāti dassetuṃ “nidhānavatim

vācam bhāsītā”ti vuttaṃ. Idāni tameva desanākosallaṃ vibhāvetuṃ
 “kālenā”tiādimāha. Ajjhāsayaṭṭhuppattīnaṃ, pucchāya ca vasena otiṇṇe
 desanāvisaye ekaṃsādibyaṅkaraṇavibhāgaṃ sallakkhetvā
 ṭhapanāhetudāharaṇasaṃsandanāni taṃtaṃkālanurūpaṃ vibhāventiyā
 parimitaparicchinnarūpāya gambhīrudānapahūtattavittārasaṅgāhikāya desanāya
 pare yathājjhāsayaṃ paramatthasiddhiyaṃ patiṭṭhāpento “desanākusalo”ti vuccatīti
 evametthāpi atthayojanā veditabbā.

Vatṭabbayuttakālanti vatṭabbavacanassa anurūpakālaṃ, tattha vā payujjitabbakālaṃ.
 Sabhāvavaseneva bhūtātī āha “sabhāvamevā”ti. Atthaṃ vadatīti atthavādī.
 Atthavadanañca tannisitavācākathanamevāti adhippāyena vuttaṃ
 “diṭṭhadhammikasaṃparāyikatthasannissitameva katvā”ti. Dhammavādī”tiādīsupi
 eseva nayo.

Nidheti sannidhānaṃ karoti etthāti nidhānaṃ. Ṭhapanokāso. “Ṭhānavatī”ti vutte
 tasmim ṭhāne ṭhāpetuṃ yuttatīpi attho sambhāvatīti āha “hadāye”tiādi.
 Nidhānavatīpi vācā kālayuttāva atthāvahā, tasmā “kālenā”ti idaṃ “nidhānavatim”
 vācam bhāsītā”ti etassāpekkhāvacananti dasseti “evarūpi”ntiādinā.
 Icchitattānibbattanatthaṃ apadisitabbo, apadisīyati vā icchitattāno anenāti apadeso,
 upamā, hetudāharaṇādikāraṇaṃ vā, tena saha vattatīti sāpadesā, vācā, tenāha
 “saupamaṃ sakāraṇanti attho”ti. Paricchedaṃ dassetvāti yāvatā pariyosānaṃ
 sambhāvati, tāvatā mariyādaṃ dassetvā, tena vuttaṃ “yathā...pe... bhāsātī”ti.
 Sikhāmapattā hi kathā atthāvahā nāma na hoti. Atthasāṃhitanti ettha attha-saddo
 bhāsītattāpariyāyoti vuttaṃ “anekehipī”tiādi. Bhāsītattā ca nāma saddānusārena
 adhigato sabbopi pakāyatthapaccayatthabhāvatthādiko, tatoyeva bhagavato
 vacanaṃ ekagāthāpadampi saṅkhepavittāradiekattādinandiyāvattādinayehi
 anekehipi niddhāraṇakkhamatāya pariyādātūmasakkuṇeyyaṃ atthamāvahatīti. Evaṃ
 atthasāmaññato saṃvaṇṇetvā icchitattāvisesatopi saṃvaṇṇetuṃ “yaṃ
 vā”tiādimāha. Atthavādinā vattumicchitattāyeva hi idha gahito. Nanu sabbesampi
 vacanaṃ attanā icchitattāsaṃhitāyeva, kimettha vatṭabbaṃ atthīti
 antolīnacodanaṃ parisodheti “na añña”ntiādinā. Aññaṃatthaṃ paṭhamāṃ
 nikkhipitvā ananusandhivasena pacchā aññaṃatthaṃ na bhāsati.
 Yathānikkhittānusandhivaseneva pariyosāpetvā kathetīti adhippāyo.

10. Evaṃ paṭipāṭiyā sattamūlasikkhāpadāni vibhajitvā satipi abhijjhādiṭṭhāpāhānassa
 saṃvarasīlasaṅgahe upariguṇasaṅgahato, lokiyaṇṇaṃvijjanāvisayato ca
 uttaridesanāya saṅgahitūṃ taṃ pariharitvā pacurājanapākaṭaṃ ācārasīlameva
 vibhajanto bhagavā “bījagāmaḥbhūtagāmasamārambhā”tiādimāhāti pāḷiyaṃ
 sambandho vatṭabbo. Tattha vijāyanti viruhanti etehīti bījāni. Paccayantarasaṃvāye
 sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhānasamatthānaṃ
 sārāphalādīnametaṃ adhivacanaṃ. Bhavanti, ahuvanti cāti bhūtā, jāyanti vaḍḍhanti
 jātā, vaḍḍhitā cāti attho. Vaḍḍhamānakānaṃ vaḍḍhitvā, ṭhitānañca
 rukkhagacchādīnaṃ yathākkamamadhivacanaṃ. Viruḷhamūlā hi nīlabhāvaṃ
 āpajjantā taruṇarukkhagacchā jāyanti vaḍḍhantīti vuccanti. Vaḍḍhitvā ṭhitā mahantā
 rukkhagacchā jātā vaḍḍhitāti. Gāmoti samūho, so ca suddhaṭṭhakadhammārāsī,
 bījānaṃ, bhūtānañca tathāladhasamaññaṃ aṭṭhadhammānaṃ gāmo, teyeva vā
 gāmoti tathā. Avayavavinimuttassa hi samudāyassa abhāvato duvidhenāpi atthena
 teyeva tiṇarukkhālatādayo gayhanti.

Apica bhūmiyaṃ patiṭṭhahitvā haritabhāvamāpannā rukkhagacchādayo devatā

pariggayhanti, tasmā bhūtānaṃ nivāsanaṭṭhānatāya gāmoti bhūtagāmotipi vadanti, te sarūpato dassetuṃ “mūlabīja”ntiādīmāha. Mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ. Sesesupi ayaṃ nayo. Phaḷubījanti pabbabījaṃ. Paccayantarasaṃavāye sadisaphalupattiyā visesakāraṇabhāvato viruhanasamattthe sārāphale niruḷho bīja-saddo tadatthasiddhiyā mūlādīsipi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā “bījabīja”nti vuttaṃ yathā “rūpaṃrūpaṃ, dukkhadukkha”nti ca. Nīlatiṇarukkadhādikassāti allatiṇassa ceva allarukkadhādikassa ca. Ādi-saddena osadhigacchalatādayo veditabbā. Samārambho idha vikopanaṃ, tañca chedanādiyevāti vuttaṃ “chedanabhedanapacanādibhāvenā”ti. Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandaṇabhāvato, chinne viruhanato, visadisajātikabhāvato, catuyoniapariyāpannato ca veditabbā. Vuḍḍhi pana pavāḷasilālavaṇādīnampi vijjatīti na tesāṃ jīvātābhāve kāraṇaṃ. Visayaggahaṇaṇca nesāṃ parikkappaṇāmatthaṃ supanaṃ viya ciñcādīnaṃ, tathā kaṭukambilāsādīnā dohaḷādayo. Tattha kasmā bījagāmaḥbhūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasārūpato, tannissitasattānukampanato ca. Tenevāha āḷavakānaṃ rukkhacchedanādivatthūsu “jīvasaṇṇino hi moghapurisā manussā rukkhasmi”ntiādi.

Ekaṃ bhattaṃ ekabhattaṃ, tamassa atthi ekasmiṃ divase ekavārameva bhuñjanatoti ekabhattiko. Tayidaṃ ekabhattaṃ kadā bhuñjitabbanti sandhāya vuttaṃ “pātarāsabhatta”ntiādi, dvīsu bhātesu pātarāsabhattaṃ sandhāyāhāti adhippāyo. Pāto asitabbanti pātarāsaṃ. Sāyaṃ asitabbanti sāyamāsaṃ, tadeva bhattaṃ tathā. Eka-saddo cettha majjhanhikakālaparicchedabhāvena payutto, na tadantogadhavārabhāvenāti dasseti “tasmā”tiādīnā.

Rattiyā bhojanaṃ uttarapadalopato rattisaddena vuttaṃ, taddhitavasena vā tathāyevādhippāyasambhavato, tenāha “rattiyā”tiādi. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ āciṇṇasaṃāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadanāho vikālo. Tattha duttiyapadena rattibhojanassa paṭikkhattatā aparāhova idha vikāloti pārisesaṇayena tatiyapadassa atthaṃ dīpetuṃ “atikkante majjhanhike”tiādi vuttaṃ. Bhāvasādhano cettha bhojana-saddo ajjhoharaṇatthavācakoti dīpeti “yāva sūriyatthaṅgamanā bhojana”nti iminā. Kassa pana tādajjhoharaṇanti? Yāmakālīkādinamanuññātattā, vikālabhojanasaddassa ca yāvakālīkajjhoharaṇeyeva niruḷhattā “yāvakālīkassā”ti viññāyati. Ayaṃ panettha aṭṭhakathāvaseso ācariyānaṃ nayo - bhuñjitabbaṭṭhena bhojanaṃ, yāgubhattādi sabbaṃ yāvakālīkavatthu. Yathā ca “rattūparato”ti ettha rattibhojanaṃ rattisaddena vuccati, evamettha bhojanajjhoharaṇaṃ bhojanasaddena. Vikāle bhojanaṃ vikālabhojanaṃ, tato vikālabhojanā. Vikāle yāvakālīkavatthussa ajjhoharaṇāti atthoti. Īdisā guṇavibhūti na buddhakāleyevāti āha “anomānadītīre”tiādi. Ayaṃ pana pāḷiyaṃ anusandhikkamo - ekasmiṃ divase ekavārameva bhuñjanato “ekabhattiko”ti vutte rattibhojanopi siyāti tannivāraṇatthaṃ “rattūparato”ti vuttaṃ. Evaṃ sati sāyanhabhojīpi ekabhattiko siyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ “virato vikālabhojanā”ti vuttanti.

Saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇa”ntiādi nayappavattaṃ bhagavato sāsanaṃ sachandarāgappavattito naccādīnaṃ dassanaṃ nānulometīti āha “sāsanaṃ ananulomattā”ti. Visucati sāsanaṃ vijjhati ananulomikabhāvenāti visūkaṃ, paṭiviruddhanti vuttaṃ hoti. Tatra upamaṃ dasseti “paṭāṇibhūta”nti iminā, paṭāṇisaṅkhātāṃ kīlaṃ viya bhūtanti attho. “Visūka”nti etassa paṭāṇibhūtanti atthamāhātīpi vadanti. Attanā payojiyamānaṃ, parehi payojāpiyamānaṃ naccaṃ

naccabhāvasāmaññato pāḷiyaṃ ekeneva naccasaddena sāmaññaniddesanayena gahitaṃ, ekasesanayena vā. Tathā gītavāditasaddhehi gāyanagāyāpanavādanavādāpanānīti āha “naccananaccāpanādivasenā”ti. Suddhahetutājotanavasena hi dvādhīpāyikā ete saddā. Naccañca gītañca vāditañca visūkadassanañca naccagītavāditavisūkadassanaṃ, samāhāravasenettha ekattaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana yathāpāṭhaṃ vākyāvattthikantavacanena saha samuccayasamāsadassanatthaṃ “naccā cā”tiādi vuttaṃ. Evaṃ sabbattha īdisesu. “naccādīni hī”tiādinā yathāvuttatthasamatthanaṃ. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena, yathāsakaṃ vā visayassa ālocanasabhāvatāya pañcannaṃ viññāṇaṃ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasambhavato “dassanā” icceva vuttaṃ. Tenevāha “pañcahi viññāṇehi na kiñci dhammaṃ paṭijānāti aññatra atinipātamattā”ti.

“Visūkabhūtā dassanā cā”ti etena avisūkabhūtassa pana gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti dasseti. Tathā hi vuttaṃ paramatthajotikāya khuddakapāṭhaṭṭhakathāya “dhammūpasamhitampi cettha gītaṃ na vaṭṭati, gītūpasamhito pana dhammo vaṭṭati”ti katthaci pana na-kāravipariyāyena pāṭho dissati. Ubhayatthāpi ca gīto ce dhammānulomatthapaṭisaṃyuttopi na vaṭṭati, dhammo ce gītasaddapaṭisaṃyuttopi vaṭṭatīti adhippāyo veditabbo. “Na bhikkhave, gītassarena dhammo gāyitabbo, yo gāyeyya, āpatti dukkaṭassā”ti hi desanāya eva paṭikkhepo, na savanāya. Imassa ca sikkhāpadassa visuṃ paññāpanato viññāyati “gītassarena desitopi dhammo na gīto”ti. Yañca sakkapañhasuttavaṇṇanāyaṃ sevitabbāsevitabbasaddaṃ niddharantena “yaṃ pana atthanissitaṃ dhammanissitaṃ kumbhadāsīgītampi suṇantassa pasādo vā uppajjati, nibbidā vā saṇṭhāti, evarūpo saddo sevitabbo”ti vuttaṃ, taṃ asamādānasikkhāpadassa sevitabbatāmattapariyāyena vuttaṃ. Samādānasikkhāpadassa hi evarūpaṃ suṇantassa sikkhāpadasaṃvaram bhijjati gītasaddabhāvatoti veditabbaṃ. Tathā hi vinayaṭṭhakathāsu vuttaṃ “gītanti naṭṭadīnaṃ vā gītaṃ hotu, ariyānaṃ parinibbānakāle ratanattayaguṇūpasamhitam sādhuṭṭhanagītaṃ vā, asaṃyatabhikkhūnaṃ dhammabhāṇakagītaṃ vā, antamaso dantaḡitampi, yaṃ “gāyissāmā”ti pubbabhāge okūjitaṃ karonti, sabbametaṃ gītaṃ nāmā”ti.

Kiñcāpi mālā-saddo loke baddhapupphavācako, sāsane pana ruḷhiyā abaddhapupphesupi vaṭṭati, tasmā yaṃ kiñci pupphaṃ baddhamabaddhaṃ vā, taṃ sabbam “mālā” tveva daṭṭhabbanti āha “yaṃ kiñci puppha”nti. “Yaṃ kiñci gandha”nti cettha vāsacuṇṇadhūpādikaṃ vilepanato aññaṃ yaṃ kiñci gandhajātaṃ. Vuttatthaṃ viya hi vuccamānatthamantarenāpi saddo atthavisesavācako. Chavirāgakaraṇanti vilepanena chaviyā rañjanatthaṃ pisitvā paṭiyattaṃ yaṃ kiñci gandhacuṇṇaṃ. Piḷandhanaṃ dhāraṇaṃ. Ūnatthānapūraṇaṃ maṇḍanaṃ. Gandhavasena, chavirāgavasena ca sādiyanaṃ vibhūsaṇaṃ. Tadevatthaṃ puggalādhīṭṭhānena dīpeti “tatha piḷandhanto”tiādinā. Tathā ceva majjhimaṭṭhakathāyampi vuttaṃ, paramatthajotikāyaṃ pana khuddakapāṭhaṭṭhakathāyaṃ “mālādīsu dhāraṇādīni yathāsaṅkhaṃ yojetabbānī”ti ettakameva vuttaṃ. Tatthāpi yojentena yathāvuttanayeneva yojetabbāni. Kiṃ panetaṃ kāraṇanti āha “yāyā”tiādi. Yāya dussīyacetanāya karoti, sā idha kāraṇaṃ. “Tato paṭivirato”ti hi ubhayattha sambandhitabbaṃ, eteneva “mālā...pe... vibhūsanānaṃ ṭhānaṃ, mālā...pe... vibhūsanāneva vā ṭhāna”nti samāsampi dasseti. Tadākārappavatto cetanādidhammoyeva hi dhāraṇādikiriya. Tattha ca

cetanāsampayuttadhammānaṃ kāraṇaṃ saha-jātādopakāra-kato, padhānato ca.
“Cetayitvā kammaṃ karoti kāyena vācāya manasā”ti hi vuttaṃ. Dhāraṇādibhūtā eva
ca cetanā ṭhānanti. Ṭhāna-saddo paccekaṃ yojetabbo dvandapadato suyyamānattā.

Uccāti uccasaddena akāraṇtena samānatthaṃ ākāraṇtaṃ ekaṃ saddantaraṃ
accuggatavācākaṇṭi āha “pamāṇātikkanta”nti. Seti etthāti sayanaṃ, mañcādi.
Samaṇasārūpparahitattā, gahaṭṭhehi ca seṭṭhasammatattā akappiyapaccattharaṇaṃ
“mahāsayana”nti idhāhippetanti dassetuṃ “akappiyattharaṇa”nti vuttaṃ.
Nisīdanaṃ panettha sayaneneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre
paṭikkhitte tadādhāra-kiriyāpi paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayanamahāsayanā”
icceva vuttaṃ. Atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānīpajjanehi virati dassitāti
veditabbaṃ. Atha vā “uccāsayanamahāsayanā”ti esa niddeso ekasesanayena yathā
“nāmarūpapaccayā saḷāyatana”nti etasmimpi vikappe āsanapubbakattā
sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi gahitanti veditabbaṃ.
Kiriyāvācakaāsanasayanāsaddalopato uttarapadalopaniddesotipi vinayaṭṭikāyaṃ
vuttaṃ.

Jātameva rūpamassa na vippekāraṇti jātarūpaṃ, satthuvaṇṇaṃ. Rañjīyati
setavaṇṇatāya, rañjanti vā ettha sattāti rajataṃ yathā “nesaṃ padakkanta”nti.
“Cattāro vīhaya guṇjā, dve guṇjā māsako bhava”ti vuttalakkaṇena vīsati-māsako
nīlakahāpaṇo vā dudradāmakādiko vā taṃtaṃdesavohārānurūpaṃ kato kahāpaṇo.
Lohādīhi kato lohamāsakādiko. Ye vohāraṃ gacchantīti pariyādānavacanaṃ.
Vohāraṇti ca kayavikkayavasena sabbhāraṃ. Aññehi gāhāpane,
upanikkhittasādiyaṇe ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha “na uggaṇhāpeti na
upanikkhittaṃ sādīyatī”ti. Atha vā tividdhaṃ paṭiggahaṇaṃ kāyena vācāya manasā.
Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ uggaṇhaṇaṃ. Vācāya paṭiggahaṇaṃ uggaṇhāpanaṃ.
Manasā paṭiggahaṇaṃ sādīyanaṃ. Tividdhampetaṃ paṭiggahaṇaṃ
sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā paṭiggahaṇāti vuttanti āha “neva
naṃ uggaṇhātī”tiādi. Esa nayo āmakadhaññapaṭiggahaṇātiādīsūpi.

Nīvārādiupadhaññassa sāliyādimūladhaññantogadhattā “sattavidhassāpī”ti vuttaṃ.
Saṭṭhidinaparipāko sukadhaññaviseso sāli nāma sāliyate sīlāghateti katvā.
Dabbaguṇapakāse pana -

“Atha dhaññaṃ tidhā sāli-saṭṭhikavīhibhedato;
Sālayo hemantā tatra, saṭṭhikā gimhajā api;
Vīhaya tvāsaḷhākhyātā, vassakālasamubbha vā”ti. -

Vuttaṃ. Vahati, brūheti vā sattānaṃ jīvanti vīhi, sassaṃ. Yuvitabbo missitabboti
yavo. So hi atilūkhatāya aññena missetvā paribhuñjīyati. Gudhati parivedhati
palibuddhatīti godhūmo, yaṃ “milakkhabhojana”ntipi vadanti. Sobhanattā
kamaṇīyabhāvaṃ gacchatīti kaṅgu, atisukhumadhaññaviseso. Varīyati atilūkhatāya
nīvārīyati, khuddāpaṭivīnayanato vā bhajīyatīti varako. Koramaṃ rudhiraṃ dūsātīti
kudrūsako, vaṇṇasaṅkamanena yo “govaḍḍhano”ntipi vuccati. Tāni sattapi
sappabhedā nidhāne posane sādhuttena “dhaññānī”ti vuccanti. “Na
kevalaṇcā”tiādinā sampati-cchanaṃ, parāmasanañca idha paṭiggahaṇasaddena
vuttanti dasseti. Evamīdisesu. “Anujānāmi bhikkhave, vasāni bhesajjāni acchavasamaṃ
macchavasamaṃ susukāvasamaṃ sūkaravasamaṃ gadrabhavasamaṃ”nti vuttattā idaṃ
pañcavidhampi bhesajjaṃ odissa anuññātaṃ nāma. Tassa pana “kāle paṭiggahita”nti
vuttattā paṭiggahaṇaṃ vaṭṭatīti āha “aññatra odissa anuññātā”ti. Maṃsa-saddena

macchānampi maṃsaṃ gahitaṃ evāti dassetuṃ “āmakamaṃsamacchāna”nti vuttaṃ, tikoṭṭiparisuddhaṃ macchamaṃsaṃ anuññātaṃ adiṭṭhaṃ, asutaṃ, aparisaṅkhitanti vā payogassa dassanato virūpekasesanayo dassito anenāti veditabbaṃ.

Kāmaṃ lokiyā -

“Aṭṭhavassā bhava gorī, dasavassā tu kaññakā;
Sampatte dvādasavasse, kumārītibhidhīyate”ti. -

Vadanti. Idha pana purisantaragatāgatavasena itthikumārikābhedoti āha “itthīti purisantaragatā”tiādi. Dāsīdāsavasenevāti dāsīdāsavohāravaseneva. Evaṃ vutteti tādīsena kappiyavacanena vutte. Vinayaṭṭhakathāsu āgatavinicchayaṃ sandhāya “vinayavasena”ti vuttaṃ. So kuṭikārasikkhāpadavaṇṇanādīsu gahetabbo.

Bījaṃ khipanti ettha, khittaṃ vā bījaṃ tāyatīti khettaṃ, kedāroti āha “yasmiṃ pubbaṇṇaṃ ruhatī”ti. Aparāṇṇassa pubbe pavattamannaṃ pubbaṇṇaṃ na-kārassa ṇa-kāraṃ katvā, sālīādi. Vasanti patiṭṭhahanti aparāṇṇāni etthāti vatthūti atthaṃ dasseti “vatthu nāmā”tiādinā. Pubbaṇṇassa aparaṃ pavattamannaṃ aparāṇṇaṃ vuttanayena. Evaṃ aṭṭhakathānāyānurūpaṃ atthaṃ dassetvā idāni “khettaṃ nāma yattha pubbaṇṇaṃ vā aparāṇṇaṃ vā jāyati”ti vuttavinayaapālinayānurūpampi atthaṃ dassento “yattha vā”tiādimāha. Tadattāyāti khetattāya. Akatabhūmibhāgoti aparisaṅkhato taduddesiko bhūmibhāgo. “Khattavatthu sīsenā”tiādinā nidassanamattametanti dasseti. Ādi-saddena pokkharāṇīkūpādayo saṅgahitā.

Dūtassa idaṃ, dūtena vā kātumarahatīti dūteyyaṃ. Paṇṇanti lekhasāsaṇaṃ. Sāsananti mukhasāsaṇaṃ. Gharā gharanti aññasmā gharā aññaṃ gharaṃ. Khuddakagamananti dūteyyagamanato appataragamanam, anaddhānagamanam rassagamananti attho. Tadubhayesaṃ anuyuñjanaṃ anuyogoti āha “tadubhayakaraṇa”nti. Tasmāti tadubhayakaraṇasseva anuyogabhāvato.

Kayanaṃ kayo, paramparā gahetvā attano dhanassa dānaṃ. Kī-saddaṇhi dabbavinimaye paṭhanti vikkayanaṃ vikkayo, paṭhamameva attano dhanassa paresaṃ dānanti vadanti. Sāratthadīpaniyādīsu pana “kaya”nti parabhaṇḍassa gahaṇaṃ. Vikkayanti attano bhaṇḍassa dāna”nti vuttaṃ. Tadeva “kayitaṇca hoti parabhaṇḍaṃ attano hatthagataṃ karontena, vikkītaṇca attano bhaṇḍaṃ parahatthagataṃ karontenā”ti vinayaṭṭhakathāvacanena sameti. Vañcanaṃ māyākaraṇaṃ, paṭibhānakaraṇavasena upāyakusalatāya parasantakaggahaṇanti vuttaṃ hoti. Tulā nāma yāya tulīyati pamīyati, tāya kūṭaṃ “tulākūṭa”nti vuccati. Taṃ pana karonto tulāya rūpaāṅgagahaṇākārapaṭicchannasaṇṭhānavasena karotīti catubbidhatā vuttā. Attanā gahetabbaṃ bhaṇḍaṃ pacchābhāge, paresaṃ dātabbaṃ pubbabhāge katvā minentīti āha “gaṇhanto pacchābhāge”tiādi. Akkamati nippīlati, pubbabhāge akkamati sambandho. Mūle rajjuntī tulāya mūle yojitaṃ rajjuṃ. Tathā agge. Tanti ayacuṇṇaṃ.

Kanati dibbatīti kaṃso, suvaṇṇarajatādimayā bhojanapānapattā. Idha pana sovaṇṇamaye pānapatteti āha “suvaṇṇapātī”ti. Tāya vañcananti nikativasena vañcanaṃ. “Patirūpakaṃ dassetvā parasantakagahaṇaṇhi nikati, paṭibhānakaraṇavasena pana upāyakusalatāya vañcana”nti nikativañcanaṃ bhedato kaṇhajātakaṭṭhakathādīsu vuttaṃ, idha pana tadubhayampi “vañcana”micceva. “Katha”ntiādinā hi patirūpakaṃ dassetvā parasantakagahaṇameva vibhāveti.

Samagghataranti tāsamaṃ pātīnaṃ aññamaññaṃ samakaṃ agghavisesaṃ. Pāsāṇeti bhūtābhūtabhāvasaññānake pāsāṇe. Ghaṃsaneneva suvaṇṇabhāvasaññāpanaṃ siddhanti “ghaṃsitvā” tveva vuttaṃ.

Hadayanti nāḷiādiminabhañjanānaṃ abbhantaraṃ, tasmim bhedo chiddakaraṇaṃ hadayabhedo. Tilādīnaṃ nāḷiādīhi minanakāle ussāpitā sikhāyeva sikhā, tassā bhedo hāpanaṃ sikhābhedo.

Rajjuyā bhedo visamakaraṇaṃ rajjubhedo. Tānīti sappitelādīni. Antobhājaneti paṭhamamaṃ nikkhittabhājane. Ussāpetvāti uggamāpetvā, uddhaṃ rāsimaṃ katvāti vuttaṃ hoti. Chindantoti apanento.

Kattabbakammato uddhaṃ koṭanaṃ paṭihananaṃ ukkoṭanaṃ. Abhūtākārīnaṃ lañjaggahaṇaṃ, na pana puna kammāya ukkoṭanamattanti āha “assāmike...pe...ggahaṇa”nti. Upāyehīti kāraṇapatirūpakehi. Tatrāti tasmim vañcane. “Vatthu”nti avatvā “ekaṃ vatthu”nti vadanto aññānīpi atthi bahūnīti dasseti. Aññānīpi hi sasavatthuādīni tattha tattha vuttāni. Miganti mahantaṃ migamaṃ. Tena hīti migaggahaṇe uyyojanaṃ, yena vā kāraṇena “migamaṃ me dehī”ti āha, tena kāraṇenāti attho. Hi-saddo nipātamattaṃ. Yogavasenaṃ vijjājappanādipayogavasena. Māyāvasenaṃ mantajappanaṃ vinā abhūtassāpi bhūtākārasaññāpanāya cakkhumohanamāyāya vasena. Yāya hi amaṇiādayopi maṇiādiākārena dissanti. Pāmaṅgo nāma kulācārayutto ābharaṇaviseso, yaṃ loke “yaññopavitta”nti vadanti. Vakkalītherāpadānepi vuttaṃ -

“Passathetaṃ māṇavakaṃ, pītamaṭṭhanivāsanaṃ;
Hemayaññopavittaṅgaṃ, jananettamanohara”nti.

Tadaṭṭhakathāyampi “pītamaṭṭhanivāsanaṃ siliṭṭhasuvaṇṇavannaṇavatte nivatthanti attho. Hemayaññopavittaṅganti suvaṇṇapāmaṅgalaggitagattanti attho”ti savanaṃ saṭhanaṃ sāvi, anujukata, tenāha “kuṭṭhayaṃ”ti, jīmhatāyogoti attho. “Etesamaṃyevā”tiādīnaṃ tulyādhikaraṇataṃ dasseti. “Tasmā”tiādi laddhaguṇadassanaṃ. Ye pana catunnampi padānaṃ bhinnādhikaraṇataṃ vadanti, tesamaṃ vādamāha “kecī”tiādīnaṃ. Tattha “kecī”ti sārassamāsakārakā ācariyā, uttaravihāravāsino ca, tesamaṃ taṃ na yuttaṃ vañcanena saṅgahitasseva puna gahitattāti dasseti “taṃ panā”tiādīnaṃ.

Māraṇanti muṭṭhipahārasātāḷanādīhi himsanaṃ viheṭhanaṃ sandhāya vuttaṃ, na tu pāṇātipātaṃ. Viheṭhanatthehi hi vadha-saddo dissati “attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodeyyā”tiādīsu māraṇa-saddopi idha viheṭhaneyeva vattatīti daṭṭhabbo. Keci pana “pubbe pāṇātipātaṃ pahāyā”tiādīsu sayamaṃkāro, idha paramaṃkāro”ti vadanti, taṃ na sakkā tathā vattum “kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā, cha payogā”ti ca vuttattā. Yathā hi appaṭiggāhabhāvasāmaññe sati pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanattaṃ itthikumāridāsīdāsādayo vibhāgena vuttā. Yathā ca parasantakassa haraṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe sati tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvasandassanattaṃ vibhāgena vuttā, na evamaṃ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa puna gahaṇe payojanaṃ atthi tathā vibhajitabbassābhāvato, tasmā yathāvutttoyevattho sundarataroti.

Viparāmosoti visesena samantato bhusaṃ mosāpanaṃ muyhanakaraṇaṃ, thenanaṃ vā. Theyyaṃ corikā mosoti hi pariyāyo. So kāraṇavasena duvidhoti āha “himaviparāmoso”tiādi. Musantīti corenti, mosenti vā muyhanaṃ karonti, mosetvā tesāṃ santakaṃ gaṇhantīti vuttaṃ hoti. Yanti ca tassā kiriyāya parāmasanaṃ. Maggappaṭipannaṃ jananti parapakkhepi adhikāro. Ālopanaṃ vilumpanaṃ ālopo. Sahasā karaṇaṃ sahasākāro. Sahasā pavattitā sāhasikā, sāva kiriyā tathā.

Ettāvatāti “pāṇātipātaṃ pahāyā”tiādinā “sahasākārā paṭivirato”ti pariyosānena etappariṃānena pāṭhena. Antarabhedaṃ aggahetvā pāḷiyaṃ yathārutamāgatavaseneva chabbīsatisikkhāpadasaṅgahametaṃ sīlaṃ yebhuyyena sikkhāpadānamavibhattattā cūlasīlaṃ nāmāti attho. Desanāvasena hi idha cūlamajjhīmādhībhāvo veditabbo, na dhammavasena. Tathā hi idhasaṅkhittena uddiṭṭhānaṃ sikkhāpadānaṃ avibhattānaṃ vibhajanavasena majjhimasīladesanā pavattā, tenevāha “majjhimasīlaṃ vitthārento”ti. Cūlasīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimasīlavaṇṇanā

11. “Yathā vā paneke bhonto”tiādidesanāya sambandhamāha “idānī”tiādinā. Tatthāyamaṭṭhakathāmuttako nayo - yathāti opammatthe nipāto. Vāti vikappanatthe, tena imamatthaṃ vikappeti “ussāhaṃ katvā mama vaṇṇaṃ vadamānopi puthujjano pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato”tiādinā parānuddesikanayena vā sabbathāpi ācārasīlamattameva vadeyya, na taduttariṃ. “Yathāpaneke bhonto samaṇabrāhmaṇabhāvaṃ paṭijānamānā, parehi ca tathā sambhāviyamānā tadanurūpapaṭipattiṃ ajānato, asamatthanato ca na abhisambhuṇanti, na evamayaṃ. Ayaṃ pana samaṇo gotamo sabbathāpi samaṇasārūppapaṭipattiṃ pūresiyevā”ti evaṃ aññuddesikanayena vā sabbathāpi ācārasīlamattameva vadeyya, na taduttarinti. Panāti vacanālaṅkāre vikappanattheveva upanyāsādiatthassa sijjhanato. Eketi aññe. “Ekacce”tipi vadanti. Bhontoti sādhuṇaṃ piyasamudāhāro. Sādhavo hi pare “bhonto”ti vā “devānaṃ piyā”ti vā “āyasmanto”ti vā samālapanti. Samaṇabrāhmaṇāti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatatāya samaṇā. Jātimattena ca brāhmaṇāti.

Saddhā nāma idha catubbidhesu ṭhānesūti āha “kammañcā”tiādi. Kammakammaphalasambandheneva idhalokaparalokasaddahanaṃ daṭṭhabbaṃ “ettha kammaṃ vipaccati, kammaphalañca anubhavitabba”nti. Tadatthaṃ byatirekato ñāpeti “ayaṃ me”tiādinā. Paṭikarissatīti paccupakāraṃ karissati. Tadeva samatthetuṃ “evaṃdinnāni hī”tiādimāha. Desanāsīsamattaṃ padhānaṃ katvā nidassanato. Tena catubbidhampi paccayaṃ nidassetīti vuttaṃ “atthato panā”tiādi.

“Seyyathida”nti ayaṃ saddo “so katamo”ti atthe eko nipāto, nipātasamudāyo vā, tena ca bījagāmaḥbhūtagāmasamārambhapade saddakkamena appadhānabhūtopi bījagāmaḥbhūtagāmo vibhajjitabbaṭṭhāne padhānabhūto viya paṭiniddisīyati. Añño hi saddakkamo añño atthakkamoti āha “katamo so bījagāmaḥbhūtagāmo”ti. Tasmiñhi vibhatte tabbisayasamārambhohi vibhattova hoti. Imamatthañhi dassetuṃ “yassa samārambhaṃ anuyuttā viharanti”ti vuttaṃ. Teneva ca pāḷiyaṃ “mūlabīja”ntiādinā so niddiṭṭhoti. Mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlaṃ bījaṃ etassātipi mūlabījanti idha dvidhā attho. Sesapadesupi eseva nayo. Ato na codetabbametaṃ “kasmā panettha bījagāmaḥbhūtagāmaṃ pucchitvā bījagāmo eva vibhatto”ti. Tattha hi paṭhamena atthena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa sāmāññaniddesena vā mūlabījañca mūlabījañca mūlabījanti ekasesanayena vā niddiṭṭhoti veditabbo,

teneva vakkhati “sabbañheta”ntiādim. Atīva visati bhesajjapayogesūti ativisaṃ, ativisā vā, yā “mahosadha”ntipi vuccati kacchakoti kālākacchako, yaṃ “pilakkho”tipi vadanti. Kapitthanoti ambilaṅkuraphalo setarukkho. So hi kampati calatīti kapithano thanapaccayena, kapīti vā makkaṭṭo, tassa thanasadisam phalaṃ yassāti kapitthano. “Kapitthanoti pippalirukkho”ti hi visuddhimaggaṭṭikāyaṃ vuttaṃ. Phaḷubijam nāma pabbabijam. Ajjakanti setapaṇṇāsam. Phaṇijjakanti samīraṇam. Hiriveranti vāram. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhasamamatthe sārāphale niruḷho bījasaddoti dasseti “viruhasamamatthamevā”ti iminā. Itarañhi abījasāṅkhyam gatam, tañca kho rukkhato viyojitameva. Aviyojitaṃ pana tathā vā hotu, aññathā vā “bhūtagāmo”tveva vuccati yathāvuttena dutiyaṭṭhena. Vinayā nurūpato tesam visesam dasseti “tatthā”tiādinā. Yamettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

12. Sannidhānam sannidhi, tāya karīyateti sannidhikāro, annapānādi. Evaṃ kārā-saddassa kammattatam sandhāya “sannidhikāraparibhoga”nti vuttaṃ. Ayamaparo nayo - yathā “ācayam gāmino”ti vattabbe anunāsikalopena “ācayagāmino”ti niddeso kato, evamidhāpi “sannidhikāram paribhoga”nti vattabbe anunāsikalopena “sannidhikāraparibhoga”nti vuttaṃ, sannidhiṃ katvā paribhoganti attho. Vinayavasenāti vinayāgatācārasena. Vinayāgatācāro hi uttaralopena “vinayo”ti vutto, kāyavācānam vā vinayanam vinayo. Suttantanayapaṭipattiyā visum gahitattā vinayācāroyeva idha labbhati. Sammā kilese likhatīti sallekhoti ca vinayācārassa visum gahitattā suttantanayapaṭipatti eva. Paṭiggahitanti kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā paṭiggahitaṃ. Aparajjūti aparasmim divase. Datvāti parivattanavasena datvā. Ṭhapāpetvāti ca attano santakakaraṇena ṭhapāpetvā. Tesampi santakam vissāsaggāhādivasena paribhuñjitum vaṭṭati. Suttantanayavasena sallekho eva na hoti.

Yāni ca tesam anulomānīti ettha sānulomadhaññarasam, madhukapuppharasam, pakkaḍākarasañca ṭhapetvā avasesā sabbepi phalapupphapattarasā anulomapānānīti daṭṭhabbaṃ, yathāparicchedakālam anadhiṭṭhitaṃ avikappitanti attho.

Sannidhiyateti sannidhi, vatthameva. Pariyāyati kappīyatīti pariyāyo, kappiyavācānusārena paṭipatti, tassa kathāti pariyāyakathā. Tabbiparīto nippariyāyo, kappiyampi anupaggaṃma santuṭṭhivasena paṭipatti, pariyāya-saddo vā kāraṇe, tasmā kappiyakāraṇavasena vuttā kathā pariyāyakathā. Tadapi avatvā santuṭṭhivasena vuttā nippariyāyo. “Sace”tiādi aññassa dānākāradassanam. Pāḷiyā uddisanaṃ uddeso. Atthassa pucchā paripucchanaṃ. “Adātum na vaṭṭatī”ti iminā adāne sallekhaḥkopanam dasseti. Appahonteti kātum appahonake sati. Paccāsāyāti cīvarapaṭilābhāsāya. Anuññātakāleti anattathate kathine eko pacchimakattikamāso, atthate kathine pacchimakattikamāsena saha hemantikā cattāro māsā, piṭṭhisamaye yo koci eko māsoti evaṃ tatiyakathinasikkhāpadādīsu anuññātasamaye. Suttanti cīvarasibbanasuttaṃ. Vinayakammaṃ katvāti mūlacīvaram parikkhāraḥcolam adhiṭṭhahitvā paccāsācīvameva mūlacīvaram katvā ṭhapetabbaṃ, taṃ puna māsaparihāram labhati, etena upāyena yāva icchati, tāva aññamaññaṃ mūlacīvaram katvā ṭhapetum labbhatīti vuttanayena, vikappanāvasena vā vinayakammaṃ katvā. Kasmā na vaṭṭatīti āha “sannidhi ca hoti sallekhañca kopetī”ti.

Upari maṇḍapasadisam padaracchannaṃ, sabbapaliguṇṭhimaṃ vā chādetvā kataṃ vayham. Ubhosu passesu suvaṇṇarajatādimayā gopānasiyo datvā garuḷapakkhakanayena katā sandamānitā. Phalakādinā kataṃ piṭṭhakayānam sivikā.

Antolikāsaṅkhātā paṭapoṭalikā pāṭaṅkī. “Ekabhikkhusa hī”tiādi tadatthassa samatthanaṃ. Araññatthāyāti araññagamanatthāya. Dhotapādakatthāyāti dhovitapādānamanurakkhaṇatthāya. Saṃhanitabbā bandhitabbāti saṅghātā, upāhanāyeva saṅghātā tathā, yugaḷabhūtā upāhanāti attho. Aññassa dātabbāti ettha vuttanayena dānaṃ veditabbaṃ.

Mañcoti nidassanamattaṃ. Sabbepi hi pīṭhabhisādayo nisīdanasayanayoggā gahetabbā tesupi tathāpaṭipajjitabbato.

Ābādhapaccayā eva attanā paribhuñjitabbā gandhā vaṭṭantīti dasseti “kaṇḍukacchuchavidosaḍḍiābādhe satī”ti iminā. “Lakkhaṇe hi sati hetutthopi katthaci sambhavatī”ti heṭṭhā vuttoyeva. Tattha kaṇḍūti khajju. Kacchūti vitacchikā. Chavidosoti kilāsādi. Āharāpetvāti ñātipavāritato bhikkhācāravattena vā na yena kenaci vā ākārena harāpetvā. Bhesajjapaccayehi gilānassa viññattipi vaṭṭati. “Anujānāmi bhikkhave, gandhaṃ gahetvā kavāṭe pañcaṅgulikaṃ dātuṃ, pupphaṃ gahetvā vihāre ekamantaṃ nikkhipitu”nti vacanato “dvāre”tiādi vuttaṃ. Gharadhūpanaṃ vihāravāsanā, cetiyagharavāsanā vā. Ādi-saddena cetiyapaṭimāpūjādīni saṅgaṇhāti.

Kilesehi āmasitabbato āmisam, yaṃ kiñci upabhogārahaṃ vatthu, tasmā yathāvuttānampī pasaṅgaṃ nivāretuṃ “vuttāvasesaṃ daṭṭhabba”nti āha, pārisesanayato gahitattā vuttāvasesaṃ daṭṭhabbanti adhippāyo. Kiṃ panetanti vuttaṃ “seyyathida”ntiādi. Tathārūpe kāleti gāmaṃ pavisitūṃ dukkarādikāle. Vallūroti sukkhamaṃsaṃ. Bhājana-saddo sappitelaguḷasaddhehi yojetabbo tadavinābhāvittā. Kālassevāti pageva. Udakakaddameti uduke ca kaddame ca. Nimitte cetam bhummaṃ, bhāvalakkhaṇe vā. Acchathāti nisīdatha. Bhuñjantassevāti bhuñjato eva bhikkhuno, sampadānavacanaṃ, anādaratthe vā sāmivacanaṃ. Kiriyantārāvacchedanayogena hettha anādaratā. Gīvāyāmakanti bhāvanapuṃsakavacanaṃ, gīvaṃ āyamevā āyataṃ katvāti attho, yathā vā bhutte atibhuttatāya gīvā āyamitabbā hoti, tathātipi vaṭṭati. Catumāsampīti vassānassa cattāro māsepi. Kuṭumbaṃ vuccati dhanam, tadassatthīti kuṭumbiko, muṇḍo ca so kuṭumbiko cāti muṇḍakuṭumbiko, tassa jīvikaṃ tathā, tam katvā jīvātīti attho. Nayadassanamattañcetaṃ āmisapadena dassitānaṃ sannidhivatthūnanti daṭṭhabbaṃ.

Tabbirahitaṃ samaṇapaṭipattiṃ dassento “bhikkhuno panā”tiādimāha. Tattha “guḷapiṇḍo tālapakkappamāṇa”nti sārattadāpaniyaṃ vuttaṃ. Catubhāgamattanti kuṭumbamattanti vuttaṃ. “Ekā taṇḍulanālī”ti vuttattā pana tassā catubhāgo ekapatthoti vadanti. Vuttañca -

“Kuḍuvo pasato eko, pattho te caturo siyūṃ;
Āḷhako caturo patthā, doṇaṃ vā caturāḷhaka”nti.

Kasmāti vuttaṃ “te hī”tiādi. Āharāpetvāpi ṭhapetuṃ vaṭṭati, pageva yathāladdhaṃ. “Aphāsukakāle”tiādinā suddhacittena ṭhapitassa paribhogo sallekhaṃ na kopetīti dasseti. Sammutikuṭīkādayo catasso, avāsāgārabhūtena vā uposathāgārādinā saha pañcakuṭīyo sandhāya “kappiyakuṭīya”ntiādi vuttaṃ. Sannidhi nāma natthi tattha antovutthaantopakassa anuññātattā. “Tathāgatassā”tiādinā adhikārānurūpaṃ atthaṃ payojeti. Pilotikakhaṇḍanti jiṇṇacoḷakhaṇḍam.

13. “Gīvaṃ pasāretvā”ti etena sayameva āpāthagamane doso natthīti dasseti. Ettakampīti vinicchayavicāraṇā vatthukittanampi. Payojanamattamevāti padatthayojanamattameva. Yassa pana padassa vitthārakathaṃ vinā na sakkā attho viññātum, tattha vitthārakathāpi padatthasaṅghameva gacchati.

Kutūhalavasena pekkhitabbato pekkhaṃ, naṭasatthavidhinā payogo. Naṭasamūhena pana janasamūhe kattabbavasena “naṭasammajja”nti vuttaṃ. Janānaṃ sammadde samūhe katanti hi sammajjaṃ. Sārasamāse pana “pekkhāmaha”ntipi vadanti, “sammajjadassanussava”nti tesam mate attho. Bhāratanaṃmakānaṃ dvebhātukarājūnaṃ, rāmarañño ca yujjhanādikaṃ tappasutehi ācikkhitabbato akkhānaṃ. Gantumpi na vaṭṭati, pageva taṃ sotum. Pāṇinā tālitaṃ saraṃ pāṇissaranti āha “kaṃsatāḷa”nti, lohamayo tūriyajātiviseso kaṃso, lohamayapatto vā, tassa tāḷanasaddanti attho. Pāṇinaṃ tāḷanasaranti atthaṃ sandhāya pāṇitāḷantipi vadanti. Ghanasaṅkhātānaṃ tūriyavisesānaṃ tāḷanaṃ ghanatāḷaṃ nāma, daṇḍamayasaṃmatāḷaṃ silātālākātāḷaṃ vā. Mantenāti bhūtāvisanamantena. Eketi sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca, yathā cettha, evamito paresupi “eke”ti āgatatthānesu. Te kira dīghanikāyassatthavisesavādino. Caturassaambaṇakatāḷaṃ nāma rukkhāsāradaṇḍādīsu yena kenaci caturassaambaṇaṃ katvā catūsu passesu dhammena onaddhitvā vāditabhaṇḍassa tāḷanaṃ. Tañhi ekādasadoṇappamāṇamānavisesasaṅghānattā “ambaṇaka”nti vuccati, bimbisakantipi tasseva nāmaṃ. Tathā kumbhasaṅghānatāya kumbho, ghaṭṭoyeva vā, tassa dhunananti khuddakabhāṇakā. Abbhokkīraṇaṃ raṅgabalikaraṇaṃ. Te hi naccatthāne devatānaṃ balikaraṇaṃ nāma katvā kīḷanti, yaṃ “nandī”nti vuccati. Itthipurisasaṃyogādikilesajanaṃ paṭibhānacittaṃ sobhanakaraṇato sobhanakaraṃ nāma. “Sobhanagharaka”nti sārasamāse vuttaṃ. Caṇḍāya alanti caṇḍālaṃ, ayogulakīḷā. Caṇḍālā nāma hīnajātikā sunakhamasabhojino, tesam idanti caṇḍālaṃ. Sāṇe udakena temetvā aññaṃaññaṃ ākoṭanākīḷā sāṇadhovanakīḷā. Vamsena kataṃ kīḷanaṃ vamsanti āha “veḷum ussāpetvā kīḷana”nti.

Nikhaṇitvāti bhūmiyaṃ nikhātaṃ katvā. Nakkhattakāleti nakkhattayogachāṇakāle. Tamatthaṃ aṅguttarāgame dasakanipātapāliyaṃ sādheṇto “vuttampiceta”ntiādimāha. Tatthāti tasmim aṭṭhidhovanane. Indajālenāti aṭṭhidhovanamantaṃ pariappetvā yathā pare aṭṭhīniyeva passanti, na maṃsādīni, evaṃ maṃsādīnamantaradhāpanamāyāya. Indassa jālamiva hi paṭicchādītum samatthanato “indajāla”nti māyā vuccati indacāpādayo viya. Aṭṭhidhovananti aṭṭhidhovanakīḷā.

Hatthiādīhi saddhiṃ yujjhitunti hatthiādīsu abhiruhitvā aññehi saddhiṃ yujjhaṃ, hatthiādīhi ca saddhiṃ sayameva yujjhaṃ sandhāya vuttaṃ, hatthiādīhi saddhiṃ aññehi yujjhitum, sayam vā yujjhitunti hi attho. Teti hatthiādayo. Aññaṃaññaṃ mathenti vilothentīti mallā, bāhuyuddhakārakā, tesam yuddhaṃ. Sampahāroti saṅgāmo. Balassa senāya aggamaṃ gaṇanakoṭṭhāsaṃ karonti etthāti balaggaṃ, “ettakā hatthī, ettakā assā”tiādinā balagaṇanaṭṭhānaṃ. Senaṃ viyūhanti ettha vibhajitvā ṭhapenti, senāya vā ettha byūhanaṃ vinyāsoti senābyūho, “ito hatthī hontu, ito assā hontū”tiādinā yuddhatthaṃ caturaṅgabālāya senāya desavisesesu vicāraṇaṭṭhānaṃ, taṃ pana bhedato sakaṭabyūhādivasena. Ādi-saddena cakkapadumabyūhānaṃ daṇḍabhogamaṇḍalāsamaṭṭabyūhānaṃ gahaṇaṃ, “tayo hatthī pacchimaṃ hatthānīkaṃ, tayo assā pacchimaṃ assānīkaṃ, tayo rathā pacchimaṃ rathānīkaṃ, cattāro purisā sarahatthā pattī pacchimaṃ pattānīka”nti kaṇḍavidhasikkhāpadassa padabhājanaṃ sandhāya “tayo...pe...ādinā nayena

vuttassā”ti āha. Tañca kho “dvādasapuriso hatthī, tipuriso asso, catupuriso ratho, cattāro purisā sarahatthā pattī”ti vuttalakkaṇato hatthiādigaṇanēnāti daṭṭhabbaṃ, etena ca “cha hatthiniyo, eko ca hatthī idameka”nti cammakhandhakavaṇṇanāyaṃ vuttamanīkaṃ paṭikkhipati.

14. Kāraṇaṃ nāma phalassa ṭhānanti vuttaṃ “pamādo...pe... ṭhāna”nti. Padānīti sārīādīnaṃ patitṭhānāni. Aṭṭhāpadanti saññāya dīghatā. “Aṭṭhapada”ntipi paṭhanti. Dasapadaṃ nāma dvīhi pantīti vīsatiyā padehi kīlanajūtaṃ. Aṭṭhapadadasapadesūti aṭṭhapadadasapadaphalakesu. Ākāseyyeva kīlananti “ayaṃ sārī asukapadaṃ mayā nītā, ayaṃ asukapada”nti kevalaṃ mukheneva vadantānaṃ ākāseyyeva jūtassa kīlanaṃ. Nānāpathamaṇḍalanti aneka vihitasārīmagga parivaṭṭaṃ. Pariharitabbanti sārīyo pariharitūṃ yuttakaṃ. Ito cito ca saranti parivattantīti sārīyo, yena kenaci katāni akkhabhijāni. Tatthāti tāsu sārīsu, tasmim vā apanayanupanayane. Jūtakkhaliketi jūtamaṇḍale. “Jūta phalake”tipi adhunā pāṭho. Pāsakaṃ vuccati chasu passesu ekekaṃ yāva chakkaṃ dassetvā katakīlanakaṃ, taṃ vaḍḍhetvā yathā laddhaṃ ekakādivasena sārīyo apanento, upanento ca kīlanti, pasati aṭṭhapadādīsu bādhati, phusati cāti hi pāsako, catubbīsatividho akkho. Yaṃ sandhāya vuttaṃ -

“Aṭṭhakaṃ mālikaṃ vuttaṃ, sāvaṭṭaṇca chakaṃ mataṃ;
Catukkaṃ bahulaṃ ñeyyaṃ, dvi bindusantibhadraṃ;
Catuvīsati āyā ca, munindena pakāsītā”ti.

Tena kīlanamidha pāsakakīlanaṃ. Ghaṭanaṃ paharaṇaṃ, tena kīlā ghaṭikāti āha “dīghadaṇḍakenā”tiādi. Ghaṭena kumbhena kīlā ghaṭikāti eke. Mañjiṭṭhikāya vāti mañjiṭṭhisāṅkhātassa yojanavallirukkhaṃ sāraṃ gahetvā pakkakasāvaṃ sandhāya vadati. Sittthodakena vāti ca pakkamadhusittthodakaṃ. Salākahatthanti tālahīrādīnaṃ kalāpassetaṃ adhivacanaṃ. Bahūsu salākāsu visesarahitaṃ ekaṃ salākaṃ gahetvā tāsu pakkhipitvā puna taññeva uddharantā salākahatthena kīlantīti keci. Guḷakīlāti guḷaphalakīlā, yena kenaci vā kataguḷakīlā. Paṇṇena vaṃsākārena katā nāḷikā paṇṇanāḷikā, tenevāha “taṃdhamantā”ti. Khuddake ka-paccayoti dasseti “khuddakanaṅgala”nti iminā. Hatthapādānaṃ mokkheṇa mocanena cayati parivattati etāyāti mokkhacikā, tenāha “ākāse vā”tiādi. Paribbhamanattāyeva taṃ cakkaṃ nāmāti dassetuṃ “paribbhamanacakka”nti vuttaṃ.

Paṇṇena katā nāḷi paṇṇanāḷi, iminā pattāḷhaka padadvayassa yathākkamaṃ pariyāyaṃ dasseti. Tena katā pana kīlā pattāḷhakāti vuttaṃ “tāyā”tiādi. Khuddako ratho rathako ka-saddassa khuddakatthavacanato. Esa nayo sesapadesupi. Ākāse vā yaṃ ñāpeti, tassa piṭṭhiyaṃ vā yathā vā tathā vā akkharaṃ likhitvā “evamida”nti jānanena kīlā akkharikā, pucchantaṃ mukhāgataṃ akkharaṃ gahetvā naṭṭhamuttilābhādijānanakīlātipi vadanti. Vajja-saddo aparādhathoti āha “yathāvajjaṃ nāmā”tiādi. Vāditānurūpaṃ naccanaṃ, gāyanaṃ vā yathāvajjantipi vadanti. “Evaṃ kate jayo bhavissati, evaṃ kate parājayo”ti jayaparājayaṃ purakkhatvā payogakaraṇavasena parihārapathādīnampi jūtappamādaṭṭhānabhāvo veditabbo, paṇḍacīrādīhi ca vaṃsādīhi kattabbā kiccasiddhi, asiddhi cāti jayaparājayāvaho payogo vutto, yathāvajjanti ca kāṇādīhi sadisākāradassanehi jayaparājayavasena jūtakīlikabhāvena vuttaṃ. Sabbepi hete jotenti pakāsenti etehi tappayogikā jayaparājayavasena, javanti ca gacchanti jayaparājayaṃ etehīti vā atthēna jūtasaddavacanīyataṃ nātivattanti.

15. Pamāṇātikkantāsananti “aṭṭhaṅgulapādakaṃ kāretabbaṃ sugataṅgulenā”ti vuttappamāṇato atikkantāsaṇaṃ. Kammavasena payoṇato “anuyuttā viharantīti padaṃ apekkhitvā”ti vuttaṃ. Vāḷarūpānīti āharimāni sīhabyagghādivāḷarūpāni. Vuttañhi bhikkhunivibhaṅge “pallaṅko nāma āharimehi vāḷehi kato”ti “akappiyarūpākulo akappiyamañco pallaṅko”ti sārasamāse vuttaṃ. Dīghalomako mahākojavoti caturaṅgulādhikalomo kāḷavaṇṇo mahākojavo. Kuvuccati pathavī, tassaṃ javati sobhanavittathāvasenāti kojavo. “Caturaṅgulādhikāni kira tassa lomāni”ti vacanato caturaṅgulato heṭṭhā vaṭṭatīti vadanti. Uddalomī ekantalomīti visesadassanametam, tasmā yadi tāsū na pavisati, vaṭṭatīti gahetabbaṃ. Vānavicittanti bhitticchadādiākārena vānena sibbanena vicitram. Uṇṇāmayattharaṇanti migalomapakatamattharaṇaṃ. Setattharaṇoti dhavalattharaṇo. Sītattihikehi sevittabbattā setattharaṇo, “bahumudulomako”tipi vadanti. Ghanapupphakoti sabbathā pupphākārasampanno. “Uṇṇāmayattharaṇoti uṇṇāmayo lohittattharaṇo”ti sārattadīpaniyam vuttaṃ. Āmalakapattākārāhi pupphapantīhi yebhuyyato katattā āmalakapattotipi vuccati.

Tiṇṇam tūlānanti rukkhattūlalattūlapoṭakītūlasaṅkhātānaṃ tiṇṇam tūlānaṃ. Uditam dvīsu lomam dasā yassāti uddalomī i-kārassa akāraṃ, ta-kārassa lopam, dvibhāvañca katvā. Ekasmiṃ ante lomam dasā yassāti ekantalomī. Ubhayattha kecīti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Tesaṃ vāde pana uditamekato uggataṃ lomamayaṃ pupphaṃ yassāti uddalomī vuttanayena. Ubhato antato ekaṃ sadisaṃ lomamayaṃ pupphaṃ yassāti ekantalomīti vacanatto. Vinayaṭṭhakathāyaṃ pana “uddalomīti ekato uggatalomaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. ‘Uddhalomī’tipi pāṭho. Ekantalomīti ubhato uggatalomaṃ uṇṇāmayattharaṇa”nti vuttaṃ, nāmamattamesa viseso. Atthato pana aggahitāvaseso aṭṭhakathādvayepi natthīti daṭṭhabbo.

Koseyyaṇca kaṭṭissaṇca kaṭṭissāni virūpekasesavasena. Tehi pakatamattharaṇaṃ kaṭṭissaṃ. Etadevattham dassetuṃ “koseyyakaṭṭissamayapaccattharaṇa”nti vuttaṃ, koseyyasuttānamantarantaram suvaṇṇamayassuttāni pavesetvā vītamatttharaṇanti vuttaṃ hoti. Suvaṇṇasuttaṃ kira “kaṭṭissaṃ, kassaṭa”nti ca vadanti. Teneva “koseyyakassaṭamaya”nti ācariyadhammapālattherena vuttaṃ. Kaṭṭissaṃ nāma vākavisesotipi vadanti. Ratanaparisibbanti ratanehi saṃsibbitam, suvaṇṇalittanti keci. Suddhakoseyyanti ratanaparisibbanarahitam. Vinayeti vinayaṭṭhakatham, vinayapariyāyaṃ vā sandhāya vuttaṃ. Idha hi suttantikapariyāye “ṭhapetvā tūlikam sabbāneva gonakādīni ratanaparisibbitāni vaṭṭantī”ti vuttaṃ. Vinayapariyāyaṃ pana patvā garuke ṭhātabbattā suddhakoseyyameva vaṭṭati, netarānīti vinicchayo vedittabbo, suttantikapariyāye pana ratanaparisibbanarahitāpi tūlikā na vaṭṭati, itarāni vaṭṭanti, sacepi tāni ratanaparisibbitāni, bhūmattharaṇavasena yathānurūpaṃ mañcapīṭhādīsū ca upanetuṃ vaṭṭantīti. Suttantadesanāya gahaṭṭhānampi vasena vuttattā tesaṃ saṅgaṇhanattham “ṭhapetvā...pe... na vaṭṭantīti vutta”nti apare. Dīghanikāyaṭṭhakathāyanti katthaci pāṭho, porāṇadīghanikāyaṭṭhakathāyanti attho. Naccayogganti naccituṃ pahonakam. Karonti ettha naccanti kuttakam, tam pana uddalomīekantalomīvisesameva. Vuttañca -

“Dvidasekadasānyudda-lomīekantalomino;
Tadeva soḷasittīnaṃ, naccayoggañhi kuttaka”nti.

Hatthino piṭṭhiyaṃ attharaṃ hatthattharaṃ. Evaṃ sesapadesupi. Ajinacammehīti ajinamigacammehi, tāni kira cammāni sukhumatarāni, tasmā dupaṭṭatipattāni katvā sibbanti. Tena vuttaṃ “ajinappaveṇī”ti, uparūpari ṭhapetvā sibbanavasena hi santatibhūtā “paveṇī”ti vuccati. Kadalīmigoti mañjārākāramigo, tassa dhammena kataṃ pavarapaccattharaṇaṃ tathā. “Taṃ kirā”tiādi tadākāradassanaṃ, tasmā suddhameva kadalīmigacammaṃ vaṭṭatīti vadanti. Uttaraṃ uparibhāgaṃ chādetīti uttaracchado, vitānaṃ. Tampi lohītameva idhādhippetanti āha “rattavitānenā”ti. “Yaṃ vattati, taṃ sauttaraccheda”nti ettha seso, saṃsibbitabhāvena saddhiṃ vattatīti attho. Rattavitānesu ca kāsāvaṃ vaṭṭati, kusumbhādirattameva na vaṭṭati, tañca kho sabbarattameva. Yaṃ pana nānāvaṇṇaṃ vānacittaṃ vā lepacittaṃ vā, taṃ vaṭṭati. Paccattharaṇasseva padhānattā tappaṭibaddhaṃ setavitānampi na vaṭṭatīti vuttaṃ. Ubhatoti ubhayattha mañcassa sīsabhāge, pādabhāge cāti attho. Etthāpi sauttaracchade viya vinicchayo. Padumavaṇṇaṃ vāti nātirattaṃ sandhāyāha. Vicitraṃ vāti pana sabbathā kappiyattā vuttaṃ, na pana ubhato upadhānesu akappiyattā. Na hi lohītaka-saddo citte vaṭṭati. Paṭalikaggahaṇeneva citta-kassāpi attharaṇassa saṅgahetabbappasaṅgato. Sace pamāṇayuttanti vuttamevatthaṃ byatirekato samatthetuṃ āha “mahāupadhānaṃ pana paṭikkhitta”nti. Mahāupadhānanti ca pamāṇātikkantaṃ upadhānaṃ. Sīsappamāṇameva hi tassa pamāṇaṃ. Vuttañca “anujānāmi bhikkhave, sīsappamāṇaṃ bibbohanaṃ kātu”nti sīsappamāṇaṃ nāma yassa vitthārato tīsu kaṇṇesu dvinnāṃ kaṇṇānaṃ antaraṃ miniyamānaṃ vidatthi ceva caturaṅgulañca hoti. Bibbohanassa majjhaṭṭhānaṃ tiriyaṃ muṭṭhiratanaṃ hoti, dīghato pana diyaḍḍharatanaṃ vā dviratanaṃ vā. Taṃ pana akappiyattāyeva paṭikkhittaṃ, na tu uccāsayanamahāsayanapariyāpannattā. Dvepīti sīsūpadhānaṃ, pādūpadhānaṃ. Paccattharaṇaṃ datvāti paccattharaṇaṃ katvā attharivāti attho, idaṃca gilānameva sandhāya vuttaṃ. Tenāha senāsanakkhandhakavaṇṇanāyaṃ “agilānassāpi sīsūpadhānaṃ pādūpadhānaṃcāti dvayameva vaṭṭati. Gilānassa bibbohanāni santharivāti upari paccattharaṇaṃ katvā nipajjitumpi vaṭṭatī”ti vuttanayenevāti vinaye bhagavatā vuttanayeneva. Kathaṃ pana vuttanti āha “vuttañheta”ntiādi. Yathā aṭṭhaṅgulapādakaṃ hoti, evaṃ āsandiya pādacchindanaṃ veditabbaṃ. Pallaṅkassa pana āharimāni vāḷarūpāni āharivāti puna appaṭibaddhatākāraṇampi bhedanameva. Vijaṭetvāti jaṭaṃ nibbedhetvā. Bibbohanaṃ kātunti tāni vijaṭitatūlāni anto pakkhipitvā bibbohanaṃ kātuṃ.

16. “Mātukucchito nikkhantadāra-kāna”nti etena aṇḍajajalābujānameva gahaṇaṃ, mātukucchito nikkhantattāti ca kāraṇaṃ dasseti, tenevāyamattho sijjhati “anekadivasāni antosayanahetu esa gandho”ti. Ucchādentī ubbaṭṭenti. Saṅghānasampādanatthanti susaṅghānatāsampādanatthaṃ. Parimaddantīti samantato maddanti.

Tesaṃyeva dāra-kānanti puññavantānameva dāra-kānaṃ. Tesameva hi pakaraṇānurūpatāya gahaṇaṃ. Mahāmallānanti mahataṃ bāhuyuddhakāra-kānaṃ. Ādāso nāma maṇḍanakapakatikānaṃ manussānaṃ attano mukhachāyāpassanatthaṃ kaṃsalohādīhi kato bhaṇḍaviseso. Tādisaṃ sandhāya “yaṃ kiñci...pe... na vaṭṭatī”ti vuttaṃ. Alaṅkāraṇjaṇameva na bhesajjaṇjaṃ. Maṇḍanānuyogassa hi adhippetattā tamidhānadhīpettaṃ. Loke mālā-saddo baddhamālāyameva “mālā mālyaṃ pupphadāme”ti vacanato. Sāsane pana suddhapupphesupi niruḷhoti āha “abaddhamālā vā”ti. Kāḷapīlakādīnanti kāḷavaṇṇapīlakādīnaṃ. Mattikakakkanti osadhehi abhisāṅkhaṭṭaṃ yogamattikācuṇṇaṃ. Dentīti vilepenti. Caliteti vikārāpajjanavasena calanaṃ patte,

kupiteti attho. Tenāti sāsapakakkena. Doseti kālapīlakādīnaṃ hetubhūte lohitadose. Khāditeti apanayanavasena khāдите. Sannisinneti tādise duṭṭhalohite parikkhīṇe. Mukhacuṇṇakenāti mukhavilepanena. Cuṇṇentīti vilimpenti. Taṃ sabbanti mattikākakkasāsapatilahaliddikakkadānasaṅkhātāṃ mukhacuṇṇaṃ, mukhavilepanaṅca na vaṭṭati. Atthānukkamasambhavato hi ayaṃ padadvayassa vaṇṇanā. Mukhacuṇṇasaṅkhātāṃ mukhavilepananti vā padadvayassa tulyādhikaraṇavasena atthavibhāvanā.

Hatthabandhanti hatthe bandhitabbamābharaṇaṃ, taṃ pana saṅkhakapālādayoti āha “hatthe”tiādi. Saṅkho eva kapālaṃ tathā. “Apare”tiādinā yathākkamaṃ “sikhābandha”ntiādi padānamatthaṃ saṃvaṇṇeti. Tattha sikhanti cūlaṃ. Cīrakaṃ nāma yena cūlāya thirakaraṇatthaṃ, sobhanatthaṅca vijjhati. Muttāya, muttā eva vā latā muttālatā, muttāvaḷi. Daṇḍo nāma catuhatthoti vuttaṃ “catuhatthadaṇḍaṃ vā”ti. Alaṅkatadaṇḍakanti pana tato omakaṃ rathayaṭṭhiādikaṃ sandhāyāha. Bhesajjanālikanti bhesajjatumbaṃ. Pattādiolambanaṃ vāmaṃseyeva aciṇṇanti vuttaṃ “vāmapasse olaggita”nti. Kaṇṇikā nāma kūṭaṃ, tāya ca ratanena ca parikkhitto koso yassa tathā. Pañcavaṇṇasuttasibbanti nīlapītalohitodātamañjiṭṭhavasena pañcavaṇṇehi suttehi sibbitaṃ tividhampi chattaṃ. Ratanamattāyāmaṃ caturaṅgulavittatanti tesāṃ paricayaniyāmena vā nalāṭe bandhitaṃ pahonakappamāṇena vā vuttaṃ. “Kesantaparicchedaṃ dassetvā”ti etena tadanajjhottharaṇavasena bandhanākāraṃ dasseti. Meghamukheti abbhantare. “Maṇi”nti idaṃ siromaṇiṃ sandhāya vuttanti āha “cūlāmaṇi”nti, cūlāyaṃ maṇinti attho. Camarassa ayaṃ cāmaro, sveva vālo, tena katā bījanī cāmaravālabījanī. Aññāsaṃ pana makasabījanīvākamayabījanīusīramayabījanīmorapīñchamayabījanīnaṃ, vidhūpanatālavanṭānaṅca kappiyattā tassāyeva gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

17. Duggatito, saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo, makkhamaggo ca. Taṃ niyyānamarahati, tasmaṃ vā niyyāne niyuttā, taṃ vā niyyānaṃ phalabhūtaṃ etissāti niyyānikā, vacīduccaritakilesato niyyātīti vā niyyānikā ī-kārassa rassattaṃ, ya-kārassa ca ka-kāraṃ katvā. Anīya-saddo hi bahulā katvatthābhīdhāyako. Cetanāya saddhiṃ samphappalāpavirati idha adhippetā. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, samphappalāpo, tassā bhāvo aniyyānikattaṃ, tasmā aniyyānikattā. Tiracchānabhūtāti tirokaraṇabhūtā vibandhanabhūtā. Sopi nāmāti ettha nāma-saddo garahāyaṃ. Kammatṭhānabhāveti aniccatāpaṭisaṃyuttattā catusaccakammattṭhānabhāve. Kāmassādavasena nāti kāmasaṅkhātāassādavasena. Saha atthenāti sātthakaṃ, hitapaṭisaṃyuttanti attho. Upāhanāti yānakathāsambandhaṃ sandhāya vuttaṃ. Suṭṭhu nivesitabboti suniviṭṭho. Tathā dunniviṭṭho. Gāma-saddena gāmaṃvāsī janopi gahitoti āha “asukagāmaṃvāsino”tiādi.

Sūrakathāti ettha sūra-saddo vīravācakoti dasseti “sūro ahoṣī”ti iminā. Visikhā nāma maggasanniveso, idha pana visikhāgahaṇena tannivāsinopi gahitā “sabbo gāmo āgato”tiādīsu viya, tenevāha “saddhā pasannā”tiādi.

Kumbhassa ṭhānaṃ nāma udakaṭṭhānanti vuttaṃ “udakaṭṭhānakathā”ti. Udakatitthakathāti vuccati tattheva samavarodhato. Apica kumbhassa karaṇatṭhānaṃ kumbhatṭhānaṃ. Tadapadesena pana kumbhadāsiyo vuttāti dasseti “kumbhadāsikathā vā”ti iminā. Pubbe petā kālaṅkatāti pubbapetā. “Peto pareto kālaṅkato”ti hi pariyāyavacanāṃ. Heṭṭhā vuttanayamatidisitūṃ “tatthā”tiādi vuttaṃ.

Purimapacchimakathāhi vimuttāti idhāgatāhi purimāhi, pacchimāhi ca kathāhi vimuttā. Nānāsabhāvāti atta-saddassa sabhāvapariyāyabhāvamāha. Asukena nāmāti pajāpatinā brahmunā, issarena vā. Uppattiṭṭhitisambhārādivasena lokam akkhāyati etāyāti lokakkhāyikā, sā pana lokāyatasamaññe vitaṇḍasatthe nissitā sallāpakathāti dasseti “lokāyatavitaṇḍasallāpakathā”ti iminā. Lokā bālajanā āyatanti ettha ussahanti vādassādenāti lokāyatam, loko vā hitam na yatati na īhati tenāti lokāyatam. Tañhi gantham nissāya sattā puññakiriya cīttampi na uppādentī. Aññamaññaviruddham, saggamokkhaviruddham vā katham tanonti etthāti vitaṇḍo, viruddhena vā vādadaṇḍena tālenti ettha vādinoti vitaṇḍo, sabbattha niruttinayena padasiddhi.

Sāgaradevena khatoti ettha sāgararañño puttehi khatotipi vadanti. Vijjati pavedanahetubhūtā muddhā yassāti samuddo dha-kārassa da-kāram katvā, saha-saddo cettha vijjamānatthavācako “salomakosapakkhako”tiādīsu viya. Bhavoti vuddhi bhavati vaḍḍhatīti katvā. Vibhavoti hāni tabbīrahato. Dvandato pubbe suyyamāno itisaddo paccekam yojetabboti āha “iti bhavo iti abhavo”ti. Yam vā tam vāti yam kiñci, atha tam aniyamanti attho. Abhūtañhi aniyamattham saha vikappena yamtam-saddehi dīpenti ācariyā. Apica bhavoti sassato. Abhavoti ucchedo. Bhavoti vā kāmasukham. Abhavoti attakilamatho.

Iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhim bāttiṃsa tiracchānakathā nāma honti. Atha vā pāliyam sarūpato anāgatāpi araññapabbatanadīpapakathā itisaddena saṅgahetvā battiṃsa tiracchānakathāti vuccanti. Pāliyañhi “iti vā”ti ettha itisaddo pakārattho, vā-saddo vikappanattho. Idam vuttam hoti “evamapakāram, ito aññam vā tādisam niratthakakatham anuyuttā viharanti”ti, ādiattho vā itisaddo iti vā iti evarūpā “naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato”tiādīsu viya, iti evamādim aññampi tādisam kathamanuyuttā viharanti attho.

18. Viruddhassa gahaṇam viggaho, so yesanti viggāhikā, tesam tathā, viruddham vā gaṇhāti etāyāti viggāhikā, sāyeva kathā tathā. Sārambhakathāti upārambhakathā. Sahitanti pubbāparāviruddham. Tatoyeva siliṭṭham. Tam pana atthakāraṇayuttatāyāti dassetum “atthayuttam kāraṇayuttanti attho”ti vuttam. Nti vacanam. Parivattitvā ṭhitam sapattagato asamattho yodho viya na kiñci jānāsi, kintu sayameva parājesīti adhippāyo. Vādo dosoti pariyāyavacanam. Tathā cara vicarāti. Tattha tatthāti tasmim tasmim ācariyakule. Nibbedhehīti mayā ropitam vadam vissajjehi.

19. Dūtassa kammaṃ dūteyyam, tassa kathā tathā, tassam. Idha, amutrāti upayogatthe bhumavacanam, tenāha “asukam nāma ṭhāna”nti. Vitthārato vinicchayo vinayaṭṭhakathāyam vuttoti saṅkhepato idha dassetum “saṅkhepato panā”tiādi vuttam. Gihisāsananti yathāvuttaviparītam sasanam. Aññesanti gihīnaññeva.

20. Tividhenāti sāmanta jappanairiyāpathasannissitapaccayapaṭisevanabhedato tividhena. Vimhāpayantīti “ayamacchariyapuriso”ti attani paresam vimhayaṃ sampahaṃsanam acchariyam uppādentī. Vipubbañhi mhi-saddam sampahaṃsane vadanti saddavidū. Sampahaṃsanākāro ca acchariyam. Lapantīti attānam vā dāyakam vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti, evam ukkācetvā ukkhipanavasena dīpetvā kathenti. Nimittam sīlametesanti nemittikāti taddhitavasena tassilattho yathā “paṃsukūliko”ti apica nimittena vadanti, nimittam vā karontīti nemittikā. Nimittanti ca paresam paccayadānasaññuppādakam kāyavacīkammaṃ vuccati. Nippeso

nippisanam cuṇṇam viya karaṇam. Nippisantīti vā nippesā, nippesāyeva nippesikā, nippisanam vā nippeso, tam karontītipi nippesikā. Nippeso ca nāma bhaṭapuriso viya lābhasakkārattham akkosanakhumsanuppaṇḍanaparapiṭṭhimamsikatā. Lābhena lābhanti ito lābhena amutra lābham. Nijigīsanti magganti pariyesantīti pariyāyavacanam. Kuhakādayo saddā kuhānādīni nimittam katvā taṃsamaṅgipuggalesu pavattāti āha “kuhanā...pe... adhivacana”nti. Aṭṭhakathañcāti tamtamapāḷisaṃvaṇṇanābhūtam porāṇaṭṭhakathañca.

Majjhimasīlavanṇanā nīṭṭhitā.

Mahāsīlavanṇanā

21. Aṅgāni ārabba pavattattā aṅgasahacaritam sattham “aṅga”nti vuttam uttarapadalopena vā. Nimittanti etthāpi eseṇa nayo, tenāha “hatthapādādīsū”tiādi. Keci pana “aṅganti aṅgavikāram paresam aṅgavikāradassanenaṇṇi lābhālābhādivijānana”nti vadanti. Nimittasatthanti nimittena saṅgānanappakāradīpakam sattham, tam vatthunā vibhāvetum “paṇḍurājā”tiādimāha. Paṇḍurājāti ca “dakkhiṇārāmādhipati” icceva vuttam. Sīhaḷadīpe dakkhiṇārāmanāmakassa saṅghārāmassa kārakoti vadanti. “Dakkhiṇamadhurādhipatī”ti ca katthaci likhitam, dakkhiṇamadhuranagarassa adhipatīti attho. Muttāyoti muttikā. Muṭṭhiyāti hatthamuddāya. Gharagolikāyāti sarabunā. So “muttā”ti saññānimittenāha, saṅkhyānimittena pana “tisso”ti.

“Mahantāna”nti etena appakam nimittameva, mahantam pana uppādoti nimittuppadānam visesam dasseti. Uppatitanti uppatanam. Subhāsubhaphalam pakāsento uppajjati gacchatīti uppādo, uppātopi, subhāsubhasūcikā bhūtavikati. So hi dhūmo viya aggissa kammaphalassa pakāsanamattameva karoti, na tu tamuppādetīti. Idanti idaṃ nāma phalam. Evanti iminā nāma ākārena. Ādisantīti niddisanti. Pubbaṇhasamayeti kālavasena. Idaṃ nāmāti vatthuvāsena vadati. Yo vasabham, kuñjaram, pāsadam, pabbatam vā āruḷhamattānam supine passati, tassa “idaṃ nāma phala”ntiādinā hi vatthukittanam hoti. Supinakanti supinasattham. Aṅgasampattivipattidassanamattena pubbe “aṅga”nti vuttam, idha pana mahānubhāvatādinipphādakalakkaṇavisesadassanena “lakkhaṇa”nti ayametesam viseso, tenāha “iminā lakkhaṇenā”tiādi. Lakkhaṇanti hi aṅgapaccaṅgesu dissamānākāravisesam sattisirivacchagadāpāsādādikamadhippetam tam tam phalam lakkhīyati anenāti katvā, sattham pana tappakāsanato lakkhaṇam. Āhateti purāṇe. Anāhateti nave. Ahateti pana pāṭhe vuttavipariyāyena attho. Ito paṭṭhāyāti devarakkhasamanussādibhedena yathāphalam parikappitena vividhavatthabhāge ito vā etto vā sañchinne idaṃ nāma bhogādiphalam hoti. Evarūpena dārunāti palāsasiriphalādīdārunā, tathā dabbīyā. Yadi dabbīhomādīnipi aggīhomāneva, atha kasmā visum vuttānīti āha “evarūpāyā”tiādi. Dabbīhomādīni homopakaraṇādivisesehi phalavisesadassanavasena vuttāni, aggīhomam pana vuttāvasesasādhanavasena vuttanti adhippāyo. Tenāha “dabbīhomādīni”tiādi.

Kuṇḍakoti taṇḍulakhaṇam, tilassa idanti telam, samāsataddhitapadāni pasiddhesu sāmāññabhūtānīti visesakaraṇattham “tilatelādika”nti vuttam. Pakkhipananti pakkhipanattham. “Pakkhipanavijja”ntipi pāṭho, pakkhipanahetubhūtam vijjanti attho. Dakkhiṇakkhakajaṇṇulohitādīhīti dakkhiṇakkhakalohitadakkhiṇajaṇṇulohitādīhi. “Pubbe”tiādinā aṅgaṅgavijjānam visesadassanena punaruttabhāvamapaneti. Aṅgulaṭṭhiṃ disvāti aṅgulibhūtam, aṅguliyā vā jātam aṭṭhiṃ passitvā,

aṅguliicchavimattaṃ apassitvā tadaṭṭhivipassanavaseneva byākarontīti vuttaṃ hoti. “Aṅgalaṭṭhinti sarīra”nti pana ācariyadhammapālattherena vuttaṃ, evaṃ sati aṅgapaccaṅgānaṃ viruhanabhāvena laṭṭhisadisattā sarīrameva aṅgalaṭṭhīti viññāyati. Kulaputtoti jātikulaputto, ācārakulaputto ca. Disvāpīti ettha api-saddo adisvāpīti sampiṇḍanattho. Abbhino satthaṃ abbheyyaṃ. Māsurakkhena kato gantho māsurakkho. Rājūhi paribhūtaṃ satthaṃ rājasatthaṃ. Sabbānipetāni khattavijjāpakaraṇāni. Siva-saddo santiatthoti āha “santikaraṇavijjā”ti, upasaggūpasamanavijjāti attho. Sivā-saddameva rassaṃ katvā evamahāti sandhāya “siṅgālarutavijjā”ti vadanti, siṅgālānaṃ rute subhāsubhasañjānavijjāti attho. “Bhūtavejjamantoti bhūtavasīkaraṇamanto. Bhūrighareti antopathaviyaṃ kataghare, mattikāmayaghare vā. “Bhūrivijjā sassabuddhikaraṇavijjā”ti sārasamāse. Sappāvhāyanavijjāti sappāgamanavijjā. Visavantameva vāti visavamānameva vā. Bhāvaniddesassa hi māna-saddassa antabyappadeso. Yāya karonti, sā visavijjāti yojanā. “Visatantrameva vā”tipi pāṭho. Evaṃ sati sarūpadassanaṃ hoti, visavicāraṇaganthoyevāti attho. Tantranti hi ganthassa parasamaññā. Sapakkhakaapakkhakadvipadacatuppādānanti piṅgalamakkhikādisapakkhakagharagolikādiapakkhakadevamanussacaṅgorādidvipada-kaṇṭasasajambukādicatuppādānaṃ. Rutaṃ vassitaṃ. Gataṃ gamanaṃ, etena “sakuṇavijjā”ti idha migasaddassa lopamaṃ, nidassanamattaṃ vā dasseti. Sakuṇaññanti sakuṇavasena subhāsubhaphalassa jānanaṃ. Nanu sakuṇavijjāya eva vāyasavijjāpaviṭṭhāti āha “taṃ visuññeva sattha”nti. Taṃtaṃpakāsakasatthānurūpavasena hi idha tassa tassa vacananti daṭṭhabbaṃ.

Paripakkagatabhāvo attabhāvassa, jīvitaḷassa ca vasena gahetabboti dasseti “idānī”tiādinā. Ādiṭṭhaññanti ādisitabbassa ñāṇaṃ. Sararakkhaṇanti sarato attānaṃ, attato vā sarassa rakkhaṇaṃ. “Sabbasaṅgāhika”nti iminā miga-saddassa sabbasakuṇacatuppadesu pavattiṃ dasseti, ekasesaniddeso vā esa catuppadesveva miga-saddassa niruḷhattā. Sabbesampi sakuṇacatuppādānaṃ rutajānanaṃsatthassa migacakkasamaññā, yathā taṃ subhāsubhajānanaṃappakāre sabbato bhadraṃ cakkādisamaññāti āha “sabba...pe... vutta”nti.

22. “Sāmino”tiādi pasatṭhāpasatṭhakāraṇavacanaṃ. Lakkhaṇanti tesamaṃ lakkhaṇappakāsakasatthaṃ. Pārisesanayena avasesamaṃ āvudhaṃ. “Yamhi kule”tiādinā imasmiṃ ṭhāne tathājānanaṃhetu eva sesamaṃ lakkhaṇanti dasseti. Ayamaṃ visesoti “lakkhaṇa”nti heṭṭhā vuttā lakkhaṇato viseso. Tadattāvikaraṇatthaṃ “idañcettha vatthū”ti vuttaṃ aggiṃ dhamamānanti aggiṃ mukhavātena jālentaṃ. Makkhesīti vināseti. Piḷandhanakaṇṇikāyāti kaṇṇālaṅkāraṇaṃ. Gehakaṇṇikāyāti gehakūṭassa, etena ekasesanayaṃ, sāmāññaniddesaṃ vā upetaṃ. Kacchapalakkhaṇanti kummalakkaṇaṃ. Sabbacatuppādānanti miga-saddassa catuppadavācakkattamāha.

23. Asukadivaseti dutiyātatīyāditithivasena vuttaṃ. Asukanakkhatteṇāti assayujabharāṇīkattikārohaṇīādinakkhattayogavasena. Vippavutthānanti vippavasitānaṃ sadesato nikkhantānaṃ. Upasaṅkamaṃ upayānaṃ. Apayānaṃ paṭikkamaṃ. Dutiyapadepeṭi “bāhirānaṃ raññaṃ...pe... bhavissatī”ti vutte dutiyavākyepi. “Abbhantarānaṃ raññaṃ jayo”tiādihi dvīhi vākyehi vuttā jayaparājayaṃ pākāṭāyeva.

24. Rāhūti rāhu nāma asurissaro asurarājā. Tathā hi mahāsamayasutte asuranikāye vuttaṃ -

“Satañca baliputtānaṃ, sabbe verocanāmakā;
Sannayhitvā balisenāṃ, rāhubhaddamupāgamu”nti.

Tassa candimasūriyānaṃ gahaṇaṃ saṃyuttanikāye candimasuttasūriyasuttehi dīpetabbaṃ. Iti-saddo cettha ādiattho “candaggāhādayo”ti vuttattā, tena sūriyaggāhanakkhattaggāhā saṅgayhanti. Tasmā candimasūriyānamiva nakkhattānampi rāhunā gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tato eva hi “api cā”tiādinā nakkhattagāhe dutiyanayo vutto. Aṅgārakādīgāhasamāyogopīti aggahitaggahaṇena aṅgārakasasiputtasūragarusukkaravisutaketusaṅkhātānaṃ gāhānaṃ samāyogo api nakkhattagāhoyeva saha payogena gahaṇato. Sahapayogopi hi vedasamayena gahaṇanti vuccati. Ukkānaṃ patananti ukkobhāsānaṃ patanaṃ. Vātasaṅghātesu hi vegena aññamaññaṃ saṅghaṭṭentesu dīpikobhāso viya obhāso uppajjitvā ākāso patati, tatrāyaṃ ukkāpātavohāro. Jotisatthehi vuttaṃ -

“Mahāsikhā ca sukkhaggā-rattānilasikhojjalā;
Porisī ca pamāṇena, ukkā nānāvidhā matā”ti.

Disākālusiyaṃti disāsu khobhanaṃ, taṃ sarūpato dasseti “aggisikhadhūmasikhādīhi ākulabhāvo viyā”ti iminā, aggisikhadhūmasikhādīnaṃ bahudhā pātubhāvo eva disādāho nāmāti vuttaṃ hoti. Tadeva “dhūmaketū”ti lokiyā vadanti. Vuttañca jotisatthe -

“Ketu viya sikhāvatī, joti uppātarūpinī”ti.

Sukkhavalāhakagajjananti vuṭṭhimantarena vāyuvegacalitassa valāhakassa nadanaṃ. Yaṃ lokiyā “nighāto”ti vadanti. Vuttañca jotisatthe -

“Yadāntalikkhe balavā, māruto mārutāhato;
Patatyadho sa nighāto, jāyate vāyusambhavo”ti.

Udayananti lagganamāyūhanaṃ.

“Yadodeti tadā laganāṃ, rāsīnamanvayaṃ kamā”ti -

Hi vuttaṃ. Atthaṅgamanampi tato sattamarāsippamāṇavasena veditabbaṃ. Abbhā dhūmo rajo rāhūti imehi catūhi kāraṇehi avisuddhatā. Tabbinimuttatā vodānaṃ. Vuttañca “cattārome bhikkhave, candimasūriyānaṃ upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhā candimasūriyā na tapanti na bhāsanti na virocanti. Katame cattāro? Abbhā bhikkhave, candimasūriyānaṃ upakkilesā, yena...pe...dhūmo...pe... rajo...pe... rāhu bhikkhave...pe... ime kho...pe... na virocanti”ti.

25. Devassāti meghassa. Dhārānuppaveccanaṃ vassanaṃ. Avaggāhoti dhārāya avaggahaṇaṃ duggahaṇaṃ, tenāha “vassavibandho”ti. Hatthamuddāti hatthena adhippetaviññāpanaṃ, taṃ pana aṅgulisaṅkocanena gaṇanāyevāti ācariyadhammapālattherena vuttaṃ. Ācariyasāriputtattherena pana “hatthamuddā nāma aṅgulipabbesu saññaṃ ṭhapetvā gaṇanā”ti dassitā. Gaṇanā vuccati acchiddakagaṇanā parisesaññayena, sā pana pādasikamilakkhākādayo viya “ekaṃ dve”tiādinā navantavidhinā nirantragagaṇanāti veditabbā. Samūhanaṃ saṅkalanaṃ visuṃ uppādanaṃ apanayanaṃ paṭuppādanaṃ “saduppādana”ntipi paṭhanti, sammā uppādananti attho. Ādi-saddena vokalanabhāgahārādike saṅgaṇhāti. Tattha vokalanā visuṃ samūhakaraṇaṃ, vomissananti attho. Bhāgakaraṇaṃ bhāgo. Bhuñjanaṃ vibhājanaṃ hāro. Sāti yathāvuttā piṇḍagaṇanā disvāti ettha

diṭṭhamattena gaṇetvāti attho gaṇetabbo.

Paṭibhānakavīti ettha aṅguttarāgame vuttānanti seso, kavīnaṃ kabyakaraṇanti sambandho, etena kavīhi kataṃ, kavīnaṃ vā idaṃ kāveyyanti atthaṃ dasseti. “Attano cintāvasenā”tiādi tesam sabhāvadassanaṃ. Tathā hi vatthum, anusandhiṇca sayameva cirena cintetvā karaṇavasena cintākavi veditabbo. Kiñci sutvā sutena asutaṃ anusandhetvā karaṇavasena sutakavi, kiñci atthaṃ upadhāretvā tassa saṅkhipanavittihāraṇādivasena atthakavi, yaṃ kiñci parena kataṃ kabbam vā nāṭakaṃ vā disvā taṃsadisameva aññaṃ attano ṭhānuppattikapaṭibhānena karaṇavasena paṭibhānakavīti. Nti tamatthaṃ. Tappaṭibhāganti tena diṭṭhena sadisaṃ. “Kattabba”nti ettha visesanaṃ, “karissāmī”ti ettha vā bhāvanapūṃsakam. Ṭhānuppattikapaṭibhānavasenāti kāraṇānurūpaṃ pavattanakaññaṇavasena. Jīvikatthāyāti pakaraṇādhiḡatavaseneva vuttaṃ. Kavīnaṃ idanti kabyaṃ, yaṃ “gīta”nti vuccati.

26. Pariggahabhāvena dārikāya gaṇhanaṃ āvāhanaṃ. Tathā dānaṃ vivāhanaṃ. Idha pana tathākaraṇassa uttarapadalopena niddeso, hetugabbhavasena vā, tenāha “imassa dārakassā”tiādi. Itīti evaṃhontesu, evaṃbhāvato vā. Uṭṭhānanti khetṭādito uppannamāyaṃ. Inanti dhanavaḍḍhanatthaṃ parassa dinnam pariyaḍaṇṇaṃ. Pubbe paricchinnaḡale asampattepi uddharitamiṇaṃ uṭṭhānaṃ, yathāparicchinnaḡale pana sampatte inanti keci, tadayuttameva inagahaṇeneva sijjhanato. Paresaṃ dinnam inam vā dhananti sambandho. Thāvaranti ciraṭṭhitikaṃ. Desantare diguṇatiguṇādigahaṇavasena bhaṇḍappayojanaṃ payogo. Tattha vā aññaṭtha vā yathākālaparicchedaṃ vaḍḍhiḡagahaṇavasena payojanaṃ uddhāro. “Bhaṇḍamūlarahitānaṃ vāṇijaṃ katvā ettakena udayena saha mūlaṃ dethā”ti dhanadānaṃ payogo, tāvakālikadānaṃ uddhāro”tipi vadanti. Ajja payojitaṃ diguṇaṃ catuguṇaṃ hotīti yadi ajja payojitaṃ bhaṇḍam, evaṃ aparajja diguṇaṃ, ajja catuguṇaṃ hotīti attho. Subhassa, subhena vā gamanaṃ pavattanaṃ subhago, tassa karaṇaṃ subhagakaraṇaṃ, taṃ pana piyamanāpassa, sassirīkassa vā karaṇamevāti āha “piyamanāpakaraṇa”ntiādi. Sassirīkakaraṇanti sarīrasobhaggakaraṇaṃ. Vilīnassāti patiṭṭhahitvāpi paripakkamapāpuṇitvā vilopassa. Tathā paripakkabhāvena aṭṭhitassa. Pariyāyavacanametam padacatukkaṃ. Bhesajjadānanti gabbhasaṇṭhāpanabhesajjassa dānaṃ. Tīhi kāraṇehīti ettha vātena, pāṇakehi vā gabbhe vinassante na purimakammunā okāso kato, tappaccayā eva kammaṃ vipaccati, sayameva pana kammunā okāse kate na ekantena vātā, pāṇakā vā apekkhitabbāti kammaṃ visum kāraṇabhāvo vuttoti daṭṭhabbaṃ. Vinayaṭṭhakathāyaṃ pana vātena pāṇakehi vā gabbho vinassanto kammaṃ vinā na vinassatīti adhippāyena tamaññaṭra dvīhi kāraṇehīti vuttaṃ. Nibbāpanīyanti upasamakaraṃ. Paṭikammanti yathā te na khādanti, tathā paṭikaraṇaṃ.

Bandhakaraṇanti yathā jiṃ cāletum na sakkoti, evaṃ anāloḡitakaraṇaṃ. Parivattanatthanti āvudhādinaṃ saha ukkhittahatthānaṃ aññaṭtha parivattanatthaṃ, attanā gopitaṭṭhāne akhipetvā parattha khipanatthanti vuttaṃ hoti. Khipatīti ca aññaṭtha khipatīti attho. Vinicchayaṭṭhāneti aḍḍavinicchayaṭṭhāne. Icchitatthassa devatāya kaṇṇe kathanavasena jappaṇaṃ kaṇṇajappaṇanti ca vadanti. Devataṃ otāretvāti ettha mantajappaṇena devatāya otāraṇaṃ. Jīvikatthāyāti yathā pāricariyaṃ katvā jīvitavutti hoti, tathā jīvitavuttikaraṇatthāya. Ādiccapāricariyāti karamālāhi pūjaṃ katvā sakaladivasam ādiccābhimukhāvaṭṭhānena ādiccassa paricaraṇaṃ. “Tathevā”ti iminā “jīvikatthāyā”ti padamākaḍḍhati. Sirivhāyananti ī-

kārato a-kāralopena sandhiniddeso, tenāha “siriya avhāyana”nti. “Sirenā”ti pana ṭhānavasena avhāyanākāraṃ dasseti. Ye tu a-kārato a-kārassa lopam katvā “siravhāyana”nti paṭhanti, tesam pāṭhe ayamatto “mantam jappetvā sirasā icchitassa atthassa avhāyana”nti.

27. Devaṭṭhānanti devāyatanaṃ. Upahāranti pūjaṃ. Samiddhikāleti āyācitassa atthassa siddhakāle. Santipaṭissavakammanti devatāyācanāya yā santi paṭikattabbā, tassā paṭissavakaraṇaṃ. Santīti cettha mantajappanena pūjākaraṇaṃ, tāya santiyā āyācanappayogoti attho. Tasminti yaṃ “sace me idaṃ nāma samijjhissatī”ti vuttaṃ, tasmim paṭissavaphalabhūte yathābhipatthitakammasmim. Tassāti yo “paṇidhī”ti ca vutto, tassa paṭissavassa. Yathāpaṭissavañhi upahāre kate paṇidhiāyācanā katā niyyātītā hotīti. Gahitamantassāti uggahitamantassa. Payogakaraṇanti upacārakammakaraṇaṃ. Itīti kāraṇatthe nipāto, tena vassavossa-saddānaṃ purisapaṇḍakesu pavattiṃ kāraṇabhāvena dasseti, paṇḍakato visesena asati bhavatīti vasso. Purisaliṅgato virahena avaasati hīḷito hutvā bhavatīti vosso. Viseso rāgassavo yassāti vasso. Vigato rāgassavo yassāti vossoti niruttinayena padasiddhīti paṭi vadanti. Vassakaraṇaṃ tadanurūpabhesajjena. Vossakaraṇaṃ pana uddhatabījātādīnāpi, teneva jātakatṭhakathāyaṃ “vossavarāti uddhatabījā orodhapālakā”ti vuttaṃ. Acchandikabhāvamattanti itthiyā akāmabhāvamattaṃ. Liṅganti purisanimittaṃ.

Vatthubalikammakaraṇanti gharavatthusmim balikammassa karaṇaṃ, taṃ pana upaddavapaṭibāhanatthaṃ, vaḍḍhanatthañca karonti, mantajappanena attano, aññesañca mukhasuddhikaraṇaṃ. Tesanti aññesaṃ. Yoganti bhesajjapayogaṃ. Vamananti pacchindanaṃ. Uddhamvirecananti vamanabhedameva “uddham dosānaṃ nīharaṇa”nti vuttattā. Virecananti pakativirecanameva. Adhovirecananti suddhavatthikasāvavatthiādivatthikiriya “adho dosānaṃ nīharaṇa”nti vuttattā. Atho vamaṇaṃ uggiraṇameva, uddhamvirecanaṃ dosanīharaṇaṃ. Tathā virecanaṃ virekova, adhovirecanaṃ dosanīharaṇanti ayametesam viseso pākaṭo hoti. Dosānanti ca pittādidosānanti attho. Semhanīharaṇādi sirovirecanaṃ. Kaṇṇabandhanatthanti chinnakaṇṇānaṃ saṅghaṭṭanatthaṃ. Vaṇaharaṇatthanti arupanayanatthaṃ. Akkhitappaṇatelaṇanti akkhīsu usumassa nīharaṇatelaṃ. Yena akkhiṃhi añjite uṇhaṃ usumaṃ nikkhamati. Yaṃ nāsikāya gaṇhīyati, taṃ natthu. Paṭalānīti akkhipaṭalāni. Nīharaṇasamatthanti apanayanasaṃmatthaṃ. Khārañjananti khārakamañjanaṃ. Sītameva saccaṃ niruttinayena, tassa kāraṇaṃ añjanaṃ saccañjananti āha “sītalabhesajjañjana”nti. Salākavejjakammanti akkhirogavejjakammaṃ. Salākasadisattā salākasaṅkhātassa akkhirogassa vejjakammanti hi sālākiyaṃ. Idaṃ pana vuttāvasesassa akkhirogapaṭikammassa saṅghaṇṇatthaṃ vuttaṃ “tappaṇādayopi hi sālākiyānevā”ti. Paṭividdhassa salākassa nikkhamanattaṃ vejjakammaṃ salākavejjakammanti keci, taṃ pana sallakattiyapadeneva saṅghatanti daṭṭhabbaṃ.

Sallassa paṭividdhassa kattanaṃ ubbāhanaṃ sallakattaṃ, tadatthāya vejjakammaṃ sallakattavejjakammaṃ. Kumāraṃ bharatīti kumārabhato, tassa bhāvo komārabhaccaṃ, kumāro eva vā komāro, bhataṇaṃ bhaccaṃ, tassa bhaccaṃ tathā, tadabhinipphādaṃ vejjakammanti attho. Mūlāni padhānāni rogūpasamane samatthāni bhesajjāni mūlabhesajjāni, mūlānaṃ vā byādhīnaṃ bhesajjāni tathā. Mūlānubandhasena hi duvidho byādhi. Tatra mūlabyādhimhi tikicchite yebhuyyena itaraṃ vūpasamati, tenāha “kāyatikicchataṃ dasseti”tiādi. Tattha kāyatikicchatanti

mūlabhāvato sarīrabhūtehi bhesajjehi, sarīrabhūtānaṃ vā rogānaṃ tikicchakabhāvaṃ. Khārādīnīti khārodakādīni. Tadanurūpe vaṇeti vūpasamitassa mūlabyādhino anucchavike arumhi. Tesanti mūlabhesajjānaṃ. Apanayanaṃ apaharaṇaṃ, tehi atikicchānanti vuttaṃ hoti. Idañca komārabhaccasallakattasālākiyādivisesabhūtānaṃ tantīnaṃ pubbe vuttattā pārisesavasena vuttaṃ, tasmā tadavasesāya tantiyā idha saṅgaho daṭṭhabbo, sabbāni cetāni ājīvahetukāniyeva idhādhippetāni “micchājīvena jīvikāṃ kappenti”ti vuttattā. Yaṃ pana tattha tattha pāliyaṃ “iti vā”ti vuttaṃ. Tattha itī-ti pakāratthe nipāto, vā-ti vikappanatthe. Idaṃ vuttaṃ hoti - iminā pakārena, ito aññena vāti. Tena yāni ito bāhirakapabbajitā sippāyatanavijjāṭṭhānādīni jīvikopāyabhūtāni ājīvikapakatā upajīvanti, tesāṃ pariggaho katoti veditabbāṃ.

Mahāsīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbantakappikasassatavādavaṇṇanā

28. Idāni suññatāpakāsanavārassatthaṃ vaṇṇento anusandhiṃ pakāsetuṃ “eva”ntiādīmāha. Tattha vuttavaṇṇassāti sahatthe chaṭṭhivacanaṃ, sāmīatthe vā anusandhi-saddassa bhāvakammavasena kiriyādesanāsu pavattanato. Bhikkhusaṅghena vuttavaṇṇassāti “yāvañcidaṃ tena bhagavatā”tiādīnā vuttavaṇṇassa. Tatra pāliyaṃ ayaṃ sambandho - na bhikkhave, ettakā eva buddhaguṇā ye tumhākaṃ pākāṭā, apākāṭā pana “atthi bhikkhave, aññe dhammā”ti vitthāro. “Ime diṭṭhiṭṭhānā evaṃ gahitā”tiādīnā sassatādidiṭṭhiṭṭhānānaṃ yathāgahitākārassa suññabhāvappakāsanato, “tañca pajānanaṃ na parāmasatī”ti sīlādīnañca aparāmasanīyabhāvadīpanena niccasārādivirahappakāsanato, yāsu vedanāsu avītarāgatāya bāhirānaṃ etāni diṭṭhivibandhakāni sambhavanti, tesaṃ paccayabhūtānañca sammohādīnaṃ vedakakārasabhāvābhāvadassanamukhena sabbadhammānaṃ attattaniyatāvirahadīpanato, anupādāparinibbānadīpanato ca ayaṃ desanā suññatāvibhāvanappadhānāti āha “suññatāpakāsaṃ ārabhi”ti.

Pariyattīti vinayādibhedabhinnā manasā vavatthāpitā tanti. Desanāti tassā tantiyā manasā vavatthāpitāya vibhāvanā, yathādhammaṃ dhammābhilāpabhūtā vā paññāpanā, anulomādivasena vā kathananti pariyattidesanānaṃ viseso pubbeyeva vavatthāpitoti imamatthaṃ sandhāya “desanāya, pariyattiya”nti ca vuttaṃ.

Evamādisūti ettha ādi-saddena

saccasabhāvasamādhīpaññāpakatipuññāpattiñeyyādayo saṅgayhanti. Tathā hi ayaṃ dhamma-saddo “catunnaṃ bhikkhave, dhammānaṃ ananubodhā”tiādīsu sacce pavattati, “kusalā dhammā akusalā dhammā”tiādīsu sabhāve, “evaṃdhammā te bhagavanto ahesu”ntiādīsu samādhimhi, “saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socati”tiādīsu paññāyaṃ, “jātidhammānaṃ bhikkhave, sattānaṃ evaṃ icchā uppajjati”tiādīsu pakatiyaṃ, “dhammo suciṇṇo sukhamāvahātī”tiādīsu puññe, “cattāro pārājikā dhammā”tiādīsu āpattiyaṃ, “sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthamāgacchantī”tiādīsu ñeyye pavattati. Dhammā hontīti sattajīvato suññā dhammamattā hontīti attho. Kimatthiyaṃ guṇe pavattananti āha “tasmā”tiādi.

Makasatuṇḍasūciyāti sūcimukhamakkhikāya tuṇḍasaṅkhātāya sūciyā.

Alabbhaneyyapatiṭṭho viyāti sambandho. Aññatra tathāgatāti ṭhapetvā tathāgataṃ.

“Duddasā”ti padeneva tesāṃ dhammānaṃ dukkhogāhatā pakāsītāti

“alabbhaneyyapatiṭṭhā” icceva vuttaṃ. Labhitabbāti labbhanīyā, sā eva

labbhaneyyā, labhīyate vā labbhanam, tamarahatīti labbhaneyyā, na labbhaneyyā
alabbhaneyyā, patiṭṭhahanti etthāti patiṭṭhā, patiṭṭhahanaṃ vā patiṭṭhā,
alabbhaneyyā patiṭṭhā etthāti alabbhaneyyapatiṭṭhā. Idam vuttam hoti - sace koci
attano pamāṇam ajānanto ñāṇena te dhamme ogāhitum ussāham kareyya, tassa taṃ
ñāṇam appatiṭṭhameva makasatuṇḍasūci viya mahāsamuddeti.

Ogāhitumasakkuṇeyyatāya “ettakā ete īdisā vā”ti te passitum na sakkāti vuttam
“gambhīrattā eva duddasā”ti. Ye pana daṭṭhumeva na sakkā, tesam ogāhitvā anu
anu bujjhane kathā eva natthīti āha “duddasattā eva duranubodhāti.

Sabbakilesapariḷāhapaṭippassaddhisāṅkhātaaggaphalamatthake samuppannatā,
purecarānucaravasena nibbutasabbakilesapariḷāhasamāpattisamokiṇṇattā ca
nibbutasabbapariḷāhā. Tabbhāvato santāti attho. Santārammaṇāni
maggaphalanibbānāni anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ, saṅkhārānañca abhāvato.

Atha vā kasiṇugghāṭimākāsatabbisayaviññāṇānaṃ anantabhāvo viya
susamūhataavikkhepatāya niccasamāhitassa manasikārassa vasena
tadārammaṇadhammānaṃ santabhāvo veditabbo. Avirajjhivā nimittapaṭivedho viya
issāsānaṃ avirajjhivā dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho sāduraso
mahārasova hotīti āha “atittikaraṇaṭṭhenā”ti, atappanakaraṇasabhāvenāti attho.
Sohiccam titti tappananti hi pariyāyo. Atittikaraṇaṭṭhenāti patthetvā
sādurasakaraṇaṭṭhenāti pi attham vadanti. Paṭivedhappattānaṃ tesu ca
buddhānameva sabbākārena visayabhāvūpagamanato na takkabuddhiyā gocarāti
āha “uttamaññāvisayattā”tiādi. Nipuṇāti ñeyyesu tikkhappavattiyā chekā. Yasmā
pana so chekabhāvo ārammaṇe appaṭihata vuttitāya,
sukhumaññeyyaggahaṇasamatthatāya ca supākaṭo hoti, tasmā vuttam
“saṇhasukhumasabhāvattā”ti. Paṇḍitehiyevāti avadhāraṇam samatthetum “bālānaṃ
avisayattā”ti āha.

Ayam aṭṭhakathānayo to aparo nayo - vinayapaṇṇattiādigambhīraneyyavibhāvanato
gambhīrā. Kadāciyeva asaṅkhyeyye mahākappe atikkamitvāpi dullabhadassanatāya
duddasā. Dassanañcettha paññācakkhuvaseva veditabbaṃ.
Dhammanvayasaṅkhātassa anubodhassa kassacideva sambhavato duranubodhā.
Santasabhāvato, veneyyānañca sabbaguṇasampadānaṃ pariyosānattā santā. Attano
paccayehi padhānabhāvaṃ nītatāya paṇīta. Samadhigatasaccalakkhaṇatāya atakkehi
puggalehi, atakkena vā ñāṇena avacaritabbato atakkāvacarā. Nipuṇam, nipuṇe vā
atthe saccapaccayākārādivasena vibhāvanato nipuṇā. Loke aggapaṇḍitena
sammāsambuddhena veditabbato pakāsitabbato paṇḍitavedanīyā.

Anāvaraṇaññapaṭilābhato hi bhagavā “sabbavidūhamasmi, dasabalasamannāgato
bhikkhave, tathāgato”tiādinā attano sabbaññutādiguṇe pakāsesi, tenevāha “sayam
abhiññā sacchikatvā pavedetī”ti. Sayam-saddena, niddhāritāvadhāraṇena vā
nivattetabbamattham dassetum “anaññaneyyo hutvā”ti vuttam, aññehi abodhito
hutvāti attho. Abhiññāti ya-kāralopo “aññāṇatā āpajjati”tiādīsu viyāti dasseti
“abhivisiṭṭhena ñāṇenā”ti iminā. Apica “sayam abhiññā”ti padassa anaññaneyyo
hutvāti atthavacanaṃ, “sacchikatvā”ti padassa pana sayameva...pe... katvāti.
Sayam-saddā hi sacchikatvāti etthāpi sambajjhitaṃ. Abhivisiṭṭhena ñāṇenāti ca
tassa hetuvacanaṃ, karaṇavacanaṃ vā.

Tattha kiñcāpi sabbaññutaññānaṃ phalanibbānāni viya sacchikātabbasabhāvaṃ na
hoti, āsavakkhayaññāne pana adhigate adhigatameva hoti, tasmā tassa
paccakkhakarānaṃ sacchikiriyāti āha “abhivisiṭṭhena ñāṇena paccakkham katvā”ti.

Hetuatthe cetam karaṇavacanam, aggamaggañāṇasaṅkhātassa abhivisiṭṭhañāṇassādhigamahetūti attho. Abhivisiṭṭhañāṇanti vā paccavekkhañāṇaṇe adhippete karaṇatthe karaṇavacanampi yujjateva. Pavedanañcettha aññāvisayānaṃ saccādīnaṃ desanākkiccasāadhanato, “ekomhi sammāsambuddho”tiādīnā paṭijānanato ca veditabbaṃ. Guṇadhammehīti guṇasaṅkhātehi dhammehi. Yathābhūtaṃ yathābhuccaṃ sakatthe nyapaccayavasena.

Vadamānāti ettha sattiāttho mānasaddo yathā “ekapuggalo bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati”ti, tasmā vattum ussāhaṃ karontoti attho. Evaṃbhūtā hi vattukāmā nāma honti, tenāha “tathāgatassā”tiādi. Sāvasesaṃ vadantāpi viparītavadantā viya sammā vadantīti na vattabbāti yathā sammā vadanti, tathā dassetuṃ “ahāpetvā”tiādi vuttaṃ. Tena hi anavasesavadanaṃeva sammā vadananti dasseti. “Vattum sakkuṇeyyu”nti iminā ca “vadeyyu”nti etassa samatthanatthabhāvamāha yathā “so imaṃ vijaṭṭhaye jaṭṭha”nti ye evaṃ bhagavatā thomitā, te dhammā katameti yojanā. “Atthi bhikkhave, aññeva dhammā”tiādipāliya “sabbaññūtaññāṇa”nti vuttavacanassa virodhibhāvaṃ codento “yadi eva”ntiādīmāha. Tattha yadi evanti evaṃ “sabbaññūtaññāṇa”nti vuttavacanam yadi siyāti attho. Bhuvacananiddesoti “atthi bhikkhave”tiādīni sandhāya vuttaṃ. Atthi-saddopi hi idha bhuvacanoyeva “atthi khīrā, atthi gāvo”tiādīsu viya nipātabhāvasseva icchitattā. Yadi pi tadidaṃ ñāṇaṃ ekameva sabhāvato, tathāpi sampayogato, ārammaṇato ca puthuvacanappayogamarahatīti vissajjati “puthucitta...pe... rammaṇato”ti iminā. Puthucittasamāyogatoti puthūhi cittehi sampayogato. Puthūni ārammaṇāni etassāti puthuārammaṇaṃ, tabbhāvato sabbārammaṇattāti vuttaṃ hoti.

Apica puthu ārammaṇaṃ ārammaṇametassāti puthuārammaṇārammaṇanti etasmiṃ atthe “oṭṭhamukho, kāmāvacara”ntiādīsu viya ekassa ārammaṇasaddassa lopaṃ katvā “puthuārammaṇato”ti vuttaṃ, tenassa puthuññākkiccasādhakattaṃ dasseti. Tathā hetuṃ ñāṇaṃ tīsu kālesu appaṭihataññāṇaṃ, catuyoniparicchedakaññāṇaṃ, pañcagatiparicchedakaññāṇaṃ, chasu asādhāraṇaññāṇesu sesāsādhāraṇaññāṇāni, sattāriyapuggalavibhāvanakaññāṇaṃ, aṭṭhasu parisāsu akampanaññāṇaṃ, navasattāvāsaparijānanaññāṇaṃ, dasabalaññāṇanti evamādīnaṃ anekasatasahassabhedaṇaṃ ñāṇaṃ yathāsambhavaṃ kiccaṃ sādheti, tesam ārammaṇabhūtānaṃ anekesampi dhammānaṃ tadārammaṇabhāvatoti daṭṭhabbaṃ. “Tañhi”tiādi yathākkamaṃ tabbivaraṇaṃ. “Yathāhā”tiādīnā paṭisambhidāmaggaṃpālīṃ sādhakabhāvena dasseti. Tatthāti atītaḍḍhamme. Ekavārasena puthuārammaṇabhāvaṃ nivattetvā anekavārasena kamappavattiyā taṃ dassetuṃ “punappunaṃ uppattivaseṇā”ti vuttaṃ. Kamenāpi hi sabbaññūtaññāṇaṃ visayesu pavattati, na tathā sakiṃyeva. Yathā bāhirakā vadanti “sakiṃyeva sabbaññū sabbaṃ jānāti, na kamenā”ti.

Yadi evaṃ acinteyyāparimeyyappabhedassa ñeyyassa paricchedavatā ekena ñāṇena niravasesato kathaṃ paṭivedhoti, ko vā evamāha “paricchedavantam sabbaññūtaññāṇa”nti. Aparicchedaṇhi taṃ ñāṇaṃ ñeyyamiva. Vuttañhetuṃ “yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇa”nti evampi jātibhūmisabhāvādivasena, disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne anavasesapaṭivedho na sambhavatiyevāti? Nayidamevaṃ. Yañhi kiñci bhagavatā nātumicchitaṃ sakalamekadeso vā, tattha appaṭihatacāritāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati. Vikkhepābhāvato ca bhagavā

sabbakālaṃ samāhitoti ñātumicchitassa paccakkhabhāvo na sakkā nivāretum.
Vuttañhi “ākaṅkhāpaṭibaddhaṃ buddhassa bhagavato ñāṇa”ntiādi, nanu cettha
dūrato cittapaṭaṃ passantānaṃ viya, “sabbe dhammā anattā”ti vipassantānaṃ viya
ca anekadhammāvabodhakāle anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavattatīti
gahetabbanti? Gahetabbaṃ acinteyyānubhāvatāya buddhañāṇassa. Tenevāha
“buddhavisayo acinteyyo”ti, idaṃ panettha sannitṭhānaṃ - sabbākārena
sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttino anāvaraṇaṇāṇassa
paṭilābhena bhagavā santānena sabbadhammapaṭivedhasamattho ahosi
sabbaneyyāvaraṇassa pahānato, tasmā sabbaññū, na sakimyeva
sabbadhammāvabodhato yathāsantānena sabbassa indhanassa dahanasamatthatāya
pāvako “sabbabhū”ti vuccatīti.

Kāmañcāyamattho pubbe vitthāritoyeva, pakārantarena pana
sotujanānuggahakāmatāya, imissā ca porāṇasaṃvaṇṇanāvisodhanavasena
pavattattā puna vibhāvitoti na cettha punaruttidoso pariyesitabbo, evamīdisesu.
Ettha ca kiñcāpi bhagavato dasabalādiñāṇānipi anaññasādhāraṇāni,
sabbadesavisayattā pana tesam ñāṇānaṃ na tehi buddhaguṇā ahāpetvā gahitā nāma
honti. Sabbaññūtaññāṇassa pana nippadesavisayattā tasmim gahite sabbepi
buddhaguṇā gahitā eva nāma honti, tasmā pāḷiatthānusārena tadeva ñāṇaṃ
gahitanti veditabbaṃ. Pāḷiyampi hi “yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ
sammā vadamānā vadeyyu”nti tameva pakāsitaṃ tamantarena aññassa
nippadesavisayassa abhāvato, nippadesavisayeneva ca yathābhuccaṃ sammā
vadasambhavadoti.

Aññevāti ettha eva-saddo sannitṭhāpanatthoti dassetuṃ “aññevāti idaṃ panettha
vavatthāpanavacana”nti vuttaṃ, vavatthāpanavacananti ca sannitṭhāpanavacananti
attho, sannitṭhāpanaṇca avadhāraṇameva. Kathanti āha “aññevā”tiādi. “Na
pāṇātipātā veramaṇiādayo”ti iminā avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti. Ayañca eva-
saddo aniyatadesatāya ca-saddo viya yattha vutto, tato aññatthāpi vacanicchāvasena
upatitṭhatīti āha “gambhīrāvā”tiādi. Iti-saddena ca ādiatthena duddasāva na sudasā,
duranubodhāva na suranubodhā, santāva na darathā, paṇītāva na hīnā,
atakkāvacarāva na takkāvacarā, nipuṇāva na lūkhā, paṇḍitavedanīyāva na
bālavedanīyāti nivattitaṃ dasseti. Sabbapadehīti yāva “paṇḍitavedanīyā”ti idaṃ
padaṃ, tāva sabbapadehi.

Evam nivattetabbataṃ yuttīyā daḷhīkaronto “sāvakaṃpāramiñāṇa”ntiādimāha. Tattha
sāvakaṃpāramiñāṇanti sāvakaṇaṃ dānādīpāramipāripūriyā nipphannaṃ
vijjattayachalābhiññācatupaṭisambhidābhedaṃ ñāṇaṃ, tathā paccekabuddhānaṃ
paccekabodhiñāṇaṃ. Tatoti sāvakaṃpāramiñāṇato. Tatthāti sāvakaṃpāramiñāṇe.
Tatopīti anantaranidditṭhato paccekabodhiñāṇatopi. Api-saddena, pi-saddena vā ko
pana vādo sāvakaṃpāramiñāṇatoti sambhāveti. Tatthāpīti paccekabodhiñāṇepi. Ito
panāti sabbaññūtaññāṇato pana, tasmā ettha sabbaññūtaññāṇe vavatthānaṃ
labhatīti adhippāyo. Gambhīresu visesā, gambhīraṇaṃ vā visesena gambhīrā.
Ayañca gambhīro ayañca gambhīro ime imesaṃ visesena gambhīrāti vā
gambhīratarā. Tarasaddenevettha byavacchedanaṃ siddhaṃ.

Etthāyaṃ yojanā - kiñcāpi sāvakaṃpāramiñāṇaṃ heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ sekkhañāṇaṃ
puṭhujjanañāṇaṇca upādāya gambhīraṃ, paccekabodhiñāṇaṃ pana upādāya na
tathā gambhīranti “gambhīramevā”ti na sakkā byavacchijjituṃ, tathā
paccekabodhiñāṇampi yathāvuttaṃ ñāṇamupādāya gambhīraṃ, sabbaññūtaññāṇaṃ

Evam otiṇṇe vatthusminti yathāvuttanayena lahukagarukādivasena tadanurūpe vatthumhi otarante. Yaṃ sikkhāpadapaññāpanaṃ nāma atthi, tatthāti sambandho. Thāmoti ñāṇasāmatthiyaṃ. Balanti akampanasaṅkhāto vīrabhāvo. Thāmo balanti vā sāmattiyaavacanameva paccavekkhaṇādesanāññāvasena yojetabbaṃ. Paccavekkhaṇāññāpubbaṅgamañhi desanāññāṃ. Esāti sikkhāpadapaññāpanameva vuccamānapadamapekkhitvā pulliṅgena niddisati, eso sikkhāpadapaññāpanasaṅkhāto visayo aññesaṃ avisayoti attho. Itīti tathāvisayāvisayabhāvassa hetubhāvena paṭiniddesavacanāṃ, nidassanattho vā iti-saddo, tena “idaṃ lahukaṃ, idaṃ garuka”ntiādinayaṃ niddisati. Evamaparattthāpi yathāsambhavaṃ.

Yadipi kāyānupassanādivasena satipaṭṭhānādayo suttantapiṭake vibhattā, tathāpi suttantabhājanīyādivasena abhidhammeyeva te visesato vibhattāti āha “ime cattāro satipaṭṭhānā...pe... abhidhammapiṭakaṃ vibhajitvā”ti. Tattha satta phassāti sattaviññāṇadhātusampayogavasena vuttaṃ. Tathā “satta vedanā”tiādiṇi. Lokuttarā dhammā nāmāti ettha iti-saddo ādiattho, pakārattho vā, tena vuttāvasesaṃ abhidhamme āgataṃ dhammānaṃ vibhajitabbākāraṃ saṅgaṇhāti. Catuvīsatisamantapaṭṭhānāni etthāti catuvīsatisamantapaṭṭhānanti bāhiratthasamāso. “Abhidhammapiṭaka”nti etassa hi idaṃ visesanaṃ. Ettha ca paccayanayaṃ aggahetvā dhammavaseneva samantapaṭṭhānassa catuvīsatividhatā vuttā. Yathāha -

“Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca;
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrā...pe...
Cha paccanīyamhi...pe... anulomapaccanīyamhi...pe...
Paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā”ti.

Evam dhammavasena catuvīsatibhedeṣu tikapaṭṭhānādīsu ekekaṃ paccayanayena anulomādivasena catubbidhaṃ hotīti channavutisamantapaṭṭhānāni. Tattha pana dhammānulome tikapaṭṭhāne kusallatike paṭicavāre paccayānulome hetumūlake hetupaccayavasena ekūnapaññāsa pucchānayā satta vissajjananayātiādinā dassiyamānā anantabhedā nayāti āha “anantanaya”nti.

Navahākārehīti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Taṃ sarūpato dassetuṃ “uppādo hutvā”tiādi vuttaṃ. Tattha uppajjati etasmā phalanti uppādo, phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati. Tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hutvā paccayo hoti, tathā pavattati dharati etasmiṃ phalanti pavattaṃ. Nimīyati phalametasminti nimittaṃ. āyūhati phalaṃ attano paccayuppannuppattiyā ghaṭeti etenāti āyūhanaṃ. Saṃyujjati phalaṃ attano paccayuppannena etasminti saṃyogo. Yattha sayaṃ uppajjati, taṃ palibuddhati phalametenāti palibodho. Paccayantarasaṃavāye sati phalamudayati etenāti samudayo. Hinoti kāraṇabhāvaṃ gacchatīti hetu. Avijjāya hi sati saṅkhārā pavattanti, dharanti ca, te avijjāya sati attano phalaṃ bhavādīsu khipanti, āyūhanti attano phaluppattiyā ghaṭenti, attano phalena saṃyujjanti, yasmīṃ santāne sayaṃ uppannā taṃ palibuddhanti, paccayantarasaṃavāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ

gacchati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ pavattaṃ hutvā...pe... paccayo hutvā paccayo hoti. Evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbā. Saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsupi eseṇa nayo.

Tamatthaṃ paṭisambhidāmaggaṃ paṭiyā sādhetena “yathāhā”tiādi vuttaṃ. Tattha tiṭṭhati etenāti ṭhiti, paccayo, uppādo eva ṭhiti uppādaṭṭhiti. Evaṃ sesesupi. Yasmā pana “āsavaśamudayā avijjāśamudayo”ti vuttattā āsavāva avijjāya paccayo, tasmā vuttaṃ “ubhopena dhammā “paccayasamuppannā”ti, avijjā ca saṅkhārā ca ubhopena dhammā paccayato eva samuppannā, na vinā paccayenāti attho. Paccayapariggahe paññāti saṅkhārānaṃ, avijjāya ca uppādādiṃ paccayākāre paricchinditvā gahaṇavasena pavattā paññā. Dhammaṭṭhitiñāṇanti paccayuppannadhammānaṃ paccayabhāvato dhammaṭṭhitisāṅkhāte paṭiccasamuppāde ñāṇaṃ. “Dvādasapaṭiccasamuppādā”ti vacanato hi dvādasapaṭiccasamuppādo. Ayañca nayo na paccuppanne eva, atha kho atītānāgatesupi, na ca avijjāya eva saṅkhāresu, atha kho saṅkhārādīnaṃ viññāṇādīsupi labbhatīti paripuṇṇaṃ katvā paccayākārassa vibhattabhāvaṃ dassetuṃ “atītampi addhāna”ntiādi pāḷimāhari. Paṭṭhāne pana dassitā hetādipaccayāvevetha uppādādiṃ paccayākārehi gahitāti tepi yathāśambhavaṃ nīharitvā yojetabbā. Atitthārabhayaṇa pana na yojayimha, atthikehi ca visuddhimaggādito gahetabbā.

Tassa tassa dhammassāti saṅkhārādipaccayuppannadhammassa. Tathā tathā paccayabhāvenāti uppādādiṃ hetādipaccayasattiyā. Kammakilesavipākavasena tīṇi vaṭṭāni yassāti tivaṭṭaṃ. Atītapaccuppannānāgatavasena tayo addhā kālā etassāti tiyaddhaṃ. Hetuphalaphalāhetuphalavasena tayo sandhaya etassāti tisandhi. Saṅkhippanti ettha avijjādayo, viññāṇādayo cāti saṅkhepā, hetu, vipāko ca. Atha vā hetu vipākoti saṅkhippantīti saṅkhepā. Avijjādayo, viññāṇādayo ca koṭṭhāsapariyāyo vā saṅkhepasaddo. Atītahetusaṅkhepādivasena cattāro saṅkhepā yassāti catusaṅkhepaṃ. Sarūpato avuttāpi tasmim tasmim saṅkhepe ākiriyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsiyanti ākārā, atītahetuādīnaṃ pakārā. Te saṅkhepe pañca pañca katvā vīsati ākārā etassāti vīsatakkāraṃ.

Khattiyādibhedena anekabhedabhinnāpi sassatavādinō jātisatasahassānussaraṇādikassa abhinivesahetuno vasena cattārova honti, na tato uddhaṃ, adho vāti sassatavādināṃ parimāṇaparicchedassa anaññavisayataṃ dassetuṃ “cattāro janā”tiādimāha. Esa nayo itaresupi. Tattha cattāro janāti cattāro janasaṃmūhāti attho gahetabbo tesu ekekassāpi anekappabhedato. Teti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavādinō. Idaṃ nissāyāti idappaccayatāya sammā aggahaṇaṃ. Tatthāpi ca hetuphalabhāvena sambandhānaṃ dhammānaṃ santatighanassa abheditattā paramatthato vijjamānampi bhedanibandhanaṃ nānattanayaṃ anupadhāretvā gahitaṃ ekataggahaṇaṃ nissāya. Idaṃ gaṇhantīti idaṃ sassataggahaṇaṃ abhinivissa voharanti, iminā nayaṇa ekaccasassatavādayopi yathāśambhavaṃ yojetvā vattabbā. Bhinditvāti “ātappamanvāyā”tiādinā vibhajitvā, “tayidaṃ bhikkhave tathāgato pajānāti”tiādinā vā vidhamitvā. Nijjaṭanti anonaddhaṃ. Nigumbanti anāvuṭaṃ. Apica veḷuādīnaṃ heṭṭhupariyasaṃsibbanatṭhena jaṭā. Kusādīnaṃ ovaṇatṭhena gumbo. Tassadisatāya diṭṭhigatānaṃ byākulā pākāṭatā “jaṭā, gumbo”ti ca vuccati, diṭṭhijaṭāvijaṭanena, diṭṭhigumbavivaraṇena ca nijjaṭaṃ nigumbaṃ katvāti attho.

“Tasmā”tiādinā buddhaguṇe ārabba desanāya samuṭṭhitattā sabbaññutaññānaṃ uddisitvā desanākusalo bhagavā samayantaraṃ viggahaṇavasena

sabbaññutaññāṇameva vissajjetīti dasseti.

29. Atthi pariyāyo santi-saddo, so ca saṃvijjantipariyāyo, saṃvijjamānatā ca ñāṇena upalabbhamānatāti āha “santi”tiādi. Saṃvijjamānaparidīpanena pana “santi”ti iminā padena tesam diṭṭhigatikānam vijjamānatāya avicchinnaṃ, tato ca nesaṃ micchāgāhato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kiccakāritaṃ, avitathatañca dīpeti dhammarājā. Atthīti ca santipadena samānattho puthuvacanavisayo eko nipāto “atthi imasmiṃ kāye kesā”tiādīsu viya. Ālapanavacananti buddhālapanavacanam. Bhagavāyeva hi “bhikkhave, bhikkhavo”ti ca ālapati, na sāvaka. Sāvaka pana “āvuso, āyasmā”tiādisambandhaneneva. “Eke”ti vutte ekaceti attho eva saṅkhyāvācakassa eka-saddassa niyatekavacanattā, na samitabahitapāpatāya samaṇabrāhmaṇāti āha “pabbajjūpagatabhāvenā”tiādi. Tathā vā hontu, aññathā vā, sammutimatteneva idhādhippetāti dasseti “lokenā”tiādinā. Sassatādivasena pubbantaṃ kappentīti pubbantakappikā. Yasmā pana tesam pubbantaṃ purimasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi kappetvā āsevanabalavatāya, vicitravuttitāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhigāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti, tasmā vuttaṃ “pubbantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantī”ti. Purimabhāgapacchimabhāgasiddhānam vā taṇhāupādānānam vasena yathākkamaṃ kappanagahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ sambhavati. Pahutapasamsānindātisayasamsagganiccayogādivisayesu idha niccayogavasena vijjamānattho sambhavatīti vuttaṃ “pubbanta kappo vā”tiādi vuttañca -

“Pahute ca pasamsāyaṃ, nindāyañcātisayane;
Niccayoge ca saṃsagge, hontime mantuādayo”ti.

Koṭṭhāsesūti ettha koṭṭhāsādīsūti attho veditabbo ādi-saddalopena, nidassananayena ca vuttattā. Padapūraṇasamīpaummaggādīsūpi hi anta-saddo dissati. Tathā hi “iṅgha tāva suttante vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā pariyāpuṇassu, suttante okāsaṃ kārāpetvā”tiādīsu ca padapūraṇe anta-saddo vattati, “gāmantasenaśana”ntiādīsu samīpe, “kāmasukhallikānuyogo eko anto, atthīti kho kaccāna ayameko anto”tiādīsu ca ummaggeti.

Antapūroti mahāantaantaguṇehi pūro. “Sā haritantaṃ vā panthantaṃ vā”ti majjhimanikāye mahāhatthipadopamasuttantapāli. Tattha sāti tejodhātu. Haritanti haritatinarukkhamariyādaṃ. Panthanti maggamariyādaṃ. Āgamma anāhārā nibbāyatīti seso. “Antamidaṃ bhikkhave, jīvikānaṃ yadidaṃ piṇḍolya”nti piṇḍiyālopasuttantapāli. Tattha piṇḍaṃ ulati gavesatīti piṇḍolo, piṇḍācāriko, tassa bhāvo piṇḍolyaṃ, piṇḍacaraṇena jīvikatāti attho. Esevāti sabbapaccayasaṅkхайabhūto nibbānadhammo eva, tenāha “sabba...pe... vuccatī”ti. Etena sabbapaccayasaṅkхайanato asaṅkhatam nibbānaṃ saṅkhatabhūtaṃ vaṭṭadukkhassa parabhāgaṃ pariyosānabhūtaṃ, tasmā ettha parabhāgo attho yuttoti dasseti. Sakkāyoti sakkāyagāho.

Kappoti lesa. Kappakatenāti tiṇṇaṃ dubbaṇṇakaraṇānaṃ aññataradubbaṇṇakatena. Ādi-saddena cettha kappa-saddo mahākappasamantabhāvakilesakāmaavitakkakālapaññattisadisabhāvādīsūpi vattatīti dasseti. Tathā hesa “cattārimāni bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyānī”tiādīsu mahākappe vattati, “kevalakappaṃ veḷuvanaṃ obhāsetvā”tiādīsu samantabhāve, “saṅkappo kāmo rāgo kāmo saṅkapparāgo kāmo”tiādīsu kilesakāme, “takko vitakko

saṅkappo''tiādīsu vitakke, ''yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmi''tiādīsu kāle,
''iccāyasmā kappo''tiādīsu paññattiyā, ''satthukappena vata kira bho sāvakena
saddhiṃ mantayamānā na jānimhā''tiādīsu sadisabhāveti.

Taṇhādīttīhīsu pavattiṃ mahāniddeśapāliyā sādheṇto ''vuttampi ceta''ntiādīmāha.
Tattha uddānatoti saṅkhepato. ''Tasmā''tiādi yathāvuttāya atthavaṇṇanāya
guṇavacanāṃ. Taṇhādīttīhivasenāti upanissayasahajātabhūtāya
abhinandanasaṅkhātāya taṇhāya ceva sassatādiākārena abhinivisantassa
micchāgāhassa ca vasena. Pubbe nivutthadhammavisayāya kappanāya idha
adhippetattā atītakālavācako yeva pubba-saddo, na pana ''manopubbaṅgamā
dhammā''tiādīsu viya padhānādivācako, rūpādikhandhavinimuttassa
kappanavattuno abhāvā anta-saddo ca koṭṭhāsavācako, na pana
abbhantarādivācako ti dassetuṃ ''atītaṃ khandhakotṭhāsa''nti vuttaṃ. Kappetvāti ca
tasmiṃ pubbante taṇhāyanābhinivesanānaṃ samatthanaṃ pariniṭṭhāpanamāha.
Ṭhitāti tassā laddhiyā avijahanaṃ, pubbantameva anugatā diṭṭhi tesamatthīti yojanā.
Atthitā, anugatatā ca nāma punappunaṃ pavattiyāti dasseti ''punappunaṃ
uppajjanavaseṇā''ti iminā. ''Te eva''ntiādinā ''pubbantaṃ ārabbhā''tiādipāliyā atthaṃ
saṃvaṇṇeti. Tattha ārabbhāti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā pubbanto.
Visayabhāvato hesa tassā āgamaṇatṭhānaṃ, ārammaṇapaccayo cāti vuttaṃ
''āgamma paṭiccā''ti. Tadeva aññesaṃ paṭiṭṭhāpanadassananti āha ''aññampi
janaṃ diṭṭhigatitaṃ karontā''ti.

Adhivacanapathānīti rūpimattena paññattipathāni. Dāsādīsu hi sirivaḍḍhakādisaddā
viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā tathā paṇṇattiyeva adhivacanāṃ,
sā ca vohāressa pathoti. Atha vā adhi-saddo uparibhāge, vuccatīti vacanaṃ. Adhi
uparibhāge vacanaṃ adhivacanāṃ. Upādāniyabhūtānaṃ rūpādīnaṃ upari
paññāpiyamānā upādāpaññatti, tasmā paññattidīpakapathānīti attho daṭṭhabbo.
Paññattimattañhetuṃ vuccati, yadidaṃ ''attā, loka''ti ca, na rūpavedanādayo viya
paramatthoti. Adhimutti-saddo cettha adhivacana-saddena samānattho
''niruttipatho''tiādīsu viya uttisaddassa vacanapariyāyattā. ''Bhūtaṃ attha''ntiādinā
pana bhūtasabhāvato atirekaṃ. Tamatidhāvitvā vā muccantīti adhimuttiyo, tasmaṃ
pathāni taddīpakattāti atthaṃ dasseti, adhiṃ vā sassatādikaṃ muccantīti
adhimuttiyo. Adhikañhi sassatādiṃ, pakatiādiṃ, dabbādiṃ, jīvādiṃ, kāyādiṃca
abhūtaṃ atthaṃ sabhāvadhammesu ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattanti.

30. Abhivadantīti ''idameva saccaṃ, moghamañña''nti abhinivisitvā vadanti.
''Ayameva dhammo, nāyaṃ dhammo''tiādinā abhibhavitvāpi vadanti.
Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanattāṃ vattamānavacanāṃ katanti
ayamettha pāḷivaṇṇanā. Kathetukamyatāya hetubhūtāya pucchitvāti sambandho.
Micchā passatīti diṭṭhi, diṭṭhi eva diṭṭhigataṃ ''muttagataṃ, saṅkhāragata''ntiādīsu
viya gata-saddassa tabbhāvavuttito, gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattanti
diṭṭhigataṃ. Diṭṭhiyā gahaṇamattameva, natthaññaṃ avagantabbanti attho,
diṭṭhipakāro vā diṭṭhigataṃ. Lokiyā hi vidhayuttagatapakārasadde samānatthe
icchanti. Ekasmiṃyeva khandhe ''attā''ti ca ''loka''ti ca gahaṇavisesaṃ upādāya
paññāpanaṃ hotīti āha ''rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā''ti. Amaraṃ
niccaṃ dhuvanti sassatavevacanāni, maraṇābhāvena vā amaraṃ. Uppādābhāvena
sabbadāpi atthitāya niccaṃ. Thiraṭṭhena vikārābhāvena dhuvaṃ. ''Yathāhā''tiādinā
mahāniddeśa paṭisambhidāmaggaṃ pāḷiṃ yathāvuttamatthaṃ vibhāveti. Tattha
''rūpaṃ gahetvā''ti pāṭhasesena sambandho. Ayaṃ panattho - ''rūpaṃ attato

samanupassati. Vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ attato samanupassati”ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto, “rūpavantaṃ attāna”ntiādikāya pana pañcadasavidhāyapi tadavasesāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro khandhe “attā”ti gahetvā tadañño “loko”ti paññapentīti ayampi attho labbhateva. Tathā ekaṃ khandhaṃ “attā”ti gahetvā añño attano upabhogabhūto “loko”ti ca. Sasantatipatite khandhe “attā”ti gahetvā tadañño parasantatipatito “loko”ti ca paññapetīti evampettha attho daṭṭhabbo. Etthāha - “sassato vādo etesa”nti kasmā heṭṭhā vuttaṃ, nanu tesaṃ attā ca loko ca sassatoti adhippeto, na vādoti? Saccametaṃ, sassatasahacaritatāya pana vādopi sassatoti vutto yathā “kuntā pacaranti”ti, sassato iti vādo etesanti vā tattha iti-saddalopo daṭṭhabbo. Sassataṃ vadanti “idameva saccaṃ, moghamañña”nti abhinivissa voharantīti sassatavādā tipi yujjati.

31. Ātāpanabhāvenāti vibādhanassa bhāvena, vibādhanatṭhena vā. Pahānañcettha vibādhanam. Padahanavāsenāti samādahanavāsenā. Samādahanam pana kosajjapakkhe patitumadatvā cittassa ussāhanam. Yathā samādhi visesabhāgiyataṃ pāpuṇāti, evaṃ vīriyassa bahulīkaraṇam anuyogo. Iti padattayena vīriyameva vuttanti āha “evaṃ tippabhedam vīriya”nti. Yathākkamañhiha tīhi padehi upacārappanācittaparidamanavīriyāni dasseti. Na pamajjati etenāti appamādo, satiyā avippavāso. So pana satipaṭṭhānā cattāro khandhā eva. Sammā upāyena manasi karoti kammaṭṭhānametenāti sammāmanasikāro, so pana ñāṇameva, na ārammaṇavīthijavanapaṭipādakā, tenāha “atthato ñāṇa”nti. Pathamanasikāroti kāraṇamanasikāro. Tadevatthaṃ samattheti “yasmiñhī”tiādinā. Tattha yasmiṃ manasikāreti kammaṭṭhānamanasikaraṇupāyabhūte ñāṇasaṅkhāte manasikāre. “Imasmiṃ ṭhāne”ti iminā saddantarāsapayogādinā viya pakaraṇavāsenāpi saddo visesavisayoti dīpeti. Vīriyañcāti yathāvuttehi tīhi padehi vuttaṃ tippabhedam vīriyañca. Etthāti “ātappa...pe... manasikāramanvāyā”ti imasmiṃ pāṭhe, sīlavisuddhiyā saddhiṃ catunnam rūpāvacarajjhānānam adhigamanapaṭipadā idha vattabbā, sā pana visuddhimagge vitthārato vuttāti āha “saṅkhepattho”ti. Tathājātikanti tathāsabhāvaṃ, etena cuddasavidhehi cittaparidamanehi rūpāvacaracatutthajjhānassa paguṇatāpādanena damitataṃ dasseti. Cetaso samādhi cetosamādhi, so pana aṭṭhaṅgasamannāgatarūpāvacaracatutthajjhānasseva samādhi. Yathā-saddo “yena”ti atthe nipātoti āha “yena samādhinā”ti.

Vijambhanabhūtehi lokiyābhiññāsaṅkhātehi jhānānubhāvehi sampannoti jhānānubhāvasampanno. So diṭṭhigatiko evaṃ vadatīti vattamānavacanam, tathāvananassa avicchedabhāvena sabbakālikatādassanattanti veditabbam. Aniyamite hi kālaviseṣe vippakatakālavacananti. Vanati yācati puttanti vañjhā jha-paccayaṃ, na-kārassa ca niggahitaṃ katvā, vadhati puttaṃ, phalaṃ vā hanatītipi vañjhā sapaccayaghya-kārassa jha-kāram, niggahitāgamañca katvā. Sā viya kassaci phalassa ajanenāti vañjho, tenāha “vañjhapasū”tiādi. Evaṃ padatthavatā iminā kīdisaṃ sāmattiyaṭṭhaṃ dassetīti antolīnacodanam pariharitum “etenā”tiādimāha. Jhānalābhissa visesena jhānadhammā āpāthamāgacchanti, tammukhena pana sesadhammāpīti imamattaṃ sandhāya “jhānādīna”nti vuttaṃ. Rūpādijanakabhāvanti rūpādīnam janakasāmattiyaṃ. Paṭikkhipatīti “nayime kiñci janentī”ti paṭikkhipati. Kasmāti ce? Sati hi janakabhāve rūpādidhammānam viya, sukhādidhammānam viya ca paccayāyattavuttitāya uppādavantaṭā viññāyati, uppāde ca sati avassambhāvī nirodhoti anavakāsāva niccatā siyā, tasmā taṃ paṭikkhipatīti.

Ṭhitoti niccalam patitṭhito, kūṭaṭṭha-saddoyeva vā loke accantaṃ nicce niruḷho daṭṭhabbo. Tiṭṭhatīti ṭhāyī, esikā ca sā ṭhāyī cāti esikaṭṭhāyī, visesanaparanipāto cesa, tasmā gambhīranemo niccalaṭṭhitiko indakhīlo viyāti attho, tenāha “yathā”tiādi. “Kūṭaṭṭho”ti iminā cettha aniccatābhāvamāha. “Esikaṭṭhāyī ṭhito”ti iminā pana yathā esikā vāṭappahārādīhi na calati, evaṃ na kenaci vikāramāpajjatīti vikārabhāvaṃ, vikāropi atthato vināsoyevāti vuttaṃ “ubhayenāpi lokassa vināsābhāvaṃ dasseti”ti.

Evamaṭṭhakathāvādaṃ dassetvā idāni kecivādaṃ dassetuṃ “keci panā”tiādi vuttaṃ. Muñjatoti muñjatiṇato. Īsikāti kaḷīro. Yadidaṃ attasaṅkhātāṃ dhammajātaṃ jāyatīti vuccati, taṃ sattirūpavasena pubbe vijjamānameva byattirūpavasena nikkhamati, abhibyattim gacchatīti attho. “Vijjamānamevā”ti hi etena kāraṇe phalassa atthibhāvadassanena byattirūpavasena abhibyattivādaṃ dasseti. Sāligabbhe saṃvijjamānaṃ sālīsisaṃ viya hi sattirūpaṃ, tadabhinikkhantaṃ viya byattirūpanti. Kathaṃ pana sattirūpavasena vijjamānoyeva pubbe anabhibyatto byattirūpavasena abhibyattim gacchatīti? Yathā andhakārena paṭicchanno ghaṭo ālokena abhibyattim gacchati, evamayampīti.

Idamettha vicāretabbam - kiṃ karonto āloko ghaṭaṃ pakāsetīti vuccati, yadi ghaṭavisayaṃ buddhiṃ karonto pakāseti, anuppannāya eva buddhiyā uppattidīpanato abhibyattivādo hāyati. Atha ghaṭavisayāya buddhiyā āvaraṇabhūtaṃ andhakāraṃ vidhamanto pakāseti, evampi abhibyattivādo hāyateva. Sati hi ghaṭavisayāya buddhiyā kathaṃ andhakāro tassā āvaraṇaṃ hotīti. Yathā ca ghaṭassa abhibyatti na yujjati, evaṃ diṭṭhigatikaparikkappitassa attanopi abhibyatti na yujjatiyeva. Tatthāpi hi yadi indriyavisayādisannipātena anuppannā eva buddhi uppannā, uppattivacaneneva abhibyattivādo hāyati abhibyattimattamatikkamma anuppannāya eva buddhiyā uppattidīpanato. Tathā sassatavādopi teneva kāraṇena. Atha buddhippavattiyā āvaraṇabhūtassa andhakāraṭṭhāniyassa mohassa vidhamanena buddhi uppannā. Evampi sati atthavisayāya buddhiyā kathaṃ moho tassā āvaraṇaṃ hotīti, hāyateva abhibyattivādo, kiṃca bhiyyo - bhedasabbhāvatopi abhibyattivādo hāyati. Na hi abhibyañjanakānaṃ candimasūriyamaṇipadīpādīnaṃ bhedenā abhibyañjitabbānaṃ ghaṭādīnaṃ bhedo hoti, hoti ca visayabhedenā buddhibhedo yathāvisayaṃ buddhiyā sambhavatoti bhiyyopi abhibyatti na yujjatiyeva, na cettha vijjamānatābhivyattivāsena vuttikappanā yuttā vijjamānatābhivyattikiriyaṣaṅkhātāya vuttiyā vuttimato ca anaññathānujānato. Anaññāyeva hi tathā vuttisaṅkhātā kiriyaṃ tabbantaṭṭhuto, yathā phassādīhi phusanādibhāvo, tasmā vuttimato anaññāya eva vijjamānatābhivyattisaṅkhātāya vuttiyā parikkappito kesañci abhibyattivādo na yutto evāti. Ye pana “īsikaṭṭhāyī ṭhito”ti paṭhitvā yathāvuttamatthamicchanti, te tadidaṃ kāraṇabhāvena gahetvā “te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti cavanti upapajjantī”ti padehi atthasambandhampi karonti, na aṭṭhakathāyamiva asambandhanti dassento “yasmā cā”tiādimāha. Te ca sattā sandhāvanti ettha ye idha manussabhāvena avatṭhitā, teyeva devabhāvādiupagamanena ito aññattha gacchantīti attho. Aññatthā katassa kammaṣa vināso, akatassa ca abbhāgamo āpajjeyyāti adhippāyo.

Aparāparanti aparasmā bhavā aparaṃ bhavaṃ, aparamaparaṃ vā, punappunanti attho. “Cavanti”ti padamullinṅgetvā “evaṃ saṅkhyāṃ gacchantī”ti atthaṃ vivarati, attano tathāgahitassa niccasabhāvattā na cutūpapattiyo. Sabbabyāpitāya nāpi sandhāvanasaṃsaraṇāni, dhammānaṃyeva pana pavattivisesena evaṃ saṅkhyāṃ gacchanti evaṃ voharīyantīti adhippāyo. Etena “avatṭhitasabhāvassa attano,

dhammino ca dhammamattaṃ uppajjati ceva vinassati cā''ti imaṃ vipariṇāṃavādaṃ dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ imissaṃ sassatavādavicāraṇāyameva ''evaṃgatikā''ti padatthavibhāvane vakkhāma. Idāni aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ asambandhamattaṃ dassetuṃ ''aṭṭhakathāyaṃ panā''tiādi vuttaṃ.

Sandhāvantītiādinā vacanena attano vādaṃ bhindati vināseti sandhāvanādivacanasiddhāya aniccatāya pubbe attanā paṭiññātassa sassatavādassa viruddhabhāvatoti attho. ''Diṭṭhigatikassā''tiādi tadatthasamatthanaṃ. Na nibaddhanti na thiraṃ. ''Sandhāvantī''tiādivacanaṃ, sassatavādañca sandhāya ''sundarampi asundarampi hotiyevā''ti vuttaṃ. Sabbadā saranti pavattantīti sassatiyo ra-kārassa sa-kāraṃ, dvibhāvañca katvā, pathaviṣinerucandimasūriyā, sassatihi samaṃ sadisaṃ tathā, bhāvanapūṃsakavacanañcetam. ''Attā ca loko cā''ti hi kattuadhikāro. Sassatisamanti vā liṅgabyattayena kattuniddeso. Sassatisamo attā ca loko ca atthi evāti attho, iti-saddo cettha padapūraṇamattaṃ. Eva-saddassa hi e-kāre pare iti-sadde i-kārassa va-kāramicchanti saddavidū. Sassatisamanti sassataṃ thāvaraṃ niccakālantipi attho, sassatisama-saddassa sassatapadena samānatthataṃ sandhāya ṭīkāyaṃ vutto.

Hetuṃ dassentoti yesaṃ ''sassato''ti attānañca lokañca paññāpeti, tesam hetuṃ dassento ayaṃ diṭṭhigatiko āhāti sambandho. Na hi attano diṭṭhiyā paccakkhakatamatthaṃ attanoyeva sādheti, attano pana paccakkhakatena atthena attano appaccakkhabhūtampi atthaṃ sādheti, attanā ca yathānicchitaṃ atthaṃ parepi viññāpeti, na anicchitaṃ, idaṃ pana hetudassanaṃ etesu anekesu jātisatasahassesu ekovāyaṃ me attā ca loko ca anussaraṇasambhavato. Yo hi yamatthaṃ anubhavati, so eva taṃ anussarati, na añño. Na hi aññena anubhūtamattaṃ añño anussarituṃ sakkoti yathā taṃ buddharakkhiteṇa anubhūtaṃ dhammarakkhito. Yathā cetāsu, evaṃ ito purimatarāsupi jātīsu, tasmā ''sassato me attā ca loko ca, yathā ca me, evaṃ aññesampi sattānaṃ sassato attā ca loko cā''ti sassatavasena diṭṭhigahaṇaṃ pakkhandanto diṭṭhigatiko parepi tattha patiṭṭhapeti. Pāḷiyaṃ pana ''anekavihitāni adhimuttipathāni abhivadanti, so evamāhā''ti vacanato parānugāhāpanavasena idha hetudassanaṃ adhippetanti viññāyati. Etanti attano ca lokassa ca sassatabhāvaṃ. ''Na kevala''ntiādi atthato āpannadassanaṃ. Thāna-saddo kāraṇe, tañca kho idha pubbenivāsānussatiyevāti āha ''ida''ntiādi. Kāraṇaṃ nāmetam tividhaṃ sampāpakaṃ nibbattaṃ ñāpakanti. Tattha ariyamaggo nibbānassa sampāpakakāraṇaṃ, bijaṃ aṅkurassa nibbattakakāraṇaṃ, paccayuppannatādayo aniccatādīnaṃ ñāpakakāraṇaṃ, idhāpi ñāpakakāraṇameva adhippetam. Ñāpako hi attho ñāpetabbatthavisayassa ñāṇassa hetubhāvato kāraṇaṃ. Tadāyattavuttitāya taṃ ñāṇaṃ tiṭṭhati etthāti thānaṃ, vasati taṃ ñāṇamettha tiṭṭhatīti ''vatthū''ti ca vuccati. Tathā hi bhagavatā vatthu-saddena uddisitvāpi thāna-saddena niddiṭṭhanti.

32-33. Dutiyatatiyavārānaṃ paṭhamavārato viseso natthi ṭhapetvā kālabhedanti āha ''upari vāradvayepi eseva nayo''ti. Tadetam kālabhedam yathāpāḷiṃ dassetuṃ ''kevalañhi''tiādi vuttaṃ. Itarena dutiyatatiyavārā yāva dasasaṃvaṭṭavivaṭṭakappā, yāva cattālīsaṃvaṭṭavivaṭṭakappā ca anussaraṇavasena vuttāti adhippāyo. Yadevaṃ kasmā sassatavādo catudhā vibhatto, nanu tidhā kālabhedamakavā adhiccasamuppattikavādo viya duvidheneva vibhajitabbo siyāti codanaṃ sodhetuṃ ''mandapañño hī''tiādimāha. Mandapaññādīnaṃ tiṇṇaṃ pubbenivāsānussatiñāḷalābhīnaṃ vasena tidhā kālabhedam katvā takkanena saha catudhā vibhattoti adhippāyo. Nanu ca anussavādivasena takkikānaṃ viya

mandapaññādīnampi visesalābhīnaṃ hīnādivasena anekabhedasambhavato bahudhā bhedo siyā, atha kasmā sabbepi visesalābhino tayo eva rāsī katvā vuttāti? Ukkaṭṭhaparicchedena dassetukāmatā. Tisu hi rāsīsu ye hīnamajjhimaṃ paññā, te vuttaparicchedato ūnakameva anussaranti. Ye pana ukkaṭṭhapaññā, te vuttaparicchedaṃ atikkamitvā nānussarantīti tattha tattha ukkaṭṭhaparicchedena dassetukāmato anekajāṭisatasahassadasacattārīsasaṃvaṭṭavivaṭṭānussaraṇavasena tayo eva rāsī katvā vuttāti. Na tato uddhanti yathāvuttakālattayato, cattārīsasaṃvaṭṭavivaṭṭakappato vā uddhaṃ nānussarati, kasmā? Dubbalapaññattā. Tesañhi nāmarūpaparicchedavirahato dubbalā paññā hotīti aṭṭhakathāsu vuttaṃ.

34. Tappakatiyattopi kattutthoyevāti āha “takkayatī”ti. Tappakatiyattattā eva hi dutiyanayopi upapanno hoti. Tattha takkayatīti ūhayati, sassatādiākārena tasmim̐ tasmim̐ ārammaṇe cittaṃ abhiniropayatīti attho. Takkoti ākoṭanalakkhaṇo, vinicchayalakkhaṇo vā diṭṭhiṭṭhānabhūto vitakko. Tena tena pariyāyena takkanaṃ sandhāya “takketvā vitakketvā”ti vuttaṃ vīmaṃsāya samannāgatoti atthavacanamatthaṃ. Nibbacanaṃ pana takkipade viya dvidhā vattabbaṃ. Vīmaṃsā nāma vicāraṇā, sā ca duvidhā paññā ceva paññāpatirūpikā ca. Idha pana paññāpatirūpikāva, sā catthato lobhasahagatacittuppādo, micchābhīnivesasaṅkhāto vā ayonisomanasikāro. Pubbabhāge vā micchādassanabhūtaṃ diṭṭhivipphandaṃ, tadetamatthattayaṃ dassetuṃ “tulanā ruccanā khamanā”ti vuttaṃ. “Tulayitvā”tiādīsupi yathākkamaṃ “lobhasahagatacittuppādenā”tiādinā yojetabbaṃ. Samantato, punappunaṃ vā āhananaṃ pariyāhataṃ, taṃ pana vitakkassa ārammaṇaṃ ūhanameva, bhāvanapūṃsakañcetaṃ padanti dasseti “tena tena pariyāyena takketvā”ti iminā. Pariyāyenāti ca kāraṇenāti attho. Vuttappakārāyāti tidhā vuttappabhedāya. Anuvicaritanti anupavattitaṃ, vīmaṃsānugatena vā vicārena anumajjitaṃ. Tadanugatadhammakiccampi hi padhānadhamme āropetvā tathā vuccati. Paṭibhāti dissatīti paṭibhānaṃ, yathāsamāhitākāravisesavibhāvako diṭṭhigatasampayuttacittuppādo, tato jātanti paṭibhānaṃ, tathā paññāyanaṃ, sayamaṃ attano paṭibhānaṃ sayampaṭibhānaṃ, tenevāha “attano paṭibhānamattasañjāta”nti. Matta-saddena cettha visesādhigamādayo nivatteti. Anāmaṭṭhakālavacane vattamānavaseneva atthaniddeso upapannoti āha “evaṃ vadatī”ti.

Pāliyaṃ “takkī hoti vīmaṃsī”ti sāmāññaniddesena, ekasesena vā vuttaṃ takkībhedaṃ vibhajanto “tattha catubbidho”tiādimāha. Parehi puna savanaṃ anussuti, sā yassāyaṃ anussutiko. Purimaṃ anubhūtapubbaṃ jātiṃ saratīti jātissaro. Labbhateti lābho, yaṃ kiñci attanā paṭiladdhaṃ rūpādi, sukhādi ca, na pana jhānādiviseso, tenevāha pāliyaṃ “so takkapariyāhataṃ vīmaṃsānupavattitaṃ sayampaṭibhānaṃ evamāhā”ti. Aṭṭhakathāyampi vuttaṃ “attano paṭibhānamattasañjāta”nti. Ācariyadhammapālattheropi vadati “matta-saddena visesādhigamādayo nivatteti”ti so etassāti lābhī. Suddhena purimehi asammisena, suddhaṃ vā takkanaṃ suddhatakkiko, so yassāyaṃ suddhatakkiko. Tena hīti uyyojanatthe nipāto, tena tathā vessantararaññova bhagavati samāneti diṭṭhiggāhaṃ uyyojeti. Lābhitāyāti rūpādisukhādilābhībhāvato. “Anāgatepi evaṃ bhavissatī”ti idaṃ lābhītakkena evampi sambhavatīti sambhavadassanavasena idhādhippetamaṃ takkanaṃ sandhāya vuttaṃ. Anāgataṃsatakkaneva hi sassataggāhī bhavati. “Atītepi evaṃ ahoṣī”ti idaṃ pana anāgataṃsatakkanaṃ upanissayanidassanamattaṃ. So hi “yathā me idāni attā sukhī hoti, evaṃ atītepi paṭhamamaṃ atītaṃsānutakkenaṃ upanissāya anāgatepi evaṃ bhavissatī”ti takkayanto diṭṭhiṃ gaṇhāti. “Evaṃ sati idaṃ hoti”ti iminā aniccesu bhāvesu añño

karoti, añño paṭisaṃvedetīti doso āpajjati, tathā ca sati katassa vināso akatassa ca ajjhāgamo siyā. Niccesu pana bhāvesu añño karoti, añño paṭisaṃvedetīti doso nāpajjati. Evañca sati katassa avināso, akatassa ca anajjhāgamo siyāti takkikassa yuttigavesanākāraṃ dasseti.

Takkamattenevāti suddhatakkaneva. Matta-saddena hi āgamādīnaṃ, anussavādīnañca abhāvaṃ dasseti. “Nanu ca visesalābhinopi sassatavādino visesādhigamahetu anekesu jātisatasahassesu, dasasu saṃvaṭṭavivaṭṭesu, cattālīsāya ca saṃvaṭṭavivaṭṭesu yathānubhūtaṃ attano santānaṃ, tappaṭibaddhañca dhammajātaṃ “attā, loko”ti ca anussarivā tato purimatarāsupi jātisu tathābhūtaṃ atthitānūvitakkanamukhena anāgatepi evaṃ bhavissatīti attano bhavissamānānutakkanam, sabbesampi sattānaṃ tathābhāvānutakkanañca katvā sassatābhinivesino jātā, evañca sati sabbopi sassatavādī anussutikajātissaralābhītakikā viya attano upaladdhavatthunimittena takkanena pavattavādattā takkīpakkeyyeva tiṭṭheyya, tathā ca sati visesabhedarahitattā ekovāyaṃ sassatavādo vavatthito bhavēyya, avassañca vuttappakāraṃ takkanamicchitabbam, aññathā visesalābhī sassatavādī ekaccasassatikapakkham, adhiccasamuppannikapakkham vā bhajeyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbam. Visesalābhīnañhi khandhasantānassa dīghadīghataraṃ dīghatamakālānussaraṇaṃ sassataggāhassa asādhāraṇakāraṇaṃ. Tathā hi “anekavihitam pubbenivāsaṃ anussarāmi. Imināmaṃ etaṃ jānāmi”ti anussaraṇameva padhānakāraṇabhāvena dassitam. Yaṃ pana tassa “imināmaṃ etaṃ jānāmi”ti pavattaṃ takkanam, na taṃ idha padhānaṃ anussaraṇaṃ paṭicca tassa apadhānabhāvato, padhānakāraṇena ca asādhāraṇena niddeso sāsane, lokepi ca niruḷho yathā “cakkhuvīññāṇaṃ yavaṅkuro”tiādi.

Evaṃ panāyaṃ desanā padhānakāraṇavibhāvinī, tasmā satipi anussavādivasena, takkikānaṃ hīnādivasena ca mandapaññādīnaṃ visesalābhīnaṃ bahudhā bhede aññatarabhedasaṅgahavasena bhagavatā cattāriṭṭhānāni vibhajitvā vavatthitā sassatavādānaṃ catubbidhatā. Na hi, idha sāvasesaṃ dhammaṃ deseti dhammarājāti. Yadevaṃ anussutikādīsopi anussavādīnaṃ padhānabhāvo āpajjatīti? Na tesam aññāya sacchikiriyāya abhāvena takkapadhānattā, “padhānakāraṇena ca asādhāraṇena niddeso sāsane, lokepi ca niruḷho”ti vuttovāyamatthoti. Atha vā visesādhigamanimittarahitassa takkanassa sassataggāhe visum kāraṇabhāvadassanattaṃ visesādhigamo visum sassataggāhakāraṇabhāvena vattabbo, so ca mandamajjhimatikkhapaññāvasena tividhoti tidhā vibhajitvā, sabbatakkino ca takkībhāvasāmaññato ekajjhaṃ gahetvā catudhā eva vavatthāpito sassatavādo bhagavatāti.

35. “Aññatarenā”ti etassa atthaṃ dassetuṃ “ekenā”ti vuttaṃ. Atṭhānapayuttassa pana vā-saddassa aniyamatthataṃ sandhāyāha “dvīhi vā tīhi vā”ti, tena catūsu vatthūsu yathārahamekaccaṃ ekaccassa paññāpane saha kārīkāraṇanti dasseti. “Bahiddhā”ti bāhyatthavācako kattuniddiṭṭho nipātoti dassetuṃ “bahī”tiādi vuttaṃ. Etthāha - kiṃ panetāni vatthūni attano abhinivesassa hetu, udāhu paresaṃ patiṭṭhāpanassāti. Kiñcettha, yadi tāva attano abhinivesassa hetu, atha kasmā anussaraṇatakkanaṇiyeva gahitāni, na saññāvipallāsādayo. Tathā hi viparītasaññāyonisomanasikāraasappurisu panissayaasaddhammassavanādīnapi diṭṭhiyā pavattanaṭṭhena diṭṭhiṭṭhānāni. Atha pana paresaṃ patiṭṭhāpanassa hetu, anussaraṇahetubhūto adhigamo viya, takkanapariyēṭṭhibhūta yutti viya ca āgamopi

vatthubhāvena vattabbo, ubhayathāpi ca yathāvuttassa avasesakāraṇassa sambhavato “natthi ito bahiddhā”ti vacanaṃ na yujjatevāti? No na yujjati, kasmā? Abhinivesapakkhe tāva ayaṃ diṭṭhigatiko asappurisūpanissayaasaddhammassavanehi ayoniso ummujjitvā vipallāsasañño rūpādidhammānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvassa anavabodhato dhammayuttim atidhāvanto ekattanayaṃ micchā gahetvā yathāvuttānussaraṇatakkanehi khandhesu “sassato attā ca loko cā”ti abhinivesaṃ upanesi, iti āsannakāraṇattā, padhānakāraṇattā ca taggahaṇeneva ca itaresampi gahitattā anussaraṇatakkanaṇīyeva idha gahitāni. Patiṭṭhāpanapakkhe pana āgamopi yuttiyameva ṭhito visesena nirāgamānaṃ bāhirakānaṃ takkaggāhibhāvato, tasmā anussaraṇatakkanaṇīyeva sassataggāhassa vatthubhāvena gahitāni.

Kiñca bhiyyo - duvidhaṃ paramatthadhammānaṃ lakkhaṇaṃ sabhāvalakkhaṇaṃ, sāmāññalakkhaṇaṃ. Tattha sabhāvalakkhaṇāvabodho paccakkhaññaṇaṃ, sāmāññalakkhaṇāvabodho anumānaññaṇaṃ. Āgamo ca sutamayāya paññāya sādhanato anumānaññaṇameva āvahati, sutānaṃ pana dhammānaṃ ākāraparivitakkanena nijjhānakkhantiyaṃ ṭhito cintāmayapaññaṇaṃ nibbattetvā anukkamena bhāvanāya paccakkhaññaṇaṃ adhigacchatīti evaṃ āgamopi takkanavisayaṃ nātikkamati, tasmā cesa takkaggahaṇena gahitovāti veditabbo. So aṭṭhakathāyaṃ anussutitakkaggahaṇena vibhāvito, evaṃ anussaraṇatakkanehi asaṅgahitassa avasiṭṭhassa kāraṇassa asambhavato yuttamevidaṃ “natthi ito bahiddhā”ti vacananti veditabbaṃ. “Anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadanti”ti, “sassataṃ attānañca lokañca paññapenti”ti ca vacanato pana patiṭṭhāpanavatthūniyeva idha desitāni taṃdesanāya eva abhinivesassāpi sijjhanato. Anekabhedesu hi desitesu yasmiṃ desite tadevaññepi desitā siddhā honti, tameva desetīti daṭṭhabbaṃ. Abhinivesapatiṭṭhāpanesu ca abhinivese desitepi patiṭṭhāpanaṃ na sijjhati abhinivesassa patiṭṭhāpane aniyamato. Abhinivesinopi hi keci patiṭṭhāpenti, keci na patiṭṭhāpenti. Patiṭṭhāpane pana desite abhinivesopi sijjhati patiṭṭhāpanassa abhinivese niyamato. Yo hi yattha pare patiṭṭhāpeti, sopi tamabhinivisatīti.

36. Tayidanti ettha ta-saddena “sassataṃ attānañca lokañca paññapenti”ti etassa parāmasananti āha “taṃ idaṃ catubbidhampi diṭṭhigata”nti. Tatoti tasmā pakārato jānanattā. Paramavajjatāya anekavihitānaṃ anantthānaṃ kāraṇabhāvato diṭṭhiyo eva ṭhānā diṭṭhiṭṭhānā. Yathāha “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave, vajjaṃ vadāmi”ti tadevatthaṃ sandhāya “diṭṭhiyova diṭṭhiṭṭhānā”ti vuttaṃ. Diṭṭhīnaṃ kāraṇampi diṭṭhiṭṭhānameva diṭṭhīnaṃ uppādāya samutṭhānaṭṭhena. “Yathāhā”tiādi paṭisambhidāpāliya sādhanam. Tattha khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ ārammaṇaṭṭhena. Vuttañhi “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādi, avijjāpi upanissayādibhāvena. Yathāha “assutavā bhikkhave, puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido”tiādi phassopi phusitvā gahaṇūpāyaṭṭhena. Tathā hi vuttaṃ “tadapi phassapaccayā phussa phussa paṭisaṃvedentī”ti saññāpi ākāramattaggahaṇaṭṭhena. Vuttañhetam “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti pathaviṃ pathavito saññatvā”ti ca ādi. Vitakkopi ākāraparivitakkaṇaṭṭhena. Tena vuttaṃ “takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhū”ti, “takkī hoti vīmaṃsī”ti ca ādi. Ayoniso manasikāropi akusalānaṃ sādharmaṇakāraṇaṭṭhena. Tenāha “tassa evaṃ ayoniso manasi karoto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati. Atthi me attā”ti vā assa saccato thetato diṭṭhiuppajjati”tiādi pāpamittopi diṭṭhānugati āpajjanaṭṭhena. Vuttampi ca “bāhiraṃ bhikkhave, aṅganti karitvā nāññaṃ ekaṅgampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahato anantthāya saṃvattati, yathayidaṃ bhikkhave, pāpamittatā”tiādi paratoghosopi

durakkhātadhammassavanaṭṭhena. Tathā ceva vuttaṃ “dveme bhikkhave, paccayā micchādiṭṭhiyā uppādāya. Katame dve? Parato ca ghoso, ayoniso ca manasikāro”tiādi parehi sutā, desitā vā desanā paratoghoso.

“Khandhā hetū”tiādipāli tadatthavibhāvinī. Tattha janakaṭṭhena hetu, upatthambhakaṭṭhena paccayo. Upādāyāti upādiyivā, paṭiccāti attho. “Uppādāyā”tipi pāṭho, uppajjanāyāti attho. Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ, khandhādayo eva. Idha pana samuṭṭhānabhāvoyeva samuṭṭhāna-saddena vutto bhāvalopattā, bhāvappadhānattā ca. Ādinnā sakasantāne. Pavattitā saparasantānesu. Para-saddo abhiṇhatthoti vuttaṃ “punappuna”nti. Pariniṭṭhāpitāti “idameva dassanaṃ saccaṃ, aññaṃ pana moghaṃ tucchaṃ musā”ti abhinivesassa pariyoṣānaṃ matthakaṃ pāpitāti attho. Ārammaṇavasenāti aṭṭhasu diṭṭhiṭṭhānesu khandhe sandhāyāha. Pavattanavasenāti avijjāphassasaññāvitakkāyonisomanasikāre. Āsevanavasenāti pāpamittaparatoghose. Yadi pi sarūpatthavasena vevacanaṃ, saṅketatthavasena pana evaṃ vattabboti dassetuṃ “evaṃvidhaparalokā”ti vuttaṃ. Yena kenaci hi visesaneneva vevacanaṃ sātthakaṃ siyā. Paraloko ca kammavasena abhimukho sampareti gacchati pavattati etthāti abhisamparāyoti vuccati. “Iti kho ānanda, kusalāni sīlāni anupubbena aggāya parentī”tiādīsu viya hi curādigaṇavasena para-saddaṃ gatiyamicchanti saddavidū, ayamettha aṭṭhakathāto aparo nayo.

Evaṃgati kāti evaṃgamanā evaṃniṭṭhā, evamanuyuñjanena bhijjananassanapariyoṣanāti attho. Gati-saddo cettha “yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti”tiādīsu viya niṭṭhānattho. Idaṃ vuttaṃ hoti - ime diṭṭhisāṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā evaṃ paramatthato asantaṃ attānaṃ, sassatabhāvañca tasmim ajjhāropetvā gahitā, parāmaṭṭhā ca samānā bālalapanāyeva hutvā yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti, pātubhavanti ca, paṇḍitehi samanuyuñjiyamānā pana anavaṭṭhitavatthukā avimaddakkhamā sūriyuggamane ussāvabindū viya, khajjopanakā viya ca bhijjanti, vinassanti cāti.

Tatthāyaṃ anuyuñjane saṅkhepakathā - yadi hi parehi kappito attā loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa kātumasakkuṇeyyatāya ahitato nivattanattham, hite ca paṭipajjanattham upadeso eva sassatavādino nippayojano siyā, kathaṃ vā tena so upadeso pavattiyati vikārābhāvato. Evañca sati parikappitassa attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriya, hiṃsādikiriya ca na sambhavati, tathā sukhassa, dukkhassa ca anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato. Jātiādīnañca asambhavato vimokkho na bhavya, atha pana dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasenāyaṃ kiriyādivohāroti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avatṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ, te vā panassa dhammā avatthābhūtā, tasmā tassa uppannā aññe vā siyuṃ anaññe vā, yadi aññe, na tāhi avatthāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi, yāhi karoti paṭisaṃvedeti cavati uppajjati cāti icchitaṃ, evañca dhammakappanāpi niratthakā siyā, tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso, athānaññe, uppādivināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsam viya uppādivināsasabbhāvato kuto bhavya niccatāvakāso, tāsampi vā attano viya niccatāpavatti, tasmā bandhavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjatiyeva sassatavādo, na cettha koci vādī dhammānaṃ sassatabhāve parisuddaṃ yuttiṃ vattuṃ samattho bhavya, yuttirahitañca vacanaṃ na paṇḍitānaṃ cittaṃ ārādheti, tenāvocumha “yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti, pātubhavanti cā”ti.

Sakāraṇaṃ sagatikanti ettha saha-saddo vijjamānattho “salomako sapakkhako”tiādīsu viya, na pana samavāyattho ca-saddena “tayidaṃ bhikkhave, tathāgato pajānāti”ti vuttassa diṭṭhigatassa samuccinitattā, “tañca tathāgato pajānāti”ti iminā ca kāraṇagatīnameva pajānanabhāvena vuttattā. Idaṃ vuttaṃ hoti - tayidaṃ bhikkhave, kāraṇavantaṃ gativantaṃ diṭṭhigataṃ tathāgato pajānāti, na kevalañca tadeva, atha kho tassa kāraṇagatisaṅkhātāṃ tañca sabbanti. “Tato...pe... pajānāti”ti vuttavākyassa atthaṃ vuttanayena saṃvaṇṇeti “tato cā”tiādinā. Sabbaññutaññāṇassevidha vibhajananti pakaraṇānurūpamatthaṃ āha “sabbaññutaññāṇaṇcā”ti, tasmim vā vutte tadadhiṭṭhānato āsavakkhayaññāṇaṃ, tadavinābhāvato vā sabbampi dasabalādiññāṇaṃ gahitamevātipi tadeva vuttaṃ.

Evamvidhanti “sīlañcā”tiādinā evaṃvuttappakāraṃ. Pajānantopīti ettha pi-saddena, api-saddena vā “tañcā”ti vutta ca-saddassa sambhāvanatthabhāvaṃ dasseti, tena tato diṭṭigatato uttaritaraṃ sārabhūtaṃ sīlādiguṇavisesampi tathāgato nābhinivisati, ko pana vādo vaṭṭāmiseti sambhāveti. “Aha”nti diṭṭimānavasena parāmasanākāradassanaṃ. Pajānāmīti ettha iti-saddena pakāratthena, nidassanatthena vā. “Mama”nti taṇhāvasena parāmasanākāraṃ dasseti. Taṇhādiṭṭhimānaparāmāsavasenāti taṇhādiṭṭhimānasaṅkhātāparāmāsavaseṇa. Dhammasabhāvatikkamitvā “ahaṃ mama”nti parato abhūtato āmasanaṃ parāmāso, taṇhādayo eva. Na hi taṃ atthi, yaṃ khandhesu “aha”nti vā “mama”nti vā gahetabbaṃ siyā, aparāmasato aparāmasantassa assa tathāgatassa nibbuti veditāti sambandho. “Aparāmasato”ti cedaṃ nibbutipavedanāya hetugabbhavesanaṃ. “Veditā”ti padamapekkhitvā kattari sāmivacanaṃ. Aparāmasato parāmāsarahitapaṭipattihetu assa tathāgatassa kattubhūtassa nibbuti asaṅkhatadhātu veditā, adhigatāti vā attho. “Aparāmasato”ti hedaṃ hetumhi nissakkavacanaṃ.

“Aparāmāsapaccayā”ti paccattaññeva pavedanāya kāraṇadassanaṃ. Assāti kattāraṃ vatvāpi paccattaññevāti visesadassanatthaṃ puna kattuvacananti āha “sayameva attanāyevā”ti. Sayam, attanāti vā bhāvanapūṃsakaṃ. Nipātapadañhetam. “Aparāmasato”ti vacanato parāmāsānameva nibbuti idha desitā, taṃdesanāya eva tadaññesampi nibbutiyā sijjhanatoti dasseti “tesaṃ parāmāsakilesāna”nti iminā, parāmāsasaṅkhātānaṃ kilesānanti attho. Apica kāmam “aparāmasato”ti vacanato parāmāsānameva nibbuti idha desitāti viññāyati, taṃdesanāya pana tadavasesānampi kilesānaṃ nibbuti desitā nāma bhavati pahānekaṭṭhatādiabhāvato, tasmā tesampi nibbuti niddhāretvā dassetabbāti vuttaṃ “tesaṃ parāmāsakilesāna”nti, taṇhādiṭṭhimānasaṅkhātānaṃ parāmāsānaṃ, tadaññesañca kilesānanti attho. Gobaḷibaddanayo hesa. Nibbutīti ca nibbāyanabhūtā asaṅkhatadhātu, tañca bhagavā bodhimūleyeva patto, tasmā sā paccattaññeva veditāti.

Yathāpaṭipannenti yena paṭipannena. Tappaṭipattiṃ dassetuṃ “tāsaṃyeva...pe... ādimāhā”ti anusandhidassanaṃ. Kasmā pana vedanānaññeva kammaṭṭhānamācikkhatīti āha “yāsū”tiādi, iminā desanāvilāsaṃ dasseti. Desanāvilāsappatto hi bhagavā desanākusalo khandhāyatanādivasena anekavidhāsu catusaccadesanāsu sambhavantīsupi diṭṭhigatikā vedanāsu micchāpaṭipattiyā diṭṭhigahanaṃ pakkhandāti dassanatthaṃ tathāpakkhandanamūlabhūtā vedanāyeva pariññābhūmibhāvena uddharatīti. Idhāti imasmim vāde. Evaṃ etthātipi. Kammaṭṭhānanti catusaccakammaṭṭhānaṃ. Ettha hi vedanāgahaṇena gahitā

pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṃ. Vedanānaṃ samudayaggahaṇena gahito avijjāsamudayo samudayasaccaṃ, atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi nirodhasaccaṃ, “yathābhūtaṃ viditvā”ti etena maggasaccanti evaṃ cattāri saccāni veditabbāni. “Yathābhūtaṃ viditvā”ti idaṃ vibhajjabyākaraṇatthapadanti tadatthaṃ vibhajja dassetuṃ “tatthā”tiādi vuttaṃ. Visesato hi “avijjāsamudayā vedanāsamudayo”tiādilakkhaṇānaṃ vasena samudayādīsu attho yathārahaṃ vibhajja dassetabbo. Avisesato pana vedanāya samudayādīni vipassanāpaññāya ārammaṇapaṭivedhavasena, maggapaññāya asammohapaṭivedhavasena jānitvā paṭivijjhivāti attho. Paccayasamudayaṭṭhenāti “imasmim̐ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati”ti vuttalakkaṇena avijjādīnaṃ paccayānaṃ uppādena ceva maggena asamugghāṭeṇa ca. Yāva hi maggena na samugghāṭīyati, tāva paccayoti vuccati. Nibbattilakkhaṇanti uppādalakkhaṇaṃ, jātinti attho. Pañcannaṃ lakkhaṇānanti ettha ca catunnampi paccayānaṃ uppādalakkhaṇameva aggahetvā paccayalakkaṇampi gahetabbaṃ samudayaṃ paṭicca tesaṃ yathārahaṃ upakārakattā. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ “maggena asamugghāṭeṇa cā”ti. Paccayanirodhaṭṭhenāti “imasmim̐ niruddhe idaṃ niruddhaṃ hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti vuttalakkaṇena avijjādīnaṃ paccayānaṃ nirodhena ceva maggena samugghāṭeṇa ca. Vipariṇāmalakkhaṇanti nirodhalakkhaṇaṃ, bhaṅganti attho. Vayanti nirodhaṃ. Yanti yasmā paccayabhāvasaṅkhātahetuto. Vedanaṃ paṭiccāti purimuppannaṃ ārammaṇādipaccayabhūtaṃ vedanaṃ labhitvā. Sukhaṃ somanassanti sukhañceva somanassañca. Ayanti purimavedanāya yathārahaṃ pacchimuppannānaṃ sukhasomanassānaṃ paccayabhāvo. Assādo nāma assāditabboti katvā.

Aparo nayo - yanti sukhaṃ, somanassañca. Ayanti ca napuṃsakaliṅgena niddiṭṭhaṃ sukhasomanassameva assādapadamapekkhitvā pulliṅgena niddisīyati, imasmim̐ pana vikappe sukhasomanassānaṃ uppādoyeve tehi uppādavantehi niddiṭṭho, sattiyā, sattimato ca abhinnattā. Na hi sukhasomanassamantarena tesaṃ uppādo labbhati. Iti purimavedanaṃ paṭicca sukhasomanassuppādupi purimavedanāya assādo nāma assādiyateti katvā. Ayañhettha saṅkhepattho - purimamuppannaṃ vedanaṃ ārabba somanassuppattiyaṃ yo purimavedanāya paccayabhāvasaṅkhāto assādetabbākāro, somanassassa vā uppādasāṅkhāto tadassādanākāro, ayaṃ purimavedanāya assādoti. Kathaṃ pana vedanaṃ ārabba sukhaṃ uppajjati, nanu phoṭṭhabbārammaṇanti? Cetasikasukhasseva ārabba pavattiyamadhippetattā nāyaṃ doso. Ārabba pavattiyañhi visesanameva somanassaggahaṇaṃ somanassaṃ sukhanti yathā “rukkho sīsapā”ti aññapaccayavasena uppattiyaṃ pana kāyikasukhampi assādoyeve, yathālābhakathā vā esāti datṭhabbaṃ.

“Yā vedanā aniccā”tiādīnā sattimatā satti nidassitā. Tatrāyamatto - yā vedanā hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, udayabbayaapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhā, jarāya, maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbaṭṭhena vipariṇāmadhammā. Tassā evaṃbhūtāya ayaṃ aniccadukkhavipariṇāmaabhāvo vedanāya sabbāyapiādīnavoti. Ādīnaṃ paramakāruṇṇaṃ vāti pavattati etasmāti hi ādīnavo. Apicaādīnaṃ ativiya kapaṇaṃ pavattanaṭṭhena kapaṇamanusso ādīnavo, ayampi evaṃsabhāvoti tathā vuccati. Sattimatā hi satti abhinnā tadavinābhāvato.

Ettha ca “aniccā”ti iminā saṅkhāradukkhātāvasena upekkhāvedanāya, sabbāsu vā vedanāsuādīnavamāha, “dukkhā”ti iminā dukkhadukkhātāvasenadukkhavedanāya, “vipariṇāmadhammā”ti iminā vipariṇāmadukkhātāvasena sukhavedanāya. Avisesena

vā tīṇipi padāni tissannampi vedanānaṃ vasena yojetabbāni. Chandarāgavinayoti chandasaṅkhātārāgavinayanaṃ vināso. “Atthavasā liṅgavibhattivipariṇāmo”ti vacanato yaṃ chandarāgappahānanti yojetabbaṃ. Pariyāyavacanamevīdaṃ padadvayaṃ. Yathābhūtaṃ veditvāti maggassa vuttattā magganibbānavasena vā yathākkamaṃ yojanāpi vaṭṭati. Vedanāyāti nissakkavacanāṃ. Nissaraṇanti nekkhammaṃ. Yāva hi vedanāpaṭibaddhaṃ chandarāgaṃ nappajahati, tāvāyaṃ puriso vedanāya allīnoyeva hoti. Yadā pana taṃ chandarāgaṃ pajahati, tadāyaṃ puriso vedanāya nissaṭṭo viṣaṃyutto hoti, tasmā chandarāgappahānaṃ vedanāya nissaraṇaṃ vuttaṃ. Tabbacanena pana vedanāsahajātanissayārammaṇabhūtā rūpārūpadhammā gahitā eva hontītipi pañcahi upādānakkhandhehi nissaraṇavacanāṃ siddhameva. Vedanāsīsena hi desanā āgatā, tattha pana kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Lakkhaṇahāravasenāpi ayamatto vibhāvetabbo. Vuttañhi āyasmatā mahākaccānattherena -

“Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci;
Vuttā bhavanti sabbo, so hāro lakkhaṇo nāmā”ti.

Kāmupādānamūlakattā sesupādānānaṃ pahīne ca kāmupādāne upādānasesābhāvato “vigatachandarāgatāya anupādāno”ti vuttaṃ, etena “anupādāvimutto”ti etassatthaṃ saṅkhepena dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti - vigatachandarāgatāya anupādāno, anupādānattā ca anupādāvimuttoti. Tamatthaṃ vitthāretuṃ, samatthetuṃ vā “yasmi”ntiādi vuttaṃ. Tattha yasmiṃ upādāneti sesupādānamūlabhūte kāmupādāne. Tassāti kāmupādānassa. Anupādāyitvāti chandarāgavasena anādiyitvā, etena “anupādāvimutto”ti padassa ya-kāralopena samāsabhāvaṃ, byāsabhāvaṃ vā dasseti.

37. “Ime kho”tiādi yathāpuṭṭhassa dhammassa vissajjitabhāvena nigamanavacanāṃ, “pajānāti”ti vuttapajānanameva ca ima-saddena niddiṭṭhanti dassetuṃ “ye te”tiādimāha. Ye te sabbaññutaññāṇadhamme...pe... apucchiṃ, yehi sabbaññutaññāṇadhammehi...pe... vadeyyuṃ, tañca...pe... pajānātīti evaṃ niddiṭṭhā ime sabbaññutaññāṇadhammā gambhīrā...pe... paṇḍitavedanīyā cāti veditabbāti yojanā. “Eva”ntiādi piṇḍatthadassanaṃ. Tattha kiñcāpi “anupādāvimutto bhikkhave, tathāgato”ti iminā aggamaggaphaluppattiṃ dasseti, “vedanānaṃ, samudayañcā”tiādinā ca catusaccakammaṭṭhānaṃ. Tathāpi yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā imaṃ diṭṭhigataṃ sakāraṇaṃ sagatikaṃ pabhedato vibhajituṃ samatto hoti, tassā padaṭṭhānena ceva saddhiṃ pubbabhāgapāṭipadāya uppattibhūmiyā ca tadeva pākaṭataraṃ kattukāmo dhammarājā evaṃ dassetīti vuttaṃ “tadeva niyyātita”nti, nigamitaṃ niṭṭhāpitanti attho. Antarāti pucchitavissajjitadhammadassanavacanānamantarā diṭṭhiyo vibhattā tassa pajānanākāradassanavasenāti attho.

Paṭhamabhāṇavāraṇaṇāya līnatthappakāsanā.

Ekaccasassatavādavaṇṇanā

38. “Ekaccasassatikā”ti taddhitapadaṃ samāsapadena vibhāvetuṃ “ekaccasassatavādā”ti vuttaṃ. Sattesu, saṅkhāresu ca ekaccaṃ sassatametassāti ekaccasassato, vādo, so etesanti ekaccasassatikā taddhitavasena, samāsavasena pana ekaccasassato vādo etesanti ekaccasassatavādā. Esa nayo ekaccaasassatikapadehi. Nanu ca “ekaccasassatikā”ti vutte tadaññesaṃ

ekaccaasassatikabhāvasanniṭṭhānaṃ siddhamevāti? Saccaṃ atthato, saddato pana asiddhameva tasmā saddato pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ tathā vuttaṃ. Na hi idha sāvasesaṃ katvā dhammaṃ deseti dhammassāmī. “Issaro nicco, aññe sattā aniccā”ti evaṃpavattavādā sattekaccasassatikā seyyathāpi issaravādā. Tathā “nicco brahmā, aññe aniccā”ti evaṃpavattavādāpi. “Paramāṇavo niccā, dviaṇukādayo aniccā”ti evaṃpavattavādā saṅkhārekaccasassatikā seyyathāpi kāṇādā. Tathā “cakkhādayo aniccā, viññāṇaṃ nicca”nti evaṃpavattavādāpi. Idhāti “ekaccasassatikā”ti imasmiṃ pade, imissā vā desanāya. Gahitāti vuttā, desitabbabhāvena vā desanāññāṇena samādinnaṃ tathā ceva desitattā. Tathā hi idha purimakā tayo vādā sattavasena, catuttho saṅkhāravasena desito. “Saṅkhārekaccasassatikā”ti idaṃ pana tehi sassatabhāvena gayhamānānaṃ dhammānaṃ yāthāvasabhāvadassanavasena vuttaṃ, na pana ekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimaṭṭaṃ asaṅkhatamevāti laddhi. Tenevāha pāḷiyaṃ “cittanti vā...pe... ṭhassatī”ti. Na hi yassa sabhāvassa paccayehi abhisāṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti, tasseva niccadhuvādibhāvo anumattakena sakkā paṭijānituṃ, etena ca “uppādavayadhuvatāyuttā sabhāvā siyā niccā, siyā aniccā, siyā na vattabbā”tiādinā pavattasattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

Tatrāyaṃ ayuttatāvibhāvanā - yadi hi “yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī”ti vucceyya, siyā anekantavādo. Atha aññena, na siyā anekantavādo. Na cettha desantarādisambandhabhāvo yutto vattuṃ tassa sabbalokasiddhattā, vivādābhāvato ca. Ye pana vadanti “yathā suvaṇṇaghaṭeṇa makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbasabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci dhammo uppajjati, sabhāvo eva tiṭṭhatī”ti. Te vattabbā “kiṃ taṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭe, makuṭe ca avaṭṭhitā, yadi rūpādi, so saddo viya anicco. Atha rūpādisamūho sammutimattaṃ, na tassa atthitā vā natthitā vā niccatā vā labbhatī”ti, tasmā anekantavādo na siyā. Dhammānañca dhammino aññathānaññathā ca pavattiyaṃ doso vuttoyeva sassatavādavicāraṇāyaṃ. Tasmā so tattha vuttanayena veditabbo. Apica na niccāniccanavattabbarūpo attā, loka ca paramatthato vijjamānatāparijānanato yathā niccādīnaṃ aññataraṃ rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi rūpādīnaṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccanavattabbasabhāvatā sakkā viññātuṃ, jīvassa ca niccādīsu aññataraṃ rūpaṃ siyāti, evaṃ sattabhaṅgo viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbā.

Nanu ca “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti etasmiṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, atha evaṃvādīnaṃ kathaṃ micchādassanaṃ siyāti, ko vā evamāha “cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassana”nti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvasanniṭṭhānaṃ idha micchādassananti gahetabbaṃ, tena pana ekavāde pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato visasaṃsaṭṭho viya sappipiṇḍo, tato ca tassa sakiccakaraṇāsamatthatāya sammādassanapakke ṭhapetabbataṃ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā cakkhuādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Tenevāha pāḷiyaṃ “cakkhuṃ itipi...pe... kāyo itipi ayaṃ attā”tiādi. Evañca katvā asaṅkhatāya, saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti evaṃpavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādoyeva bhaveyyāti evampakārā codanā anavakāsā

hoti aviparītaḍḍhammasabhāvaṇṇipattibhāvato.

Aviparītaḍḍhammasabhāvaṇṇipattiyeva hesa vuttanayena asaṃsaṭṭhattā, anāropitaḍḍhasabhāvattā ca.

Etthāha - purimasmimpisassatavāde asassatānaṃ dhammānaṃ “sassatā”ti gahaṇaṃ visesato micchādassanaṃ bhavati. Sassatānaṃ pana “sassatā”ti gāho na micchādassanaṃ yathāsabhāvaḍḍhabhāvato. Evañca sati imassa vādassa vādantaratā na vattabbā, idha viya purimepi ekaccesseva dhammesu sassataggāhasambhavatoti, vattabbāyeva asassatesseva “kecideva dhammā sassatā, keci asassatā”ti parikkappaṇāvasena gahetabbadhammesu vibhāgaṇṇipattiyā imassa vādassa dassitattā. Nanu ca ekadesassa samudāyantaḍḍhattā ayaṃ sappadesasassataggāho purimasmim nippadesasassataggāhe samodhānaṃ gaccheyyātī? Tathāpi na sakkā vattaṃ vādī tabbisayavisesavasena vādaḍḍvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā “sabbe dhammā sassatā”ti abhinivīṭṭhā, aññe “ekacceva sassatā, ekacce asassatā”ti. Saṅkhārānaṃ anavasesapariyādānaṃ, ekadesapariggaho ca vādaḍḍvayassa paribyaṭṭoyeva. Kiñca bhiyyo - anekavidhasamussaye, ekavidhasamussaye ca khandhapabandhena abhinivesabhāvato tathā na sakkā vattaṃ. Catubbidhopi hi sassatavādī jātivisesavasena nānāvidharūpakāyasannissaye eva arūpadhammapuñje sassatābhinivesī jāto abhinīṇṇaṇena, anussavādīhi ca rūpakāyabhedagahaṇato. Tathā ca vuttaṃ “tato cuto amutra udapādi”nti, “cavanti upapajjantī”ti ca ādi. Visesaḷābhī pana ekaccasassatiko anupadhāritabhedasamussaye dhammapabandhe sassatākāragahaṇena abhinivesaṃ janesi ekabhavaṇṇipariyāpannakhandhasantānavisayattā tadabhinivesassa. Tathā hi tīsupi vādesu “taṃ pubbenivāsaṃ anussarati, tato paraṃ nānussarati”ti ettakameva vuttaṃ. Takkīnaṃ pana ubhinnaṃpi sassatekaccasassatavādīnaṃ sassatābhinivesaviseso rūpārūpadhammavisayatāya supākaṭṭoyevāti.

39. Saṃvaṭṭaṭṭhāyivivaṭṭavivaṭṭaṭṭhāyisaṅkhātānaṃ tiṇṇampi asaṅkhyeyyakappaṇamatikkamena puna saṃvaṭṭanato, addhā-saddassa ca kālapariyāyattā evaṃ vuttanti āha “dīghassā”tiādi. Atikkamma ayaṇaṃ pavattanaṃ accayo. Anekaṭṭhattā dhātūnaṃ, upasaggavasena ca atthavisesavācakattā saṃ-saddena yutto vaṭṭa-saddo vināsavācīti vuttaṃ “vinassatī”ti, vatu-saddo vā gatiyameva. Saṅkhaṇṇatthajotakena pana saṃ-saddena yuttattā tadatthasambandhanena vināsattho labbhatīti dasseti “vinassatī”ti iminā. Saṅkhaṇṇavasena vattatīti hi saddato attho, ta-kārassa cettha ṭa-kārādeso. Vipattikaramahāmeghasamuppattitto hi paṭṭhāya yāva aṇusahagatopi saṅkhāro na hoti, tāva loko saṃvaṭṭatīti vuccati. Pāḷiyaṃ lokoti pathaviādibhājanaloko adhippeto tadavasesassa bāhullato, tadeva sandhāya “yebhuyyenā”ti vuttanti dasseti “ye”tiādinā. Uparibrahmalokesūti ābhassarabhūmito uparibhūmisu. Agginā kappavutṭhānañhi idhādhippetam, tenevāha pāḷiyaṃ “ābhassarasaṃvattanikā honti”ti. Kasmā tadeva vuttanti ce? Tasseva bahulaṃ pavattanato. Ayañhi vāranīyamo -

“Sattasattaḍḍhinā vārā, aṭṭhame aṭṭhame dakā;
Catusaṭṭhi yadā puṇṇā, eko vāyuvāro siyā”ti.

Āruppesu vāti ettha vikappanatthena vā-saddena saṃvaṭṭamānalokadhātūhi aññalokadhātūsu vāti vikappeti. Na hi sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjantīti sakkā viññātum apāyesu dīghatarāyukānaṃ manussalokūpapattiyaṃ asambhavato, manussalokūpapattiñca vinā tadā tesam tatrūpapattiyaṃ anupapattito. Niyatamicchādiṭṭhikopi hi saṃvaṭṭhamāne kappe nirayato na muccati, piṭṭhicakkavāleyeva nibbattatīti aṭṭhakathāsu vuttaṃ. Satipi sabbasattānaṃ puññāpuññābhisaṅkhāramanasā nibbattabhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva nibbattattā rūpāvacarasattā eva “manomayā”ti vuccanti, na pana bāhirapaccayapaṭiyattā tadanñeti dassetum “manena nibbattattā manomayā”ti āha. Yadevaṃ kāmāvacarasattānampi opapātikānaṃ manomayabhāvo āpajjati? Nāpajjati, adhicittabhūtena atisayamanasā nibbattasattesuyeva manomayavohāratoti dassentena jhāna-saddena visesetvā “jhānāmanenā”ti vuttaṃ. Evampi arūpāvacarasattānaṃ manomayabhāvo āpajjati? Na tathā bāhirapaccayehi nibbattetabbatāsāṅkāya abhāvena manasā eva nibbattāti avadhāraṇāsambhavato. Niruḥhovāyaṃ loke manomayavohāro rūpāvacarasattesu. Tathā hi annamayo pānamayo manomayo ānandamayo viññāṇamayoti pañcadhā attānaṃ vedavādino parikappenti. Ucchedavādepi vakkhati “dibbo rūpī manomayo”ti, te pana jhānānubhāvato pītibhakkhā sayampabhā antalikkhacarāti āha “pīti tesa”ntiādi, tesam attanova pabhā atthīti attho. Sobhanā vā ṭhāyī sabhā etesanti subhaṭṭhāyīnotipi yujjati. Ukkamsenāti ābhassare sandhāya vuttaṃ. Parittābhāppamāṇābhā pana dve, cattāro ca kappe tiṭṭhanti. Aṭṭha kappeti catunnamasaṅkhyeyyakappānaṃ samudāyabhūte aṭṭha mahākappe.

40. Vināsavācīyeva vaṭṭa-saddo paṭisedhajotakena upasaggena yuttattā saṅṭhāhanatthañāpakoti āha “saṅṭhātī”ti, anekatthattā vā dhātūnaṃ nibbattati, vaḍḍhatīti vā attho. Sampattimahāmeghasamuppattito hi paṭṭhāya pathavīsandhārakudakataṃsandhāravāyūādīnaṃ samuppattivāsena yāva candimasūriyānaṃ pātubhāvo, tāva loko vivaṭṭatīti vuccati. Pakatīyāti sabhāvena, tassa “suñña”nti iminā sambandho. Tathāsuññatāya kāraṇamāha “nibbattasattānaṃ natthitāyā”ti. Purimataraṃ aññesaṃ sattānaṃanuppannattāti bhāvo, tena yathā ekaccāni vimānāni tathā nibbattasattānaṃ chaḍḍitattā suññāni, na evamidanti dasseti.

Aparo nayo - sakakammasa paṭhamam karamaṃ pakati, tāya nibbattasattānanti sambandho, tena yathā etassa attano kammabalena paṭhamam nibbatti, na evam aññesaṃ tassa purimataraṃ, samānakāle vā nibbatti atthi, tathā nibbattasattānaṃ natthitāya suññamidanti dasseti. Brahmāpārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno idha brahmakāyikā, tesam nivāsātāya bhūmipi “brahmakāyikā”ti vuttā, brahmakāyikabhūmīti pana pāṭhebrahmakāyikānaṃ sambandhinī bhūmīti attho. Kattā sayam kārako. Kāretā paresam āṇāpako. Visuddhimagge pubbenivāsañāṇakathāyaṃ vuttanayena, etena nibbattakkamaṃ kammāpaccayautusamuṭṭhānabhāve ca kāraṇam dasseti. Kammaṃ upanissayabhāvena paccayo etissāti kammāpaccayā. Atha vā tathā nibbattasattānaṃ vipaccanakakammasa sahaṅkārikārahābhāvato kammasa paccayāti kammāpaccayā. Utu samuṭṭhānametissāti utusamuṭṭhānā. “Kammāpaccayautusamuṭṭhānā”tipi samāsavasena pāṭho kammāsahāyo paccayo, vuttanayena vā kammasa sahaṅgabhūto paccayoti kammāpaccayo, so eva utu tathā, sova samuṭṭhānametissāti kammāpaccayautusamuānā. Ratanabhūmīti ukkaṃsagatapuññakammānubhāvato ratanabhūtā bhūmi, na kevalam bhūmiyeva,

atha kho tapparivārāpīti āha “pakatī”tiādi. Pakatinibbattaṭṭhāneti purimakappesu purimakānaṃ nibbattaṭṭhāne. Etthāti “brahmavimāna”nti vuttāya brahmakāyikabhūmiyā. Sāmaññavisesavasena cetam ādhāradvayaṃ. Kathaṃ paṇītāya dutiyajjhānabhūmiyā tthitānaṃ hīnāya paṭhamajjhānabhūmiyā upapatti hotīti āha “atha sattāna”ntiādi, nikantivasena paṭhamajjhānaṃ bhāvetvāti vuttam hoti, pakatiyā sabhāvena nikanti taṇhā uppajjatīti sambandho. Vasitaṭṭhāneti vutthapubbaṭṭhāne. Tato otarantīti upapattivasena dutiyajjhānabhūmito paṭhamajjhānabhūmiṃ apasakkanti, gacchantīti attho. Appāyuketi yaṃ ulārapuññakammaṃ kataṃ, tassa upajjanārahavipākapabandhato appaparimāṇāyuke. Tassa devalokassāti tasmīṃ devaloke, nissayavasena vā sambandhaniddeso. Āyuppaṃāṇenevāti paramāyuppaṃāṇeneva. Parittanti appakaṃ. Antarāva cavantīti rājakotṭhāgāre pakkhittataṇḍulanāli viya puññakkhayā hutvā sakakammappamāṇena tassa devalokassa paramāyuantarā eva cavanti.

Kim panetaṃ paramāyu nāma, kathaṃ vā taṃ paricchinnaṃ paramāṇanti? Vuccate - yo tesam tesam sattānaṃ tasmīṃ tasmīṃ bhavavisesa vipākappabandhassa tthitikālaniyamo purimasiddhabhavapatthanūpanissayavasena sarīrāvayavavaṇṇasaṇṭhānappamāṇādivisesā viya taṃtaṃgatinikāyādīsu yebhuyyena niyataparicchedo hoti,

gabbhaseyyakāmāvacaradevarūpāvacarasattānaṃ sukkasoṇitādiutubhojanādiutuādipaccayuppannapaccayūpatthambhito ca, so āyuhetukattā kāraṇūpacārena āyu, ukkaṃsaparicchedavasena paramāyūti ca vuccati. Yathāsakaṃ khaṇamattāvaṭṭhāyīnampi hi attanā sahaṇātānaṃ rūpārūpadhammānaṃ tthapanākāravuttitāya pavattakāni rūpārūpajīvitindriyāni na kevalaṃ nesaṃ khaṇaṭṭhitiyā eva kāraṇabhāvena anupālakāni, atha kho yāva bhaṅgupacchedā anupabandhassa avicchedahetubhāvenāpi. Tasmā cesa āyuhetukoyeva, taṃ pana devānaṃ, nerayikānañca yebhuyyena niyataparicchedaṃ, uttarakurukānaṃ pana ekantanīyataparicchedameva.

Avasiṭṭhamanussapetacchānagatānaṃ pana ciratṭhitisamvattanīkakammabahule kāle taṃkammāsahitasantājanitasukkasōṇitapaccayānaṃ, tammūlakānañca candimasūriyasamavisamaparivattanādi janitautuāhārādisamavisamapaccayānaṃ vasena cirācirakālatāya aniyataparicchedaṃ, tassa ca yathā purimasiddhabhavapatthanāvasena taṃtaṃgatinikāyādīsu vaṇṇasaṇṭhānādivisesanīyamo siddho, dassanānussavādīhi tathāyeva ādito gahaṇasiddhiyā, evaṃ tāsū tāsū upapattīsu nibbattasattānaṃ yebhuyyena samappamāṇaṃ tthitikālaṃ dassanānussavehi labhitvā taṃ paramataṃ ajjhosāya pavattitabhavapatthanāvasena ādito paricchedanīyamo veditabbo.

Yasmā pana kammaṃ tāsū tāsū upapattīsu yathā taṃtaṃupapattinissitavaṇṇādinibbattane samatthaṃ, evaṃ niyatāyuparicchedāsu upapattīsu paricchedātikkamena vipākanibbattane samatthaṃ na hoti, tasmā vuttaṃ “āyuppaṃāṇeneva cavantī”ti. Yasmā pana upatthambhakapaccayasahāyehi anupālakapaccayehi upādinnaṃkakkhandhānaṃ pavattetabbākāro atthato paramāyukassa hoti yathāvuttaparicchedānatikkamanato, tasmā satipi kammāvasese tthānaṃ na sambhavati, tena vuttaṃ “attano puññabalena tthātuṃ na sakkontī”ti. “Āyukkhayā vā puññakkhayā vā ābhassarakāyā cavitvā”ti vacanato panettha kāmāvacaradevānaṃ viya brahmakāyikānampi yebhuyyeneva niyatāyuparicchedabhāvo veditabbo. Tathā hi devalokato devaputtā āyukkhayena puññakkhayena āhārakkhayena kopenāti catūhi kāraṇehi cavantīti atṭhakathāsu

vuttaṃ. Kappaṃ vā upaḍḍhakappaṃ vāti ettha asaṅkhyeyyakappa adhippeto, so ca tathārūpo kāloyeva, vā-saddo pana kappassa tatiyabhāgaṃ vā tato ūnamadhikaṃ vāti vikappanatto.

41. Anabhiratīti ekakavihārena anabhiramaṇasaṅkhātā aññehi samāgamicchāyeva. Tattha “ekakassa dīgharattaṃ nivasitattā”ti pāliyaṃ vacanatoti vuttaṃ “aparassāpī”tiādi. Evamanvayamatthaṃ dassetvā nanu ukkaṇṭhitāpi siyāti codanāsodhanavasena byatirekaṃ dasseti “yā panā”tiādinā. Piyavatthuvirahena, piyavatthualābhena vā cittavigghāto ukkaṇṭhitā, sā panatthato domanassacittuppādoḃa, tenāha “paṭighasampayuttā”ti. Sā brahmaloke natthi jhānānubhāvapahīnattā. Taṇhādiṭṭhisāṅkhātā cittassa purimāvatthāya ubbijjanā phandanā eva idha paritassanā. Sā hi dīgharattaṃ jhānaratiyā ṭhitassa yathāvuttānabhiratinimittaṃ uppannā “ahaṃ mama”nti gahaṇassa ca kāraṇabhūtā. Tena vakkhati “taṇhātassa nāpi diṭṭhitassanāpi vaṭṭatī”ti nanu vuttaṃ atthuddhāre imaṃyeva pāliṃ nīharitvā “aho vata aññepi sattā itthattaṃ āgaccheyyunti ayaṃ taṇhātassanā nāmā”ti? Saccaṃ, taṃ pana diṭṭhitassanāya viṣuṃ udāharaṇaṃ dassentena taṇhātassanameva tato niddhāretvā vuttaṃ, na pana ettha diṭṭhitassanāya alabbhamānattāti na doso. Idāni samānasaddavacanīyānaṃ atthānamuddharaṇaṃ katvā idhādhippettaṃ vibhāvetuṃ “sā panesā”tiādimāha. Paṭighasaṅkhāto cittutrāso eva tāsataṣṣanā. Evamaññatthāpi yathārahaṃ. “Jātiṃ paṭicca”tiādi vibhaṅgapāli, tatrāyamatthakathā - jātiṃ paṭicca bhayanti jātipaccayā uppannabhayaṃ. Bhayānakanti ākāraniddeso. Chambhitattanti bhayavasena gattakampo, viṣesato hadayaamaṃsacalanaṃ. Lomamaṃsoti lomānaṃ haṃsanaṃ, bhittiyaṃ nāgadantānamiva uddhaggabhāvo, iminā padadvayena kiccato bhayaṃ dassetvā puna cetaso utrāsoti sabhāvato dassitanti. Ṭikāyaṃ pana “bhayānakanti bheravārammaṇanimittaṃ balavabhayaṃ, tena sarīrassa thaddhabhāvo chambhitatta”nti vuttaṃ, aneneva bhayanti ettha khuddakabhayaṃ dassitaṃ, iti ettha payoge ayaṃ tassaṇāti evaṃ sabbattha attho. Paritassitavipphanditamevāti ettha “diṭṭhisāṅkhātena ceva taṇhāsāṅkhātena ca paritassitena vipphanditameva calitameva kampitamevā”ti atṭhakathāyamatthaṃ vakkhati. Tena viññāyati labbhamānampi taṇhātassanamantarena diṭṭhitassanāyeva nihaṭāti. “Tepī”tiādi sīhopamasuttantapāli tattha tepīti dīghāyukā devāpi. Bhayanti bhaṅgānupassanāpariṇṇante sabbasaṅkhārato bhāyanavasena uppannaṃ bhayaññaṃ. Saṃveganti sahottappaññaṃ, ottappameva vā. Santāsanti ādīnavanibbidānupassanāhi saṅkhārehi santāsanaññaṃ. Upapattivasenāti paṭisandhivaseneva.

Sahabyatanti sahāyabhāvamicccheva saddato attho sahabya-saddassa sahāyatthe pavattanato. So hi saha byāyati pavattati, dosaṃ vā paṭicchādetīti sahabyoti vuccati, tassa bhāvo sahabyatā. Sahāyabhāvo pana sahabhāvoyeva nāmāti adhippāyato atthaṃ dassetuṃ “sahabhāva”nti vuttaṃ. Sasādhanasamavāyattho vā saha-saddo adhikiccapade adhisaddo viya, tasmā saha ekato vattamānassa bhāvo sahabyaṃ yathā “dāsabya”nti tadeva sahabyatā, sakatthavuttivasena imamevatthaṃ sandhāyāha “sahabhāva”nti. Apica saha vāti pavattatīti sahavo, tassa bhāvo sahabyaṃ yathā “vīrassa bhāvo vīriya”nti, tadeva sahabyatāti evaṃ vimānaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, tasmā tadatthaṃ dassetuṃ evaṃ vuttantipi daṭṭhabbaṃ.

42. Ime satte abhibhavitvāti seso. Abhibhavanā cettha pāpasabhāvena jeṭṭhabhāvena “te satte abhibhavitvā ṭhito”ti attano maññanāyevāti vuttaṃ “jeṭṭhakohamasmī”ti. Aññadatthūti dassane antarāyābhāvavacanena, dasoti ettha dassaneyyavisesapariggahābhāvena ca anāvaraṇadassāvitaṃ paṭijānātīti āha “sabbam passāmīti attho”ti. Dassaneyyavisesassa hi padesabhūtaṃ aggahaṇe sati gahetabbassa nippadesatā viññāyati yathā “dikkhito na dadātī”ti, deyyadhammavisesassa cettha padesabhūtaṃ aggahaṇato pabbajito sabbampi na dadātīti gahetabbassa deyyadhammassa nippadesatā viññāyati. Evamīdisesu. Vase vattemīti vasavattī. Aham-saddayogato hi sabbattha amhayogena vacanattho. Sattabhājanabhūtaṃ lokassa nimmātā cāti sambandho. “Pathavī”tiādi cettha bhājanalokavasena adhippāyakathanam. Sajitāti racitā, vibhajitā vā, tenāha “tvam khattiyo nāmā”tiādi. Ciṇṇavasitāyāti samāciṇṇapañcavidhavasibhāvato. Tatthāti bhūtabhabyesu. Antovatthimhīti antogabbhāsaye. Paṭhamacittakkhaṇeti paṭisandhicittakkhaṇe. Dutiyatoti paṭhamabhavaṅgacittakkhaṇato. Paṭhamairiyāpatheti yena paṭisandhim gaṇhāti, tasmim iriyāpathe. Iti atītavasena, bhūta-saddassa vattamānavasena ca bhabya-saddassa attho dassito. Tīkāyaṃ pana bhabya-saddattho anāgatavasenāpi vutto. Ahesunti hi bhūtā. Bhavanti, bhavissanti cāti bhabyā tabbānīyā viya nyapaccayassa kattaripi pavattanato.

“Issaro kattā nimmātā”ti vatvāpi puna “mayā ime sattā nimmitā”ti vacanam kimatthiyanti āha “idāni kāraṇavasenā”tiādi kāraṇavasena sādhetukāmatāya paṭiññākaraṇatthanti vuttaṃ hoti. Nanu cesa brahmā anavaṭṭhitadassanattā puthujjanassa purimatarajātīparicitampi kammassakatāññam vissajjetvā vikubbaniddhivasena cittuppādamattapaṭibaddhena sattanimmānena vipallaṭṭho “mayā ime sattā nimmitā”tiādinā issarakuttadassanam pakkhandamāno abhinivisanavasena patiṭṭhito, na pana patiṭṭhāpanavasena. Atha kasmā kāraṇavasena sādhetukāmo paṭiññam karotīti vuttanti? Na cevaṃ daṭṭhabbam. Tesampi hi “evaṃ hotī”tiādinā pacchā uppajjantānampi tathāabhinivesassa vakkhamānattā paresam patiṭṭhāpanakkameneva tassa so abhiniveso jāto, na tu abhinivisanamattena, tasmā evaṃ vuttanti daṭṭhabbam. Tenevāha “taṃ kissa hetū”tiādi. Pāliyaṃ manaso paṇidhīti manaso patthanā, tathā cittuppattimattamevāti vuttaṃ hoti.

Itthabhāvanti idappakārabhāvam. Yasmā pana so pakāro brahmattabhāvoyevīdhādhippeto, tasmā “brahmabhāva”nti vuttaṃ. Ayaṃ pakāro ittham, tassa bhāvo itthattanti hi nibbacanam. Kevalanti kammassakatāññanena asammissam suddham. Maññanāmattenevāti diṭṭhimaññanāmatteneva, na adhimānavasena. Vaṅkachiddena vaṅkaññī viya onamitvā vaṅkaladdhikena vaṅkaladdhikā onamitvā tasseeva brahmuno pādamūlam gacchanti, tam pakkhakā bhavanti attho. Nanu ca devānam upapattisamanantaram “imāya nāma gatiyā cavitvā iminā nāma kammunā idhūpapannā”ti paccavekkhaṇā hoti, atha kasmā tesam evaṃ maññanā siyāti? Purimajātīsu kammassakatāññāṇe sammadeva nivīṭṭhahjāsāyānameva tathāpaccavekkhaṇāya pavattito. Tādisānameva hi tathāpaccavekkhaṇā sambhavati, sā ca kho yebhuyyavasena, ime pana purimāsupi jātīsu issarakuttadiṭṭhivasena nibaddhābhinivesā evameva maññamānā ahesunti. Tathā hi pāliyaṃ vuttaṃ “iminā maya”ntiādi.

43. Īsati abhibhavatīti īso, mahanto īso maheso, suppatiṭṭhitamahesatāya parehi “maheso” iti akkhāyatīti mahesakkho, mahesakkhānaṃ atisayena mahesakkhoti mahesakkhataroti vacanatto. So pana mahesakkhatarabhāvo ādhipateyyaparivārasampattiyā kāraṇabhūtāya viññāyatīti vuttaṃ “issariyaparivārasena mahāyasataro”ti.

44. Kiṃ panetaṃ kāraṇanti anuyogenāha “so tato”tiādi, tena “itthattaṃ āgacchatī”ti vuttaṃ idhāgamanameva kāraṇanti dasseti. Idheva āgacchatīti imasmiṃ manussaloke eva paṭisandhivasena āgacchati. Etanti “ṭhānaṃ kho panetaṃ bhikkhave, vijjati”ti vacanaṃ. Pāliyaṃ yaṃ aññataro sattoti ettha yanti nipātamattaṃ, kāraṇatthe vā esa nipāto, hetumhi vā paccattaniddeso, yena ṭhānenāti attho, kiriyāparāmasanaṃ vā etaṃ. “Itthattaṃ āgacchatī”ti ettha yadetaṃ itthattassa āgamanasaṅkhātāṃ ṭhānaṃ, tadetaṃ vijjati attho. Esa na so pabbajati, cetosamādhim phusati, pubbenivāsaṃ anussatīti etesupi padesu. “Ṭhānaṃ kho panetaṃ bhikkhave, vijjati, yaṃ aññataro satto”ti hi imāni padāni “pabbajati”tiādīhi padehi paccekaṃ yojetabbāni. Na gacchatīti agāraṃ, gehaṃ, agārassa hitaṃ āgāriyaṃ, kasigorakkhādikammaṃ, tamettha natthīti anāgāriyaṃ, pabbajjā, tenāha “agārasmā”tiādi. Pa-saddena viṭṭho vaja-saddo upasaṅkamaneti vuttaṃ “upagacchatī”ti. Paranti pacchā, atisayaṃ vā, aññaṃ pubbenivāsanti attho. “Na saratī”ti vutteyeva ayamatto āpajjati dasseti “saritu”ntiādinā. Apassantoti pubbenivāsānussatiññena apassanahetu, passitum asakkonto hutvātipi vaṭṭati. Māna-saddo viya hi anta-saddo idha sāmattiyaṃ. Sadābhāvatoti sabbadā vijjamaṇattā. Jarāvasenāpīti ettha pi-saddena maraṇavasenāpīti sampiṇḍeti.

45. Khiḍḍāpadosinoti kattuvasena padasiddhi, khiḍḍāpadosikāti pana sakatthavuttivasena, saddamanapekkhitvā pana atthameva dassetum “khiḍḍāyā”tiādi vuttaṃ. “Khiḍḍāpadosakā”ti vā vattabbe i-kārāgamavasena evaṃ vuttaṃ. Padussanaṃ vā padoso, khiḍḍāya padoso khiḍḍāpadoso, so etesanti khiḍḍāpadosikā. “Padūsikāti pi pāliṃ likhanti”ti aññanikāyikānaṃ pamādalekhataṃ dasseti. Mahāvihāravāsīnikāyikānañhi vācanāmaggavasena ayaṃ saṃvaṇṇanā pavattā. Apica tena potthakāruḥhakāle pamādalekhaṃ dasseti. Tampi hi padatthasodhanāya aṭṭhakathāya sodhitaniyāmeneva gahetabbaṃ, tenāha “sā aṭṭhakathāyaṃ natthī”ti. Velaṃ atikkantaṃ ativelaṃ, taṃ. Bhāvanapuṃsakañcetaṃ, tenāha “aticira”nti, āhārūpabhogakālaṃ atikkamitvāti vuttaṃ hoti. Ratidhamma-saddo hassakhiḍḍā-saddehi paccekaṃ yojetabbo “hassakhiḍḍāsu ratidhammo ramaṇasabhāvo”ti. Hasanaṃ hasso, keḷihasso. Khedaṇaṃ kīḷanaṃ khiḍḍā, kāyikavācasikakīḷā. Anuyogavasena taṃsamāpannāti dassento āha “hassaratidhammañcevā”tiādi. Kīḷā yesaṃ te keḷino, tesāṃ hasso tathā. Kīḷāhassapayogena uppajjanakasukhañcetta keḷihassasukhaṃ. Tadavasiṭṭhakīḷāpayogena uppajjanakaṃ kāyikavācasikakīḷāsukhaṃ.

“Te kirā”tiādi vitthāradassanaṃ. Kira-saddo hettha vitthārajotakoyeva, na tu anussavanāruciyaḍijotako tathāyeva pāliyaṃ, aṭṭhakathāsu ca vuttattā. Sirivibhavenāti sarīrasobhaggādisiriyā, parivārādisampattiyā ca. Nakkhattanti chaṇaṃ. Yebhuyyena hi nakkhattayogena katattā tathāyogo vā hotu, mā vā, nakkhattamicceva vuccati. Āhāraṇti ettha ko devānamāhāro, kā ca tesamāhāraṇāti? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṃ sudhāhāro. Dvādasapāpadhammavigghātena hi

sukhassa dhāraṇato devānaṃ bhojanaṃ “sudhā”ti vuccati. Sā pana setā saṅkhūpamā atulyadassanā suci sugandhā piyarūpā. Yaṃ sandhāya sudhābhojanajātake vuttaṃ -

“Saṅkhūpamaṃ seta’matulyadassanaṃ,
Suciṃ sugandhaṃ piyarūpa’mabbhutaṃ;
Adiṭṭhapubbaṃ mama jātu cakkhubhi,
Kā devatā paṇisu kiṃ sudho’dahī”ti.

“Bhuttā ca sā dvādasahanti pāpake,
Khuddaṃ pipāsaṃ aratiṃ daraklamaṃ;
Kodhūpanāhañca vivādapesuṇaṃ,
Sītuṇha tandiṇca rasuttamaṃ ida”nti ca.

Sā ca hetṭhimehi hetṭhimehi uparimānaṃ uparimānaṃ paṇītatamā hoti, taṃ yathāsakaṃ parimitadivasavasena divase divase bhuñjanti. Keci pana vadanti “biḷārapadappamāṇaṃ sudhāhāraṃ te bhuñjanti, so jivhāya ṭhapitamatto yāva kesaggaṇakhaggā kāyaṃ pharati, yathāsakaṃ gaṇitadivasavasena satta divase yāpanasamattho hotī”ti. Keci vāde panettha biḷārapada-saddo suvaṇṇasaṅkhātassa saṅkhyāvisesassa vācako. Pamāṇato pana udumbaraphalappamāṇaṃ, yaṃ paṇītaṃ kabaḷaggahantipi vuccati. Vuttañhi madhukose -

“Pāṇirakkho picu cāpi, suvaṇṇakamudumbaraṃ;
Biḷārapadakaṃ pāṇi-talaṃ taṃ kabaḷaggaha”nti.

“Nirantaraṃ khādantāpi pivantāpī”ti idaṃ parikkappaṇāvasena vuttaṃ, na pana evaṃ niyamaṇasena tathā khādanapivanaṇamaniyamabhāvato. Kammajatejassa balavabhāvo uḷārapuññaṇibbattattā, uḷāgarusiniddhasudhāhārajīraṇato ca. Karajakāyassa mandabhāvo pana sukhumālabhāvato. Teneva hi bhagavā indasālaguhāyaṃ pakatipathaviyaṃ patiātuṃ asakkaṃ sakkā devarājānaṃ “oḷārikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhehi”ti avoca. Manussānaṃ pana kammajatejassa mandabhāvo, karajakāyassa balavabhāvo ca vuttaviparītena veditabbo. Karajakāyoti ettha ko vuccati sarīraṃ, tattha pavatto. Rajo karajo, kiṃ taṃ? Sukkaṇṇitaṃ. Tañhi “rāgo rajo na ca pana reṇu vuccatī”ti evaṃ vuttarāgarajaphalattā sarīravācakena ka-saddena visesetvā kāraṇavohārena “karajo”ti vuccati. Tena sukkakaṇṇitasāṅkhātēna karajena sambhūto kāyo karajakāyoti ācariyā. Tathā hi kāyo mātāpettikasambhavoti vutto. Mahāassapūrasuttantaṭṭikāyaṃ pana “karīyati gabbhāsaya khipīyatīti karo, sambhavo, karato jātoti karajo, mātāpettikasambhavoti attho. Mātuādīnaṃ saṇṭhāpanavasena karato hatthato jātoti karajoti apare. Ubhayathāpi karajakāyanti catusantirūpamāhā”ti vuttaṃ. Karoti putte nibbattetīti karo, sukkakaṇṇitaṃ, tena jāto karajotipi vadanti. Tathā asambhūtopi ca devādīnaṃ kāyo tabbavohārena “karajakāyo”ti vuccati yathā “pūtikāyo, jarasiṅgālo”ti. Tesanti manussānaṃ. Acchayāgu nāma pasannā akasaṭṭhā yāgu. Vatthunti karajakāyaṃ. Ekaṃ āhāraṇanti ekadivasamattaṃ, kesaṇci matena pana sattāhaṃ.

Evaṃ anvayato byatirekato ca dassetvā upamāvasenapi tamāvikaronto “yathā nāmā”tiādīmāha. Tattapāsāṇeti accuṇhapāsāṇe. Rattasetapadumato avasiṭṭhaṃ uppalaṃ. Akathāyanti mahāaṭṭhakathāyaṃ. Avisesenāti “devāna”nti avisesena, devānaṃ kammajatejo balavā hoti, karajaṃ mandanti vā kammajatejakarajakāyānaṃ balavamandatāsaṅkhātā kāraṇasāmaññaṇa. Tadevañhi kāraṇaṃ sabbesampi

devānaṃ samānameva, tasmā sabbepi devā gahetabbāti vuttaṃ hoti.
 Kabaḷīkārābhūtaṃ sudhāhāraṃ upanissāya jīvantīti kabaḷīkārāhārūpajīvino. Kecīti
 abhayagiri vāsino. “Khiḍḍāpadussanamatteneva hete khiḍḍāpadosikāti vuttā”ti ayaṃ
 pāṭho “teyeva cavantīti veditabbā”ti etassānantare paṭhitabbo tadanusandhikattā.
 Ayañhetthānusandhi - yadi sabbepi evaṃ karontā kāmāvacaradevā caveyyuṃ, atha
 kasmā “khiḍḍāpadosikā”ti nānavisesena bhagavatā vuttāti? Vicāraṇāya evamāhāti,
 etena imamatthaṃ dasseti “sabbepi devā evaṃ cavantāpi khiḍḍāya
 padussanasabhāvamattaṃ pati nānavisesena tathā vuttā”ti. Yadeke vadeyyuṃ
 “kecivādapatiṭṭhāpakoyaṃ pāṭho”ti, tadayuttameva iti-saddantarikattā, ante ca
 tassa avijjamānattā. Atthikehi pana tassa kecivādasamavarodhanaṃ ante itisaddo
 yojetabboti.

47-48. Manopadosinoti kattuvāsena padasiddhi, manopadosikāti ca
 sakatthavuttivāsena, atthamattaṃ pana dassetuṃ “manenā”tiādi vuttaṃ.
 “Manopadosakā”ti vā vattabbe i-kārāgamavāsena evaṃ vuttaṃ. Manenāti
 issāpakatattā paduṭṭhena manasā. Aparo nayo - usūyanavāsena manasā padoso
 manopadoso, vināsabhūto so etesamatthīti manopadosikāti. “Te aññamaññamhi
 paduṭṭhacittā kilantakāyā kilantacittā te devā tamhā kāyā cavantī”ti vacanato “ete
 cātumahārājikā”ti āha. Manena padussanamatteneva hete manopadosikāti vuttā.
 “Tesu kirā”tiādi vitthāro. Rathena vīthiṃ paṭipajjatīti upalakkhaṇamattaṃ aññehi
 aññatthāpi paṭipajjanasambhavato. Etanti attano sampattiṃ. Uddhumāto viyāti pītiyā
 karaṇabhūtāya unnato viya. Bhijjamāno viyāti tāya bhijjanto viya, pītiyā vā
 kattubhūtāya bhañjito viya. Kuddhā nāma suvijānanā honti, tasmā
 kuddhabhāvamassa ñatvāti attho.

Akuddho rakkhatīti kuddhassa so kodho itarasmim̐ akujjhante anupādāno ceva
 ekavāramattaṃ uppattiyā anāsevāno ca hutvā cāvetuṃ na sakkoti, udakantaṃ patvā
 aggi viya nibbāyati, tasmā akuddho itaraṃ cavanato rakkhati. Ubhosu pana kuddhesu
 bhiyyo bhiyyo aññamaññamhi parivaḍḍhanavāsena tikhiṇasamudācāro
 nissayadahanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthuṃ nidahanto
 accantasukhumālakarajakāyaṃ vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati,
 tamattaṃ dassetuṃ māha “ubhosu panā”tiādi. Tathā cāha pāḷiyaṃ “te
 aññamaññamhi paduṭṭhacittā kilantakāyā kilantacittā te devā tamhā kāyā cavantī”ti.
 Ekassa kodho itarassa paccayo hoti, tassapi kodho itarassa paccayo hotīti ettha
 kodhassa bhiyyo bhiyyo parivaḍḍhanāya eva paccayabhāvo veditabbo, na cavanāya
 nissayadahanarasena attanoyeva kodhena hadayavatthuṃ nidahantena
 accantasukhumālassa karajakāyassa cavanato. Kandantānaṃyeva orodhānanti
 anādaratthe sāmivacanaṃ. Ayamettha dhammatāti ayaṃ tesam̐
 karajakāyāmandatāya, tathāuppajjanakassa ca kodhassa balavatāya ṭhānaso
 cavanabhāvo etesu devesu rūpārūpadhammānaṃ dhammaniyāmo sabhāvoti attho.

49-52. Cakkhādīnaṃ bhedaṃ passatīti virodhipaccayasannipāte
 vikārāpattidassanato, ante ca adassanūpagamanato vināsaṃ passati oḷārikattā
 rūpadhammabhedassa. Paccayaṃ datvāti anantarapaccayādivāsena paccayasattim̐
 datvā, paccayo hutvāti vuttaṃ hoti, tasmā na passatīti sambandho, balavatarampi
 samānaṃ iminā kāraṇena na passatīti adhippāyo. Balavataranti ca cittassa
 lahutarabhedaṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi ekasmim̐ rūpe dharanteyeva soḷasa
 cittāni bhijjanti. Cittassa bhedaṃ na passatīti ettha khaṇe khaṇe bhijjantampi cittam̐
 parassa anantarapaccayabhāveneva bhijjati, tasmā purimacittassa abhāvaṃ

paṭicchādetvā viya pacchimacittassa uppattito bhāvapakkho balavatāro pākaṭova hoti, na abhāvapakkhoti idaṃ kāraṇaṃ dassetuṃ “cittaṃ panā”tiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ayañcattho alābhacakkanidassanena dīpetabbo. Yasmā pana takkīvādī nānattanayassa duravadhānatāya, ekattanayassa ca micchāgahitattā “yadevidaṃ viññāṇaṃ sabbadāpi evarūpena pavattati, ayaṃ me attā nicco”tiādinā abhinivesaṃ janesi, tasmā tamatthaṃ “so taṃ apassanto”tiādinā saha upamāya vibhāveti.

Antānantavādavaṇṇanā

53. Antānantasahacarito vādo antānanto yathā “kuntā pacaranti”ti, antānantasannissayo vā yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti”ti, so etesanti antānantikāti atthaṃ dassetuṃ “antānantavādā”ti vuttaṃ. Vuttanayena antānantasahacarito, tannissayo vā, antānantesu vā pavatto vādo etesanti antānantavādā. Idāni “antavā ayaṃ loko”tiādinā vakkhamānapāṭhānurūpaṃ atthaṃ vibhajanto “antaṃ vā”tiādimāha. Amati gacchati bhāvo osānametthāti hi anto, mariyādā, tappaṭisedhanena ananto. Anto ca ananto ca antānanto ca nevantanānanto ca antānanto tveva vutto sāmāññaniddesena, ekasesenavā “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”ntiādīsu viya. Catutthapadañhettha tatiyapadena samānatthanti antānantapadeneva yathāvuttanayadvayena catudhā attho viññāyati. Kassa panāyaṃ antānantoti? Lokīyati saṃsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi avapassīyati, lokiyaṃ vā ettha tehi puññāpuññāni, tabbipāko cāti “loko”ti saṅkhyāṃ gatassa attano. Tenāha pāḷiyaṃ “antānantam lokassa paññapenti”ti. Ko paneso attāti? Jhānavisayabhūtaṃ kasiṇanimittaṃ. Ayañhi diṭṭhigatiko paṭibhāganimittaṃ cakkavāḷapariyaṃtaṃ, apariyaṃtaṃ vā vaḍḍhanavasena, tadanussavādivasena ca tattha lokasaññī viharati, tathā ca aṭṭhakathāyaṃ vakkhati “taṃ ‘loko’ti gahetvā”ti keci pana vadanti “jhānaṃ, taṃsāmpayuttadhammā ca idha attā, lokoti ca gahitā”ti, taṃ aṭṭhakathāya na sameti.

Etthāha - yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇampi vādīnaṃ antānantikattaṃ antañca anantañca antānantañca ārabba pavattavādattā, pacchimassa pana takkikassa tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā kathaṃ antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Antānantapaṭisedhanavādopi hi so antānantavisayoyeva tamārabba pavattattā. Etadatthameva hi sandhāya aṭṭhakathāyaṃ “antaṃ vā antantaṃ vā antānantaṃ vā nevantanānantaṃ vā ārabba pavattavādā”ti vuttaṃ. Atha vā yathā tatiyavāde desapabhedavasena ekasseva lokassa antavatā, anantavatā ca sambhavati, evamettha takkīvādepi kālapabhedavasena ekasseva tadubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena tadubhayaññeva vuccati, dvinnampi ca paṭisedhānaṃ pariyudāsātā. Kathaṃ? Antavantapaṭisedhena hi anantavā vuccati, anantavantapaṭisedhena ca antavā. Dvipaṭisedho hi pakatiyatthañāpako. Iti paṭisedhanavasena antānantasaṅkhātassa ubhayassa vuttattā yuttoyeva tabbisayassa pacchimassāpi antānantikabhāvoti. Yadevaṃ so antānantikavādabhāvato tatiyavādasamavarodheya siyāti? Na, kālapabhedassa adhippetattā. Desapabhedavasena hi antānantiko tatiyavādī viya pacchimopi takkiko kālapabhedavasena antānantiko hoti. Kathaṃ? Yasmā ayaṃ lokasaññito attā ananto kadā ci sakkhidiṭṭhoti adhigatavisesehi mahesihi anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā panāyaṃ antavā kadāci, sakkhidiṭṭhoti tehiyeva anusuyyati, tasmā nānantavāti. Ayaṃ takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimittanāṃ vaḍḍhitabhāvassa ubhayathā labbhamānassa parikappitassa attano appaccakkhakāritāya anussavādimatte ṭhatvā vaḍḍhitakālavasena “nevantavā”ti

paṭikkhipati, avaḍḍhitakālavasena pana “nānantavā”ti, na pana antatānantatānaṃ accantamabhāvena yathā taṃ “nevasaññānāsaññā”ti. Yathā cānussutikatakkino, evaṃ jātissaratakkīdīnampi vasena yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ.

Keci pana yadi panāyaṃ attā antavā, evaṃ sati dūradese upapajjanānussaraṇādikicanibbatti na siyā. Atha anantavā, evaṃca idha ṭhitasseva devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanaṃ siyā. Sace pana antavā ceva anantavā ca, evampi tadubhayadosasamāyogo siyā. Tasmā “antavā, anantavā”ti ca abyākaraṇīyo attāti evaṃ takkanavasena catutthavādappavattiṃ vaṇṇenti. Yadi panesa vuttanayena antānantiko bhavēyya, atha kasmā “ye te samaṇabrāhmaṇā evamāhaṃsu ‘antavā ayaṃ loko parivaṭṭumo’ti, tesam musā”tiādīnā tassa purimavādattayapaṭikkhepo vuttoti? Purimavādattayassa tena yathādhippetappakāravilakkhaṇabhāvato. Teneva hi kāraṇena tathā paṭikkhepo vutto, na pana tassa antānantikattābhāvena, na ca pariyan tarahitadiṭṭhivācāhi paṭikkhepena, avassañcetaṃ evameva ñātābbaṃ. Aññathā hesa amarāvikkhepapakkhaññeva bhajēyya catutthavādo. Na hi antatānantatādubhayavinimutto attano pakāro atthi, takkīvādī ca yuttimaggakoyeva. Kālabhedavasena ca ekasmimpi loke tadubhayaṃ no na yujjati. Bhavatu tāva pacchimavādīdvayassa antānantikabhāvo yutto antānantānaṃ vasena ubhayavisayattā tesam vādassa. Kathaṃ pana purimavādīdvayassa paccekaṃ antānantikabhāvo yutto siyā ekekavisayattā tesam vādassāti? Vuccate - samudāye pavattamāna-saddassa avayavepi upacāravuttito. Samuditesu hi antānantavādīsu pavattamāno antānanti ka-saddo tattha niruḥhatāya tadavayavesupi paccekaṃ antānantikavādīsu pavattati yathā “arūpajjhānesu paccekaṃ atṭhavimokkhapariyāyo”, yathā ca “loke sattāsāyo”ti. Atha vā abhinivesato purimakāle pavattavitakkavasena ayaṃ tattha vohāro kato. Tesañhi diṭṭhigatikānaṃ tathārūpacetosamādhisamadhigamato pubbakāle “antavā nu kho ayaṃ loko, udāhu anantavā”ti ubhayākārāvalambino vitakkassa vasena niruḥho antānantikabhāvo pacchā visesalābhena tesu antānantavādesu ekasseva vādassa saṅgahe uppannepi purimasiddharuḥhiyā vohārīyati yathā “sabbe sattā maraṇadhammā”tiādīsu arahati sattapariyāyo, yathā ca bhavantaragatepi maṇḍūkādivohāroti.

54-60. Paṭibhāganimittavaḍḍhanāya heṭṭhā, upari, tiriyañca cakkavāḷapariyantagatāgatavasena antānantabhāvoti dassetaṃ “paṭibhāganimitta”ntiādi vuttaṃ. Nti paṭibhāganimittaṃ. Uddhamadho avaḍḍhetvā tiriyaṃ vaḍḍhetvāti etthāpi “cakkavāḷapariyantaṃ katvā”ti adhikāravasena yojetabbaṃ. Vuttanayenāti “takkayati takkī”tiādīnā saddato, “catubbidho takkī”tiādīnā atthato ca sassatavāde vuttanayena. Diṭṭhapubbānusārenāti dassanabhūtena viññāṇena upaladdhapubbassa antavantādino anussaraṇena, evaṃca katvā anussutitakkīsuddhatakkīnampi idha saṅgaho siddho hoti. Atha vā diṭṭhaggahaṇeneva “naccagītavāditavisūkadassanā”tiādīsu viya sutādīnampi gahitabhāvo veditabbo. “Antavā”tiādīnā icchitassa attano sabbadābhāvaparāmasanavaseneva imesaṃ vādānaṃ pavattanato sassatadiṭṭhisāṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi vakkhati “satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti.

Amarāvikkhepavādavaṇṇanā

61. Na maratīti “evamevā”ti sannitṭhānābhāvena na upacchijjati, anekantikāyeva hotīti vuttaṃ hoti. Pariyan tarahitāti osānavigatā, anitṭhaṅgatāti attho. Vividhoti

“evampi me no”tiādinā nānappakāro. Khepoti sakavādena paravādānaṃ khipanaṃ. Ko paneso amarāvikkhepoti? Tathāpavatto diṭṭhippadhāno tādisāya vācāya samuṭṭhāpako cittuppādayeva. Amarāya diṭṭhiyā, vācāya ca vikkhipanti, vividhamapanentīti vā amarāvikkhepino, teyeva “amarāvikkhepikā”tipi yujjati. “Macchajāti” cceva avatvā “ekā”ti vadanto macchajātiviseso esoti dasseti. Ito cito ca sandhāvati ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato. Yathā gāhaṃ na upagacchati, tathā sandhāvanato, etena amarāya vikkhepo tathā, so viyāti amarāvikkhepoti atthamāha “sā ummujjananimujjanādivasenā”tiādinā vikkhepapadatthēna upamitattā. Ayameva hi attho ācariyasāriputtattherenāpi sārattadīpaniyaṃ vutto. Amarā viya vikkhepo amarāvikkhepoti keci. Atha vā amarā viya vikkhipantīti amarāvikkhepino, teyeva amarāvikkhepikā.

62. Vikkhepavādino uttarimanussadhamme, abyākatadhamme ca sabhāvabhedavasena paṭivijjhituṃ ñāṇaṃ natthīti kusalākusalapadānaṃ kusalākusalakammāpathavaseneva attho vutto. Vighāto vihesā kāyikadukkhaṃ “vipaṭisāruppattiyā”ti domanassassa hetubhāvena vacanato, tenāha “dukkhaṃ bhavēyyā”ti. Musāvādeti nimitte bhumma vacanaṃ, nissakkathe vā. Musāvādahetu, musāvādato vā ottappena ceva hiriya cāti attho. Kīdisaṃ amarāvikkhepamāpajjati āha “apariyantavikkhepa”nti, tena amarāsadisavikkhepasāṅkhātāṃ dutiyanayaṃ nivatteti. Yathāvutte hi nayadvaye paṭhamanayavasenāyamatto dassito, dutiyanayavasena pana amarāsadisavikkhepaṃ dassetuṃ “idaṃ kusalanti puṭṭho”tiādivacanaṃ vakkhati.

“Evantipi me no”ti yaṃ tayā puṭṭhaṃ, taṃ evantipi me laddhi no hotīti attho. Evaṃ sabbattha yathārahaṃ. Aniyamitavikkhepoti sassatādīsu ekasmiṃ pakāre aṭṭhatvā vikkhepakaraṇaṃ, paravādinā yasmiṃ kismiñci pakāre pucchite tassa paṭikkhepavikkhepoti vuttaṃ hoti. Atha vā apariyantavikkhepadassanaṃyeva aṭṭhakathāyaṃ kataṃ “evantipi me noti aniyamitavikkhepo”tiādinā, “idaṃ kusalanti vā akusalanti vā puṭṭho”tiādinā ca. “Evantipi me no”tiādinā hi aniyamētvā, niyamētvā ca sassatekaccasassatucchedatakkīvādānaṃ paṭisedhanena taṃ taṃ vādaṃ paṭikkhipateva apariyantavikkhepavādattā. “Amarāvikkhepino”ti dassetvā attanā pana anavaṭṭhitavādattā na kismiñci pakkhe avatiṭṭhatīti imamatthaṃ dassetuṃ “sayāṃ pana idaṃ...pe... na byākarotī”ti āha. Idāni kusalādīnaṃ abyākaraṇena tadeva anavaṭṭhānaṃ vibhāveti “idaṃ kusalanti puṭṭho”tiādinā. Tenevāha “ekasmiṃ pakkhe na tiṭṭhatī”ti. Kiṃ no noti te laddhīti neva na hotīti tava laddhi hoti kinti attho. No notipi me noti neva na hotītipi me laddhi no hoti.

63. Attano paṇḍitabhāvavisayānaññeva rāgādīnaṃ vasena yojanaṃ kātuṃ “ajānantopī”tiādimāha. Sahasāti anupadhāretvā vegena. “Bhadramukhāti paṇḍitānaṃ samudāciṇṇamālapanāṃ, sundaramukhāti attho. Tatthāti tasmīṃ byākaraṇe, nimitte cetāṃ bhummaṃ. Chandarāgapadānaṃ samānatthabhāvepi vikappanajotakena vā-saddena yogyattā gobalībaddādīnayena bhinnatthatāva yuttāti āha “chando dubbalarāgo, rāgo balavarāgo”ti. Dosapaṭighesupi eseva nayo. Ettakampi nāmāti ettha api-saddo sampiṇḍane vattati, nāma-saddo garahāyaṃ. Na kevalaṃ ito uttaritameva, atha kho ettakampi na jānāmi nāma, pageva taduttarijānāneti attho. Parehi katasakkārasamānavisayānaṃ pana rāgādīnaṃ vasena ayaṃ yojanā - kusalākusalaṃ yathābhūtaṃ apajānantopi yesamaṃ samavāyena kusameva “kusala”nti, akusameva “akusala”nti ca byākareyyaṃ, tesu tathā byākaraṇahetu “aho vata re paṇḍito”ti sakkārasammānaṃ karontesu

mama chando vā rāgo vā assāti. Dosapaṭighesupi vuttavipariyāyena yojetabbam.
 “Taṃ mamassa upādānaṃ, so mamassa vighāto”ti idaṃ abhidhammanayena
 yathālābhavacanaṃ yathāsambhavaṃ yojetabbanti āha “chandarāgadvaya”ntiādi.
 Taṇhādiṭṭhiyo eva hi “upādāna”nti abhidhamme vuttā idāni suttantanayena
 avisesayojanaṃ dasseti “ubhayampi vā”tiādinā. Suttante hi dosopi “upādāna”nti
 vutto “kodhupādānavinibandhā vighātaṃ āpajjanti”tiādīsu “ubhayampī”ti ca atthato
 vuttaṃ, na saddato catunnampi saddānamatthadvayavācakkattā. Daḷhaggahaṇanti
 amuñcanaggahaṇaṃ. Paṭighopi hi ārammaṇaṃ na muñcati upanāhādivasena
 pavattanato, lobhasseva upādānabhāvena pākaṭattā dosassāpi upādānabhāvaṃ
 dassetuṃ idaṃ vuttaṃ. Vihananaṃ vihiṃsanaṃ vibādhanāṃ. Rāgopi hi
 pariḷāhavasena sāraddhavuttitāya nissayaṃ vihanati. “Rāgo hī”tiādinā rāgadosānaṃ
 upādānabhāve visesadassanamukhena tadatthasamatthanaṃ. Vināsetukāmatāya
 ārammaṇaṃ gaṇhātīti sambandho. Itīti tasmā gahaṇavihananaṃ.

64. Paḍati sabhāvadhamme jānāti, yathāsabhāvaṃ vā gacchatīti paṇḍā, sā yesaṃ te
 paṇḍitāti atthaṃ dasseti “paṇḍiccenā”tiādinā. Paṇḍitassa bhāvo paṇḍiccaṃ, paññā.
 Yena hi dhammena pavattinimittabhūtena yutto “paṇḍito”ti vuccati, soyeva dhammo
 paṇḍiccaṃ. Tena sutacintāmayapaññā vuttā tāsameva visayabhāvato.
 Samāpattilābhino hi bhāvanāmayapaññā. “Nipuṇā”ti iminā pana kammanibbattaṃ
 paṭisandhipaññāsaṅkhātāṃ sābhāvikaññaṃ vuttanti āha
 “saṇhasukhumabuddhino”ti. Atthantaranti atthanānattaṃ, atthameva vā.
 “Viññātaparappavādā”ti etena kata-saddassa kiriyāsāmaññavācakkattā
 “katavijjo”tiādīsu viya kata-saddo ñāṇānuyuttataṃ vadatīti dasseti.
 “Katavādaparicayā”ti etena pana “katasippo”tiādīsu viya samudāciṇṇavādataṃ.
 Ubhinnamantarā pana samuccayadvayena sāmāññaniddesaṃ, ekasesaṃ vāti
 daṭṭhabbaṃ. Vāavedhīnaṃ rūpaṃ sabhāvo viya rūpametesanti vāavedhirūpāti āha
 “vāavedhidhanuggahasadisā”ti. Satadhā bhinnassa vālaggassa
 aṃsukoṭivedhakadhanuggahasadisāti attho. Tādisoyeva hi “vāavedhī”ti adhippeto.
 Maññe-saddo upamājotakoti vuttaṃ “bhindantā viyā”ti. Paññāgatenāti
 paññāpabhedena, paññāya eva vā. Samanuyuñjanā laddhiyā pucchā. Samanugāhanā
 taṃkāraṇassāti dasseti “kiṃ kusala”ntiādinā. Samanubhāsanāpi ovādasena
 samanuyuñjanāyevāti āha “samanuyuñjeyyu”nti. “Na sampāyeyya”nti ettha da-
 kārassa ya-kārādesataṃ, eyya-saddassa ca sāmattiyaṭṭhataṃ dassetuṃ “na
 sampādeyya”ntiādi vuttaṃ.

65-66. Mandā atikkhā paññā yassāti mandapañño, tenāha “apaññassevetam
 nāma”nti. “Mohamūho”ti vattabbe ha-kāralopena “momūho”ti vuttaṃ, tañca
 atisayatthadīpakaṃ pariāyadvayassa atirekatthabhāvatoti yathā “padaṭṭhāna”nti
 vuttaṃ “atisammūḷho”ti. Siddhe hi sati punārambho niyamāya vā hoti,
 atthantaraviññāpanāya vā. Yathā pubbe kammunā āgato, tathā idhāpīti tathāgato,
 satto. Ettha ca kāmāṃ purimānampi tiṇṇaṃ kusalādidhammasabhāvānavabodhato
 attheva mandabhāvo, tesam pana attano kusalādidhammānavabodhassa
 avabodhanato viseso atthīti. Pacchimoyeva tadabhāvato mandamomūhabhāvena
 vutto. Nanu ca pacchimassāpi attano dhammānavabodhassa avabodho atthiyeva
 “atthi paro loko”ti iti ce me assa, ‘atthi paro loko’ti iti te naṃ byākareyyaṃ, evantipi
 me no”tiādivacanatotī? Kiñcāpi atthi, na pana tassa purimānaṃ viya
 apariññātadhammabyākaraṇanimittamusāvādādibhāyanajigucchānākāro atthi, atha
 kho mahāmūḷhoyevāti tathāvesa vutto. Atha vā “evantipi me no”tiādinā pucchāya
 vikkhepakaraṇatthaṃ “atthi paro loko”ti iti ce maṃ pucchāsīti pucchāṭṭhapanameva

tena dassīyati, na attano dhammānavabodhāvabodhoti ayameva visesena “mando momūho”ti vutto. Teneva hi tathāvādīnaṃ sañcayaṃ belatṭhaputtaṃ ārabba “ayañca imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūlho”ti vuttaṃ. Tattha “atthi paro loko”ti sassatadassanavasena, sammādiṭṭhivasena vā pucchā. Yadi hi diṭṭhigatiko sassatadassanavasena puccheyya, yadi ca sammādiṭṭhiko sammādassanavasenāti dvidhāpi attho vaṭṭati. “Natthi paro loko”ti natthikadassanavasena, sammādiṭṭhivasena vā, “atthi ca natthi ca paro loko”ti ucchedadassanavasena, sammādiṭṭhivasena vā, “nevatthi na natthi paro loko”ti vuttapakārattayapaṭikkhepe sati pakārantarassa asambhavato atthitānatthitāhi na vattabbākāro paro lokoti vikkhepaññeva purakkhārena, sammādiṭṭhivasena vā pucchā. Sesacatukkattayepi vuttanayānusārena attho veditabbo. Puññaśaṅkhārattiko viya hi kāyaśaṅkhārattikena purimacatukkasaṅgahito eva attho sesacatukkattayena sattaparāmāsapuññādisaphalatācodanānayaena saṅgahito. Ettha hi tatiyacatukkena puññādikammasaphalatāya, sesacatukkattayena ca sattaparāmāsatāya codanānayo vuttoti datṭhabbaṃ.

Amarāvikkhepiko pana sassatādīnaṃ attano aruccanatāya sabbattha “evantipi me no”tiādīnā vikkhepaññeva karoti. Tattha “evantipi me no”tiādi tattha tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhepākāradassanaṃ. Kasmā pana vikkhepavādino paṭikkhepova sabbattha vutto. Nanu vikkhepapakkhassa “evameva”nti anujānanampi vikkhepapakkhe avatṭhānato yuttarūpaṃ siyāti? Na, tatthāpi tassa sammūlhattā, paṭikkhepavaseneva ca vikkhepavādassa pavattanato. Tathā hi sañcayo belatṭhaputto raññā ajātasattunā sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ puṭṭho paralokatthitādīnaṃ paṭisedhanamukheneva vikkhepaṃ byākāsi.

Etthāha - nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme, paralokatthitādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjati, atha tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo siyā. Na hi avattukāmassa viya pucchitattamajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate - na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesavasena hi micchābhiniviṭṭhoyeva puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme, paralokatthitādīni ca yāthāvato appaṭibujjhamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetumasakkuṇeyyatāya musāvādabhayena ca vikkhepamāpajjatīti. Tathā hi vakkhati “yāsaṃ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti atha vā puññapāpānaṃ, tabbipākānañca anavabodhena, asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇameva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā viṣumyevesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti datṭhabbaṃ. Tathā ca vuttaṃ “pariyantarāhitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā” cāti. Yaṃ panetaṃ vuttaṃ “imepi cattāro pubbe pavattadhammānusāreneva diṭṭhiyā gahitattā pubbantakappikesu pavatṭhā”ti, tadetassa amarāvikkhepavādassa sassatadiṭṭhisāṅgahavaseneva vuttaṃ. Kathaṃ panassa sassatadiṭṭhisāṅgahoti? Ucchedavasena anabhinivesanato. Natthi hi koci dhammānaṃ yathābhūtavēdī vivādabahulattā lokassa. “Evameva”nti pana saddantarena dhammanijjhānanā anādikālikā loke, tasmā sassatalesassa ettha labbhanato sassatadiṭṭhiyā etassa saṅgaho datṭhabbo.

Adhiccasamuppannavādavaṇṇanā

67. Adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ kassaci buddhipubbaṃ vinā

samuppannoti attalokasaññitānaṃ khandhānaṃ
 adhiccuppattiākārāmmaṇadassanaṃ adhiccasaṃuppannaṃ
 tadākārasannissayeneva pavattito, tadākārasahacaritato ca yathā “mañcā ghosanti,
 kuntā pacaranti”ti, adhiccasaṃuppannadassanaṃ vā antapadalopena
 adhiccasaṃuppannaṃ yathā “rūpabhavo rūpa”nti, imamatthaṃ sandhāya
 “adhiccasaṃuppanno”tiādi vuttaṃ. Akāraṇasaṃuppannanti kāraṇamantarena
 yadicchakaṃ samuppannaṃ.

68-73. Asaññasattāti ettha etaṃ asaññāvacananti attho. Desanāsīsanti desanāya
 jetṭhakaṃ padhānabhāvena gahitattā, tena saññaṃ dhuraṃ katvā bhagavatā ayaṃ
 desanā katā, na pana tattha aññesaṃ arūpadhammānampi atthitāyāti dasseti,
 tenevāha “acittuppādā”tiādi. Bhagavā hi yathā lokuttaradhammaṃ desento
 samādhim, paññaṃ vā dhuraṃ katvā deseti, evaṃ lokiyadhammaṃ desento cittaṃ,
 saññaṃ vā. Tattha “yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti, pañcaṅgiko
 sammāsamādhī pañcañāṅgiko sammāsamādhī, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā
 hontī”ti, tathā “yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, kiṃ
 citto tvaṃ bhikkhu manopubbaṅgamā dhammā, santi bhikkhave, sattā nānattakāyā
 nānattasaññino, nevasaññānāsaññāyatana”nti ca evamādinī suttāni etassatthassa
 sādhakāni. Titthaṃ vuccati micchāladdhi tattheva bāhullena paribbhamanato taranti
 bālā etthāti katvā, tadeva anappakānamanattānaṃ titthiyānañca sañjātidesaṭṭhena,
 nivāsaṭṭhena vā āyatananti titthāyatanaṃ, tasmim, aññatitthiyasamayeti attho.
 Titthiyā hi upapattivise vimuttisaññino, saññāvirāgāvirāgesu
 ādīnavānisamsadassāvino ca hutvā asaññasamāpattim nibbattetvā
 akkhaṇabhūmiyaṃ upapajjanti, na sāsānikā, tena vuttaṃ “ekacco titthāyatane
 pabbajitvā”ti. Vāyokasiṇe parikammaṃ katvāti catutthe bhūtakasiṇe paṭhamādinī tīṇi
 jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya
 catutthajjhānādhigamāya parikammaṃ katvā, tenevāha “catutthajjhānaṃ
 nibbattetvā”ti.

Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Vuccate - yatheva hi
 rūpapaṭibhāgabhūtesu kasiṇavisesesu rūpavibhāvanena rūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto
 arūpasamāpattiviseso sacchikarīyati, evaṃ aparibhāvataviggahatāya
 arūpapaṭibhāgabhūte kasiṇaviseso arūpavibhāvanena arūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto
 rūpasamāpattiviseso adhigamīyati, tasmā ettha “saññā rogo saññā gaṇḍo”tiādinā,
 “dhi cittaṃ, dhibbate taṃ citta”ntiādinā ca nayena arūpapavattiyā
 ādīnavadassanena, tadabhāve ca santapaṇītabhāvasanniṭṭhānena rūpasamāpattiyā
 abhisāṅkharaṇaṃ, rūpavirāgabhāvanā pana saddhim upacārena arūpasamāpattiyo
 visesena paṭhamāruppajjhānaṃ. Yadi evaṃ “paricchinākāsakasiṇepī”ti vattabbaṃ.
 Tassāpi hi arūpapaṭibhāgatā labbhatīti? Vattabbamevetam kesañci, avacanaṃ pana
 pubbācariyehi aggahitabhāvena. Yathā hi rūpavirāgabhāvanā
 virajjanīyadhammabhāvamatte parinibbindā virajjanīyadhammapaṭibhāgabhūte ca
 visayaviseso pātubhavati, evaṃ arūpavirāgabhāvanāpīti vuccamāne na koci virodho.
 Titthiyeheva pana tassā samāpattiyā paṭipajjitabbatāya, tesañca
 visayapadesanimittasveva tassa jhānassa paṭipattito taṃ kāraṇaṃ passantehi
 pubbācariyehi catuttheyeva bhūtakasiṇe arūpavirāgabhāvanāparikammaṃ vuttanti
 daṭṭhabbaṃ. Kiñca bhiyyo - vaṇṇakasiṇesu viya purimabhūtakasiṇattayepi
 vaṇṇapaṭicchāyāva paṇṇattiārammaṇaṃ jhānassa lokavohārānuvohāneva pavattito,
 evaṃ katvā visuddhimagge pathavīkasiṇassa ādāsacandamaṇḍalūpamāvacanañca
 samatthitaṃ hoti. Catutthe pana bhūtakasiṇe bhūtapatiṭṭhāyā eva jhānassa

gocarabhāvaṃ gacchatīti tasseeva arūpapaṭibhāgatā yuttā, tasmā vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Kathaṃ passatīti āha “citte satī”tiādi. Santoti nibbuto, diṭṭhadhammanibbānametanti vuttaṃ hoti. Kālaṃ katvāti maraṇaṃ katvā, yo vā manussaloke jīvanakālo upatthambhakapaccayehi karīyati, taṃ karitvātipi attho. Asaññasattesu nibbattatīti asaññasattasaṅkhāte sattanikāye rūpapaṭisandhivaseneva upapajjati, aññesu vā cakkavāḷesu tassā bhūmiyā atthitāya anekavidhabhāvaṃ sandhāya puthuvacananiddesotipi daṭṭhabbaṃ. Idhevāti pañcavokārabhaveyeva. Tatthāti asaññibhave. Yadi rūpakkhandaṃ mattameva asaññibhave pātubhavati, kathaṃ arūpasannissayena vinā tattha rūpaṃ pavattati, nanu siyā arūpasannissitāyeva rūpakkhandaṃ uppatti idheva pañcavokārabhave tathā uppattiyā adassanatoti? Nāyamanuyogo aññatthāpi appaviṭṭho, kathaṃ pana rūpasannissayena vinā arūpadhātuyā arūpaṃ pavattatīti. Idampi hi tena samānajātiyameva. Kasmā? Idheva adassanato, kathaṃ kabalīkārāhārena vinā rūpadhātuyā rūpaṃ pavattatīti. Idampi ca taṃ sabhāvameva, kiṃ kāraṇā? Idha adassanatoyeva. Iti aññatthāpi tathā pavattidassanato, kimetena aññanidassanena idheva anuyogena. Apica yathā yassa cittasantānassa nibbattikāraṇaṃ rūpe avigatataṇhaṃ, tassa saha rūpena sambhavato rūpaṃ nissāya pavatti rūpasāpekkhatāya kāraṇassa. Yassa pana nibbattikāraṇaṃ rūpe vigatataṇhaṃ, tassa vinā rūpena pavatti rūpanirapekkhatāya kāraṇassa, evaṃ yassa rūpappabandhassa nibbattikāraṇaṃ arūpe vigatataṇhaṃ, tassa vinā arūpena pavatti arūpanirapekkhatāya kāraṇassa, evaṃ bhāvanābalābhavato pañcavokārabhave rūpārūpasambhavo viya, bhāvanābalena catuvokārabhave arūpasseeva sambhavo viya ca. Asaññibhavepi bhāvanābalena rūpasseeva sambhavo daṭṭhabboti.

Kathaṃ pana tattha kevalo rūpappabandho paccuppannapaccayarahito cirakālaṃ pavattatīti paccetabbaṃ, kittakaṃ vā kālaṃ pavattatīti codanaṃ manasi katvā “yathā nāma”tiādimāha. Tena na kevalaṃ idha ceva aññattha ca vutto āgamoyeva etadatthañāpane, atha kho ayaṃ panettha yuttīti dasseti. Jiyāvegukkhittoti dhanujyāya vegena khipito. Jhānavego nāma jhānānubhāvo phaladāne samatthatā. Tattakameva kālanti ukkaṃsato pañca mahākappasatāni. Tiṭṭhantīti yathā nibbattairiyāpathameva cittakammarūpakasadisā hutvā tiṭṭhanti. Jhānavegeti asaññasamāpattiparikkhitte catutthajjhānakammavege, pañcamajjhānakammavege vā. Antaradhāyatīti paccayanirodhena nirujjhati na pavattati. Idhāti kāmāvacarabhaveti attho aññattha tesamanupattito. Paṭisandhisaññāti paṭisandhicittuppādoyeva saññāsīsenā vutto. Kathaṃ pana anekakappasatamatikkamena ciraniruddhato viññāṇato idha viññāṇamuppajjati. Na hi niruddhe cakkhupasāde cakkhuviññāṇamuppajjamānaṃ diṭṭhanti? Nayidamekantato daṭṭhabbaṃ. Niruddhampi hi cittaṃ samānajātikassa antarā anuppajjanato samanantarapaccayamattaṃ hotiyeva, na bījaṃ. Bījaṃ pana kammameva, tasmā kammato bījabhūto ārammaṇādīhi paccayehi asaññibhavato cutānaṃ kāmādhātuyā upapattiviññāṇaṃ hotiyeva, tenāha “idha paṭisandhisaññā uppajjati”ti. Ettha ca yathā nāma utuniyāmena pupphaggahaṇe niyatakālānaṃ rukkhānaṃ vidāraṇasaṅkhāte vekhe dinne vekhabalena aniyamatā hoti pupphaggahaṇassa, evameva pañcavokārabhave avippayogena vattamānesu rūpārūpadhammesu rūpārūpavirāgabhāvanāsaṅkhāte vekhe dinne tassa samāpattivekhabalassa anurūpato arūpabhave, asaññabhave ca yathākkamaṃ rūparahitā, arūparahitā ca khandhānaṃ pavatti hotīti veditabbaṃ.

Kasmā panettha puna saññuppadā ca pana “te devā tamhā kāyā cavantī”ti saññuppadō tesam cavanassa kāraṇabhāvena vutto, “saññuppadā”ti vacanam vā kimatthadassananti codanāya “yasmā panā”tiādimāha. Idha paṭisandhisaññuppadena tesam cavanassa paññāyanato ñāpakahetubhāvena vutto, “saññuppadā”ti vacanam vā tesam cavanassa paññāyanabhāvadassananti adhippāyo. “Saññuppadā”ti hi etassa saññuppadena hetubhūtena cavantī, saññuppadā vā uppādasaññā te devāti sambandho. Santabhāvāyāti nibbānāya. Nanu cettha jātisatasahassadasamvattādīnamatthake, tadabbhantare vā pavattāya asaññūpapattiyā vasena lābhīadhiccasamuppannikavādopi lābhīsassatavādo viya anekabhedo sambhavatīti? Saccameva, anantarattā pana āsannāya asaññūpapattiyā vasena lābhīadhiccasamuppannikavādo nayadassanavasena ekova dassitoti daṭṭhabbam. Atha vā sassatadiṭṭhisaṅgahato adhiccasamuppannikavādassa sassatavāde āgato sabbopi desanānayo yathāsambhavam adhiccasamuppannikavādepi gahetabboti imassa visesassa dassanattham bhagavatā lābhīadhiccasamuppannikavādo avibhajitvā dassito, avassañcassa sassatadiṭṭhisaṅgaho icchitabbo samkilesapakkhe sattānamajjhāsayaassa sassatucchedavaseneva duvidhattā, tesu ca ucchedappasaṅgābhāvato. Tathā hi aṭṭhakathāya āsaya-saddassa atthuddhārasena vuttam “sassatucchedadiṭṭhi cā”ti, tathā ca vakkhati “yāsam satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti.

Nanu ca adhiccasamuppannikavādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho na yutto “ahañhi pubbe nāhosi”ntiādivasena pavattanato apubbasattapātubhāvagāhakattā. Sassatadiṭṭhi pana attano, lokassa ca sadābhāvagāhinī “atthitveva sassatisama”nti pavattanatoti? No na yutto anāgatakoṭīadassanena sassataggāhasamavarodhattā. Yadihi hi ayam vādo “somhi etarahi ahutvā santatāya pariṇato”ti attano, lokassa ca atītaṭṭhisaṅgahato pavatto, tathāpi vattamānakālato paṭṭhāya na tesam katthaci anāgate pariyantaṃ passati, visesena ca paccuppannānāgatakālesu apariyantadassanapabhāvito sassatavādo, yathāha “sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī”ti yadevaṃ siyā imassa ca vādassa, sassatavādādīnañca pubbantakappikesu saṅgaho na yuttoyeva anāgatakalaparāmasanavasena pavattattāti? Yutto eva samudāgamassa atītaṭṭhāsikattā. Tathā hi nesaṃ samudāgamo atītaṃsapubbenivāsaññāhehi, tappatirūpakānussavādipabhāvithehi ca takkanehi saṅgahitoti, tathā ceva samvannaṃ. Atha vā sabbattha appaṭihataññācārena dhammassāminā niravasesato agatiṃ, gatiñca yathābhūtaṃ sayaṃ abhiññā sacchikatvā paviditā etā diṭṭhiyo, tasmā yāvatikā diṭṭhiyo bhagavatā desitā, yathā ca desitā, tāvatikā tathā ceva sannitṭhānato sampaṭicchitabbā, na cettha yuttivicāraṇā kātabbā buddhavisayattā. Acinteyyo hi buddhānaṃ buddhavisayo, tathā ca vakkhati “tattha na ekantena kāraṇaṃ pariyesitabba”nti.

Dutiyabhāṇavāraṇaṇā niṭṭhitā.

Aparantakappikavādavaṇṇanā

74. “Aparanteñāṇaṃ, aparantānudiṭṭhino”tiādīsu viya aparanta -saddānaṃ yathākkamaṃ anāgatakalakoṭṭhāsavācakatam sandhāyāha “anāgatakoṭṭhāsasaṅkhātā”nti. “Pubbantaṃ kappetvā”tiādīsu vuttanayena “aparantaṃ kappetvā”tiādīsupi attho veditabbo. Visamattameva cettha vakkhāma.

Saññīvādavaṇṇanā

75. Āghātanā uddhanti uddhamāghātanam, maraṇato uddham pavatto attāti attho. “Uddhamāghātana”nti pavatto vādo uddhamāghātano sahacaraṇavasena, taddhitavasena ca, antalopaniddeso vā esa. So etesanti uddhamāghātanikā. Evaṃ saddato nipphannam atthato eva dassetum “uddhamāghātanā attānam vadanti”ti vuttam, āghātanā uddham uparibhūtam attabhāvanti attho. Te hi diṭṭhigatikā “uddham maraṇato attā nibbikāro”ti vadanti. “So etesa”ntiādinā assatthiyattham dasseti yathā “buddhamassa atthīti buddho”ti. Ayaṃ aṭṭhakathāto aparo nayo - saññīti pavatto vādo saññī sahacaraṇādinayena, saññī vādo etesanti saññīvādā samāsavasena. Saññīvādo eva vādo etesanti hi attho.

76-77. Rūpī attāti ettha kasiṇarūpaṃ “attā”ti kasmā vuttam, nanu rūpavinimuttana attanā bhavitabbaṃ “rūpamassa atthī”ti vutte saññāya viya rūpassāpi attaniyattā. Na hi “saññī attā”ti ettha saññā eva attā, atha kho “saññā assa atthī”ti atthena attaniyāva, tathā ca vuttam “tattha pavattasaññañcassa ‘saññā’ti gahetvā”ti? Na kho panetamevaṃ daṭṭhabbaṃ “rūpamassa atthīti rūpī”ti, atha kho “ruppanasīlo rūpī”ti. Ruppanañcetta rūpasarikkhatāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti. Sā hi “natthī”ti na sakkā vuttum parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadevaṃ siyā “ruppanasīlo rūpī”ti, atha imassa vādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho na yujjati ruppanasīlassa bhedasabbhāvatoti? Yujjateva kāyabhedato uddham parikappitassa attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttam “arogo param maraṇā”ti. Atha vā “rūpamassa atthīti rūpī”ti vuttepi na koci doso kappanāsiddhena bhedenā abhedassāpi niddesadassanato yathā “silāputtakassa sarīra”nti.

Apica avayavavasena avayavino tathāniddesanidassanato yathā “kāye kāyānupassī”ti, ruppanam vā rūpaṃ, rūpasabhāvo, tadassa atthīti rūpī, attā “rūpino dhammā”tiādīsu viya, evaṃ katvā attano rūpasabhāvattā “rūpī attā”ti vacanam ñāyāgatamevāti vuttam “kasiṇarūpaṃ attā”ti. “Gahetvā”ti etena cetassa sambandho. Tatthāti kasiṇarūpe. Assāti parikappitassa attano, ājīvakādayo takkamattena paññapenti viyāti attho. Ājīvakā hi takkikāyeva, na lābhino. Niyatavāditāya hi kammaphalapaṭikkhepato natthi tesam jhānasamāpattilābho. Tathā hikaṇhābhijātiādīsu kālakādirūpaṃ “attā”ti ekacce ājīvakā paṭijānanti. Purimanayena cettha lābhīnam dasseti, pacchimanayena pana takkikaṃ. Evaṃidisesu. Roga-saddo bhaṅgapariyāyo bhaṅgassāpi ruḍḍhanabhāvato, evaṃ katvā aroga-saddassa nīcapariyāyatā upapannā hoti, tenāha “nicco”ti. Roga-saddo vā byādhīpariyāyo. Arogoti pana rogarahitatāsīsenā nibbikāratāya niccatam diṭṭhigatiko paṭijānātīti dassetum “nicco”ti vuttam.

Kasiṇugghāṭimākāsapaṭhamārūppaviññāṇanattibhāvākiñcaññāyatanāni yathārahamarūpasamāpattinimittam nāma. Nimbapaṇṇe tapparimāṇo tittakaraso viya sarīrapparimāṇo arūpī attā sarīre tiṭṭhatīti takkamatteneva nigaṇṭhā “arūpī attā saññī”ti paññapentīti āha “nigaṇṭhādayo viyā”ti.

Tatīyā panāti “rūpī ca arūpī ca attā”ti laddhi. Missakagāhavasenāti rūpārūpasamāpattīnam yathāvuttāni nimittāni ekajjham katvā ekova “attā”ti, tattha pavattasaññañcassa “saññā”ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhī tāsam nimittam rūpabhāvena, arūpabhāvena ca “attā”ti gahetvā “rūpī ca arūpī ca”ti abhinivesam janesi athetavādino viya, takkamatteneva vā rūpārūpadhammānam missakagahaṇavasena “rūpī ca arūpī ca attā”ti abhinivissa aṭṭhāsī. Catutthāti “neva arūpī ca nārūpī ca attā”ti laddhi. Takkagāhenevāti

saṅkhārasesasukhumabhāvappattadhammā viya accantasukhumabhāvappattiya
sakiccasādhanaśamatthatāya khambhakucchi hatthapādādisaṅghāto viya neva rūpī,
rūpasabhāvānativattanato na ca arūpīti evaṃ pavattatakkagāheneva.

Ayaṃ aṭṭhakathāmuttako nayo - nevarūpī nārūpīti ettha hi antānantikacatutthavāde
viya aññaṃaññaṃapaṭikkhepavasena attho veditabbo. Satipi ca tatiyavādena imassa
samānatthabhāve tattha desakālabhedavasena viya idha kālavatthubhedavasena
tatiyacatutthavādānaṃ viseso daṭṭhabbo. Kālabhedavasena hi idha tatiyavādassa
pavatti rūpārūpanimittānaṃ sahaanupaṭṭhānato. Catutthavādassa pana
vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammasamūhabhāvatoti. Duttiyacatukkaṃ
antānantikavāde vuttanayena veditabbaṃ sabbathā saddatthato samānatthattā. Yaṃ
panettha vattabbaṃ, tampi “amati gacchati bhāvo osānametthā”tiādinā amhehi
vuttameva, kevalaṃ pana tattha pubbantakappanāvasena pavatto, idha
aparantakappanāvasenāti ayaṃ viseso pākaṭoyeva. Kāmañca nānattasaññī attāti
ayampi vādo samāpannakavasena labbhati. Aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa
vasena saññābhedasambhavato. Tathāpi samāpattiyaṃ ekarūpeneva saññāya
upaṭṭhānato lābhīvasena ekattasaññitā sātisaṃyamaṃ yuttāti āha “samāpannakavasena
ekattasaññī”ti. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Satipi ca
samāpattibhedato saññābhedasambhave bahiddhā puthuttārammaṇeyeva
saññānānattassa oḷārikassa sambhavato takkīvaseneva nānattasaññitaṃ dassetuṃ
“asamāpannakavasena nānattasaññī”ti vuttaṃ. Parittakasiṇavasenāti avaḍḍhitattā
appakakasiṇavasena, kasiṇaggahaṇaṇcetta saññāya visayadassanaṃ. Visayavasena
hi saññāya parittatā, iminā ca satipi saññāvinimuttadhamme “saññāyeva attā”ti
vadatīti dasseti. Esa nayo vipulakasiṇavasenāti etthāpi. Evañca katvā
antānantikavāde ceva idha ca antānantacatukka paṭhamadutiya vādesu
saddatthamattato samānesupi sabhāvato tehi dvīhi vādehi imesaṃ dvinnāṃ
vādānaṃ viseso siddho hoti, aññathā vuttappakāresu vādesu satipi
pubbantāparantakappanabhedamattena kehici visese kehici avisesoyeva siyāti.

Ayaṃ pana aṭṭhakathāmuttako nayo - “aṅguṭṭhappamaṇo attā, aṇumatto
attā”tiādiladdhivasena paritto ca so saññī cāti parittasaññī kāpilakāṇādapabhutayo
viya. Attano sabbagatabhāvapaṭijānana vasena appamaṇo ca so saññī cāti
appamaṇasaññīti.

Dibbacakkhuparibhaṇḍattā yathākammūpagaññaṃassa dibbacakkhupabhāvajanitena
yathākammūpagaññaṃena dissamānāpi sattānaṃ sukhādisamaṅgitā dibbacakkhunāva
diṭṭhā nāmāti āha “dibbena cakkhunā”tiādi. Catukkanayaṃ, pañcakanayañca
sandhāya tikacatukkajjhānabhūmiya”nti vuttaṃ. Diṭṭhigatikavisayāsu hi
pañcavokārajhānabhūmīsu vehapphalabhūmiṃ ṭhapetvā avasesā yathārahaṃ
catukkanaye tikajjhānassa, pañcakanaye ca catukkajjhānassa vipākaṭṭhānattā
tikacatukkajjhānabhūmiyo nāma. Suddhāvāsā pana tesamavisayā. Nibbattamānanti
uppajjamānaṃ. Nanu ca “ekantasukhī attā”tiādinā pavattavādānaṃ
aparantadiṭṭhibhāvato “nibbattamānaṃ disvā”ti paccuppannavacanāṃ
anupapannameva siyā. Anāgatavisayā hi ete vādāti? Upapannameva anāgatassa
ekantasukhībhāvādikassa pakappanāya paccuppannanibbattidassanena
adhippetattā. Tenevāha “nibbattamānaṃ disvā ‘ekantasukhī’ti gaṇhātī”ti. Ettha ca
tassaṃ tassaṃ bhūmiyaṃ bāhullena sukhādisahitadhammappavattidassanaṃ
paṭicca tesāṃ “ekantasukhī”tiādigahaṇato tadanurūpāyeva bhūmi vuttāti
daṭṭhabbaṃ. Saddantarābhisambandhavasena viya hi atthapakaraṇādivasenapi

atthaviseso labbhati. “Ekantasukhī”tiādīsu ca ekantabhāvo bahulaṃ pavattimattaṃ pati payutto. Tathāpavattimattadassanena tesaṃ evaṃ gahaṇato. Atha vā hatthidassakaandhā viya diṭṭhigatikā yaṃ yadeva passanti, taṃ tadeva abhinivissa voharanti. Vuttañhetuṃ bhagavatā udāne “aññatitthiyā bhikkhave, paribbājakā andhā acakkhukā”tiādi, tasmā alamettha yuttimagganāti. “Dibbena cakkhunā disvā”ti vuttamatthaṃ samatthetuṃ “visesato hī”tiādi vuttaṃ.

Asaññīnevasaññīnāsaññīvādavaṇṇanā

78-83. Atha na koci viseso atthīti codanaṃ sodheti “kevalaññī”tiādinā. “Asaññī”ti ca “nevasaññīnāsaññī”ti ca gaṇhantānaṃ tā diṭṭhiyoti sambandho. Kāraṇanti visesakāraṇaṃ, diṭṭhisamudāgamakāraṇaṃ vā. Satipi kiñci kāraṇapariyesanasambhave diṭṭhigatikavādānaṃ anādariyabhāvaṃ dassetuṃ “na ekantena kāraṇaṃ pariyesitabba”nti vuttaṃ. Kasmāti āha “diṭṭhigatikassā”tiādi, etena pariyesanakkhamābhāvatoti apariyesitabbakāraṇaṃ dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti - asaññīvāde asaññībhave nibbattasattavasena pavatto paṭhamavādo, “saññaṃ attato samanupassati”ti ettha vuttanayena saññaṃyeva “attā”ti gahetvā tassa kiñcanabhāvena tṭhitāya aññāya saññāya abhāvato “asaññī”ti pavatto dutiyavādo, tathā saññāya saha rūpadhamme, sabbe eva vā rūpārūpadhamme “attā”ti gahetvā pavatto tatiyavādo, takkagāhavaseneva catutthavādo pavatto.

Dutiyacatukkepi kasiṇarūpassa asaññjānanasabhāvatāya asaññīti katvā antānantikavāde vuttanayena cattāro vikappā pavattā. Nevasaññīnāsaññīvāde pana nevasaññīnāsaññībhave nibbattasattasseva cutipaṭisandhīsu, sabbattha vā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asamatthāya sukhumāya saññāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo, asaññīvāde vuttanayena sukhumāya saññāya vasena, saññjānanasabhāvatāpaṭijānanavasena ca dutiyavādādayo pavattāti. Evaṃ kenaci pakārena satipi kāraṇapariyesanasambhave diṭṭhigatikavādānaṃ pariyesanakkhamābhāvato ādaraṃ katvā mahussāhena tesaṃ kāraṇaṃ na pariyesitabbanti. Etesaṃ pana saññīsaññīnevasaññīnāsaññīvādānaṃ sassatadiṭṭhisangaho “arogo paraṃ maraṇā”ti vacanato pākaṭoyeva.

Ucchedavādavaṇṇanā

84. Avijjamānassa vināsāsambhavato atthibhāvahetuko ucchedoti dassetuṃ vijjamānavācakena santa-saddena “sato”ti pāliyaṃ vuttanti āha “vijjamānassā”ti. Vijjamānatāpayutto cesa diṭṭhigatikavāDavisayo sattoyeva idha adhippetoti dassanatthaṃ pāliyaṃ “sattassā”ti vuttaṃ, tena imamatthaṃ dasseti - yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ satipi ekasantānapariyāpannānaṃ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalabhūtānaṃ paramatthato bhinnasabhāvattā bhinnasantānapatitānaṃ viya accantaṃ bhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṃ ucchedābhinivesassa kāraṇaṃ, evaṃ hetuphalabhūtānaṃ vijjamānēpi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantamabhedagahaṇampi kāraṇamevāti. Santānavasena hi pavattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena tesaṃ idha sattagāho, sattassa ca atthibhāvagāhahetuko ucchedavādo, anupubbanirodhavasena pana nirantaravināso idha “ucchedo”ti adhippeto yāvāyaṃ attā ucchijjamāno bhavati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇatoti āha “upaccheda”nti. U-saddo hi upa-saddapariyāyo, so ca upasaṅkamanattho, upasaṅkamanañcettha anupubbamuppajjitvā aparāparaṃ nirodhavasena nirantaratā. Apica

punānuppajjamānavasena nirudayavināsoyeva ucchedo nāma yathāvuttanayena gahaṇatoti āha “upaccheda”nti. U-saddo, hi upa-saddo ca ettha uparibhāgattho. Niruddhato parabhāgo ca idha uparibhāgoti vuccati.

Nirantaravasena, nirudayavasena vā visesena nāso vināso, so pana maṃsacakkhupaññācakkhūnaṃ dassanapathātikkamanato adassanamevāti āha “adassana”nti. Adassane hi nāsa-saddo loke niruḷho “dve cāpare vaṇṇavikāranāsā”tiādīsu viya. Bhāvavigamanti sabhāvāpagamaṃ. Yathādhammaṃ bhavanaṃ bhāvoti hi atthena idha bhāva-saddo sabhāvavācako. Yo pana nirantaram nirudayavināsavasena ucchijjati, so attano sabhāvena t̥hātumasakkuṇeyyatāya “bhāvāpagamo”ti vuccati. “Tatthā”tiādīnā ucchedavādassa yathāpāṭhaṃ samudāgamaṃ nidassanamattena dasseti, tena vakkhati “tathā ca aññathā ca vikappetvāvā”ti. Tatthāti “sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapentī”ti vacane. Lābhīti dibbacakkuññāḷābhī. Tadavasesalābhī ceva sabbaso alābhī ca idha aparantakappikaṭṭhāne “alābhī” tveva vuccati.

Cutinti sekkhaputhujjanānampi cutimeva. Esa nayo cutimattamevāti etthāpi. Upapattiṃ apassantoti daṭṭhuṃ samattheṃ sati anolokanavasena apassanto. Na upapātanti pubbayogābhāvena, parikammākaraṇena vā upapattiṃ daṭṭhuṃ na sakkoti, evaṇca katvā nayadvaye viseso pākaṭo hoti. Ko paralokaṃ jānāti, na jānātiyevāti natthikavādavasena ucchedaṃ gaṇhātīti saha pāṭhasesena sambandho, natthikavādavasena mahāmūḷhabhāveneva “ito añño paraloko atthī”ti anavabodhanato imaṃ diṭṭhiṃ gaṇhātīti adhippāyo. “Ettakoyeva visayo, yvāyaṃ indriyagocaro”ti attano dhītuyā hatthaggaṇhanakarājā viya kāmāsukhābhirattatāyapi gaṇhātīti āha “kāmāsukhagiddhatāya vā”ti. Vaṇṇato patitapaṇṇānaṃ vaṇṇena apaṭisandhikabhāvaṃ sandhāya “na puna viruhantī”ti vuttaṃ. Evameva sattāti yathā paṇḍupalāso bandhanā pavutto puna na paṭisandhiyati, evameva sabbepi sattā appaṭisandhikā maraṇapariyosānā aponobbhavikā appaṭisandhikamarāṇameva nigacchantīti attho. Udaikapubbūlakūpamā hi sattā puna anuppajjamānatoti tassa laddhi. Tathāti “lābhī anussaranto”tiādīnā nidassanavasena vuttappakārena. Aññathāti takkanassa anekappakārasambhavato tato aññenapi pakārena. Lābhinopi cutito uddhaṃ upapātassa adassanamattaṃ pati takkaneneva imā diṭṭhiyo uppajjantīti vuttaṃ “vikappetvāvā”ti. Tathā ca vikappetvāva uppannā aññathā ca vikappetvāva uppannāti hi sambandho. Tattha “dve janā”tiādīnā ucchedaggāhakappabhedadassanena imamatthaṃ dasseti. Yathā amarāvikkhepikavādā ekantaalābhīvaseneva desitā, yathā ca uddhamāghātanikasaññīvāde catutthacatukke saññīvādā ekantalābhīvaseneva desitā, nayime. Ime pana sassatekaccasassatavādādayo viya lābhīalābhīvaseneva desitāti. Yadevaṃ kasmā sassatavādādīsu viya lābhīvasena, takkīvasena ca paccekaṃ desanamakatvā sassatavādādidesanāhi aññathā idha desanā katāti? Vuccate - desanāvilāsappattito. Desanāvilāsappattā hi buddhā bhagavanto, te veneyyajjhāsayanurūpaṃ vividhenākārena dhammaṃ desenti, na aññathā. Yadi hi idhāpi ca tathādesanāya nibandhanabhūto veneyyajjhāsayo bhavēyya, tathārūpameva bhagavā vadēyya, kathaṃ? “Idha bhikkhave, ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya...pe... yathā samāhite citte sattānaṃ cutūpapātaññāya cittaṃ abhininnāmeti, so dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena arahato cuticittaṃ passati, puthūnaṃ vā parasattānaṃ, na heva kho taduddhaṃ upapattiṃ. So evamāha ‘yato kho bho ayaṃ attā rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo kāyassa bhado ucchijjati vinassati, na hoti

param maraṇā'tiādinā" visesalābhino, takkino ca visuṃ katvā. Yasmā pana tathādesanāya nibandhanabhūto veneyyajjhāsayo na idha bhavati, tasmā desanāvilāsena veneyyajjhāsayanurūpaṃ sassatavādādidesanāhi aññathāyevāyaṃ desanā katāti dattṭhabbaṃ.

Atha vā sassatekaccasassatavādādīsu viya na idha takkīvādato visesalābhīvādo bhinnākāro, atha kho samānappakāratāya samānākāroyevāti imassa visesassa pakāsanatthaṃ ayamucchedavādo bhagavatā purimavādehi visiṭṭhākārabhāvena desito. Sambhavati hi idha takkinopi anussavādivasena adhigamavato viya abhiniveso. Apica na imā diṭṭhiyo bhagavatā anāgate evaṃbhāvīvasena desitā, nāpi evamete bhaveyyunti parikappanāvasena, atha kho yathā yathā diṭṭhigatikehi "idameva saccaṃ, moghamañña"nti maññitā, tathā tathāyeva ime diṭṭhigatā yathābhuccaṃ sabbaññaññāṇena paricchinditvā pakāsītā, yehi gambhīrādippakārā aputhujanagocarā buddhadhammā pakāsanti, yesaṃca parikittanena tathāgatā sammadeva thomitā honti.

Aparo nayo - yathā ucchedavādīhi diṭṭhigatikehi uttaruttarabhavadassīhi aparabhavadassīnaṃ tesaṃ vādapaṭisedhavasena sakasakavādā patiṭṭhāpitā, tathāyevāyaṃ desanā katāti purimadesanāhi imissā desanāya pavattibhedo na codetabbo, evaṃca katvā arūpabhavabhedavasena ucchedavādo catudhā vibhajitvā viya kāmarūpabhavabhedavasenāpi anekadhā vibhajitvāyeva vattabbo, evaṃ sati bhagavatā vuttasattakato bahutarabhedo ucchedavādo āpajjatīti, atha vā paccekaṃ kāmarūpabhavabhedavasena viya arūpabhavavasenāpi na vibhajitvā vattabbo, evampi sati bhagavatā vuttasattakato appatarabhedova ucchedavādo āpajjatīti ca evaṃpakārāpi codanā anavakāsā eva hoti. Diṭṭhigatikānañhi yathābhimataṃ desanā pavattāti.

85. Mātāpitūnaṃ etanti taṃsambandhanato etaṃ mātāpitūnaṃ santakanti attho. Sukkasoṇṇanti pitu sukkaṃ, mātu soṇitaṃca, ubhinnaṃ vā sukkasaṅkhātaṃ soṇitaṃ. Mātāpettiketi nimitte cetāṃ bhummaṃ. Itīti imehi tīhi padehi. "Rūpakāyavasenā"ti avatvā "rūpakāyasīsenā"ti vadanto arūpampi tesaṃ "attā"ti gahaṇaṃ ñāpeti. Iminā pakārena itthanti āha "evameke"ti. Evaṃ-saddo hettha idamattho, iminā pakārenāti attho. Eketi ekacce, aññe vā.

86. Manussānaṃ pubbe gahitattā, aññesaṃca asambhavato "kāmāvacaro"ti ettha chakāmāvacaradevapariyāpannoti attho. Kabaḷīkāro cettha yathāvuttasudhāhāro.

87. Jhānāmanena nibbattoti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Mahāvayavo aṅgo, tattha visuṃ pavatto paccaṅgo, sabbehi aṅgapaccaṅgehi yutto tathā. Tesanti cakkhusotindriyānaṃ. Itaresanti ghāṇajivhākāyindriyānaṃ. Tesampi indriyānaṃ saṇṭhānaṃ purisavesavaseneva veditabbaṃ. Tathā hi aṭṭhakathāsu vuttaṃ "samānepi tattha ubhayalingābhāve purisasaṇṭhānāva tattha brahmāno, na itthisaṇṭhānā"ti.

88-92. Ākāsānañcāyatana-saddo idha bhavayevāti āha "ākāsānañcāyatanaabhava"nti. Etthāha - yuttaṃ tāva purimesu tīsu vādesu "kāyassa bheda"ti vuttaṃ pañcavokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvamārabba pavattattā tesaṃ vādānaṃ, catuvokārabhavapariyāpannaṃ pana attabhāvaṃ nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu vādesu kasmā "kāyassa bheda"ti vuttaṃ. Na hi arūpīnaṃ kāyo vijjati. Yo bhedoti vucceyyāti? Saccametāṃ, rūpattabhāve pana pavattavohāreneva diṭṭhigatiko arūpattabhāvepi kāyavohāraṃ āropetvā evamāha. Lokasmiñhi dissati

aññatthabhūtopi vohāro tadanñatthasamāropito yathā taṃ “sasavisāṇaṃ, khaṃ puppha”nti. Yathā ca diṭṭhigatikā diṭṭhiyo paññapenti, tathāyeva bhagavāpi desetīti. Apica nāmakāyabhāvato phassādiddhammasamūhabhūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo. Samūhaṭṭhenapi hi “kāyo”ti vuccati “hatthikāyo assakāyo”tiādīsu viya. Ettha ca kāmāvacaradevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānaṃ dutiyādivādānaṃ aparantakappikabhāvo yutto hotu anāgataddhavisayattā tesam vādānaṃ, kathaṃ pana diṭṭhigatikassa paccakkhabhūtanamanussattabhāvāpagamapatiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa aparantakappikabhāvo yujjeyya paccuppannaddhavisayattā tassa vādassa. Dutiyavādādīnaṃhi purimapurimavādasaṅgahitasseva attano anāgate taduttaribhavūpapannassa samucchedabodhanato yujjati aparantakappikatā, tathā ceva vuttaṃ “no ca kho bho ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hotī”tiādi yaṃ pana tattha vuttaṃ “atthi kho bho añño attā”ti, taṃ manussattabhāvādiheṭṭhimattabhāvavisesāpekkhāya vuttaṃ, na sabbathā aññabhāvato. Paṭhamavādassa pana anāgate taduttaribhavūpapannassa attano samucchedabodhanābhāvato, “atthi kho bho añño attā”ti ettha aññabhāvena aggahaṇato ca na yujjateva aparantakappikatāti? No na yujjati idhalokapariyāpannattepi paṭhamavādavisayassa anāgatakālikasseva tena adhippetattā. Paṭhamavādināpi hi idhalokapariyāpannassa attano paraṃ maraṇā ucchedo anāgatakālavaseneva adhippeto, tasmā cassa aparantakappikatāya na koci virodhoti.

Diṭṭhadhammanibbānavādavaṇṇanā

93. Ñāṇena daṭṭhabboti diṭṭho, diṭṭho ca so sabhāvaṭṭhena dhammo cāti diṭṭhadhammo, dassanabhūtena ñāṇena upaladdhasabhāvoti attho. So pana akkhānamindriyānaṃ abhimukhībhūto visayoyevāti vuttaṃ “paccakkhadhammo vuccatī”ti. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti katvā tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ, tenevāha “tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacana”nti, tasmim tasmim bhava yathākammaṃ paṭilabhitabbattabhāvassa vācakaṃ padaṃ, nāmantī vā attho. Nibbānañcetta dukkhavūpasamaneva, na aggaphalaṃ, na ca asaṅkhatadhātu tesamavisayattāti āha “dukkhavūpasamana”nti. Diṭṭhadhammanibbāne pavatto vādo etesanti diṭṭhadhammanibbānavādātipi yujjati.

94. Kāmanīyattā kāmā ca te anekāvayavānaṃ samūhabhāvato sattānañca bandhanato guṇā cāti kāmaguṇāti atthaṃ sandhāyāha “manāpiyarūpādīhi”tiādi. Yāva phoṭṭhabbārammaṇañcetta ādi-saddena saṅgaṇhāti. Suṭṭhu appitoti sammā ṭhapito. Ṭhapanā cettha allīyanāti āha “allīno”ti. Parito tattha tattha kāmaguṇesu yathāsakaṃ indriyāni cāreti gocaraṃ gaṇhāpetīti atthaṃ dassetuṃ “tesū”tiādi vuttaṃ, tenāha “ito cito ca upaneti”ti. Pari-saddavisitṭho vā idha cara-saddo kilāyanti vuttaṃ “palaḷatī”tiādi. Palaḷatīti hi pakārena laḷati, vilāsaṃ karotīti attho. “Ettha cā”tiādinā uttamakāmaguṇikānameva diṭṭhadhammanibbānaṃ paññapenti dasseti. Mandhātumahārājavasavattīdevārājakāmaguṇā hi uttamatāya nidassitā, kasmāti āha “evarūpe”tiādi.

95. Aññathābhāvāti kāraṇe nissakkavacanaṃ. Vuttanāyenāti suttapadesu desitanayena, etena sokādīnamuppajjanākāraṃ dasseti. Ñātibhogarogasīladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa cetaso abbhantaraṃ nijjhāyanaṃ socanaṃ antonijjhāyanaṃ, tadeva lakkhaṇametassāti antonijjhāyanalakkaṇo. Tasmim soke samuṭṭhānahetubhūte nissitaṃ tannissitaṃ. Bhusaṃ vilapanāṃ

lālappanaṃ, tannissitameva lālappanaṃ, tadeva lakkhaṇamassāti tannissitalālappanalakkhaṇo. Pasādasāṅkhāte kāye nissitassa dukkhasahagatakāyaviññāṇassa paṭipīḷanaṃ kāyapaṭipīḷanaṃ, sasambhārakathanāṃ vā etaṃ yathā “dhanunā vijjhatī”ti tadupanissayassa vā anīṭṭharūpassa pacchā pavattanato “rūpakāyassa paṭipīḷana”ntipi vaṭṭati. Paṭighasampayuttassa manaso vihesanaṃ manovighātaṃ. Tadeva lakkhaṇamassāti sabbattha yojetabbaṃ. Ñātibyaśanādīnā phuṭṭhassa paridevanāyapi asakkuṇantassa antogatasokasamuṭṭhito bhuso āyāso upāyāso. So pana cetaso appasannākāro evāti āha “visādalakkhaṇo”ti. Sādanaṃ pasādanaṃ sādo, pasannatā. Anupasaggopi hi saddo saupasaggo viya yathāvuttassa atthassa bodhako yathā “gotrabhū”ti. Evaṃ sabbattha. Tato vigamanaṃ visādo, appasannabhāvo.

96. Vitakkaṇaṃ vitakkitāṃ, taṃ panatthato vitakkova, tathā vicāritanti etthāpi, tena vuttaṃ “abhiniropanavasena pavatto vitakko”tiādi. Etenāti vitakkavicāre parāmasitvā karaṇaniddeso, hetuniddeso vā. Tenetamatthaṃ dīpeti “khobhakarasaṃbhāvattā vitakkavicārānaṃ taṃsahitampi jhānaṃ tehi sauppīḷanaṃ viya hotī”ti, tenāha “sakaṇṭakaṃ viya khāyati”ti. Oḷārikabhāvo hi vitakkavicārasāṅkhātena kaṇṭakena saha pavattakathā. Kaṇṭakasahitabhāvo ca sauppīḷanatā eva, loke hi sakaṇṭakaṃ pharusakaṃ oḷārikanti vadanti.

97. Pītigataṃ pītiyeva “diṭṭhigata”ntiādīsu viya gata-saddassa tabbhāvavuttito. Ayañhi saṃvaṇṇakānaṃ pakati, yadidaṃ anattakapadaṃ, tulyādhikaraṇapadañca ṭhapetvā atthavaṇṇanā. Tathā hi tattha tattha dissati. “Yopanāti yo yādiso, nibbānadhātūti nibbāyanamatta”nti ca ādi. Yāya nimittabhūtāya ubbilāvanapītiyā uppannāya cittaṃ ubbilāvitāṃ nāma, sāyeva ubbilāvitattaṃ bhāvavācākassa nimitte pavattanato. Iti pītiyā uppannāya eva cittassa ubbilāvanato tassa ubbilāvitabhāvo pītiyā kato nāmāti āha “ubbilabhāvākaraṇa”nti.

98. Ābhujanaṃ manasikaraṇaṃ ābhogo. Sammā anukkamena, punappunaṃ vā ārammaṇassa āhāro samannāhāro. Ayaṃ pana ṭikāyaṃ vuttanayo - cittassa ābhuggabhāvo ārammaṇe abhinatabhāvo ābhogo. Sukhena hi cittaṃ ārammaṇe abhinataṃ hoti, na dukkhena viya apanataṃ, nāpi adukkhamasukhena viya anabhinataṃ, anapanatañcāti. Ettha ca “manuññabhojanādīsu khuppiṇādiabhibhūtassa viya kāmehi viveciyamānassa upādārammaṇapattānāvisesato abhivaḍḍhati, manuññabhojanaṃ bhuttāvino viya pana uḷārakāmarasassa yāvadattaṃ nīcitassa sahitassa bhuttakāmatāya kāmesu pātabyatā na hoti, visayānabhigiddhanato visayehi dummociyehi jalūkā viya sayameva muccatī”ti ca ayoniso ummuḍḍitvā kāmagaṇasantappitatāya saṃsāradukkhavūpasamaṃ byākāsi paṭhamavādī. Kāmādīnaṃ ādīnavadassitāya, paṭhamādiḥhānasukhassa santabhāvavācassitāya ca paṭhamādiḥhānasukhatittiyā saṃsāradukkhupacchedaṃ byākāmsu dutiyādivādino. Idhāpi ucchedavādeva vuttappakāro vicāro yathāsambhavaṃ ānetvā vattabbo. Ayaṃ panettha viśeso - ekasmimpi attabhāve pañca vādā labbhanti. Paṭhamavāde yadi kāmagaṇasamappito attā, evaṃ so diṭṭhadhammanibbānappatto. Dutiyādivādesu yadi paṭhamavādasaṅgahito soyeva attā paṭhamajjhānādisamaṅgī, evaṃ sati diṭṭhadhammanibbānappattoti. Teneva hi ucchedavāde viya idha pāḷiyaṃ “añño attā”ti aññaggahaṇaṃ na kataṃ. Kathaṃ pana accantanibbānapaññāpakassa attano diṭṭhadhammanibbānavādassa sassatadiṭṭhiyā saṅgaho, na ucchedadiṭṭhiyāti? Taṃtaṃsukhavisesasamaṅgitāpaṭiladdhena bandhavimokkhena suddhassa attano

sakarūpeneva avatṭhānadīpanato. Tesañhi tathāpaṭiladdhena kammabandhavimokkheṇa suddho hutvā diṭṭhadhammanibbānappatto attā sakarūpeneva avatṭhāsīti laddhi. Tathā hi pāḷiyam “ettāvatā kho bho ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ patto hotī”ti sassatabhāvañāpakacchāyā eva tesam vādadassanaṃ katanti.

“Ettāvatā”tiādīnā pāḷiyatthasampiṇḍanaṃ. Tattha yāsanti yathāvuttānaṃ diṭṭhīnaṃ aniyamaniddesavacananaṃ. Tassa imā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo kathitāti niyamaṇaṃ, niyatānapekkhāvacananaṃ vā etaṃ “yaṃ sandhāya vutta”nti āgataṭṭhāne viya. Sesāti pañcapaññāsa diṭṭhiyo. Tāsu antānantikavādādīnaṃ sassatadiṭṭhisāṅgahabhāvo tattha tattha pakāsītoyeva. Kiṃ panettha kāraṇaṃ, pubbantāparantā eva diṭṭhābhīnivesassa visayabhāvena dassitā, na pana tadubhayamekajjhanti? Asambhavo evettha kāraṇaṃ. Na hi pubbantāparantesu viya tadubhayavinimutte majjhante diṭṭhikappanā sambhavati tadubhayantaramattena ittarakālattā. Atha pana paccuppannattabhāvo tadubhayavemajjhaṃ, evaṃ sati diṭṭhikappanākkhāmo tassa ubhayasabhāvo pubbantāparantesuyeva antogadhoti kathaṃ tadubhayamekajjhaṃ adassitaṃ siyā. Atha vā pubbantāparantavantatāya “pubbantāparanto”ti majjhanto vuccati, sopi “pubbantakappikā ca aparantakappikā ca pubbantāparantakappikā cā”ti upari vadantena bhagavatā pubbantāparantehi visuṃ katvā vuttōyevāti daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyampi “sabbepi te pubbantāparantakappike”ti etena sāmāññaniddesena, ekasesena vā saṅgahitoti veditabbaṃ. Aññathā hi saṅkaḍḍhitvā vuttavacanassa niravasesasaṅkaḍḍhanābhāvato anatthakatā āpajjeyyāti. Ke pana te pubbantāparantakappikāti? Ye antānantikā hutvā diṭṭhadhammanibbānavādāti evamādinā ubhayasambandhābhīnivesino veditabbā.

100-104. “Idānī”tiādīnā appanāvacanadvayassa visesaṃ dasseti. Tattha ekajjhanti rāsikaraṇatthe nipāto. Ekadhā karotīti ekajjhantipi neruttikā, bhāvanapūṃsakañcetaṃ. Iti-saddo idamattho, iminā pakārena pucchitvā vissajjesīti attho. Ajjhāsayaṇti sassatucchedavasena diṭṭhihāsayaṃ. Tadubhayavasena hi sattānaṃ saṃkilesapakkhe duvidho ajjhāsayo. Tathā hi vuttaṃ -

“Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā;
Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaddita”nti.

Taṇca bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ aparimāṇe eva ñeyyavisese uppajjanavasena anekabhedabhinnaṃpi “cattāro janā sassatavādā”tiādīnā dvāsaṭṭhiyā pabhedehi saṅgaṇhanavasena sabbaññutaññāṇeṇa paricchinditvā dassento pamāṇabhūtāya tulāya dhārayamāno viya hotīti āha “tulāya tulayanto viyā”ti. Tathā hi vakkhati “antojālīkatā”tiādi “sinerupādato vāluṃ uddharanto viyā”ti pana etena sabbaññutaññāṇato aññassa ñāṇassa imissā desanāya asakkuṇeyyataṃ dasseti paramagambhīratāvacanato.

Ettha ca “sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, etesaṃ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā”ti vacanato, pubbantakappikādittayavinimuttassa ca kassaci diṭṭhigatikassa abhāvato yāni tāni sāmāññaphalādisuttantaressu vuttappakārāni akiriyāhetukanatthikavādādīni, yāni ca issarapakatipajāpatipurisakālasabhāvanīyatīyadicchāvādādippabhedāni diṭṭhigatāni bahiddhāpi dissamānāni, tesam ettheva saṅgahato antogadhatā veditabbā. Kathaṃ? Akiriyavādo tāva “vañjho kūṭaṭṭho”tiādīnā kiriyābhāvadīpanato sassatavāde antogadho, tathā “sattime kāyā”tiādi nayappavatto pakudhavādo, “natthi hetu natthi

paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā”tiādi nayappavatto ahetukavādo ca adhiccasaṃuppannavāde. “Natthi paro loko”tiādi nayappavatto natthikavādo ucchedavāde. Tathā hi tattha “kāyassa bhedaṃ ucchijjati”tiādi vuttaṃ. Paṭhamena ādi-saddena nigaṇṭhavādādayo saṅgahitā.

Yadipi pāliyaṃ nāṭaputtavādabhāvena cātuyāmasaṃvaro āgato, tathāpi sattavatātikkena vikkhepavāditāya nāṭaputtavādopi saṅcayavādo viya amarāvikkhepavādesu antogadho. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra”nti evaṃpakārā vādā pana “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”tiādivādesu saṅgahaṃ gacchanti. “Hoti tathāgato paraṃ maraṇā, atthi sattā opapātikā”ti evaṃpakārā sassatavāde. “Na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, natthi sattā opapātikā”ti evaṃpakārā ucchedavāde. “Hoti ca na hoti ca tathāgato paraṃ maraṇā, atthi ca natthi ca sattā opapātikā”ti evaṃpakārā ekaccasassatavāde. “Neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā, nevatthi na natthi sattā opapātikā”ti evaṃpakārā amarāvikkhepavāde. Issarapakatipajāpatipurisakālavādā ekaccasassatavāde. Kaṇḍavādo, sabhāvanīyatiyadicchāvādā ca adhiccasaṃuppannavāde saṅgahaṃ gacchanti. Iminā nayena suttantaṃ, bahiddhā ca aññatitthiyasamaye dissamānānaṃ diṭṭhigatānaṃ imāsuyeva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu antogadhatā veditaṃ. Te pana tattha tatthāgatanayena vuccamānā ganthavitthārakārā, atitthe ca pakkhandanamiva hotīti na vitthārayimha. Idha pāliyaṃ atthavicāraṇāya aṭṭhakathāyaṃ anuttānatthapakāsaṇameva hi amhākaṃ bhāroti.

“Evamayaṃ yathānusandhivasena desanā āgatā”ti vacanappasaṅgena suttasānusandhaya vibhajitum “tayo hi”tiādimāha. Atthantaranisedhanatthañhi visesaniddhāraṇaṃ. Tattha anusandhanaṃ anusandhi, sambandhamattaṃ, yaṃ desanāya kāraṇaṭṭhena “samuṭṭhāna”ntipi vuccati. Pucchādayo hi desanāya bāhirakāraṇaṃ tadanurūpena desanāpavattanato. Taṃ sambandhopi tannissitattā kāraṇameva. Abbhantarakāraṇaṃ pana mahākaruṇādesanāñādayo. Ayamatto upari āvi bhavissati. Pucchāya kato anusandhi pucchānusandhi, puccham anusandhim katvā desitattā suttassa sambandho pucchāya kato nāma hoti. Pucchasaṅkhāto anusandhi pucchānusandhīti yujjati. Pucchānissitena hi anusandhinā tannissayabhūtā pucchāpi gahitāti. Atha vā anusandhahatīti anusandhi, pucchasaṅkhāto anusandhi etassāti pucchānusandhi, taṃtaṃsuttapadeso. Pucchāya vā anusandhīyatīti pucchānusandhi, puccham vacanasambandham katvā desito taṃsamuṭṭhāniko taṃtaṃsuttapadesova. Ajjhāsayānusandhimhi ese va nayo. Anusandhīyatīti anusandhi, yo yo anusandhi, anusandhino anurūpaṃ vā yathānusandhi.

Pucchāya, ajjhāsayena ca ananusandhiko ādimhi desitadhammassa anurūpadhammavasena vā tappaṭipakkhadhammavasena vā pavatto uparissuttapadeso. Tathā hi so “yena pana dhammena...pe...kakacūpamā āgatā”tiādinā aṭṭhakathāyaṃ vutto, yathāpāliyaṃ vibhāgoti dasseti “tatthā”tiādinā. Tattha “evaṃ vutte nando gopālako bhagavantaṃ etadavocā”ti paṭhanti, taṃ na sundaraṃ sutte tathā abhāvato. “Evaṃ vutte nandagopālakasutte bhagavantaṃ etadavocā”ti pana paṭhitabbaṃ tasmim sutte “aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavocā”ti atthassa upapattito. Idañhi saṃyuttāgamavare saṃyatanavagge saṅgītasuttaṃ. Gaṅgāya vuyhamānaṃ dārukkaṇḍhaṃ upamaṃ katvā saddhāpabbajite kulaputte desite nando gopālako “ahamimaṃ paṭipattim pūressāmī”ti bhagavato santike pabbajjaṃ, upasampadañca gahetvā

tathāpaṭipajjamāno nacirasseva arahattaṃ patto. Tasmā “nandagopālakasutta”nti paññāyittha. “Kiṃ nu kho bhante”tiādīni pana aññataroyeva bhikkhu avoca. Vuttañhi tattha “evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ etadavoca ‘kiṃ nu kho bhante, orimaṃ tīra’ntiādi”.

Tatrāyamattho - evaṃ vutteti “sace kho bhikkhave, dārukkhandho na orimaṃ tīraṃ upagacchatī”tiādīnā gaṅgāya vuyhamānaṃ dārukkhandhaṃ upamaṃ katvā saddhāpabbajite kulaputte desite. Bhagavantaṃ etadavocāti anusandhikusalatāya “kiṃ nu kho bhante”tiādivacanavoca. Tathāgato hi “imissaṃ parisati nisinna anusandhi kusalo atthi, so maṃ pañhaṃ pucchissatī”ti ettakeneva desanaṃ niṭṭhāpesi. Orimaṃ tīraṃ orimabhūtaṃ tīraṃ. Tathā pārimaṃ tīraṃ. Majjhe saṃsīdoti vemajjhe saṃsīdanaṃ nimmujjanaṃ. Thale ussādoti jalamajjhe utṭhite thalasmaṃ ussārito āruḷho. Manussaggāhoti manussānaṃ sambandhībhūtānaṃ, manussehi vā gahaṇaṃ. Tathā amanussaggāhoti āvaṭṭaggāhoti udakāvaṭṭena gahaṇaṃ. Antopūtīti vakkahadayādīsu apūtīkassāpi guṇānaṃ pūtibhāvena abbhantaraṃpūtīti.

“Atha kho aññatarassa bhikkhuno”tiādi majjhimāgamavare uparipaṇṇāsake mahāpuṇṇamasuttaṃ tatrāyamattho - iti kirāti ettha kira-saddo aruciyaṃ, tena bhagavato yathādesitāya attasuññatāya attano aruciyaabhāvaṃ dīpeti. Bhoti dhammālapanaṃ, ambho sabhāvadhammāti attho. Yadi rūpaṃ anattā...pe... viññāṇaṃ anattā. Evaṃ satīti sapāṭhasesayojanā. Anattakatānīti attanā na katāni, anattabhūtehi vā khandhehi katāni. Kamattānaṃ phusissantīti kīdisamattabhāvaṃ phusissantī. Asati attani khandhānañca khaṇikattā tāni kammāni kaṃ nāma attānaṃ attano phalena phusissantī, ko kammaphalaṃ paṭisaṃvedissatīti vuttaṃ hoti. Tassa bhikkhuno cetoparivitakkaṃ attano cetasā ceto - pariyaññasampayuttēna sabbaññutaññānasampayuttēna vā aññāya jānitvāti sambandho.

Avidvāti sutādivirahena ariyadhammassa akovidatāya apaṇḍito. Vidvāti hi paṇḍitādhivacanaṃ vidati jānātīti katvā. Avijjāgatoti avijjāya upagato, ariyadhamme avinītatāya appahīnāvijjoti attho. Taṇhādhīpateyyena cetasāti “yadi ahaṃ nāma koci natthi, evaṃ sati mayā katassa kammassa phalaṃ ko paṭisaṃvedeti, sati pana tasmaṃ siyā kammaphalūpabhogo”ti taṇhādhīpatito āgatena attavādūpādānasahagatena cetasā. Atidhāvitabbanti atikkamitvā dhāvitabbaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - khaṇikattepi saṅkhārānaṃ yasmiṃ santāne kammaṃ kataṃ, tattheva phalūpapattito dhammapuñjamattasseva siddhe kammaphalasambandhe ekattanayaṃ micchā gahetvā ekena kāravakadabhūtena bhavitabbaṃ, aññathā kammakammaphalānamasambandho siyāti attattaniyasuññatāpakāsaṇaṃ satthusāsaṇaṃ atikkamitabbaṃ maññeyyāti. Idāni anatidhāvitabbataṃ vibhāvetuṃ “taṃ kiṃ maññathā”tiādimāha.

Upari desanāti desanāsamuṭṭhānadhammadīpikāya heṭṭhimadesanāya upari pavattitā desanā. Desanāsamuṭṭhānadhammassa anurūpapaṭipakkhadhammappakāsanavasena duvidhesu yathānusandhīsu anurūpadhammappakāsanavasena yathānusandhidassanametāṃ “upari cha abhiññā āgatā”ti. Tadavasesaṃ pana sabbampi paṭipakkhadhammappakāsanavasena. Majjhimāgamavare mūlapaṇṇāsakeyeva cetāni suttāni. Kilesenāti “lobho cittassa upakkilesa”tiādīnā kilesavasena. Bhaṇḍanenāti vivādena. Akkhantiyāti kopena. Kakacūpamāti kharapantiupamā. Imasmimpīti pi-saddo apekkhāyaṃ “ayampi pārājiko”tiādīsu viya, sampiṇḍane vā, tena yathā vatthasuttādīsu

paṭipakkhadhammappakāsanavasena yathānusandhi, evaṃ imasmimpi brahmajāleti apekkhanam, sampiṇḍanam vā karoti. Tathā hi niccasārādipaññāpakānam diṭṭhigatānam vasena utṭhitāyam desanā niccasārādisuññatāpakāsanena niṭṭhāpitāti. “Tenā”tiādinā yathāvuttasamvaṇṇanāya guṇam dasseti.

Paritassitavipphanditavāraṇṇanā

105-117. Mariyādavibhāgadassanattanti diṭṭhigatikānam taṇhādiṭṭhiparāmāsassa tathāgatānam jānanapassanena, sassatādimicchādassanassa ca sammādassanena saṅkarābhāva-vibhāgappakāsanattam. Taṇhādiṭṭhiparāmāsoyeva tesam, na tu tathāgatānamiva yathābhūtam jānanapassanam. Taṇhādiṭṭhivipphandanamevetam micchādassanavedayitam, na tu sotāpannassa sammādassanavedayitamiva niccalanti ca hi imāya desanāya mariyādavibhāgam dasseti. Tena vakkhati “yena diṭṭhiassādena...pe... tam vedayita”nti, “diṭṭhisāṅkhātena ceva...pe... dasseti”ti ca. “Tadapī”ti vuttattā yena somanassajāta paññāpentīti attho labbhatīti dassetum “yenā”tiādi vuttam. Sāmatthiyato hi avagatatthassevettha ta-saddena parāmasanam. Diṭṭhiassādenāti diṭṭhiyā paccayabhūtena assādena. “Diṭṭhisukhenā”tiādi tasseva vevacanam. Ajānantānam apassantānam tesam bhavantānam samaṇabrāhmaṇānam tadapi vedayitam taṇhāgatānam vedayitanti sambandho.

“Yathābhūtadhammānam sabhāva”nti ca avisesena vuttam. Na hi saṅkhatadhammasabhāvam ajānanamattena micchā abhinivisanti. Sāmaññaṇjotanā ca visese avatiṭṭhati. Tasmāyamettha visesayojanā kātabbā - “sassato attā ca loko cā”ti idaṃ diṭṭhiṭṭhānam evaṃgahitam evaṃparāmatṭham evaṃgatikam hoti evaṃabhisamparāyanti yathābhūtamajānantānam apassantānam atha vā yasmim vedayite avītataṇhatāya evaṃdiṭṭhigatam upādīyati, tam vedayitam samudayaatthaṅgamādito yathābhūtamajānantānam apassantānantī. Evaṃ visesayojanāya hi yathā anāvaraṇaṇṇasamantacakkhūhi tathāgatānam yathābhūtamettha jānam, passanañca hoti, na evaṃ diṭṭhigatikānam, atha kho tesam taṇhādiṭṭhiparāmāsoyevāti imamattham imāya desanāya dasseti pākaṭam hoti. Evampi cāyam desanā mariyādavibhāgadassanattam jāta.

Vedayitanti “sassato attā ca loko cā”ti diṭṭhipaññāpanavasena pavattam diṭṭhiassādasukhapariyāyena vuttam, tadapi anubhavanam. Taṇhāgatānantī taṇhāya upagatānam, pavattānam vā tadeva vuttinayena vivarati “kevalam...pe... vedayita”nti. Tañca kho panetanti ca yathāvuttam vedayitameva paccāmasati, tenetam dīpeti - “tadapi vedayitam taṇhāgatānam vedayitamevā”ti vacchinditvā “tadapi vedayitam paritassitavipphanditamevā”ti puna sambandho kātabboti. Tadapi tāva na sampāpuṇātīti heṭṭhimaparicchadena mariyādavibhāgam dassetum “na sotāpannassa dassanamiva niccala”nti vuttam. Dassananti ca sammādassanasukham, maggaphalasukhanti vuttam hoti. Kuto cāyamatto labbhatīti eva-saddasāmatthiyato. “Paritassitavipphanditamevā”ti hi vuttena maggaphalasukham viya avipphanditam hutvā ekarūpe avatiṭṭhati, atha kho tam vaṭṭāmisabhūtam diṭṭhitaṇhāsallānuviddhatāya sauppīlattā vipphanditamevāti attho āpanno hoti, tenevāha “paritassitenā”tiādi. Ayamettha aṭṭhakathāmuttako sasambandhanayo.

Evam visesakāraṇato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni vibhajitvā idāni avisesakāraṇato tāni dassetuṃ “tatra bhikkhave”tiādikā desanā āradhā. Sabbesañhi diṭṭhigatānaṃ vedanā, avijjā, taṇhā ca avisiṭṭhakāraṇaṃ. Tattha tadapīti “sassataṃ attānañca lokañca paññapentī”ti ettha yadetam “sassato attā ca loko cā”ti paññāpanahetubhūtaṃ sukhādibhedam tividhampi vedayitaṃ, tadapi yathākkamaṃ dukkhasallānīcato, avisesena samudayatthaṅgamassādādīnavanissaraṇato vā yathābhūtamajānantānaṃ apassantānaṃ hoti, tato eva ca sukhādipatthanāsambhavato, taṇhāya ca upagatatā taṇhāgatānaṃ taṇhāparitassitena diṭṭhivipphanditameva diṭṭhicalanameva. “Asati attani ko vedanaṃ anubhavatī”ti kāyavacīdvāresu diṭṭhiyā copanappattimattameva, na pana diṭṭhiyā paññapetabbo koci dhammo sassato atthīti adhippāyoti. Ekaccasassatādīsipi esa nayo.

Phassapaccayavāraṇaṇā

118. Paramparapaccayadassanattanti yaṃ diṭṭhiyā mūlakāraṇaṃ, tassāpi kāraṇaṃ, puna tassapi kāraṇanti evaṃ paccayaparamparadassanattam. Yena hi taṇhāparitassitena etāni diṭṭhigatāni pavattanti, tassa vedayitaṃ paccayo, vedayitassāpi phasso paccayoti evaṃ paccayaparamparavibhāvinī ayaṃ desanā. Kimatthiyaṃ pana paccayaparamparadassananti ce? Atthantaraviññāpanattam. Tena hi yathā diṭṭhisankhāto paññāpanadhammo, tappaccayadhammā ca yathāsakaṃ paccayavaseneva uppajjanti, na paccayehi vinā, evaṃ paññapetabbadhammāpi rūpavedanādayo, na ettha koci sassato attā vā loko vāti evamatthantaram viññāpitaṃ hoti. Taṇhādiṭṭhipariphanditaṃ tadapi vedayitaṃ diṭṭhikāraṇabhūtāya taṇhāya paccayabhūtaṃ phassapaccayā hotīti attho.

131. Tassa paccayassāti tassa phassasaṅkhātassa paccayassa. Diṭṭhivedayite diṭṭhiyā paccayabhūte vedayite, phassapadhānehi attano paccayehi nipphādetabbe. Sādhetaṃ cetam bhummaṃ. Balavabhāvadassanattanti balavakāraṇabhāvadassanattam. Tathā hi vināpi cakkhādivatthūhi, sampayuttadhammehi ca kehici vedanā uppajjati, na pana kadāci pi phassena vinā, tasmā phasso vedanāya balavakāraṇaṃ. Na kevalaṃ vedanāya eva, atha kho sesasampayuttadhammānampi. Sannihitopi hi visayo sace cittuppādo phusanākāravirahito hoti, na tassa āramaṇapaccayo bhavatīti phasso sabbesampi sampayuttadhammānaṃ visapaccayo. Tathā hi bhagavatā dhammasaṅgaṇīpakaraṇe cittuppādaṃ vibhajantena “phasso hotī”ti phassasseva paṭhamamuddharaṇaṃ kataṃ, vedanāya pana sātisaṃyamadhiṭṭhānapaccayo eva. “Paṭisaṃvedissanti”ti vuttattā “tadapī”ti etthādhikāroti āha “taṃ vedayita”nti. Gamyamānatthassa vā-saddassa payogaṃ pati kāmacārattā, lopattā, sesattāpi ca esa na payutto. Evamīdisesu. Hoti cettha -

“Gamyamānādhikārato, lopato sesato cāti;
Kāraṇehi catūhipi, na katthaci ravo yutto”ti.

“Yathā hī”tiādinā phassassa balavakāraṇatādassanena tadattam samattheti. Tattha patatoti patantassa. Thūṇāti upatthambhakadārussetam adhivacanaṃ.

Diṭṭhigatikādhiṭṭhānavatṭakathāvaṇṇanā

144. Kiñcāpi imasmim̐ ṭhāne pāḷiyam̐ vedayitamanāgataṃ, heṭṭhā pana tīsupi vāresu adhikataṭṭā, upari ca “phussa phussa paṭisaṃvedentī”ti vakkhamānattā vedayitamevettha padhānanti āha “sabbadiṭṭhivedayitāni sampiṇḍetī”ti. “Yepi te”ti tattha tattha āgataṃ ca pi-saddassa atthaṃ sandhāya “sampiṇḍetī”ti vuttaṃ. Ye te samaṇabrāhmaṇā sassatavādā...pe... sabbepi te chahi phassāyatanehi phussa phussa paṭisaṃvedentīti hi vedayitakiriyaṃvasena taṃtaṃdiṭṭhigatikānaṃ sampiṇḍitattā vedayitasampiṇḍanameva jātaṃ. Sabbampi hi vākyam̐ kiriyāpadhānanti. Upari phasse pakkhipanattāyāti “chahi phassāyatanehi”ti vutte upari phasse pakkhipanattam̐, pakkhipanañcetta vedayitassa phassapaccayatādassanameva. “Chahi phassāyatanehi phussa phussa paṭisaṃvedentī”ti iminā hi chahi ajjhātikāyatanehi chaḷārammaṇapaṭisaṃvedanaṃ ekantato chaphassahetukamevāti dassitaṃ hoti, tena vuttaṃ “sabbe te”tiādi.

Kambojoti evaṃnāmakam̐ raṭṭham̐. Tathā dakkhiṇāpatho. “Sañjātiṭṭhāne”ti iminā sañjāyanti etthāti adhikaraṇatto sañjāti-saddoti dasseti. Evaṃ samosaraṇa-saddo. Āyatana-saddopi tadubhayatthe. Āyataneti samosaraṇabhūte catumahāpathe. Nanti mahānigrodharukkham̐. Idañhi aṅguttarāgame pañcanipāte saddhānisamsasuttapadaṃ. Tattha ca seyyathāpi bhikkhave subhūmiyam̐ catumahāpathe mahānigrodho samantā pakkhīnam̐ paṭisaraṇam̐ hotī”ti tanniddeso vutto. Sati satiāyataneti satisaṅkhāte kāraṇe vijjamāne, tatra tatteva sakkhittabbataṃ pāpuṇātīti attho. Āyatanti ettha phalāni tadāyattavuttitāya pavattanti, āyabhūtam̐ vā attano phalam̐ tanoti pavattetīti āyatanaṃ, kāraṇam̐. Sammantīti upasammanti assāsam̐ janenti. Āyatana-saddo aññesu viya na ettha atthantarāvabodhakoti āha “paṇṇattimatte”ti, tathā tathā paññattimatteti attho. Rukkhagacchasaṃmūhe paṇṇattimatte hi araññavohāro, araññameva ca araññāyatananti. Atthattayepīti ettha pi-saddena ākaraṇivāsādiṭṭhānatthe sampiṇḍeti. “Hiraññāyatanaṃ suvaṇṇāyatana”ntiādīsu hi ākare, “issarāyatanaṃ vāsudevāyatana”ntiādīsu nivāse, “kammāyatanaṃ sippāyatana”ntiādīsu adhiṭṭhāne pavattati, nissayeti attho.

Āyatanti ettha ākaronti, nivasanti, adhiṭṭhahantīti yathākkamaṃ vacanatto. Cakkhādīsu ca phassādayo ākiṇṇā, tāni ca nesaṃ vāso, adhiṭṭhānañca nissayapaccayaabhāvato. Tasmā tadetampi atthattayamidha yujjatiyeva. Kathaṃ yujjātīti āha “cakkhādīsu hī”tiādi. Phasso vedanā saññā cetanā cittanti ime phassapañcamakā dhammā upalakkhaṇavasena vuttā aññesampi taṃsampaṃyuttadhammānaṃ āyatanabhāvato, padhānavasena vā. Tathā hi cittuppādam̐ vibhajantena bhagavatā teyeva “phasso hoti, vedanā, saññā, cetanā, cittaṃ hotī”ti paṭhamam̐ vibhattā. Sañjāyanti tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito. Samosaranti tattha tattha vatthudvārārammaṇabhāvena samosaraṇato. Tāni ca nesaṃ kāraṇam̐ tesamabhāve abhāvato. Ayaṃ pana yathāvutto sañjātidesādiattho ruḷhivaseneva tattha tattha niruḷhatāya eva pavattattāti ācariyānandattherena vuttaṃ. Ayaṃ pana padatthavivaraṇamukhena pavatto attho - āyatanato, āyānam̐ tananato, āyatassa ca nayanato āyatanaṃ. Cakkhādīsu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetasikā dhammā sena sena anubhavanādikkicena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭenti vāyamanti, āyabhūte ca dhamme etāni tanonti vitthārenti, āyatañca saṃsāradukkham̐ nayanti pavattentīti. Iti iminā nayanāti ettha ādiatthena iti saddena “sotaṃ paṭicca”tiādipāḷim̐ saṅgaṇhāti.

Tattha tiṇṇanti cakkhupasādarūpārammaṇacakkhuviññāṇādīnaṃ tiṇṇaṃ
visayindriyaviññāṇaṃ. Tesam samāgamanabhāvena gahetabbato “phasso
saṅgati”ti vutto. Tathā hi so “sannipātapaccupaṭṭhāno”ti vuccati. Iminā nayena
āropetvāti sambandho. Tena imamatthaṃ dasseti - yathā “cakkhumpaṭicca...pe...
phasso”ti etasmiṃ sutte vijjamānesupi saññādisu sampayuttadhammesu vedanāya
padhānakāraṇabhāvadassanattthaṃ phassasīsenā desanā katā, evamidhāpi
“phassapaccayā vedanā”tiādīnā phassaṃ ādiṃ katvā aparantapaṭisandhānena
paccayaparamparaṃ dassetuṃ “chahi phassāyatanehi”ti ca “phussa phussā”ti ca
phassasīsenā desanā katāti. Phassāyatanādīnīti ādi-saddena “phussa phussā”ti
vacanaṃ saṅgaṇhāti.

“Kiñcāpi”tiādīnā saddamattato codanālesam dassetvā “tathāpi”tiādīnā atthato taṃ
pariharati. Na āyatanāni phusanti rūpānāmanārammaṇabhāvato. Phasso
arūpadhammo visamāno ekadesena ārammaṇaṃ analliyamānopi phusanākārena
pavatto phusanto viya hotīti āha “phassova taṃ taṃ ārammaṇaṃ phusati”ti. Teneva
so “phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso”ti ca vuccati. “Chahi phassāyatanehi phussa
phussā”ti aphasanakiccānīpi nissitavohārena phusanakiccāni katvā dassanameva
phassee upanikkhipanaṃ nāma yathā “mañcā ghesanti”ti. Upanikkhipitvāti hi
phusanakiccāropanavasena phassasmiṃ pavesetvāti attho. Phassagatikāni katvā
phassupacāraṃ āropetvāti vuttaṃ hoti. Upacāro nāma vohāramattaṃ, na tena
atthasiddhi atamaṣabhāvato. Atthasijjhanako pana taṃsabhāvoyeva attho gahetabboti
dassetuṃ “tasmā”tiādīmāha. Yathāhu -

“Atthañhi nātho saraṇaṃ avoca,
Na byañjanaṃ lokahito mahesi”ti.

Attano paccayabhūtānaṃ channaṃ phassānaṃ vasena cakkhusamphassajā yāva
manosamphassajāti saṅkhepato chabbidhaṃ sandhāya “chaphassāyatanasambhavā
vedanā”ti vuttaṃ. Vitthārato pana -

“Phassato chabbidhāpetā, upavicārabhedato;
Tidhā nissitato dvīhi, tidhā kālena vaḍḍhitā”ti. -

Aṭṭhasatapariyāye vuttanayena aṭṭhasatappabhedā. Mahāvihāravāsino cettha yathā
viññāṇaṃ nāmarūpaṃ saḷāyatanaṃ, evaṃ phassaṃ, vedanañca
paccayapaccayuppannampi sasantatipariyāpannaṃ dīpento vipākameva icchanti,
aññe pana yathā tathā vā paccayabhāvo sati na sakkā vajjetunti sabbameva icchanti.
Sāti yathāvuttappabhedā vedanā. Rūpataṇhādibhedāyāti “setṭhiputto
brāhmaṇaputto”ti pitunāmavasena viya ārammaṇanāmavasena vuttāya rūpataṇhā
yāva dhammataṇhāti saṅkhepato chabbidhāya. Vitthārato pana -

“Rūpataṇhādikā kāma-taṇhādīhi tidhā puna;
Santānato dvidhā kāla-bhedena guṇitā siyu”nti. -

Evam vuttaaṭṭhasatappabhedāya. Upanissayakoṭiyāti upanissayasīsenā. Kasmā
panettha upanissayapaccayova uddhaṭo, nanu sukhā vedanā, adukkhamasukhā ca
taṇhāya
ārammaṇamattaārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayapakatūpanissayavasena
catudhā paccayo, dukkhā ca ārammaṇamattapakatūpanissayavasena dvidhāti?
Saccametaṃ, upanissaye eva pana taṃ sabbampi antogadhanti evamuddhaṭo.

Yuttaṃ tāva ārammaṇūpanissayassa upanissayasāmaññato upanissaye antogadhatā, kathaṃ pana ārammaṇamattaārammaṇādhīpatīnaṃ tattha antogadhabhāvo siyāti? Tesampi ārammaṇasāmaññato ārammaṇūpanissayena saṅgahitattā ārammaṇūpanissayavasamodhānabhūteva upanissaye eva antogadhatā hoti. Etadatthameva hi sandhāya “upanissayenā”ti avatvā “upanissayakoṭiyā”ti vuttaṃ. Siddhe hi satyārambho niyamāya vā hoti atthantaraviññāpanāya vāti. Evamīdisesu.

Catubbidhassāti kāmupādānaṃ yāva attavādupādānanti catubbidhassa. Nanu ca taṇhāva kāmupādānaṃ, kathaṃ sāyeva tassa paccayo siyāti? Saccam, purimataṇhāya pana upanissayapaccayena pacchimataṇhāya daḥhabhāvato purimāyeva taṇhā pacchimāya paccayo bhavati. Taṇhādaḥhattameva hi “kāmupādānaṃ upāyāso upakaṭṭhā”tiādīsu viya upa-saddassa daḥhatthe pavattanato. Apica dubbalā taṇhā taṇhāyeva, balavatī taṇhā kāmupādānaṃ. Atha vā apattavisayapatthanā taṇhā tamasi corānaṃ hatthapasāraṇaṃ viya, sampattavisayaggahaṇaṃ kāmupādānaṃ corānaṃ hatthagatabhaṇḍaggahaṇaṃ viya. Appicchataṇhāpakkaṇhā taṇhā. Santuṭṭhitāṇhāpakkaṇhā kāmupādānaṃ. Pariyesanadukkhamūlaṃ taṇhā, ārakkhadukkhamūlaṃ kāmupādānaṃ. Ayampi tesam viseso keci vādasena ācariyadhammapālaththerena dassito purimanayasessa visuddhimagge sakavādabhāvena vuttattā.

Asahajātassa upādānassa upanissayakoṭiyā, saḥajātassa pana saḥajātakotiyaṃ yathālabhamattho gahetabbo. Tattha asahajātā anantaraniruddhā anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi chadhā paccayo. Ārammaṇabhūtā pana ārammaṇamattaārammaṇādhīpatiārammaṇūpanissayehi tidhā, taṃ sabbampi vuttanayena upanissayeneva saṅgahetvā “upanissayakoṭiyā”ti vuttaṃ. Yasmā ca taṇhāya rūpādīni assādetvā kāmesu pātabiyataṃ āpajjati, tasmā taṇhā kāmupādānassa upanissayakoṭiyā paccayo. Tathā rūpādibhede sammūlho “natthi dinna”ntiādīni micchādassanaṃ, saṃsārato muccitukāmo asuddhimagge suddhimaggaparāmasanaṃ, khandhesu attattaniyagāhabhūtaṃ sakkāyadassanañca gaṇhāti. Tasmā itaresampi tiṇṇaṃ taṇhā upanissayakoṭiyā paccayoti daṭṭhabbaṃ. Sahajātā pana saḥajātaaṇṇamaññanissayasampayuttaatthivigatahetuvassa sattadhā saḥajātānaṃ paccayo. Tampi sabbaṃ saḥajātapaccayeneva saṅgahetvā “saḥajātakotiyaṃ”ti vuttaṃ.

Bhavassāti kammabhavassa ceva upapattibhavassa ca. Tattha cetanādisaṅkhātāṃ sabbaṃ bhavagāmikammaṃ kammabhavo. Kāmabhavādinavavidho upapattibhavo. Tesu upapattibhavassa catubbidhampi upādānaṃ upapattibhavahetubhūtassa kammabhavassa kāraṇabhāvato, tassa ca saḥāyabhāvūpagamanato pakatūpanissayavasena paccayo. Kammārammaṇakaraṇakāle pana kammasaḥajātamupādānaṃ upapattibhavassa ārammaṇavasena paccayo. Kammabhavassa pana saḥajātassa saḥajātamupādānaṃ saḥajātaaṇṇamaññanissayasampayuttaatthivigatavasena ceva hetumaggavasena ca anekadhā paccayo. Asahajātassa pana anantarassa saḥajātamupādānaṃ anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanavasena, itarassa ca nānantarassa pakatūpanissayavasena, sammasanādikālesu ārammaṇādivasena ca paccayo. Tattha anantarādike upanissayapaccaye, saḥajātādike ca saḥajātapaccaye pakkhipitvā tathāti vuttaṃ, rūpūpahārattho vā hesa anukaḍḍhanattho vā. Tena hi upanissayakoṭiyā ceva saḥajātakotiyaṃ cāti atthaṃ dasseti.

Bhavo jātiyāti ettha bhavoti kammabhavo adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. Jātiyeva hi upapattibhavoti, sā ca paṭhamābhiniḃbattakhandhā. Tena vuttaṃ “jātīti panettha savikārā pañcakkhandhā daṭṭhabbā”ti, tenāyaṃ codanā nivattitā “nanu jātipi bhavoyeva, kathaṃ so jātiyā paccayo”ti, kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “kammabhavo jātiyā paccayo”ti ce? Bāhirapaccayasamattepi kammavaseneva hīnapaṇītādivisesadassanato. Yathāha bhagavā “kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnapaṇītātāyā”ti savikārāti nibbattivikārena savikārā, na aññehi, te ca atthato upapattibhavoyeva, so eva ca tassa kāraṇaṃ bhavitumayutto taṇhāya kāmupādānassa paccayabhāve viya purimapacchimādivisesānamasambhavato, tasmā kammabhavoyeva upapattibhavasāṅkhātāya jātiyā kammappaccayena ceva pakatūpanissayapaccayena ca paccayoti atthaṃ dassetuṃ “kammappaccayaṃ upanissayeneva saṅgahetvā upanissayakoṭiyā paccayo”ti vuttaṃ. Yasmā pana jātiyā sati jarāmaraṇaṃ, jarāmaraṇādīnā phuṭṭhassa ca bālassa sokādayo sambhavanti, nāsati, tasmā jātijarāmaraṇādīnaṃ upanissayavasena paccayoti āha “jāti...pe... paccayo”ti vitthārato atthavinicchayassa akatattā, saha-jātūpanissayasīseneva paccayavicāraṇāya ca, dassitattā, aṅgādividhānassa ca anāmaṭṭhattā “ayamettha saṅkhepo”tiādi vuttaṃ. Mahāvisayattā paṭiccasamuppādavicāraṇāya niravasesā ayaṃ kuto laddhabbāti codanamapaneti “vitthārato”tiādinā. “Idha panassā”tiādinā pāliyaṃ paṭiccasamuppādakathā ekadeseneva kathitāti dasseti. Tattha idhāti imasmiṃ brahmajāle. Assāti paṭiccasamuppādassa. Payo janamattamevāti diṭṭhiyā kāraṇabhūtavedanāvasena ekadesamattaṃ payo janameva. “Mattamevā”ti hi avadhāraṇatthe pariyāyavacanaṃ “appaṃ vassasataṃ āyu, idānetarahi vijjati”tiādisu viya aññamaññatthāva bodhanavasena sapayo janattā, matta-saddo vā pamāṇe, payo janasaṅkhātāṃ pamāṇameva, na taduttarīti attho. “Matta-saddo avadhāraṇe eva-saddo sannitṭhāne”tipi vadanti. Evaṃ sabbattha. Hoti cettha -

“Mattamevāti ekatthaṃ, mattapadaṃ pamāṇake;
Mattāvadhāraṇe vā, sannitṭhānamhi cetara”nti.

Ekadesenevidha pāliyaṃ kathitattā paṭiccasamuppādassa tathā kathane saddhiṃ udāharaṇena kāraṇaṃ dassento “bhagavā hī”tiādimāha. Tena imamadhippāyaṃ dasseti “vaṭṭakathaṃ kathento bhagavā avijjā-taṇhā-diṭṭhīna maññatarasīsena kathesi, tesu idha diṭṭhisīseneva kathento vedanāya diṭṭhiyā balavakāraṇattā vedanāmūlakaṃ ekadesameva paṭiccasamuppādaṃ kathesi”ti. Etāni ca suttāni aṅguttaranikāye dasanipāte tattha purimakoṭi na paññāyatīti asukassa nāma sammāsambuddhassa, cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbeti evaṃ avijjāya purimo ādimariyādo appaṭihatassa mama sabbaññutaññāṇassāpi na paññāyati tatā mariyādassa avijjamānattāti attho. Evañcetanti iminā mariyādābhāvena ayaṃ avijjā kāmaṃ vuccati. Atha ca panāti evaṃ kālaniyamena mariyādābhāvena vuccamānāpi. Idappaccayāti imasmā pañcanīvaraṇasaṅkhātappaccayā avijjā sambhavatīti evaṃ dhammaniyāmena avijjāya koṭi paññāyatīti attho. “Ko cāhāro avijjāya, ‘pañca nīvaraṇā’ tissa vacanīya”nti hi tattheva vuttaṃ, ṭikāyaṃ pana “āsavapaccayā”ti āha, taṃ udāharaṇasuttena na sameti. Ayaṃ paccayo idappaccayo ma-kārassa da-kārādesavasena. Saddavidū pana “īdisassa payogassa dissanato ida-saddoyeva pakatī”ti vadanti, ayuttamevetam vaṇṇavikārādivasena nānāpayogassa dissamānattā. Yathā hi vaṇṇavikārena “amū”ti vuttepi “asū”ti dissati, “imesū”ti vuttepi “esū”ti, evamidhāpi vaṇṇavikāro ca vākye

viya samāsepi labbhateva yathā “jānipati tudampatī”ti. Kimettha vattabbaṃ, pabhinnapaṭisambhidena āyasmatā mahākaccāyanattherena vuttameva pamāṇanti daṭṭhabbaṃ.

Bhavataṇhāyāti bhavasaññojanabhūtāya taṇhāya. Idappaccayāti imasmā avijjāpaccayā. “Ko cāhāro bhavataṇhāya, ‘avijjā’ tissa vacanīya”nti hi vuttaṃ. Bhavaditṭhiyāti sassataditṭhiyā. Idappaccayāti idha pana vedanāpaccayātveva attho. Nanu ditṭhiyo eva kathetabbā, kimatthiyaṃ pana paṭiccasamuppādakathananti anuyogenāha “tenā”tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti - anulomena paṭiccasamuppādakathā nāma vaṭṭakathā, taṃ kathaneneva bhagavā ete ditṭhigatikā yāvidaṃ micchādassanaṃ na paṭinissajjanti, tāva iminā paccayaparamparena vaṭṭeyeva nimujjantīti dasseti. Ito bhavādito. Ettha bhavādīsu. Esa nayo sesapadadvayepi. Iminā apariyantaṃ aparāparupattim dasseti. Vipannaṭṭhāti vividhena nāsītā.

Vivaṭṭakathādivaṇṇanā

145. Ditṭhigatikādhiṭṭhānanti ditṭhigatikānaṃ micchāgāhadassanavasena adhiṭṭhānabhūtaṃ, ditṭhigatikavasena puggalādhiṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Puggalādhiṭṭhānadhammadesanā hesā. Yuttayogabhikkhuadhiṭṭhānanti yuttayogānaṃ bhikkhūnamadhiṭṭhānabhūtaṃ, bhikkhuvasena puggalādhiṭṭhānanti vuttaṃ hoti. Vivaṭṭanti vaṭṭato vigataṃ. “Yehī”tiādinā ditṭhigatikānaṃ micchādassanassa kāraṇabhūtāya vedanāya paccayabhūtaṃ heṭṭhā vuttameva phassāyatanamidha gahitaṃ desanākusalena bhagavatāti dasseti. Vedanākammaṭṭhāneti “vedanānaṃ samudaya”ntiādikaṃ imaṃ pāḷiṃ sandhāya vuttaṃ. Kiñcimattameva visesoti āha “yathā panā”tiādi. Nti “phassasamudayā, phassanirodhā”ti vuttaṃ kāraṇaṃ. “Āhārasamudayā”tiādisu kabalīkāro āhāro veditabbo. So hi “kabalīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo”ti paṭṭhāne vacanato kammaṣamutṭhānānampi cakkhādīnaṃ upatthambhakapaccayo hotiyeva. “Nāmarūpasamudayā”tiādisu vedanādikkhandhattayameva nāmaṃ. Nanu ca “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”nti vacanato sabbesu chasu phassāyatanesu “nāmarūpasamudayā nāmarūpanirodhā” icceva vattabbaṃ, atha kasmā cakkhāyatanādīsu “āhārasamudayā āhāranirodhā”ti vuttanti? Saccametam avisesena, idha pana evampi cakkhādīsu sambhavatīti visesato dassetuṃ tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Uttaritarajānaneneva ditṭhigatassa jānanampi siddhanti katvā pāḷiyamanāgatepi “ditṭhiñca jānātī”ti vuttaṃ. Sīlasamādhipaññāyo lokiyalokuttaramissakā, vimutti pana ida heṭṭhimā phalasamāpattiyo “yāva arahattā”ti aggaphalassa visuṃ vacanato. Paccakkhānumānena cettha pajānanā, tenevāha “bahussuto ganthadharo bhikkhu jānātī”tiādi, yathālābhaṃ vā yojetabbaṃ. Desanā panāti ettha pana-saddo aruciyattho, tenimaṃ dīpeti - yadipi anāgāmiādayo yathābhūtaṃ pajānanti, tathāpi arahato ukkaṃsagativijānanavasena desanā arahattanikūṭeṇa niṭṭhāpitāti. Suvaṇṇageho viya ratanamayakaṇṇikāya desanā arahattakaṇṇikāya niṭṭhāpitāti attho. Ettha ca “yato kho...pe... pajānātī”ti etena dhammassa niyyānikabhāvena saddhim saṅghassa suppaṭipattim dasseti, teneva aṭṭhakathāyaṃ “ko evaṃ jānātīti? Khīṇāsavo jānātī, yāva āradhavi-passako jānātī”ti paripuṇṇaṃ katvā bhikkhusaṅgho dassito, tena yadetam heṭṭhā vuttaṃ “bhikkhusaṅghavasenāpi dīpetu”nti, taṃ yathārutavaseneva dīpitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

146. “Desanājālavimutto diṭṭigatiko nāma natthī”ti dassanaṃ desanāya kevalaparipuṇṇataṃ ñāpetunti veditabbaṃ. Anto jālassāti antojālaṃ, dabbapavesanavasena antojāle akatāpi tannissitavādappavesanavasena katāti antojālīkatā, anto jālassa tiṭṭhantīti vā antojālā, dabbavasena anantojālāpi tannissitavādavasena antojālā katāti antojālīkatā. Abhūtatabbhāve karāsabhūyoge vikāravācakato ipaccayo, antasarassa vā ikārādesoti saddavidū yathā “dhavalīkāro, kabalīkāro”ti, imamattaṃ dassetuṃ “imassā”tiādi vuttaṃ. Nissitā avasitāva hutvā ummujjamānā ummujjantīti attho. Māna-saddo cettha bhāvenabhāvalakkhaṇattho appahīnena ummujjanabhāvena puna ummujjanabhāvassa lakkhittatā, tathā “osīdantā”tiādīsupi anta-saddo. Ummujjaneneva avuttassāpi nimujjanassa gahaṇanti dasseti “osīdantā”tiādinā. Tattha apāyūpapattivasena adho osīdanaṃ, sampattibhavavasena uddhamuggamanaṃ. Tathā parittabhūmimahaggatabhūmivasena, diṭṭhiyā olīnatātidhāvanavasena, pubbantānudiṭṭhiaparantānudiṭṭhivasena ca yathākkamaṃ yojetabbaṃ. Pariyāpannāti antogadhā. Tabbhāvo ca tadābaddhenāti vuttaṃ “etena ābaddhā”ti. “Na hetthā”tiādinā yathāvuttapāḷiyā āpannatthaṃ dasseti.

Idāni upamāsaṃsandanamāha “kevaṭṭo viyā”tiādinā. Ke udae vaṭṭati paricaratīti kevaṭṭo, macchabandho. Kāmaṃ kevaṭṭantevāsīpi pāḷiyaṃ vutto, so pana tadanugatikovāti tathā vuttaṃ. Dasasahassilokadhātūti jātikkhettaṃ sandhāyāha tattheva paṭivedhasambhavato, aññesañca taggahaṇeneva gahittatā. Aññatthāpi hi diṭṭhigatikā ettha pariyāpannā antojālīkatāva. Oḷārikāti pākaṭabhāvena thūlā. Tassāti parittodakassa.

147. “Sabbadiṭṭhīnaṃ saṅgahittatā”ti etena vādasāṅgahaṇena puggalasaṅgahoti dasseti. Attano...pe... dassentoti desanākusalatāya yathāvuttesu diṭṭhigatikānaṃ ummujjananimujjanaṭṭhānabhūtesu katthacipi bhavādīsu attano anavarodhabhāvaṃ dassento. Nayantīti satte icchitaṭṭhānamāvahanti, taṃ pana tathāākaḍḍhanavasenaṇti āha “gīvāyā”tiādi. “Nettisadisatāyā”ti iminā sadisavohāraṃ, upamātaddhitaṃ vā dasseti. “Sā hī”tiādi sadisatāvibhāvanā. Gīvāyāti ettha mahājanānanti sambandhīniddeṣo netīti etthāpi kammabhāvena sambajjhitaṃ nī-saddassa dvikammikattā, ākhyātapayoge ca bahulaṃ sāmivacanassa kattukammattahajotakattā. Assāti anena bhagavatā, sā bhavanetti ucchinnāti sambandho. Puna appaṭisandhikabhāvāti sāmattiyatthamāha. Jīvitapariyādāne vuttheyeva hi puna appaṭisandhikabhāvo vutto nāma tasseva adassanassa padhānakāraṇatā. “Na dakkhantī”ti ettha anāgatavacanavasena padasiddhi “yatra hi nāma sāvako evarūpaṃ ñassati vā dakkhati vā sakkhiṃ vā karissatī”tiādīsu viyāti dasseti “na dakkhissantī”ti iminā. Kiṃ vuttaṃ hotīti āha “apaṇṇattikabhāvaṃ gamissantī”ti. Apaṇṇattikabhāvanti ca dharamānakapaṇṇattiyā eva apaṇṇattikabhāvaṃ, atītapaṇṇattiyā pana tathāgatapaṇṇatti yāva sāsānantaradhānā, tato uddhampi aññabuddhuppādesu pavattati eva yathā adhunā vipassīdīnaṃ. Tathā hi vakkhati “vohāramattameva bhavissatī”ti paññāya cettha paṇṇādesoti neruttikā.

Kāyoti attabhāvo, yo rūpārūpadhammasamūho. Evañhissa ambarukkhasadisatā, tadavayavānañca rūpakkhandhacakkhāyatanacakkhudhātādīnaṃ ambapakkasadisatā yujjati. Tanti kāyaṃ. Pañcapakkadvādasapakkaatṭhārasapakkaparimāṇāti pañcapakkaparimāṇā ekā,

dvādasapakkaparimāṇā ekā, aṭṭhārasapakkaparimāṇā ekāti tividhā pakkambaphalapiṇḍī viya. Piṇḍo etassāti piṇḍī, thavako. Tadanvayānīti vaṇṭānugatāni, tenāha “taṃyeva vaṇṭaṃ anugatānī”ti.

Maṇḍūkakaṇṭakavisasamphassanti visavantassa bhekavisesassa kaṇṭakena, tadaññaena ca visena samphassaṃ, maṇḍūkakaṇṭake vijjamānassa visassa samphassaṃ vā. Sakaṇṭako jalacārī satto idha maṇḍūko nāma, yo “pāsāṇakacchapo”ti voharanti, tassa naṅguṭṭhe aggakoṭiyaṃ tṭhito kaṇṭakotipi vadanti. Ekaṃ visamacchakaṇṭakantipi eke. Kirāti anussavanatthe nipāto. Ettha ca vaṇṭacchede vaṇṭūpanibandhānaṃ ambapakkānaṃ ambarukkhato vicchedo viya bhavanetticchede tadupanibandhānaṃ khandhādīnaṃ santānato vicchedoti ettāvatāva pāliyamāgataṃ opammaṃ, tadavasesaṃ pana atthato laddhamevāti daṭṭhabbaṃ.

148. Buddhabalanti buddhānaṃ ñāṇabalaṃ. Kathitasuttassa nāmāti ettha nāma-saddo sambhāvane nipāto, tena “evampi nāma kathitasuttassā”ti vuttanayena suttassa guṇaṃ sambhāveti. Handāti vossaggatthe. Tena hi adhunāva gaṇhāpessāmi. Na papañcaṃ karissāmīti vossaggaṃ karoti.

Dhammapariyāyeti dhammadesanāsaṅkhātāya pāliyā. Idhatthoti diṭṭhadhammaṃ. Paratthoti samparāyahitaṃ, tadubhayattho vā. Bhāsitatthopi yujjati “dhammajāla”nti ettha tantidhammassa gahitattā. Ihāti idha sāsane. Nanti nipātamattaṃ “na naṃ suto samaṇo gotamo”tiādīsu viya. Nti dhammāti pāliddhammā. Sabbena sabbam saṅgaṇhanato atthasaṅkhātam jālametthāti atthajālam. Tathā dhammajālam brahmajālam diṭṭhijālanti etthāpi. Saṅgāmaṃ vijināti etenāti saṅgāmaṃ vijayo, saṅgāmo cettha pañcahi mārehi samāgamaṃ abhiyujjhananti āha “devaputtamāraṃpī”tiādi. Atthasampattiyā hi atthajālam. Byañjanasampattiyā, sīlādianavajjadhammaniddesato ca dhammajālam. Setṭhatṭhena brahmabhūtānaṃ maggaphalanibbānānaṃ vibhattattā brahmajālam. Diṭṭhivivecanamukhena suññatāpakāsanena sammādiṭṭhiyā vibhattattā diṭṭhijālam. Titthiyavādanimmaddanupāyattā anuttaro saṅgāmaṃ vijayoti evampettha atthayojanā veditabbā.

Nidānāvasānatoti “atha bhagavā anuppatto”ti vacanasaṅkhātānidānapariyosānato. Mariyādāvadhivacanañhetam. Apica nidānāvasānatoti nidānapariyosāne vuttattā nidānāvasānabhūtato “mamaṃ vā bhikkhave, pare avaṇṇaṃ bhāseyyu”ntiādi vacanato. Ābhivadhivacanañhetam. Idañca “avocā”ti kiriyāsambandhanena vuttaṃ. “Nidānena ādikalyāṇa”nti vacanato pana nidānampi nigamaṃ viya suttapariyāpannameva. Alabbha...pe... gambhīranti sabbaññaññāṇassa visesaṃ.

149. Yathā anattamanā attano atthacarātāya paramanā verimanā nāma honti, yathāha dhammarājā dhammapade, udāne ca -

“Diso disaṃ yaṃ taṃ kayirā, verī vā pana verinaṃ;
Micchāpaṇihitaṃ cittaṃ, pāpiyo naṃ tato kare”ti.

Na evamime anattamanā, ime pana attano atthacarātāya attamanā nāma hontīti āha “sakamanā”ti. Sakamanatā ca pītiyā gahitacittattāti dasseti “buddhagatāyā”tiādinā.

Ayaṃ pana aṭṭhakathāto aparō nayo - attamanāti samattamanā, imāya desanāya paripuṇṇamanasaṅkappāti attho. Desanāvilāso desanāya vijambhanaṃ, tañca desanākkiccanipphādakaṃ sabbaññutaññānameva. Karavīkassa rutamiva mañjumadhurassaro yassāti karavīkarutamañjū, tena. Amatābhisekasadisena kāyacittadarathavūpasamakaṃ sabbasambhārābhisaṅkhataṃ udakaṃ dīghāyukatāsaṃvattanato amataṃ nāma. Tenābhisekasadisena. Brahmuno saro viya aṭṭhaṅgasamannāgato saro yassātibrahmassaro, tena. Abhinandatīti taṇhāyati, tenāha “taṇhāyampi āgato”ti. Anekatthattā dhātūnaṃ abhinandantīti upagacchanti sevantīti atthoti āha “upagamanepī”ti.

Tathā abhinandantīti sampaṭicchantīti atthamāha “sampaṭicchanevī”ti. Abhinanditvāti vuttōyevattho “anumoditvā”ti iminā pakāsitoti sandhāya “anumodanevī”ti vuttaṃ.

Imamevatthaṃ gāthābandhavasena dassetuṃ “subhāsita”ntiādimāha. Tattha saddato subhāsitaṃ, atthato sulapitaṃ. Sīlappakāsanena vā subhāsitaṃ, suññatāpakāsanena sulapitaṃ. Diṭṭhivibhajanena vā subhāsitaṃ, tannibbedhakasabbaññutaññānavibhajanena sulapitaṃ. Evaṃ avaṇṇavaṇṇanisedhanādīhipi idha dassitappakārehi yojetabbaṃ. Tādinoti iṭṭhāniṭṭhesu samapekkhanādīhi pañcahi kāraṇehi tādibhūtaṃ. Imassa padassa vitthāro “iṭṭhāniṭṭhe tādī, cattāvīti tādī, vantāvīti tādī”tiādinā mahāniddese vutto, so upari aṭṭhakathāyampi āvibhavissati. Kiñcāpi “katamañca taṃ bhikkhave”tiādinā tattha tattha pavattāya kathetukamyatāpucchāya vissajjanavasena vuttattā idaṃ suttaṃ veyyākaraṇaṃ nāma bhavati. Byākaraṇameva hi veyyākaraṇaṃ, tathāpi pucchāvissajjanāvasena pavattaṃ suttaṃ sagāthakaṃ ce, geyyaṃ nāma bhavati. Niggāthakaṃ, ce aṅgantaraheturahitañca, veyyākaraṇaṃ nāma. Iti pucchāvissajjanāvasena pavattassāpi geyyasādhāraṇato, aṅgantaraheturahitassa ca niggāthakabhāvasseva anaññasādhāraṇato pucchāvissajjanabhāvamanapekkhitvā niggāthakabhāvameva veyyākaraṇahetutāya dassento “niggāthakattā hi idaṃ veyyākaraṇa”nti āha.

Kasmāti codanaṃ sodheti “bhaññamāneti hi vutta”nti iminā. Ubhayasambandhapadañhetaṃ heṭṭhā, upari ca sambajjhanato. Idaṃ vuttaṃ hoti - “bhaññamāne”ti vattamānakālavasena vuttattā na kevalaṃ suttapariyosāneyeva, atha kho dvāsaṭṭhiyā ṭhānesu akampitthāti veditabbāti. Yadevaṃ sakalepi imasmiṃ sutte bhaññamāne akampitthāti atthoyeva sambhavati, na pana tassa tassa diṭṭhigatassa pariyosāne pariyosāneti atthoti? Nāyamanuyogo katthacipi na pavasati sambhavamatteneva anuyuñjanato, ayaṃ pana attho na sambhavamatteneva vutto, atha kho desanākalāle kampanākāreneva ācariyaparamparābhatena. Teneva hi ākārenāyamatto saṅgītimāruḷho, tathāruḷhanayeneva ca saṅgahakārena vuttoti niṭṭhamettha gantabbaṃ, itarathā atakkāvacarassa imassatthassa takkapiyāhatakatthanaṃ anupapannaṃ siyāti. Evamīdisesu. “Dhātukkabhena”tiādisu attho mahāparinibbānasuttavaṇṇanāya gahetabbo.

Aparesupīti ettha pi-saddena pāramipavicayanaṃ sampiṇḍeti. Vuttañhi buddhavaṃse

-

“Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe;
Dhammatejēna vasudhā, dasasahassī pakampathā”ti.

Tathā sāsanaṇapaṭiṭṭhānantaradhānādayopi. Tattha sāsanaṇapaṭiṭṭhāne tāva bhagavato veḷuvanaṇapaṭiggahaṇe, mahāmahindaṭṭherassa mahāmeghavanaṇapaṭiggahaṇe, mahāariṭṭhatṭherassa vinayaṇpiṭakasajjhāyaṇeti evamaḍḍisu sāsanaṇssa mūlāni oṭiṇṇānīti pīṭivasam gatā naccantā viya ayaṇ mahāpathavī kampaṭṭha. Sāsanaṇantaradhāne pana “aho īdisassa saddhammaṇssa antaradhāna”nti dōmaṇassappaṭṭā viya yathā taṇ kassaṇpassa bhagavato sāsanaṇantaradhāne. Vuttañṇhetamaṇpadāne -

“Tadāyaṇ pathavī sabbā, acalā sā calācalā;
Sāgaro ca sasokova, vinadī karuṇaṇ gira”nti.

Bodhimaṇḍūpaṇsaṇkamaṇeti visākhāpuṇṇamaḍivase paṭṭhamaṇ bodhimaṇḍūpaṇsaṇkamaṇe. Paṇsukūlaggaṇaṇeti puṇṇaṇ nāma dāsiṇ paṇrupitvā āmaṇkasuṇsāne chaḍḍitassa sāṇamayapaṇsukūlassa tumbamaṭṭe pāṇe viḍḍhunitvā mahāariyaṇvaṇse ṭṭhatvā gahaṇe. Paṇsukūladhovaṇeti tasseva paṇsukūlassa dhovaṇe. Kāḷakārāmaṇsuttaṇ aṇguttarāgame catukkaṇipāte. Goṭamaṇkasuttaṇpi taṭṭheva tikaṇipāte. Vīriyaḷalenāti mahābhiniṇkkhamaṇe cakkavaṭṭisiriṇpariccāgaṇetubhūtaṇvīriyaṇpabbhāvena. Bodhimaṇḍūpaṇsaṇkamaṇe -

“Kāmaṇ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatu;
Upasussatu nissesaṇ, sarīre maṇsalohita”nti.

Vuttacaturaṇgasamaṇnāgataṇvīriyaṇubhāveṇāti yathāraṇamatṭho veditabbo. Acchariyaṇvegābhiṇatāti vimhayaṇvahaṇkiriyaṇubhāvaḷgaṭṭitā. Paṇsukūladhovaṇe bhagavato puṇṇatejeṇāti vadanti. Paṇsukūlaggaṇaṇe yathā acchariyaṇvegābhiṇatāti yuttaṇ viya dissati, taṇ pana kadāci paṇattattā “akāḷakampaṇeṇā”ti vuttaṇ. Vessantaṇrajātake pana pāraṇmīpūraṇapuṇṇatejeṇa anekaṇkhattuṇ kampaṭṭattā akāḷakampaṇaṇ nāma bhavati. Sakkhiṇidassaṇe kaṭṭhetabbassa aṭṭhassaṇnurūpaṭo sakkhi viya bhavatiṭi vuttaṇ “sakkhibhāveṇā”ti yathā taṇ māraṇvijayaṇkāle. Sādhukaṇradāneṇāti paṇaraṇānurūpaṇasena vuttaṇ yathā taṇ dhammaṇcakkappaṇvattanaṇsaṇgīṭikālādīsu.

“Na kevala”ntiādinā anekaṭṭṭhapaṭṭhaviṇkampaṇaḍassanaṇmukheṇa imaṇsa suttassa mahāubhāvaṭāyeva dassiṭā. Tattha joṭivaṇeti naḍavane. Tañhi sāsanaṇssa ñāṇālokaṇsaṇkhātāya joṭiyaṇ pātubhūtaṭṭṭhānaṭṭā joṭivaṇanti vuccatiṭi viṇayaṇsaṇvaṇṇaṇāyaṇ vuttaṇ. Dhammaṇti aṇamaṭaḷggaṇsuttāḍidhammaṇ. Pācīnaṇmbalaṭṭṭhikaṭṭṭhānaṇti pācīnaḍisābhāge taṇuṇambaraṇkkheṇa lakṇhitaṭṭṭhānaṇ.

Evanti bhagavatā desiṭakālādīsu paṭṭhaviṇkampaṇamaṭiḍisati. Aneṇasoti anekaḍhā. Sayambhuṇā desiṭassa brahmaḷjālassa yaṇsa suttaseṭṭṭhassaṭi yojaṇā. Idhāti imaṇsmiṇ sāsane. Yonisoti micchāḍiṭṭṭhippaṇhānaṇsammāḍiṭṭṭhisamaḍāṇāḍiṇā ñāyena upāyena paṭiṇpajjaṇtūti aṭṭho. Ayaṇ tāvetṭṭha aṭṭṭhakathāya līnaṭṭṭhaviḷbhāvaṇā.

Pakaṇaṇaṇayaṇvaṇṇaṇā

“Iṭo paraṇ ācariyaṇ-dhammaṇpālena yā kaṭā;
Samuṭṭṭhānaḍihārāḍi-vividhaṭṭṭhaviḷbhāvaṇā.

Na sā amheḷheṇpeṇkkheyyā, ayañhi taḷbisodhaṇā;
Tasmā taṇpi paṇakṇhāma, sotūnaṇ ñāṇavaḍḍḍhiyā.

Ayañhi pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanā - pakaraṇanayoti ca tambapaṇṇibhāsāya vaṇṇanānayo. “Nettipetaṭṭakappakaraṇe dhammakathikānaṃ yojanānayatipi vadantī”ti abhidhammaṭṭikāyaṃ vuttaṃ. Yasmā paṇāyaṃ desanāya samuṭṭhānapayojanabhājanesu, piṇḍatthesu ca paṭhamam niddhāritesu sukarā, hoti suviññeyyā ca, tasmā -

Samuṭṭhānaṃ payojanaṃ, bhājanañcāpi piṇḍatthaṃ;
Niddhāretvāna paṇḍito, tato hārādayo saṃse.

Tattha samuṭṭhānaṃ nāma desanānidānaṃ, taṃ sādharmaṇamasādharaṇanti duvidhaṃ, tathā sādharmaṇampi ajjhattikabāhirato. Tattha sādharmaṇaṃ ajjhattikasamuṭṭhānaṃ nāma bhagavato mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa lokanāthassa veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi, taṃ sandhāya vuttaṃ “sattesu kāruṇīyataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī”tiādi. Ettha ca tividhāvattathāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saddhammadesanāhatthadānehi saṃsāramahoghato sattasantāraṇatthaṃ taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ sabbaññutaññāṇadasabalaññāṇādayopi desanāya sādharmaṇamajjhattikasamuṭṭhānaṃ nāma. Sabbañhi ñeyyadhammaṃ tesam desetabbākāraṃ, sattānaṃ āsayānusayādikañca yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsāyānurūpaṃ vicitranayadesanaṃ pavattesi. Bāhiraṃ pana sādharmaṇasamuṭṭhānaṃ dasasahassimahābrahmaparivārassa saṃpattibrahmuno ajjhesanaṃ. Tadajjhesanañhi pati dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi.

Asādharaṇampi ajjhattikabāhirato duvidhameva. Tattha ajjhattikaṃ yāya mahākaruṇāya, yena ca desanāññāṇena idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayameva. Sāmaññāvattathāya hi sādharmaṇampi samānaṃ mahākaruṇādivisesāvattathāya asādharaṇaṃ bhavati, bāhiraṃ pana asādharaṇasamuṭṭhānaṃ vaṇṇāvaṇṇabhaṇananti atṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Apica nindāpasamsāsu sattānaṃ veneyyāghātānandādibhāvamanāpatti. Tattha ca anādīnavadassanaṃ bāhiraṃasādharaṇasamuṭṭhānameva, tathā nindāpasamsāsu paṭipajjanakkamassa, pasamsāvisayassa ca khuddakādivasena anekavidhassa sīlassa, sabbaññutaññāṇassa ca sassatādidiṭṭhiṭṭhāne, taduttari ca appaṭihatacāratāya, tathāgatassa ca katthacipi bhavādīsu aparīyāpannatāya sattānāmanavabodhipi bāhiraṃasādharaṇasamuṭṭhānaṃ.

Payojanampi sādharmaṇāsādharaṇato duvidhaṃ. Tattha sādharmaṇaṃ anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā sabbāyapi bhagavato desanāya, tenevāha “etadatthā kathā, etadatthā mantanā”tiādi asādharaṇaṃ pana bāhiraṃsamuṭṭhānato vipariyāyena veditabbaṃ. Nindāpasamsāsu hi sattānanveneyyāghātānandādibhāvappattiādikaṃ imissā desanāya phalabhūtaṃ kāraṇabhāvena imaṃ desanaṃ payojeti. Phalañhi taduppādakasattiyā kāraṇaṃ payojeti nāma phale satiyeva tāya sattiyā kāraṇabhāvappattito. Atha vā yathāvuttaṃ phalaṃ imāya desanāya bhagavantaṃ payojeti ācariyasāriputtattherena vuttaṃ. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitabbattā desanāya desakaṃ payojeti nāma. Apica kuhanalapanādinānāvidhamicchājīvaiddhamsaṃsaṃ,

dvāsaṭṭhidiṭṭhi jālaviniveṭṭhanam, diṭṭhisīsenā paccayākāravibhāvanam,
chaphassāyatanavasena catusaccakammaṭṭhānaniddeso, sabbadiṭṭhigatānam
anavasesapariyādānam, attano anupādāparinibbānadīpanaṇca payojanameva.

Bhājanam pana desanādiṭṭhānam. Ye hi
vaṇṇavaṇṇanimitta anurodhavirodhavantacittā kuhanādivividhamicchājīvaniratā
sassatādiṭṭhipaṇkanimuggā sīlakkhandhādīsu aparipūrakārino
abuddhaguṇavisesaṇṇā veneyyā, te imissā desanāya bhājanam.

Piṇḍattho pana idha labbhamānapadehi, samudāyena ca suttapadena
yathāsambhavam saṅgahito attho. Āghātādīnam akaraṇīyatāvacanena hi dassitam
paṭiññānurūpam samaṇasaññāya niyojanam, tathā khantisoraccānuṭṭhānam,
brahmavihārabhāvanānuyogo, saddhāpaññāsamāyogo, satisampajaññādiṭṭhānam,
paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhi, pariyaṭṭhānānusayappahānam, ubhayahitapaṭipatti,
lokadhammehi anupalepo ca -

Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena dassitā sīlavisuddhi, tāya ca hirottappasampatti,
mettākaraṇāsamaṅgitā, vītikkaṃappahānam, tadāṅgappahānam,
duccaritasamkilesappahānam, viratittayasiddhi,
piyamaṇāpagarubhāvanīyatānipphatti, lābhasakkārasilokasamudāgamo,
samathavipassanānam adhiṭṭhānabhāvo, akusalamūlatanukaraṇam,
kusalamūlaropanam, ubhayānatthadūrikaraṇam, parisāsu visāradatā,
appamādavahāro, parehi duppadhamāsiyātā, avippaṭisārādisamaṅgitā ca -

“Gambhīrā”tiādivacanēhi dassitam gambhīradhammavibhāvanam,
alabbhaneyyapaṭiṭṭhatā, kappānamasaṅkhyeyyēnāpi dullabhapātubhāvatā,
sukhūmenāpi ñāṇena paccakkhato paṭivijjhitumasakkuṇeyyātā,
dhammanvayaṇṇātena anumāṇāṇēnāpi duradhigamanīyatā,
passaddhasabbadarathatā, santadhammavibhāvanam, sobhanapariyosānatā,
atittikarabhāvo, padhānabhāvappatti, yathābhūtañāṇagocaratā, sukhumasabhāvatā,
mahāpaññāvibhāvanā ca. Diṭṭhidīpakapadehi dassitā samāsato
sassataucchedadiṭṭhiyo līnatātidhāvanavibhāvanam, ubhayavinibandhaniddeso,
micchābhīnivesakittanam, kummaggapaṭipattippakāsanam,
vipariyesaggāhañāpanam, parāmāsapariggaho,
pubbantāparantānudiṭṭhipaṭiṭṭhāpanā, bhavavibhavadiṭṭhivibhāgā, taṇhāvijjāpavatti,
antavānantavādiṭṭhiniddeso, antadvayāvatāraṇam,
āsavoghayogakilesaganthasamyojanupādānavisesavibhajanaṇca -

Tathā “vedanānam samudaya”ntiādivacanēhi dassitā catunnamariyasaccānam
anubodhapaṭibodhasiddhi, vikkhambhanasamucchedappahānam taṇhāvijjāvigamo,
saddhammaṭṭhitinimittapariggaho, āgamādhigamasampatti, ubhayahitapaṭipatti,
tividhapaññāpariggaho, satisampajaññānuṭṭhānam, saddhāpaññāsamāyogo,
vīriyasamatānuyojanam, samathavipassanānipphatti ca -

“Ajānatam apassata”nti padehi dassitā avijjāsiddhi, tathā “taṇhāgatānam
paritassitavipphandita”nti padehi taṇhāsiddhi, tadubhayena ca
nīvaraṇasaññojanadvayasiddhi, anamataggasaṃsāravatṭānupacchedo,
pubbantāharaṇāparantānusandhānāni, atītapaccuppannakālavasena hetuvibhāgo,
avijjātaṇhānam aññamaññānavattanam, aññamaññūpakāritā,
paññāvimutticetovimuttīnam paṭipakkhaniddeso ca -

“Tadapi phassapaccayā”ti padena dassitā sassatādipaññāpanassa paccayādhīnavuttitā, tena ca dhammānaṃ niccatāpaṭisedho, aniccatāpatitṭhāpanaṃ, paramatthato kārakādipaṭikkhepo, evaṃdhammatāniddeso, suññatāpakāsaṃ samatthanirīha paccayalakkhaṇavibhāvanañca -

“Ucchinnabhavanettiko”tiādinaṃ dassitā bhagavato pahānasampatti, vijjāvimuttivasībhāvo, sikkhattayanipphatti, nibbānadhātudvayavibhāgo, caturadhiṭṭhānapariyāpanaṃ, bhavayoniādīsu apariyāpannatā ca -

Sakalena pana suttapadena dassito itṭhāniṭṭhesu bhagavato tādibhāvo, tattha ca paresaṃ patitṭhāpanaṃ, kusalahammānaṃ ādibhūtaḍḍhammadvayaniddeso sikkhattayūpadeso, attantapādipuggalacatukkasiddhi, kaṇhakaṇhavipākādikammacatukavibhāgo, caturappamaññāvisayaniddeso, samudayatthaṅgamādipaṇcākassa yathābhūtāvabodho, chasāraṇīyadhammavibhāvanā, dasanāthakadhammapatitṭhāpananti evamādayo yathāsambhavaṃ saṅgahetvā dassetabbā atthā piṇḍattho.

Soḷasahāraṇaṇā

Desanāhāraṇaṇā

Idāni nettiyā, peṭakopadeso ca vuttanayavasena hārādīnaṃ niddhāraṇaṃ. Tattha “attā, loka”ti ca diṭṭhiyā adhiṭṭhānabhāvena, vedanāphassāyatanādīmukhena ca gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu taṇhāvajjitā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṃ. Taṇhā samudayasaccaṃ. Taṃ pana “paritassanāgahaṇena taṇhāgatāna”nti, “vedanāpaccayā taṇhā”ti ca padehi samudayaggahaṇenañca pāḷiyaṃ sarūpena gahitameva. Ayaṃ tāva suttantanayo.

Abhidhamme pana vibhaṅgappakaraṇe āgatanayena āghātānandādivacanēhi, “ātappamanvāyā”tiādipadehi, cittaṭṭhāpadosavacanena, sabbadiṭṭhigatikapadehi, kusālākusalaggahaṇena, bhavaggahaṇena, sokādiggaṇaṇa, diṭṭhiggaṇaṇa, tattha tattha samudayaggahaṇena cāti saṅkhepato sabbalokiyakusalākusaladhammavibhāvanapadehi gahitā dhammakilesā samudayasaccaṃ. Tadubhayesamappavatti nirodhasaccaṃ. Tassa pana tattha tattha vedanānaṃ atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi paccattaṃ nibbutivacanena, anupādāvimuttivacanena ca pāḷiyaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Nirodhapajānaṇā paṭipadā maggasaccaṃ. Tassapi tattha tattha vedanānaṃ samudayādīni yathābhūtaṭṭhāpādesena channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādīni yathābhūtapajānaṇapariyāyena, bhavanettiyā ucchedavacanena ca gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Tattha samudayena assādo, dukkheṇa ādīnavo, magganīrodhehi nissaraṇanti evaṃ catusaccavasena, yāni pāḷiyaṃ sarūpeneva āgatāni assādādīnavanissaraṇāni, tesaṃ vasena idha assādādayo veditabbā. Veneyyānaṃ tādibhāvāpattiādi phalaṃ. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ heṭṭhā vuttaṃ payojanaṃ. Tadeva phalanti vuttovāyamattho. Tadatthañhi idaṃ suttaṃ bhagavatā desitaṃ. Āghātādīnamakaraṇīyatā, āghātādīphalassa ca anaññasantānabhāvitā nindāpasamsāsu yathāsabhāvaṃ paṭijānananibbeṭhanānīti evaṃ taṃtampayojanādhigamahetu upāyo. Āghātādīnaṃ karaṇapaṭisedhanādiapadesena

atthakāmehi tato cittaṃ sādhuḥkaṃ rakkhitabbanti ayaṃ āṇārahassa dhammarājassa āṇattīti. Ayaṃ assādādīnavanissaraṇaphalūpāyāṇattivasena chabbidhadhammasandassanalakkhaṇo desanāhāro nāma. Vuttañca -

“Assādādīnavatā, nissaraṇampi ca phalaṃ upāyo ca;
Āṇattī ca bhagavato, yogīnaṃ desanāhāro”ti.

Vicayahāraṇaṇā

Kappanābhāvepi vohāravasena, anuvādasena ca “mama”nti vuttaṃ. Niyamābhāvato vikappanatthaṃ vāggahaṇaṃ. Taṃguṇasamaṅgitāya, abhimukhīkaraṇāya ca “bhikkhave”ti āmantanaṃ. Aññabhāvato, paṭiviruddhabhāvato ca “pare”ti vuttaṃ, vaṇṇapaṭipakkhato, avaṇṇanīyato ca “avaṇṇa”nti, byattivasena, vitthāravasena ca “bhāseyyu”nti, dhāraṇasabhāvato, adhammapaṭipakkhato ca “dhammassā”ti, diṭṭhisīlehi saṃhatabhāvato, kilesānaṃ saṅghātakaraṇato ca “saṅghassā”ti, vuttapaṭiniddesato, vacanupanyāsato ca “tatrā”ti, sammukhībhāvato, puthubhāvato ca “tumhehi”ti, cittassa hananato, ārammaṇābhigāhato ca “āghāto”ti, ārammaṇe saṅkocavuttiyā anabhimukhatāya, atuṭṭhākārātāya ca “appaccayo”ti, ārammaṇacintanato, nissayato ca “cetaso”ti, atthassa asāadhanato, anu anu anattasāadhanato ca “anabhiraddhī”ti, kāraṇānarahattā, satthusāsane

Ṭhitehi kātumasakkuṇeyyattā ca “na karaṇīyā”ti vuttaṃ. Evaṃ tasmim tasmim adhippetatthe pavattatānidassanena, atthaso ca -

Mamanti sāmīniddiṭṭhaṃ sabbanāmapadaṃ. Vāti vikappanāniddiṭṭhaṃ nipātapadaṃ. Bhikkhaviṭṭhi ālapanāniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Pareti kattuniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Avaṇṇanti kammaniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Bhāseyyunti kiriyāniddiṭṭhaṃ ākhyātapadaṃ. Dhammassa, saṅghassāti ca sāmīniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Tatrāti ādhāraniddiṭṭhaṃ sabbanāmapadaṃ. Tumhehīti kattuniddiṭṭhaṃ sabbanāmapadaṃ. Na-iti paṭisedhaniddiṭṭhaṃ nipātapadaṃ. Āghāto, appaccayo, anabhiraddhīti ca kammaniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Cetasoti sāmīniddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ. Karaṇīyāti kiriyāniddiṭṭhaṃ nāmapadanti. Evaṃ tassa tassa padassa visesatānidassanena, byañjanaso ca vicayanaṃ padavicayo. Ativittārabhayena pana sakkāyeva atṭhakathaṃ, tassā ca līnatthavibhāvaṇaṃ anugantvā ayamatto viññunā vibhāvetunti na vitthārayimha.

“Tatra ce tumhe assatha kupitā vā anattamanā vā, api nu tumhe paresaṃ subhāsitaṃ dubbhāsitaṃ ājāneyyāthā”ti ayaṃ anumatiṭṭhā. Sattādhīṭṭhānā, anekādhīṭṭhānā, paramatthavisayā, paccuppannavisayāti evaṃ sabbattha yathāsambhavaṃ pucchāvicayanaṃ pucchāvicayo. “No hetāṃ bhante”ti idaṃ vissajjanaṃ ekaṃsabyākaraṇaṃ, niravasesaṃ, sauttaraṃ, lokiyanti evaṃ sabbassāpi vissajjanassa yathārahaṃ vicayanaṃ vissajjanāvicayo.

“Mamaṃ vā bhikkhave pare avaṇṇaṃ bhāseyyuṃ...pe... na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā”ti imāya paṭhamadesanāya “mamaṃ vā...pe... tumhaṃyevassa tena antarāyo”ti ayaṃ dutiyadesanā saṃsandati. Kasmā? Paṭhamāya manopadosaṃ nivāretvā dutiyāya tatthādīnavassa dassitattā. Tathā imāya dutiyadesanāya “mamaṃ vā...pe... api nu tumhe paresaṃ subhāsitaṃ dubbhāsitaṃ ājāneyyāthā”ti ayaṃ tatiyadesanā saṃsandati. Kasmā? Dutiyāya tatthādīnavassa dassetvā tatiyāya vacanatthasallakkhaṇamattepi asamatthabhāvassa dassitattā. Tathā imāya

tatiyadesanāya “mamam vā...pe... na ca panetaṃ amhesu saṃvijjati”ti ayaṃ catutthadesanā saṃsandati. Kasmā? Tatiyāya manopadosaṃ sabbathā nivāretvā catutthāya avaṇṇaṭṭhāne paṭipajjitabbākārassa dassitattāti iminā nayena pubbena aparaṃ saṃsanditvā vicayanaṃ pubbāparavicayo. Assādvicayādayo vuttanayāva. Tesam lakkhaṇasandassanamattameva hettha viseso.

“Api nu tumhe paresaṃ subhāsitaṃ dubbhāsitaṃ ājāneyyāthā”ti imāya pucchāya “no hetam bhante”ti ayaṃ vissajjanā sameti. Kupito hi neva buddhapacceka buddhaariyasāvakānaṃ na mātāpitūnaṃ na paccatthikānaṃ subhāsitaḍubbhāsitaṃ atthaṃ ājānāti. “Katamañca taṃ bhikkhave, appamattakaṃ...pe... tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyyā”ti imāya pucchāya “pāṇātipātaṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato”tiādikā ayaṃ vissajjanā sameti. Bhagavā hi anuttarena pāṇātipātaviramaṇādiguṇena samannāgato, tañca kho samādhiṃ, paññañca upanidhāya appamattakaṃ oramattakaṃ sīlamattakaṃ. “Katame ca te bhikkhave, dhammā gambhīrā duddasā”tiādikāya pucchāya “santi bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā”tiādikā vissajjanā sameti. Sabbaññaṭaṇṇāguṇā hi aññaṭa tathāgatā aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapaṭiṭṭhattā gambhīrā duddasā duranubodhā santā paṇitā atakkāvacarā nipuṇā paṇḍitavedanīyāti iminā nayena vissajjanāya pucchānurūpatāvicayanameva idha saṅgahagāthāya abhāvato anugītivicayoti. Ayaṃ padapañhādiekādasadhammavicayanalakkhaṇo vicayahāro nāma. Vuttañca “yaṃ pucchitañca vissajjitañca”tiādi.

Yuttihārasaṃvaṇṇanā

Mamanti sāmīniddeso yujjati sabhāvaniruttiyā tathāpayogadissanato, avaṇṇassa ca tadapekkhattā. Vāti vikappanattaniddeso yujjati nepātikānamanekatthattā, ettha ca niyamābhāvato. Bhikkhveti āmantananiddeso yujjati tadattheyeva etassa payogassa dissanato, desakassa ca paṭiggāhakāpekkhatoti evamādinā byañjanato ca -

Sabbena sabbam āghātādīnamakaraṇaṃ tādibhāvāya saṃvattatīti yujjati iṭṭhāniṭṭhesu samappavattisabbhāvato. Yasmiṃ santāne āghātādayo uppannā, tannimittakā antarāyā tasseeva sampattivibandhāya saṃvattantīti yujjati kammānaṃ santānantaresu asaṅkamanato. Cittamabhibhavitvā uppannā āghātādayo subhāsitaḍubbhāsitasallakkaṇepi asaṃmatthatāya saṃvattantīti yujjati kodhalobhānaṃ andhatamasabbhāvato. Pāṇātipātādidussīlyato veramaṇī sabbasattānaṃ pāmojjapāsamsāya saṃvattatīti yujjati sīlasampattiya mahato kittisaddassa abbhuggatattā. Gambhīratādivisesayuttēna guṇena tathāgatassa vaṇṇanā ekadesabhūṭāpi sakalasabbaññaṇuṇaggahaṇāya saṃvattatīti yujjati anaññasādhāraṇattā. Tajjāyonisomanasikāraparikkhatāni adhigamatakkānāni sassatavādādiabhinivesāya saṃvattantīti yujjati kappanajālassa asamugghāṭitattā. Vedanādīnaṃ anavabodhena vedanāpaccayā taṇhā vaḍḍhatīti yujjati assādānupassanāsabbhāvato, sati ca vedayitabhāve tattha attattaniyagāho, sassatādigāho ca viparipphandatīti yujjati kāraṇassa sannihitattā. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ sambhavati. Sassatādivāde pañṇapentānaṃ, tadanucchavikañca vedanaṃ vedayantānaṃ phasso hetūti yujjati visayindriyaviññāṇasaṅgatiyā vinā tadabbhāvato. Chaphassāyatananimittaṃ vaṭṭassa anupacchedoti yujjati tattha avijjātaṇhānaṃ appahīnattā. Channaṃ phassāyatanānaṃ samudayatthaṅgamādipajānaṃ sabbadiṭṭhigatikasaññaṃ aticca tiṭṭhatīti yujjati catusaccapaṭivedhabhāvato. Imāhiyeva dvāsattīhiyā sabbadiṭṭhigatānaṃ antojālīkatābhāvoti yujjati akiriyaṇādvādīnaṃ, issaravādādināñca tadantogadhattā,

tathā ceva heṭṭhā saṃvaṇṇitaṃ. Uccinnabhavanettiko tathāgatassa kāyoti yujjati bhagavato abhinīhārasampattiyaṃ catūsu satipaṭṭhānesu ṭhatvā sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ yathābhūtaṃ bhāvitattā. Kāyassa bhedaṃ parinibbutaṃ na dakkhantīti yujjati anupādisesanibbānappattiyaṃ rūpādīsu kassacipi anavasesatoti iminā nayena atthato ca sutte byañjanatthānaṃ yuttitāvibhāvanalakkhaṇo yuttihāro nāma yathāha “sabbesaṃ hārānaṃ, yā bhūmī”tiādi.

Padaṭṭhānahāraṇaṇā

Vaṇṇārahāvaṇṇadubbaṇṇatānādeyyavacanaṭādi vipattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Vaṇṇārahāvaṇṇasubbaṇṇatāsaddheyyavacanaṭādi sampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Tathā āghātādayo nirayādidukkhassa padaṭṭhānaṃ. Āghātādīnamakaraṇaṃ saggasampattiyaṃdisabbasampattīnaṃ padaṭṭhānaṃ. Pāṇātipātādipaṭivirati ariyassa sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṃ, ariyo sīlakkhandho ariyassa samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Ariyo samādhikkhandho ariyassa paññākkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Gambhīratādivisesayuttaṃ bhagavato paṭivedhappakāraññaṃ desanāññaṃ padaṭṭhānaṃ. Desanāññaṃ veneyyānaṃ sakalavaṭṭadukkhaniṣṣaraṇassa padaṭṭhānaṃ. Sabbāyapi diṭṭhiyā diṭṭhupādānabhāvato sā yathārahaṃ navavidhassapi bhavassa padaṭṭhānaṃ. Bhavo jātiyā. Jāti jarāmaṇassa, sokādīnañca padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ yathābhūtaṃ samudayatthaṅgamādipaṭivedhanā catunnaṃ ariyasaccānaṃ anubodhapaṭivedho hoti. Tattha anubodho paṭivedhassa padaṭṭhānaṃ. Paṭivedho catubbidhassa sāmāññaphalassa padaṭṭhānaṃ. “Ajānataṃ apassata”nti avijjāgahaṇaṃ. Tattha avijjā saṅkhārānaṃ padaṭṭhānaṃ, saṅkhārā viññāṇassa. Yāva vedanā taṇhāya padaṭṭhānanti netvā tesāṃ “vedanāpaccayā taṇhā”tiādinā pāḷiyamāgatanayena sambajjhitaṃ. “Taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita”nti ettha taṇhā upādānaṃ padaṭṭhānaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha sassatādipaññāpanaṃ paresaṃ micchābhinivesassa padaṭṭhānaṃ. Micchābhiniveso saddhammassavanasappurisūpanissayayonisomanasikāradhammānuddhammapaṭipat tihi vimukhatāya asaddhammassavanādīnañca padaṭṭhānaṃ. “Aññatra phassā”tiādisu phasso vedanāya padaṭṭhānaṃ. Cha phassāyatanāni phassassa, sakalassa ca vaṭṭadukkhassa padaṭṭhānaṃ. Channaṃ phassāyatanānaṃ yathābhūtaṃ samudayādipajānaṃ nibbidāya padaṭṭhānaṃ, nibbidā virāgassātiādinā yāva anupādāparinibbānaṃ netabbaṃ. Bhagavato bhavanettisamucchedo sabbaññutāya padaṭṭhānaṃ, tathā anupādāparinibbānaṃ cāti. Ayaṃ sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānadhammā, tesaṃ padaṭṭhānadhammāti yathāsambhavaṃ padaṭṭhānadhammaniddhāraṇalakkhaṇo padaṭṭhānahāro nāma. Vuttañhi “dhammaṃ deseti jino, tassa ca dhammassa yaṃ padaṭṭhāna”ntiādi.

Lakkhaṇahāraṇaṇā

Āghātādiggahaṇena
koddhūpanāhamakkhapalāsaissāmacchariyasārambhaparavambhanādīnaṃ saṅgaho paṭighacittuppādapariyāpannatāya ekalakkhaṇattā. Ānandādiggahaṇena abhijjhāvisamalobhamānātimānamadappamādānaṃ saṅgaho lobhacittuppādapariyāpannatāya ekalakkhaṇattā. Tathā āghātaggahaṇena avasiṭṭhaganthanīvaraṇaṇaṃ saṅgaho kāyaganthanīvaraṇalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Ānandaggahaṇena phassādīnaṃ saṅgaho saṅkhārakkhandhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Sīlaggahaṇena

adhicittādhīpaññāsikkhānaṃ saṅgaho sikkhālakkaṇaṃ ekalakkaṇattā.
 Diṭṭhiggaṇaṃ avasiṭṭhaupādānaṃ saṅgaho upādānalakkaṇaṃ ekalakkaṇattā.
 “Vedanāna”nti ettha vedanāggahaṇaṃ avasiṭṭhaupādānakkhandhānaṃ saṅgaho
 upādānakkhandhalakkaṇaṃ ekalakkaṇattā. Tathā
 dhammāyatanadhammadhātupariyāpannavedanāggahaṇaṃ sammasanupagānaṃ
 sabbesampi āyatanānaṃ, dhātūnañca saṅgaho āyatanalakkaṇaṃ, dhātulakkaṇaṃ
 ca ekalakkaṇattā. “Ajānataṃ apassata”nti ettha avijjāggahaṇaṃ
 hetuāsavoghayoganīvaraṇādīnaṃ saṅgaho hetādīlakkaṇaṃ ekalakkaṇattā, tathā
 “taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita”nti ettha taṇhāggahaṇaṃ. “Tadapi
 phassapaccayā”ti ettha phassaggahaṇaṃ saññāsāṅkhāraviññāṇaṃ saṅgaho
 vipallāsahetubhāvena, khandhalakkaṇaṃ ca ekalakkaṇattā.
 Chaphassāyatanaggahaṇaṃ avasiṭṭhakhandhāyatanadhātindriyādīnaṃ saṅgaho
 phassupattinimittatāya, sammasanīyabhāvena ca ekalakkaṇattā.
 Bhavanettiggahaṇaṃ avijjādīnaṃ saṃkilesadhammānaṃ saṅgaho vaṭṭahetubhāvena
 ekalakkaṇattāti. Ayaṃ sutte anāgatepi dhamme ekalakkaṇatādīnaṃ āgate viya
 niddhāraṇalakkaṇo lakkaṇahāro nāma. Tathā hi vuttaṃ “vuttamhi ekadhamme, ye
 dhammā ekalakkaṇā”tiādi.

Catubyūhahāraṇaṇā

Mamanti aneruttapadaṃ, tathā vāti ca. Bhikkhanasīlā bhikkhū.
 Parentiviruddhabhāvamupagacchantīti parā, aññatthe panetaṃ aneruttapadanti
 evamādinā neruttaṃ, taṃ pana “eva”ntiādinidānapadānaṃ,
 “mama”ntiādiṭṭhāpadānañca aṭṭhakathāvasena, tassā līnatthavibhāvanīvasena ca
 suviññeyyattā ativittārahayena na vitthārayimha. Ye te nindāpasamsāhi
 sammākampitacetasa micchājīvato anoratā sassatādimicchābhīnivesino
 sīlādidhammakhandhesu appatitṭhitā sammāsambuddhaguṇarasassādamukhā
 veneyyā, te kathaṃ nu kho yathāvuttadosavinimuttā sammāpaṭipattiyā
 ubhayahitaparā bhaveyyunti ayamettha bhagavato adhippāyo. Evamadhippetā
 puggalā, desanābhājanatṭhāne ca dassitā imissā desanāya nidānaṃ.

Pubbāparānusandhi pana
 padasandhipadatthaniddesanikkhepasuttadesanāsandhivasena chabbidhā. Tattha
 “mama”nti etassa “avaṇṇa”nti iminā sambandhotiādinā padassa padantarena
 sambandho padasandhi. “Mama”nti vuttassa bhagavato “avaṇṇa”nti vuttana parehi
 upavaditena agūṇenasambandhotiādinā padatthassa padatthantarena sambandho
 padatthasandhi. “Mamaṃ vā bhikkhave, pare avaṇṇaṃ bhāseyyu”ntiādidesanā
 suppiyena paribbājakena vuttaavaṇṇānusandhivasena pavattā. “Mamaṃ vā
 bhikkhave, pare vaṇṇaṃ bhāseyyu”ntiādidesanā brahmadattena māṇavena
 vuttavaṇṇānusandhivasena pavattā. “Atthi bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā
 duddasā duranubodhā”tiādidesanā bhikkhūhi vuttavaṇṇānusandhivasena pavattāti
 evaṃ nānānusandhikassa suttassa taṃtadanusandhīhi, ekānusandhikassa ca
 pubbāparabhāgehi sambandho niddesasandhi. Nikkhepasandhi pana
 catubbidhasuttanikkhepavasena. Suttasandhi ca tividhasuttānusandhivasena
 aṭṭhakathāyaṃ eva vicāritā, amhehi ca pubbe saṃvaṇṇitā. Ekissā desanāya
 desanāntarehi saddhiṃ saṃsandanaṃ desanāsandhi, sā panevaṃ veditabbā -
 “mamaṃ vā bhikkhave...pe... na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā”ti ayaṃ desanā
 “ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave, kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni
 okanteyyūṃ, tatrapī yo mano padūseñña, na me so tena sāsanaṃ”ti imāya

desanāya saddhiṃ saṃsandati. “Tumhaṃyevassa tena anantarāyo”ti ayaṃ
“kammassakā māṇava sattā kammadāyādā kammayonī kammabandhū
kammaṇṇasaraṇā kammaṃ satte vibhajati, yadidaṃ hīnapaṇītatāyā”ti imāya, “api
nu tumhe...pe... ājāneyyāthā”ti ayaṃ -

“Kuddho atthaṃ na jānāti, kuddho dhammaṃ na passati;
Andhaṃ tamaṃ tadā hoti, yaṃ kodho sahate nara”nti. -

Imāya, “mamaṃ vā bhikkhave, pare vaṇṇaṃ...pe... na cetaso ubbilāvitattaṃ
karaṇīya”nti ayaṃ “dhammāpi vo bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā”ti,
“kullūpamaṃ vo bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no
gahaṇatthāyā”ti ca imāya, “tatra ce tumhe...pe... tumhaṃyevassa tena antarāyo”ti
ayaṃ -

“Luddho atthaṃ na jānāti, luddho dhammaṃ na passati;
Andhaṃ tamaṃ tadā hoti, yaṃ lobho sahate nara”nti. ca -

“Kāmandhā jālasañchannā, taṇhāchadanachāditā;
Pamattabandhunābaddhā, macchāva kumīnāmukhe;
Jarāmaraṇamanventi, vaccho khīrapakova mātara”nti. ca -

Imāya, “appamattakaṃ kho panetaṃ sīlamattaka”nti ayaṃ “vivicceva kāmehi...pe...
paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ayampi kho brāhmaṇa yañño purimehi
yaññehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca
mahānisaṃsataro cā”ti imāya paṭhamajjhānassa sīlato
mahapphalamahānisaṃsataratāvacaṇena jhānato sīlassa
appaphalaappānisaṃsatarabhāvadīpanato.

“Pāṇātipātaṃ pahāyā”tiādidesanā “samaṇo khalu bho gotamo sīlavā ariyasīlena
samannāgato”tiādidesanāya, “aññeva dhammā gambhīrā”tiādidesanā “adhigato kho
myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho”tiādidesanāya,
gambhīratādivisesayuttadhammapaṭivedhena hi ñāṇassa gambhīradibhāvo viññāyati.

“Santi bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā”tiādidesanā “santi
bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā...pe... abhivadanti sassato attā ca
loko ca, idameva saccaṃ, moghamaññanti ittheke abhivadanti, asassato, sassato ca
asassato ca, nevasassato ca nāsassato ca, antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca,
nevantavā ca nānantavā ca attā ca loko ca, idameva saccaṃ, moghamaññanti
ittheke abhivadanti”tiādidesanāya.

Tathā “santi bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā aparantakappikā”tiādidesanā “santi
bhikkhave ...pe... abhivadanti saññī attā hoti arogo paraṃ maraṇā. Ittheke
abhivadanti asaṇṇī, saññī ca asaṇṇī ca, nevasaññī ca nāsaññī ca attā hoti arogo
paraṃ maraṇā. Ittheke abhivadanti sato vā pana sattassa ucchedaṃ vināsaṃ
vibhavaṃ paññapenti, diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke
abhivadanti”ntiādidesanāya, “vedanānaṃ samudayañca...pe...
tathāgato”tiādidesanā “tadidaṃ saṅkhataṃ oḷārikaṃ, atthi kho pana saṅkhārānaṃ
nirodho, atthetanti iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī tathāgato
tadupātivatto”tiādidesanāya, “tadapi tesam...pe... vipphanditamevā”ti ayaṃ “idaṃ
tesam vata aññatreva saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra
ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā paccattaṃyeva ñāṇaṃ bhavissati

parisuddhaṃ pariyodāta'nti netam tñānaṃ vijjati. Paccattam kho pana bhikkhave, ñāṇe asati parisuddhe pariyodāte yadapi te bhonto samaṇabrāhmaṇā tattha ñāṇabhāvamattameva pariyodāpenti, tadapi tesam bhavataṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ upādānamakkhāyati'tiādidesanāya, "tadapi phassapaccayā'ti ayaṃ "cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādāna'nti, "chandamūlakā ime āvuso dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaṇā'ti ca ādidesanāya, "yato kho bhikkhave, bhikkhu channaṃ phassāyatanāna'ntiādidesanā "yato kho bhikkhave, bhikkhu neva vedanaṃ attato samanupassati, na saññaṃ, na saṅkhāre, na viññāṇaṃ attato samanupassati, so evaṃ asamanupassanto na kiñci loke upādiyati, anupādiyaṃ na paritassati, aparitassaṃ paccattaṃyeva parinibbāyati'tiādidesanāya, "sabbete imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālikatā'tiādidesanā "ye hi keci bhikkhave...pe... abhivadanti, sabbete imāneva pañca kāyāni abhivadanti etesaṃ vā aññatara'ntiādidesanāya, "kāyassa bheda...pe... devamanussā'ti ayaṃ -

"Accī yathā vātavegena khittā,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkhaṃ;
Evaṃ munī nāmakāyā vimutto,
Atthaṃ paleti na upeti saṅkha'nti. -

Ādidesanāya saddhiṃ saṃsandatīti. Ayaṃ
neruttamadhippāyadesanānidānapubbāparānusandhīnaṃ catunnaṃ
vibhāvanalakkhaṇa catubyūhahāro nāma. Vuttampi cetaṃ
"neruttamadhippāyo'tiādi.

Āvattahāraṇaṇā

Āghātādīnamakaraṇīyatāvacaṇena khantisoraccānuṭṭhānaṃ. Tattha khantiyā saddhāpaññāparāpakāradukkhahagatānaṃ saṅgaho, tathā soraccena sīlassa. Saddhādiggahaṇena ca saddhindriyādisakalabodhipakkhiyadhammā āvattanti. Sīlaggahaṇena avipphaṭṭisārādayo sabbepi sīlānisamsadhammā āvattanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacaṇena appamādavahāro, tena sakalaṃ sāsanaṃbrahmacariyaṃ āvattati. Gambhīratādivisesayuttadhammaggaṇena mahābodhipakkittanaṃ. Anāvaraṇaṇānapadaṭṭhānañhi āsavakkhayaṇāṇaṃ, āsavakkhayaṇānapadaṭṭhānañca anāvaraṇaṇāṇaṃ mahābodhīti vuccati, tena dasabalādayo sabbe buddhaguṇā āvattanti. Sassatādiditṭhiggahaṇena taṇhāvijjānaṃ saṅgaho, tāhi anamataggaṃ saṃsāraṇaṃ āvattati. Vedanānaṃ yathābhūtaṃ samudayādiṇaṃ bhagavato pariññāttayavisuddhi, tāya paññāpāramimukhena sabbāpi pāramiyo āvattanti. "Ajānataṃ apassata'nti ettha avijjāggahaṇena ayonisomanasikārapariggaho, tena ca nava ayonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti. "Taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita'nti ettha taṇhāggahaṇena nava taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. "Tadapi phassapaccayā'tiādi sassatādiṇaṃ paññāpanassa paccayādhīnavuttidassanaṃ, tena aniccatādilakkhaṇattayaṃ āvattati. Channaṃ phassāyatanānaṃ yathābhūtaṃ pajānaṇena vimuttisampadāniddeso, tena sattapi visuddhiyo āvattanti. "Ucchinnaṃbhavanettiko tathāgatassa kāyo'ti taṇhāpahānaṃ

vuttaṃ, tena bhagavato sakalasamkilesappahānaṃ āvattatīti ayaṃ desanāya gahitadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammavasena āvattanalakkhaṇo āvattahāro nāma. Yathāha “ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhāna”ntiādi.

Vibhattihāraṇaṇā

Āghātānandādayo akusalā dhammā, tesam ayonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ. Yehi pana dhammehi āghātānandādīnaṃ akaraṇaṃ appavatti, te abyāpādādayo kusalā dhammā, tesam yonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ. Tesu āghātādayokāmāvacarāva, abyāpādādayo catubhūmakā, tathā pāṇātipātādīhi paṭivirati kusalā vā abyākatā vā, tassā hirottappādayo dhammā padaṭṭhānaṃ. Tattha kusalā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā. Abyākatā lokuttarāva. “Atthi bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā”ti vuttadhammā siyā kusalā, siyā abyākatā. Tattha kusalānaṃ vuṭṭhānagāminivipassanā padaṭṭhānaṃ. Abyākatānaṃ maggadhammā, vipassanā, āvajjanā vā padaṭṭhānaṃ. Tesu kusalā lokuttarāva, abyākatā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā, sabbāpi diṭṭhiyo akusalāva kāmāvacarāva, tāsam avisesena micchābhinivese ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṃ. Visesto pana santatighanavinibbhogābhāvato ekattanayassa micchāgāho atītajātianussaraṇatakkasahito sassatadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Hetuphalabhāvena sambandhabhāvassa aggahaṇato nānattanayassa micchāgāho tajjāsamannāhārasahito ucchedadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Evaṃ sesadiṭṭhīnampi yathāsambhavaṃ vattabbaṃ.

“Vedanāna”nti ettha vedanā siyā kusalā, siyā akusalā, siyā abyākatā, siyā kāmāvacarā, siyā rūpāvacarā, siyā arūpāvacarā, tāsam phasso padaṭṭhānaṃ. Vedanānaṃ yathābhūtaṃ vedanānaṃ samudayādipaṭivedhanaṃ maggaññaṃ, anupādāvimutti ca phalaññaṃ, tesam “aññeva dhammā gambhīrā”ti ettha vuttanayena dhammādivibhāgo netabbo. “Ajānataṃ apassata”ntiādīsu avijjātaṇhā akusalā kāmāvacarā, tāsū avijjāya āsavā, ayonisomanasikāro eva vā padaṭṭhānaṃ. Taṇhāya saṃyojanīyesu dhammesu assādadassanaṃ padaṭṭhānaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti ettha phassassa vedanāya viya dhammādivibhāgo veditabbo. Iminā nayena phassāyatanādīnampi yathārahaṃ dhammādivibhāgo netabboti ayaṃ samkilesadhamme, vodānadhamme ca sādharmaṇāsādharaṇato, padaṭṭhānato, bhūmito ca vibhajanalakkhaṇo vibhattihāro nāma. Yathāha “dhammañca padaṭṭhānaṃ, bhūmiñca vibhajjate ayaṃ hāro”ntiādi.

Parivattanahāraṇaṇā

Āghātādīnamakaraṇaṃ khantisoraccāni anubrūhetvā paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhiyā ubhayahitapaṭipattimāvahati. Āghātādayo pana pavattiyamānā dubbaṇṇataṃ, dukkhaseyyaṃ, bhogahāniṃ, akittiṃ, parehi durupasaṅkamanatañca nipphādentā nirayādīsu mahādukkhamāvahanti. Pāṇātipātādipaṭivirati avippaṭisārādikalyāṇaṃ paramparamāvahati. Pāṇātipātādi pana vipaṭisārādiakalyāṇaṃ paramparamāvahati. Gambhīratādivisesayuttaṃ ñāṇaṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ vijjābhīṇṇādiguṇavisesamāvahati sabbaññeyyassa yathāsabhāvāvabodhato. Tathā gambhīratādivisesarahitaṃ pana ñāṇaṃ ñeyyesu sādharmaṇabhāvato yathāvuttaguṇavisesaṃ nāvahati. Sabbāpi cetā diṭṭhiyo yathārahaṃ sassatucchedabhāvato antadvayabhūtā sakkāyatīraṃ nātivattanti aniyyānikasabhāvattā. Sammādiṭṭhi pana saparikkhārā majjhimaṭṭhānaṃ padābhūtā sakkāyatīramatikkamma pāraṃ gacchati niyyānikasabhāvattā. Vedanānaṃ

yathābhūtaṃ samudayādi paṭivedhanā anupādāvimuttimā vahati maggabhāvato.
 Vedanānaṃ yathābhūtaṃ samudayādi asappaṭivedho
 saṃsāracārakāvarodhamā vahati saṅkhārānaṃ paccayabhāvato.
 Vedayitasabhāva paṭicchā dako sammoho tadabhinandanamā vahati,
 yathābhūtā vabodho pana tattha nibbedhaṃ, virāgañca ā vahati. Micchābhinivese
 ayonisomanasikārasahitā taṇhā anekavihiṭṭaṃ diṭṭhi jālāṃ pasāreti.
 Yathāvuttataṇhāsamucchedo paṭhamamaggo taṃ diṭṭhi jālāṃ saṅkoceti.
 Sassatavādādi paññāpanassa phasso paccayo asati phasse tadabhāvato.
 Diṭṭhi bandhanabaddhānaṃ phassāyatanā dīnāmanirodhanena phassā dīnāirodho
 saṃsāradukkhasa anivattiyeva yāthāvato phassāyatanā dī pariññā
 sabbadiṭṭhi dassanāni ativattati, tesāṃ pana tathā apariññā diṭṭhi dassanaṃ
 nātivattati. Bhavanettisamucchedo āyatiṃ attabhāvassa anibbattiyā saṃvattati,
 asamucchināya bhavanettiyā anāgate bhavappabandho parivattatiyevāti ayaṃ
 sutte niddiṭṭhānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhato parivattanalakkhaṇo parivattana hāro
 nāma. Kimāha “kusalākusale dhamme, niddiṭṭhe bhāvite pahīne cā” tiādi.

Vevacanahāra vaṇṇanā

“Mamaṃ mama me” ti pari yāyavacanaṃ. “Vā yadi cā” ti pari yāyavacanaṃ.
 “Bhikkhave samaṇā tapassino” ti pari yāyavacanaṃ. “Pare aññe paṭiviruddhā” ti...pe...
 naṃ. “Avaṇṇaṃ akittiṃ ninda” nti...pe... naṃ. “Bhāseyyuṃ bhaṇeyyuṃ
 katheyyu” nti...pe... naṃ. “Dhammassa vinayassa satthusāsanassā” ti...pe... naṃ.
 “Saṅghassa samūhassa gaṇassā” ti...pe... naṃ. “Tatra tattha tesū” ti...pe... naṃ.
 “Tumhehi vo bhavantehi” ti...pe... naṃ. “Āghāto doso byāpādo” ti...pe... naṃ
 “appaccayo domanassaṃ cetasi kadukha” nti...pe... naṃ. “Cetaso cittassa
 manaso” ti...pe... naṃ. “Anabhiraddhi byāpatti manopadoso” ti...pe... naṃ. “Na no a
 mā” ti...pe... naṃ. “Karaṇīyā uppādetabbā pavattetabbā” ti pari yāyavacanaṃ. Iminā
 nayena sabbapadesu vevacanaṃ vattabbanti ayaṃ tassa tassa atthassa
 taṃtaṃ pari yāyasa ddayo janā lakkhaṇo vevacanahāro nāma. Vuttañhetāṃ
 “vevacanāni bahūni tu, sutte vuttāni ekadhammassā” tiādi.

Paññattihāra vaṇṇanā

Āghāto vatthivasena dasavidhena, ekūnavīsatividhena vā paññatto. Apaccayo
 upavicāravasena chadhā paññatto. Ānando pītiādivasena vevacanena navadhā
 paññatto. Pīti sāmāññato pana khuddikādivasena pañcadhā paññatto. Somanassaṃ
 upavicāravasena chadhā, sīlaṃ vārittacārittādivasena anekadhā,
 gambhīratādivisesayuttaṃ ñāṇaṃ cittuppādivasena catudhā, dvādasadhā vā,
 visayabhedato anekadhā ca, diṭṭhisassatādivasena dvāsaṭṭhiyā bhedehi,
 tadantogadhavibhāgena anekadhā ca, vedanā chadhā, aṭṭhasatadhā, anekadhā ca,
 tassā samudayo pañcadhā, tathā atthaṅgamopi, assādo duvidhena, ādīnavo
 tividhena, nissaraṇaṃ ekadhā, catudhā ca, anupādāvimutti duvidhena, “ajānataṃ
 apassata” nti vuttā avijjā visayabhedena catudhā, aṭṭhadhā ca,
 “taṇhā gatāna” nti ādinā vuttā taṇhā chadhā, aṭṭhasatadhā, anekadhā ca, phasso
 nissayavasena chadhā, upādānaṃ catudhā, bhavo dvidhā, anekadhā ca, jāti
 vevacanavasena chadhā, tathā jarā sattadhā, maraṇaṃ aṭṭhadhā, navadhā ca, soko
 pañcadhā, paridevo chadhā, dukkhaṃ catudhā, tathā domanassaṃ, upāyāso catudhā
 paññattoti ayaṃ pabhedapaññatti, samūhapaññatti ca.

“Samudayo hoti”ti pabhavapaññatti, “yathābhūtaṃ pajānātī”ti dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānapaññatti, nirodhassa sacchikiriyaṃpaññatti, maggassa bhāvanāpaññatti. “Antojālīkatā”tiādisabbadiṭṭhīnaṃ saṅgahapaññatti. “Ucchinnabhavanettiko”tiādi duvidhena parinibbānapaññattīti evaṃ āghātādīnaṃ pabhavapaññattipariññāpaññattiādivasena. Tathā “āghāto”ti byāpādassa vevacanapaññatti. “Appaccayo”ti domanassassavevacanapaññattītiādivasena ca paññattibhedo vibhajjitabboti ayaṃ ekekassa dhammassa anekāhi paññattīhi paññapetabbākāravibhāvanalakkhaṇo paññattihāro nāma, tena vuttaṃ “ekaṃ bhagavā dhammaṃ, paṇṇattīhi vividhāhi desetī”tiādi.

Otaraṇahāraṇaṇā

Āghātaggahaṇena saṅkhārakkhandhasaṅgaho, tathā anabhiraddhiggahaṇena. Appaccayaggahaṇena vedanākkhandhasaṅgahoti idaṃ khandhamukhena otaraṇaṃ. Tathā āghātādiggaṇaṇa dhammāyatanam, dhammadhātu, dukkhasaccaṃ, samudayasaccaṃ vā gahitanti idaṃ āyatanamukhena, dhātumukhena, saccamukhena ca otaraṇaṃ. Tathā āghātādīnaṃ saṃhātā avijjā hetusaṃhātānaññamaññanissasampayuttaatthiavigatapaccayehi paccayo, asaṃhātā pana anantaraniruddhā anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi paccayo. Anantaraṇa pana upanissayavaseneva paccayo. Taṇhāupādānādi phassādīnampi tesam saṃhātānaṃ, asaṃhātānañca yathārahaṃ paccayabhāvo vattabbo. Koci panettha adhipativasena, koci kammavasena, koci āhārasena, koci indriyavasena, koci jhānavasena koci maggavasenaṇāpi paccayoti ayampi viseso veditabboti idaṃ paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṃ. Imināva nayena ānandādīnampi khandhādīnamukhena otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ.

Tathā sīlaṃ pāṇātipātādīhi viraticetanā, abyāpādādicetasikadhammā ca, pāṇātipātādayo cetanāva, tesam, tadupakāradhammānañca lajjādayādīnaṃ saṅkhārakkhandhadhammāyatanādīsū saṅgahato purimanayeneva khandhādīnamukhena otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ. Esa nayo ñāṇadiṭṭhivedanāavijjātaṇhādīggaṇaṇesu. Nissaraṇānupādāvimuttiggahaṇesu pana asaṅkhatadhātuvasenapi dhātumukhena otaraṇaṃ vibhāvetabbaṃ, tathā “vedanānaṃ...pe... anupādāvimutto”ti etena bhagavato sīlādayo pañcadhammakhandhā, satipaṭṭhānādayo ca bodhipakkhiyadhammā pakāsītā hontīti taṃmukhenapi otaraṇaṃ veditabbaṃ. “Tadapi phassapaccayā”ti sassatādipaññāpanassa paccayādhīnavuttitādīpanena aniccatāmukhena otaraṇaṃ, tathā evaṃdhammatāya paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṃ. Aniccasa dukkhānattabhāvato appaṇihitamukhena, suññatāmukhena otaraṇaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṃ paṭiccasamuppādādīnamukhehi suttatthassa otaraṇalakkhaṇo otaraṇahāro nāma. Tathā hi vuttaṃ “yo ca paṭiccuppādo, indriyakhandhā ca dhātuāyatanā”tiādi.

Sodhanahāraṇaṇā

“Mamaṃ vā bhikkhave, pare aṇṇaṃ bhāseyyu”nti ārambho. “Dhammassa vā aṇṇaṃ bhāseyyuṃ saṅghassa vā aṇṇaṃ bhāseyyu”nti padasuddhi, no ārambhasuddhi. “Tatra tumhehi na āghāto, na appaccayo, na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā”ti padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca. Dutīyanayādīsipi eseva nayo, tathā

“appamattakaṃ kho paneta”ntiādi ārambho. “Katama”ntiādi pucchā. “Pāṇātipātāṃ pahāyā”tiādi padasuddhi, no ārambhasuddhi. No ca pucchāsuddhi. “Idaṃ kho”tiādi pucchāsuddhi ceva padasuddhi ca, ārambhasuddhi.

Tathā “atthi bhikkhave”tiādi ārambho. “Katame ca te”tiādi pucchā. “Santi bhikkhave”tiādi ārambho. “Kimāgammā”tiādi ārambhapucchā. “Yathā samāhite”tiādi padasuddhi, no ārambhasuddhi, no ca pucchāsuddhi. “Ime kho”tiādi padasuddhi ceva pucchāsuddhi ca ārambhasuddhi ca. Iminā nayena sabbattha ārambhādayo veditabbā. Ayaṃ padārambhānaṃ sodhitāsodhitabhāvicāraṇalakkhaṇo sodhanahāro nāma, vuttampi ca “vissajjitamhi pañhe, gāthāyaṃ pucchitāyamārabbhā”tiādi.

Adhiṭṭhānahāraṇaṇā

“Avaṇṇa”nti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ. Tamavikappetvā visesavacanaṃ “mamaṃ vā”ti. Dhammassa vā saṅghassa vāti pakkhepi esa nayo. Tathā “sīla”nti sāmāññato adhiṭṭhānaṃ. Tamavikappetvā visesavacanaṃ “pāṇātipātā paṭivirato”tiādi. “Aññeva dhammā”tiādi sāmāññato adhiṭṭhānaṃ, tamavikappetvā visesavacanaṃ “tayidaṃ bhikkhave, tathāgato pajānātī”tiādi, tathā “pubbantakappikā”tiādi sāmāññato adhiṭṭhānaṃ. Tamavikappetvā visesavacanaṃ “sassatavādā”tiādi. Iminā nayena sabbattha yathādesitameva sāmāññavisesā niddhāretabbā. Ayaṃ suttāgatānaṃ dhammānaṃ avikappanāvasena yathādesitameva sāmāññavisesaniddhāraṇalakkhaṇo adhiṭṭhānahāro nāma, yathāha “ekattatāya dhammā, yepi ca vemattatāya niddiṭṭhā”tiādi.

Parikkhārahāraṇaṇā

Āghātādīnaṃ “anattamaṃ me acarī”tiādīni ekūnavīsati āghātavatthūni hetu. Ānandādīnaṃ ārammaṇābhisineho hetu. Sīlassa hiriottappaṃ, appicchātādayo ca hetu. “Gambhīrā”tiādīnā vuttadhammassa sabbāpi pāramiyo hetu. Viseseṇa paññāpāramī. Diṭṭhīnaṃ asappurisūpanissayo, asaddhammassavanaṃ micchābhiniveseṇa ayonisomanasikāro ca aviseṇa hetu. Viseseṇa pana sassatavādādīnaṃ atītajātianussaraṇādi hetu. Vedanānaṃ avijjā, taṇhā, kammādiphasso ca hetu. Anupādāvimuttiyā ariyamaggo hetu. Aññāṇassa ayonisomanasikāro hetu. Taṇhāya saṃyojaniyesu assādānupassanā hetu. Phassassa saḷāyatanāni hetu. Saḷāyatanassa nāmarūpaṃ hetu. Bhavanettisamucchedassa visuddhibhāvanā hetūti ayaṃ parikkhārasaṅkhāte hetupaccaye niddhāretvā saṃvaṇṇanālakkhaṇo parikkhārahāro nāma, tena vuttaṃ “ye dhammā yaṃ dhammaṃ, janayantippaccayā paramparato”tiādi.

Samāropanahāraṇaṇā

Āghātādīnamakaraṇīyatāvacanena khantisampadā dassitā hoti. “Appamattakaṃ kho paneta”ntiādīnā soraccasampadā. “Atthi bhikkhave”tiādīnā ñāṇasampadā. “Aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti veditā”ti, “vedanānaṃ...pe... yathābhūtaṃ veditvā anupādāvimutto”ti ca etehi samādhisampadāya saddhiṃ vijjāvimuttivasībhāvasampadā dassitā. Tattha khantisampadā paṭisaṅkhānabalasiddhito soraccasampadāya padaṭṭhānaṃ, soraccasampadā pana atthato sīlameva, sīlaṃ samādhisampadāya padaṭṭhānaṃ. Samādhi ñāṇasampadāya padaṭṭhānanti ayaṃ padaṭṭhānasamāropanā.

Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanaṃ sīlassa pariyāyavibhāgadassanaṃ.

Sassatavādādivibhāgadassanaṃ pana diṭṭhiyā pariyāyavacananti ayaṃ vevacanasamāropanā.

Sīlena vītikkaṃappahānaṃ, tadaṅgappahānaṃ, duccharitasamkilesappahānañca sijjhati. Samādhinā pariyuṭṭhānappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, taṇhāsamkilesappahānañca sijjhati. Paññāya diṭṭhisamkilesappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, anusayappahānañca sijjhatīti ayaṃ pahānasamāropanā.

Sīlādiddhammakhandhehi samathavipassanābhāvanāpāripūriṃ gacchati pahānattayasiddhitoti ayaṃ bhāvanāsamāropanā. Ayaṃ sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānavevacanapahānabhāvanāsamāropanavicāraṇalakkhaṇo samāropanahāro nāma. Vuttañhetuṃ “ye dhammā yaṃ mūlā, ye cekatthā pakāsītā muninā”tiādi, ayaṃ soḷasahārayojanā.

Soḷasahārayojanā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā

Nandiyāvaṭṭanayavaṇṇanā

Āghātādīnamakaraṇavacanena taṇhāvijjāsāṅkoko dassito. Sati hi attattaniyavatthūsu sinehe, sammohe ca “anattaṃ me acarī”tiādinā āghāto jāyati, nāsati. Tathā “pāṇātipātā paṭivirato”tiādivacanehi “paccattaññeva nibbuti viditā, anupādāvimutto, channaṃ phassāyatanānaṃ...pe... yathābhūtaṃ pajānāti”tiādivacanehi ca taṇhāvijjānaṃ accantappahānaṃ dassitaṃ hoti. Tāsaṃ pana pubbantakappikādipadehi, “ajānataṃ apassata”ntiādivacanehi ca sarūpatopi dassitānaṃ taṇhāvijjānaṃ rūpadhammā, arūpadhammā ca adhiṭṭhānaṃ. Yathākkamaṃ samatho ca vipassanā ca paṭipakkho, tesāṃ pana cetovimutti, paññāvimutti ca phalaṃ. Tattha taṇhā samudayasaccaṃ, taṇhāvijjā vā, tadadhiṭṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesamappavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā samathavipassanā maggasaccanti evaṃ, catusaccayojanā veditabbā.

Taṇhāggahaṇena cettha

māyāsāṭheyyamānātimānamadapamādapāpicchatāpāpamittatāahirikānottappādivas ena sabbopi akusalapakkho netabbo. Tathā avijjāggahaṇenapi viparītamanasikāraṇakodhupanāhamakkhapaḷāsaissāmacchariyasārambha dovaccassatā bhavaditṭhivibhavaditṭhādivasena. Vuttavipariyāyena pana amāyāsāṭheyyādivasena, aviparītamanasikārādivasena ca sabbopi kusalapakkho netabbo. Tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ, vipassanāpakkhiyānañca aniccapaññādīnaṃ vassenāti ayaṃ taṇhāvijjāhi samkilesapakkhaṃ suttatthaṃ samathavipassanāhi ca vodānapakkhaṃ catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇassa nandiyāvaṭṭanayassa bhūmi. Vuttañhi “taṇhañca avijjampi ca, samathena vipassanāya yo netī”tiādi.

Tipukkhalanayavaṇṇanā

Āghātādīnamakaraṇavacanena adosasiddhi, tathā pāṇātipātapharusavācāhi paṭivirativacanenāpi. Ānandādīnamakaraṇavacanena pana alobhasiddhi, tathā abrahmacariyato paṭivirativacanenāpi. Adinnādānādīhi pana paṭivirativacanena tadubhayasiddhi. “Tayidaṃ bhikkhave, tathāgato pajānāti”tiādinā amohasiddhi. Iti tīhi akusalamūlehi gahitehi tappaṭipakkhato āghātādīnamakaraṇavacanena ca tīhi

kusalamūlāni siddhāṇiyeva honti. Tattha tīhi akusalamūlehi
tividhaduccaritasamkilesamalavisamākusalasaññāvitakkapañcādivasena sabbopi
akusalapakkho vitthāretabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi
tividhasucaritavodānasamakusalasaññāvitakkapaññāsaddhammasamādhi-
vimokkhamukhavimokkhādivasena sabbopi kusalapakkho vibhāvetabbo.

Ettha cāyaṃ saccayojanā - lobho samudayasaccaṃ, sabbāni vā kusalākusalamūlāni,
tehi pana nibbattā tesamadhiṭṭhānagocarabhūtā upādānakkhandhā dukkhasaccaṃ,
tesamappavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā vimokkhādikā maggasaccanti.
Ayaṃ akusalamūlehi samkilesapakkhaṃ, kusalamūlehi ca vodānapakkhaṃ
catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇassa tipukkhalanayassa bhūmi. Tathā hi
vuttaṃ -

“Yo akusale samūlehi,
Neti kusale ca kusalamūlehi”tiādi.

Sīhaviikkīṭanayavaṇṇanā

Āghātānandādīnamakaraṇa-vacanena satisiddhi. Micchājīvāpaṭivativacanena
vīriyasiddhi. Vīriyena hi kāmabyāpādavihiṃsāvitakke vinodeti, vīriyasādhanañca
ājīvapārisuddhisīlanti. Pāṇātipātādīhi paṭivativacanena satisiddhi. Satiyā hi
sāvajjānavajjo diṭṭho hoti. Tattha ca ādīnavānisamse sallakkhetvā sāvajjaṃ pahāya
anavajjaṃ samādāya vattati. Tathā hi sā “niyyātanapaccupaṭṭhānā”ti vuccati.
“Tayidaṃ bhikkhave, tathāgato pajānātī”tiādinā samādhipaññāsiddhi. Paññavā hi
yathābhūtābodho samāhito ca yathābhūtaṃ pajānātīti.

Tathā “nicco dhuvo”tiādinā anicce “nicca”nti vipallāso, “arogo paraṃ maraṇā,
ekantasukhī attā, diṭṭhadhammanibbānappatto”ti ca evamādīhi asukhe “sukha”nti
vipallāso. “Pañcahi kāmaguṇehi samappito”tiādinā asubhe “subha”nti vipallāso.
Sabbeheva diṭṭhippakāsanapadehi anattani “attā”ti vipallāsoti evamettha cattāro
vipallāsā siddhā honti, tesam paṭipakkhato cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva. Tattha
catūhi yathāvuttehi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṃ duvidho hi
taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicaritopi. Tesu paṭhamo asubhe
“subha”nti vipallatthadiṭṭhiko satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhetvā
sammattaniyāmaṃ okkamati. Duttiyo asukhe “sukha”nti vipallatthadiṭṭhiko
“uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”tiādinā vuttena vīriyaṃ varasaṅkhātena
vīriyabalena taṃ vipallāsaṃ vidhamati. Tatiyo anicce “nicca”nti vipallatthadiṭṭhiko
samādhibalena samāhitabhāvato saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvaṃ yathābhūtaṃ
paṭivijjhati. Catuttho santatisamūhakkiccamāṇaṇaṇavicittattā
phassādidhammapuñjamatte anattani “attā”ti vipallatthadiṭṭhiko
catukoṭikasūññatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhaṃseti. Catūhi cettha
vipallāsehi
caturāsavoghayogaganthaagatitaṇhuppādupādānasattaviññāṇaṭṭhitiapariññādivasen
a sabbopi akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi
catubbidhajhānavihārādhiṭṭhānasukhabhāgiyadhammaappamaññāsammappadhānāid
dhipādādivasena sabbopi vodānapakkho netabbo.

Ettha cāyaṃ saccayojanā - subhasaññāsukhasaññāhi, catūhipi vā vipallāsehi
samudayasaccaṃ, tesamadhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā
dukkhasaccaṃ, tesamappavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā satipaṭṭhānādikā

maggasaccanti. Ayaṃ vipallāsehi saṃkilesapakkhaṃ, saddhindriyādīhi vodānapakkhaṃ catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇassa sīhavikkīḷitanayassa bhūmi, yathāha “yo neti vipallāsehi, kilese indriyehi saddhamme”tiādi.

Disālocanaaṅkusanayadvayaṇṇanā

Iti tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohāranayadvayampi siddhameva hoti. Tathā hi atthanayattayadisābhūtaḍḍhammānaṃ samālocanameva disālocanayo. Tesāṃ samānayanameva aṅkusanayo. Tasmā yathāvuttanayena atthanayānaṃ disābhūtaḍḍhammasamālokananayanavasena tampi nayadvayaṃ yojetabbanti, tena vuttaṃ “veyyākaraṇesu hi ye, kusalākusalā”tiādi. Ayaṃ pañcanayayojanā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idaṃ pana suttaṃ soḷasavidhe sāsanaapaṭṭhāne saṃkilesavāsanāsekkhabhāgiyaṃ taṇhādiṭṭhādisaṃkilesānaṃ sīlādipuñṇakiriyassa, asekkhasīlādikkhandhassa ca vibhattattā, saṃkilesavāsanānibbedhāsekkhabhāgiyameva vā yathāvuttatthānaṃ sekkhasīlakkhandhādikassa ca vibhattattā. Aṭṭhavīsatividhe pana sāsanaapaṭṭhāne lokiya lokuttaraṃ saddhammādiṭṭhānaṃ ñāṇaṇeyyaṃ dassanabhāvaṃ sakavacanaparavacanāṃ vissajjanīyāvissajjanīyaṃ kammavipākaṃ kusalākusalaṃ anuññātapaṭikkhittaṃ bhavo ca lokiya lokuttarādīnamatthānaṃ idha vibhattattāti. Ayaṃ sāsanaapaṭṭhānayojanā.

Pakaraṇanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimavipulapañṇāveyyattiyajanāya ajjavamaddavasoraccasaddhāsatiḍḍhitibuddhikhantivīriyādidhammasamaṅginā sātṭhakathe piṭakattaye asaṅgāsaṃhīravisāradaññācārīnā anekappabhedasakasamayasaṃsāraṃ antaragahanajjhogāhinā mahāgaṇīnā mahāveyyākaraṇena ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatināmatherena mahādharmarājādhirājagaruṇā katāya sādhuvilāsiniyā nāma līnatthapakāsaniyā brahmajālasuttavaṇṇanāya līnatthavibhāvanā.

Brahmajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 1.The Collection of the Long Discourses - Subcommentaries. 4. New subcommentary on the Chapter on the Aggregate of Morality-1. 1. The Discourse on the Supreme Net Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org